

Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
(м. Харків, Україна)
УНІВЕРСИТЕТ МИКОЛАСА РОМЕРИСА
(м. Вільнюс, Литва)
РИЗЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Рига, Латвія)
УНІВЕРСИТЕТ ФІНАНСІВ І СТРАХУВАННЯ
(м. Софія, Болгарія)
МІНГЯЧЕВІРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Мінгячевір, Азербайджан)
КАЗАХСЬКИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
ІНСТИТУТ ІМЕНІ Л.Б. ГОНЧАРОВА
(м. Алмати, Казахстан)

МАТЕРІАЛИ
XVII Міжнародної наукової конференції
здобувачів вищої освіти
**«ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ
ПІДПРИЄМСТВА: ПОГЛЯД МОЛОДІ»**

15 березня 2024 р.

Харків
2024

У збірнику представлено матеріали XVII Міжнародної наукової конференції здобувачів вищої освіти «Проблеми розвитку економіки підприємства: погляд молоді».

Матеріали подано у авторській редакції. Редакційна колегія може не поділяти думок авторів. За достовірність даних відповідальність несуть автори.

Матеріали призначено для користування широкого кола зацікавлених осіб – науковцями, викладачами закладів вищої освіти, працівниками органів державної влади, підприємствами, здобувачами вищої освіти тощо.

Друкується за рішенням
Ради факультету управління та бізнесу ХНАДУ
протокол № 2 від 18 березня 2024 р.

Голова:

Богомолов Віктор Олександрович – ректор ХНАДУ, доктор технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

Заступники Голови

Дмитрієв Ілля Андрійович – проректор з наукової роботи ХНАДУ, доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України;

Шевченко Інна Юрївна – декан факультету управління та бізнесу ХНАДУ, доктор економічних наук, професор;

Дмитрієва Оксана Іллівна, д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ.

Члени оргкомітету:

Криворучко Оксана Миколаївна, д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту ХНАДУ;

Ковальова Тетяна Володимирівна, к.е.н., доцент, завідувач кафедри обліку і оподаткування ХНАДУ;

Еюбов Вейсал Сейфал оглу, д.е.н., професор, проректор з наукової роботи Мінгячевірського державного університету (Азербайджан);

Ротомскіс Ірмантас, д.е.н., професор, заступник декана факультету економіки і управління фінансами Університету Миколаса Ромериса (Литва);

Калгулова Роза Жумахметівна, к.е.н., професор, завідувач кафедри економіки Казахського автомобільно-дорожнього інституту ім. Л.Б. Гончарова (Казахстан);

Лаце Наталія, д.е.н., професор, завідувач кафедри корпоративних фінансів та економіки Ризького технічного університету (Латвія);

Брітченко Ігор Геннадійович, д.е.н., професор, професор Університету страхування та фінансів (Болгарія);

Нестеренко Валентина Юрївна, к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, відповідальний секретар.

Проблеми розвитку економіки підприємства: погляд молоді:
Матеріали XVII Міжнародної наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Харків, 15 березня 2024 року). - Х.: ХНАДУ. - 2024. - 244 с.

© Колектив авторів,
2024

ЗМІСТ

Секція 1. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

<i>Безрученко М.</i> МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: НОВІ ОРІЄНТИРИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ.....	10
<i>Борищ П.О.</i> СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	12
<i>Ісміханов Г.І.</i> ТЕХНОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ В МАЛОМУ БІЗНЕСІ УКРАЇНИ.....	13
<i>Миргород Д.І.</i> ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ.....	14
<i>Москаленко Н.М.</i> СТАТИСТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ОЗНАК ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ.....	15
<i>Недайкаш В.В.</i> РИЗИК-УПРАВЛІННЯ ЯК НОВИЙ ЕТАП У РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ РИЗИКІВ.....	17
<i>Тімченко О.С.</i> РОЛЬ АВТОНОМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У ПІДВИЩЕННІ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ.....	19
<i>Balakişiyeva Vəfa Tofiq qızı</i> İNGİLİS DİLİNİN MEDİA DÜNYASINDA İNKİŞAFI.....	20
<i>Əlizadə Natiq Nazim oğlu</i> SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAFININ İQTİSADI VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ.....	25
<i>İsmaylova İlhamə Şubay qızı, İsmaylova Aygün İslam qızı</i> PEDAQOJİ TƏLİM TEXNOLOGİYASI.....	27
<i>Məmmədova Fatimə Çingiz qızı</i> AZƏRBAYCANDA KİÇİK BİZNES QURUMLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ.....	32
<i>Məmmədova İranə Oqtay qızı</i> ESTETİK TƏFƏKKÜRÜN ONTOLOJİ ƏSASI KİMİ QEYRİ-REAL MƏZMUNUN VƏ VİRTUAL REALLIĞIN TƏZAHÜRÜNÜN MƏNƏVİ MAHİYYƏTİ.....	34
<i>Mustafayev Kənan Sərvər oğlu</i> SOSIAL-IQTISADI İNKİŞAFDA RƏQABƏTLİ İNSAN KAPİTALI.....	36
<i>Nəcəfova Günel Alim qızı</i> İKT VASİTƏSİLƏ TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİN YÜKSƏLDİLMƏSİ.....	38
<i>Tanrıverdiyeva Zülfüyyə Vəqif qızı, İsmaylova Aysən Fəxrəddin qızı</i> ALİ MƏKTƏB TƏLƏBƏLƏRİNİN TƏRBİYYƏSİNİN SOSIAL-PEDAQOJİ ƏSASLARI.....	41
<i>Xancanlı Cavid Davud oğlu</i> YERİN DƏRİNLİYİNDƏN BEYİN DƏRİNLİYİNƏ KÖÇ (NEFT KAPİTALINI İNSAN KAPİTALINA ÇEVİRƏK).....	43
<i>Xəlilova Xəyalə Qəmbər qızı</i> AZƏRBAYCANDA KİÇİK BİZNES QURUMLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ.....	46

Секція 2. РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

<i>Баркова О.Г.</i>	ДОПОВНЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ МОДЕЛІ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	49
<i>Горбатюк В.О.</i>	РОЗРАХУНОК СТРАХОВИХ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЗА ДОПОМОГОЮ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ.....	51
<i>Жованик О.О.</i>	ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА КОМЕРЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	52
<i>Карімова Н.Е., Гурбанова Г.Г.</i>	ЕКОНОМІКА АЗЕРБАЙДЖАНУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	53
<i>Кирчатий Ю.В.</i>	СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	56
<i>Красиля Д.О.</i>	ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА БАЗОВИХ СТРАТЕГІЙ ЗРОСТАННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	57
<i>Недайвода І.С.</i>	ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ.....	59
<i>Репецький О.В.</i>	РОЛЬ ДЕРЖАВИ В СТАНОВЛЕННІ ТА СТАЛОМУ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ.....	60
<i>Олійник Д.О.</i>	АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....	61
<i>Худяков Р.С.</i>	МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ ТА КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	62
<i>Шебеда Р.Є.</i>	ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	64
<i>Xəlilov Zaur Ağahüseyn oğlu</i>	MÜHARIBƏDƏN SONRAKİ BƏRPA ŞƏRAITİNDƏ TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNƏ INVESTISIYA QOYULUŞLARI VASITƏSİ İLƏ İQTİSADI POTENSIALİNİN İNKİŞAFI.....	66

Секція 3. МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

<i>Бабій В.С.</i>	УПРАВЛІННЯ КАДРОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ.....	69
<i>Бугайчук А.А.</i>	ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	70
<i>Горбуненко А.Б.</i>	РИЗИК-ОРІЄНТОВАНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ РИНКУ.....	71
<i>Льотка Я.І.</i>	УМОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ.....	72

<i>Митник Н.В.</i> РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	74
<i>Пірняк О.С.</i> РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВИРІШЕННІ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ.....	76
<i>Тросяк К.О.</i> РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННІ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ.....	78
<i>Чудик В.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	80
<i>Шабатура Ю.Я.</i> КООПЕРАТИВИ ТА ЇХ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	81
<i>Шепелев О.В.</i> ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У РЕГІОНАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ.....	83
<i>Bayramova Şəfiqə Mərdan qızı</i> AZƏRBAYCAN GÜCLÜ İQTİSADI POTENSİALI OLAN QALIB ÖLKƏDİR!.....	84
<i>Əliyeva Ləman Cəfərqulu qızı</i> MÜASİR SAHİBKARLIQ SISTEMİNDƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASININ TƏŞKİLATİ-İQTİSADI AMİLLƏRİ.....	86
<i>Əliyeva Səbinə Rövşən qızı</i> AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNÜN İQTİSADIYYATI.....	88
<i>Əhmədzadə Vəzduha Səyyad qızı</i> İNHİSARÇILIQ FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEKANİZMINİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	90
<i>İsrəfilova Nuray Hikmət qızı</i> TURİZM SƏNAYESİNDƏ İNFORMASIYA KOMMUNİKASIYA SİSTEMLƏRİNİN MƏNFİ VƏ MÜSBƏT TƏRƏFLƏRİ.....	91
<i>Kərimov S.M.</i> DÖVLƏTİN İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	95
<i>Mustafayeva G.X.</i> DÖVLƏTİN İNVESTİSIYA VƏ İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ MÜASİR İSTİQAMƏTLƏRİ.....	97
<i>Қырғызбай Перизат Әбдіәкім қызы</i> АВТОКӨЛІК САЛАСЫН ДАМУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ РӨЛІ.....	99
<i>Усенов А., Хамза С.</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУТҮ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	105

Секція 4. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

<i>Клименко І.В.</i> МЕТОЛИЧНІ АСПЕКТИ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	107
<i>Коваленко М.О.</i> СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСПРОПОРЦІЙ У ФОРМУВАННІ ТА ВИКОРИСТАННІ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ БАНКІВ.....	108
<i>Кучерявенко С.С.</i> РИЗИКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПЕРЕВІРКИ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ (СКРИНІНГУ).....	109

<i>Куш А.А.</i> ВПЛИВ ІННОВАЦІЙ НА ГЛОБАЛЬНУ ТРАНСПОРТНУ ІНФРАСТРУКТУРУ.....	111
<i>Макаренко С.П.</i> ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	112
<i>Мирошніков М.С.</i> ДОВГОСТРОКОВЕ БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	114
<i>Міжерицький В.А.</i> МЕХАНІЗМИ БЕЗОПЛАТНОГО ЗОВНІШНЬОГО ФІНАНСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	115
<i>Швець К.Є.</i> АНТИМОНОПОЛЬНЕ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В РАМКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ.....	117
<i>Həsənov Balabəy Samir</i> AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BƏRPA OLUNAN ENERJİ MƏNBƏLƏRİ VƏ ONDAN İSTİFADƏ.....	119
<i>Həşimov Elçin Dərgah oğlu</i> AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADI İNKİŞAFINDA AQRAR SEKTORUN ROLU.....	120
<i>Mahmudov Rauf</i> “YAŞIL İQTİSADIYYAT ”IN FORMALAŞMASINA BÖYÜK TÖHFƏ VERƏCƏK YAŞIL ENERJİ HƏDƏFİ.....	123
<i>Mirzəyeva Vüsalə</i> ÖLKƏDƏ QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ.....	125
<i>Sultanova Rəya Natiq qızı</i> NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA MÜƏSSİSƏLƏRİN ROLU.....	127
<i>Vəliyeva Aytəkin</i> AZƏRBAYCAN İQTİSADIYYATININ QLOBAL BÖHRANLARA DAYANIQLIĞINI ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR.....	130
<i>Акишева Н., Майтанова А., Русланулы Е.</i> ЖАҢАНДЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	132

Секція 5. ОБЛІК, АУДИТ І ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

<i>Гаврилюк М.Р.</i> ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ ПІДПРИЄМСТВА.....	135
<i>Половко А.В.</i> КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ АУДИТУ В СИСТЕМІ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ.....	136
<i>Половко А.В.</i> ОБЛІК РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ.....	138
<i>Сериков М.Д.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА МАШИННОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ.....	140
<i>Якушкіна В.Р.</i> ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ.....	141

Секція 6. УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Геліна А, Копилов В. АНАЛІЗ МЕТОДИК ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ.....	146
Гороховацька А.І. ДУБЛЬ-БЮРОКРАТІЯ ЯК СТРУКТУРНА ФОРМА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ЗАПОБІГАННЯ УТВОРЕННЮ.....	148
Гура К.В., Попович Є.С. ТИПОЛОГІЯ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ МОДЕЛІ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ.....	150
Гура К.В., Семенова Т.Ю. ФАКТОРИ СТРИМАННЯ ПОШИРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АУТСОРСИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	152
Даниленко К.О., Сметана Д.О. КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	154
Дарчич О.С. ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ.....	156
Дегтярьов М.С., Сафронов В.Ю. СУТНІСТЬ ТЕРМІНУ «СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ».....	158
Довгопол О.Ю. СУЧАСНІ НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ НА РИНКУ E-COMMERCE.....	160
Дронова Д.С. МЕХАНІЗМИ HR-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ФАКТОР МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ.....	161
Дудченко С.А. ОЦІНКА ВПЛИВУ РИЗИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЛЮДСЬКИМ ФАКТОРОМ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	163
Задніпровський В.А. УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	166
Коваль І.Б. ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	168
Ковальова М.В., Резніченко А.О. ОСНОВНІ ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	169
Колесник В.М. УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ДОХОДАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	171
Кондрашова Є.Ю. КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО МОНІТОРИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ.....	173
Кондращенко П.С., Глухов Д.В. ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	175

<i>Котелевець Є.К., Хворостян Я.С.</i>	ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	177
<i>Магуріна П.І., Картавцева Т.С.</i>	ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СТВОРЕННЯ ТА ПРОСУВАННЯ НОВИХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ НА РИНКАХ ІЗ РЕСУРСНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ.....	179
<i>Макаров Д.О., Терьохіна Д.С.</i>	ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНУ ТА ЕКОНОМІЧНУ ІНКЛЮЗІЮ В УКРАЇНІ.....	182
<i>Марченко Д.О.</i>	СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	184
<i>Мунтян Б.В., Цюпка А.В.</i>	ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	185
<i>Недобор А.С.</i>	ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РИНКІВ З РЕСУРСНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ НОВИХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ.....	187
<i>Носик Є.І.</i>	ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА.....	189
<i>Семенова Т.Ю.</i>	СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЛОГІСТИКА».....	191
<i>Согомонян А.К.</i>	КЛЮЧОВІ СКЛАДОВІ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ.....	193
<i>Сумченко А.С.</i>	ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ.....	194
<i>Тимченко В.В.</i>	ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ МАТРИЧНОГО МЕТОДУ.....	196
<i>Удод К.С., Терьохіна Д.С.</i>	PR В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	198
<i>Хворостян Я.С., Котелевець Є.К.</i>	КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	200
<i>Bağırzadə Türkan Bağır qızı</i>	KORPORATİV MƏDƏNİYYƏT ANLAYIŞININ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	202
<i>Oruçlu Əli Kamal oğlu</i>	TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNİN İNNOVATİV İNKİŞAFININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN İQTİSADİ MEKANİZMİ.....	203
<i>Tanrıverdiyev Rəcəb Həsən oğlu</i>	TƏŞKİLATİ DƏYİŞİKLİKLƏRİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	205
<i>Казиева Л.С.</i>	КӘСІПКЕРЛІК ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	207

Секція 7. ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ ЯК ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

<i>Бабенко А.В.</i>	РУХОВА АКТИВНІСТЬ У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ.....	210
<i>Бондаренко К.В.</i>	ПОНЯТТЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ	

ЖИТТЯ.....	211
<i>Глумакова К.І.</i> СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	213
<i>Гоголенко Ю.Ю.</i> ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ.....	215
<i>Головінова А.А.</i> СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО СПОРТУ.....	217
<i>Демченко В.О.</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	219
<i>Дубовік М.І.</i> РОЗВИТОК СПОРТИВНИХ КЛУБІВ В УКРАЇНІ.....	221
<i>Зайцева А.С.</i> СВІТОВА ФІЗИЧНА СПОРТИВНА КУЛЬТУРА.....	223
<i>Коваленко А.В.</i> АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПОРТИВНОЇ ГАЛУЗІ.....	225
<i>Коньова К.А.</i> УКРАЇНСЬКА ДИНАМІКА СПОРТИВНИХ ДОСЯГНЕНЬ В ЛИЖНИХ ГОНКАХ.....	227
<i>Логвінов С.О.</i> ПОНЯТТЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ.....	229
<i>Носова Л.В.</i> ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ЗІ СТУДЕНТКАМИ ТЕХНІЧНИХ ВУЗІВ.....	231
<i>Петрик С.С.</i> ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СПОРТИВНИХ КЛУБІВ.....	233
<i>Петрова А.С.</i> ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ РІЗНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ.....	235
<i>Слатіна А.Д.</i> РОЗВИТОК КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ НА ПРИКЛАДІ ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИЦІ.....	237
<i>Стогул.К.М.</i> ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ.....	239
<i>Verdiyeva Ülviiyə Məhəmmədəli qızı</i> İDMAN SAHƏSİNDƏ SAHİBKARLIQ VƏ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASI.....	241

Секція 1

Економіко-правові аспекти функціонування та розвитку суб'єктів підприємництва

МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: НОВІ ОРІЄНТИРИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Безрученко М.

*Науковий керівник: Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Цифровізація робить життя комфортнішим, підвищує рівень, якість життя громадян, і невід'ємним плюсом є підвищення конкурентоспроможності країни на світовій арені. Цифровізація – ціла, чітка система, організована на використання інформаційно-комунікаційних технологій і покликана мобільно та радикально змінити бізнес, державне управління, охорону здоров'я та інші сфери суспільства. Ми говоримо про перетворення всього суспільства. Протягом останніх двох десятиліть Україна активно працює над питаннями розвитку цифрової економіки. Частка цифрової економіки у ВВП зростає з кожним роком, через що саме частка малого та середнього підприємництва є доволі високою в багатьох сферах і з'являється потреба просування цифрових технологій в українське підприємництво.

Основна мета роботи – дослідити й окреслити наявні прогалини впровадження цифрових технологій в економіку та запропонувати шляхи вирішення щодо вдосконалення "цифри" в нинішніх економічних реаліях.

Відобразимо ключові прогалини в рамках цифрової економіки:

1. Низький контроль у сфері обслуговування, що призводить до зростання кількості шахраїв.
2. Скорочення робочих місць. Перехід ускладнить використання зарубіжних програм.
3. Зростає загроза витоку інформації, даних. Потрібне підвищення показника захисту, необхідні додаткові інвестиції.
4. Отримані знання не відповідають нинішнім реаліям.
5. Залишено прогалини між сьогоднішнім і завтрашнім днем.

Бізнес повинен продовжувати навчитися жити у світі, що динамічно розвивається, постійно придумувати нові ідеї для утримання себе на плаву.

Цифровізація передбачає "народження" нових, удосконалених бізнес-моделей. Головне – кількість має модифікуватися, перетворюватися на якість.

У підприємців з'являються нові можливості у вигляді впровадження сучасних технологічних напрямків, наприклад, мобільні технології. За допомогою цього можна зробити крок уперед і оперативно підлаштуватися під клієнтів за допомогою потрібної інформації. Інформація – основний і головний інструмент цифрової економіки. Змінюються і правила в бізнесі і це визначення – підприємство може бути малим і при тому успішно конкурувати на ринку.

Клієнт – став головним і провідним на ринку і саме під нього тепер повинен підлаштовуватися підприємець.

У малих підприємств є суттєва відмінність, вони можуть кваліфіковано, правильно діяти, працювати з інноваціями та потребами клієнтів. Цифрові новачки здатні конкурувати з класичними компаніями [1].

На підставі вищесказаного, зробимо проміжний підсумок: для правильного функціонування бізнесу на ринку, за допомогою інформаційних технологій, необхідно, щоб підприємець мав достатню кількість інформації, чітко вибудував свою політику розвитку і, звісно, володів цифровою грамотністю. Необхідно безперервно освоювати нові знання для ведення успішного професійного зростання та бізнесу [2].

На підставі досліджень останніх років можна помітити, що процес витримування соціально-економічних перетворень у нинішній Україні робить особливо живим і справді важливим інтерес до інституту малого підприємництва, як однієї з головних умов ефективної дії ринкового механізму. Українська економіка на шляху свого переходу до впевненого розвитку, тісно стикається з цифровою економікою, малим і середнім підприємництвом. Це стає пріоритетним завданням для наукового дослідження, а також виявлення причин виникнення тіньових економічних відносин.

У зв'язку з поставленими раніше питаннями за цією темою зазначимо основні результати: для якіснішої інтеркаляції малому і середньому бізнесу для відновлення в післявоєнний період необхідно:

1. Компаніям варто впровадити в цифрову трансформацію корпоративну культуру. Компанії мають швидко розвивати та реалізовувати цифрові бізнес-процеси.

2. Цифрові технології мають стати центральними в тому, як працює бізнес, і щоб залишатися конкурентоспроможними, компаніям необхідно ефективно перетворювати і, можливо, заново створювати бізнес-моделі.

3. Постійний пошук нових ідей, експериментів з ними та їх апробація.

4. Постійна підтримка робочих місць.

Цифровізація для малого та середнього бізнесу видається довгостроковим результатом, через те, що ефект від її реалізації видається дуже значним. Необхідно грамотно і розумно використовувати цифрові технології для швидкого і конкретного відновлення в післявоєнний період.

Література:

1. Mahroum S., Dachs B., Weber M. (2007). Trend spotting the future of information society technology human resources. *International Journal of Foresight and Innovation Policy*. Vol. 3. № 2. P. 169-186.
2. Aghion P., Howitt P. (1994). Growth and Unemployment. *The Review of Economic Studies*. Vol. 61. № 3. P. 477-494.

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Борищ П.О.

Науковий керівник: Шершенюк О.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Соціальне підприємництво розвивається певною мірою як реакція на нинішню складну економічну ситуацію. Використання бізнес-підходів у соціальній сфері поширене в усьому світі, і кращої альтернативи цьому немає. Воно може стати одним з основних інструментів соціальної політики, зменшення тягаря та розподілу відповідальності.

Традиційний бізнес зазвичай орієнтований на прибуток та фінансовий успіх, тоді як соціальне підприємництво має за основну мету розв'язання соціальних проблем та поліпшення якості життя вразливих груп населення. Основна відмінність полягає в тому, що соціальне підприємництво поєднує в собі підприємницьку діяльність з соціальною місією (рис. 1).

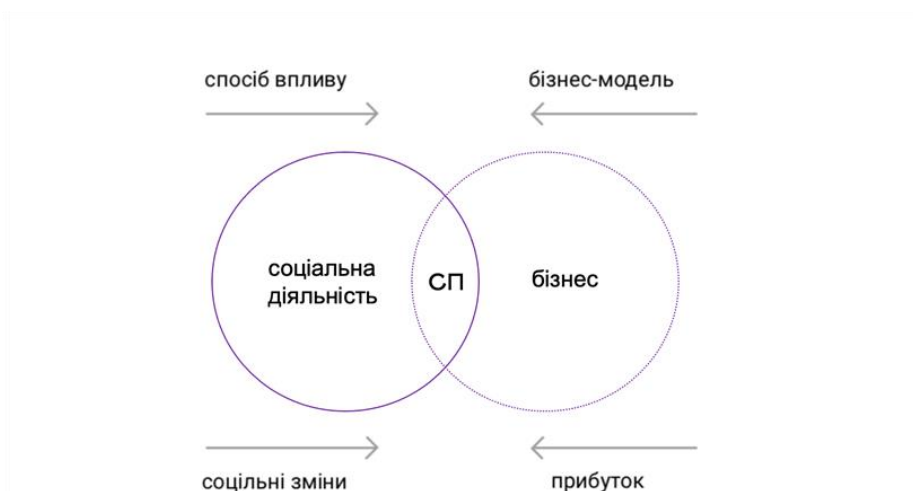

Рисунок 1 – Зв'язок соціальної та підприємницької діяльності

Соціальне підприємництво – використання стартапів та інших засобів підприємництва для розробки, фінансування та реалізації рішень соціальних, культурних або екологічних проблем [1].

Соціальне підприємництво може бути потужним інструментом соціального розвитку з наступними особливостями:

- розв'язання соціальних проблем. Соціальні підприємства спрямовані на розв'язання конкретних соціальних проблем, таких як безробіття, бідність, недостатність освіти та охорони здоров'я, екологічні проблеми тощо;

- ефективність та інновації. Соціальні підприємства часто використовують інноваційні підходи та рішення для досягнення своєї місії, розв'язання соціальних проблем та поліпшення якості життя уразливих груп населення (пропонують нові шляхи для покращення державних соціальних

послуг, звертають увагу на малоприбуткові, непопулярні або недостатньо розвинені їх види);

- створення робочих місць. Соціальні підприємства сприяють створенню нових робочих місць, в тому числі для людей з обмеженими можливостями, молоді, людей похилого віку тощо;

- залучення інвестицій. Соціальне підприємництво може бути привабливим для інвесторів, які бажають здійснювати соціальний вплив разом з фінансовою вигодою;

- залучення громадян до соціальних ініціатив. Соціальні підприємства об'єднують громади навколо соціальних проблем та сприяють активній громадській позиції.

Таким чином, соціальне підприємництво виступає не лише як модель бізнесу, але й як потужний інструмент соціального розвитку, спроможний змінювати соціальні реалії, поліпшувати якість життя та забезпечувати сталість соціальних інновацій.

Література:

1. Соціальне підприємництво. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE (дата звернення 05.03.2024).

ТЕХНОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ В МАЛОМУ БІЗНЕСІ УКРАЇНИ

Ісміханов Г.І., здобувач PhD

Науковий керівник: Дмитрієв І.А., д.е.н., професор

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Технологічні інновації відіграють ключову роль у розвитку малого бізнесу по всьому світу, і Україна не є винятком. Останніми роками малі підприємства України активно інтегрують нові технології для підвищення своєї конкурентоспроможності, оптимізації виробничих процесів і поліпшення взаємодії з клієнтами.

Така інтеграція нових технологій суттєво впливає на різні аспекти бізнесу, починаючи від маркетингу і закінчуючи клієнтським обслуговуванням. Використання бази даних і аналітики дає змогу малим підприємствам точніше розуміти потреби своїх клієнтів, а також оптимізувати свої маркетингові та продажні стратегії. Системи CRM (управління взаємовідносинами з клієнтами), інтегровані зі штучним інтелектом, сприяють глибшому та персоналізованому підходу до кожного клієнта, що збільшує лояльність клієнтів і покращує бізнес-результати.

Використання хмарних технологій дає змогу підприємствам знизити витрати на ІТ-інфраструктуру та забезпечити вищу гнучкість і масштабованість своїх сервісів. Це особливо важливо для малого бізнесу, який часто обмежений

у ресурсах і повинен швидко адаптуватися до мінливих ринкових умов.

Екологічні інновації також набирають популярності серед малих підприємств. Зростаюча обізнаність про проблеми довкілля мотивує підприємців інвестувати в стійкі технології та практики. Це охоплює все, від використання екологічно чистих матеріалів у виробництві до застосування енергоефективних технологій, які не тільки допомагають скоротити вплив на навколишнє середовище, а й знижують операційні витрати.

Зростаюча роль мобільних і цифрових платіжних систем в Україні відкриває нові можливості для малого бізнесу в галузі електронної комерції та роздрібною торгівлі. Спрощення процесу покупок і платежів сприяє збільшенню обсягу онлайн-продажів і розширює ринки, доступні для малих підприємств.

Багато українських компаній у секторі малого бізнесу стали активно використовувати цифрові технології, включно з хмарними сервісами, мобільними додатками та соціальними медіа для поліпшення взаємодії з клієнтами. Ці інструменти дають змогу підприємствам скоротити витрати, спростити доступ до інформації та прискорити обробку даних.

Штучний інтелект (ШІ) і машинне навчання відкривають нові можливості для малого бізнесу в Україні. Від автоматизації бухгалтерського обліку до систем передбачення поведінки споживачів, ці технології сприяють глибшому аналізу даних і допомагають підприємцям ухвалювати обґрунтовані рішення.

Технологічні інновації в малому бізнесі в Україні продовжують бути рушійною силою економічного розвитку. Впровадження нових технологій дає змогу компаніям не тільки поліпшити свої операційні процеси, а й значно збільшити свої ринкові можливості, відкриваючи шлях до міжнародного ринку.

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ

Миргород Д.І., здобувач PhD

Науковий керівник: Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Цифрова трансформація революціонізує традиційні галузі економіки, привносячи інновації в процеси виробництва, управління та взаємодії з клієнтами. Цифрова трансформація має значний вплив на глобальну економіку, переосмислюючи бізнес-процеси, моделі споживання та робочі місця. Це явище розширює межі традиційних галузей і створює нові економічні можливості.

Цифрові технології, такі як хмарні обчислення, бази даних та штучний інтелект, змінюють бізнес-моделі підприємств, даючи їм змогу стати більш агресивними, масштабованими та орієнтованими на дані. Це призводить до створення нових продуктів і послуг, які краще відповідають потребам сучасних споживачів.

Автоматизація та цифровізація процесів сприяють підвищенню продуктивності праці, але також викликають побоювання з приводу заміщення людської праці машинами. Нові технології вимагають перекваліфікації робочої сили та створення нових робочих місць у секторах, пов'язаних із розробкою та

підтримкою технологій.

Цифрова трансформація стимулює інновації та сприяє економічному зростанню. Країни та компанії, які інвестують у розвиток цифрових технологій, отримують конкурентну перевагу на світовому ринку. Це також сприяє глобалізації, оскільки цифрові продукти та послуги легко масштабуються і доступні по всьому світу.

Необхідно враховувати й ризики, пов'язані з цифровою трансформацією, включно з питаннями кібербезпеки, нерівності в доступі до технологій і потенційного посилення монополій в окремих секторах. Ці проблеми потребують активного регулювання та міжнародного співробітництва для створення справедливої та стійкої цифрової економіки.

Транспортна галузь переживає період значних змін, спричинених впровадженням цифрових технологій та інновацій. Ці зміни спрямовані на поліпшення ефективності, безпеки та екологічності транспортних засобів та інфраструктури.

Інтелектуальні транспортні системи охоплюють застосування різних інформаційних і комунікаційних технологій в управлінні транспортними потоками. Це дає змогу зменшити затори, поліпшити використання дорожньої мережі та підвищити безпеку руху. Системи можуть включати динамічну навігацію, автоматизоване керування світлофорами та системи контролю за станом дорожнього покриття.

Цифрова трансформація є потужним двигуном глобального економічного розвитку, але її успішна реалізація залежить від балансу між інноваціями та регулюванням. Осмислене прийняття та адаптація цифрових технологій можуть призвести до створення більш продуктивної та інклюзивної глобальної економіки.

СТАТИСТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ОЗНАК ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ

Москаленко Н.М.

Науковий керівник: Непран А. В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Теорія, яка покладена в основі статистичного регулювання якості продукції, була створена У. Шухартом [1]. Статистичне регулювання якості, що спирається на критерії Шухарта, дозволяє відрізнити випадкові причини (фактори), які властиві кожному технологічному процесу, і причини, які можна виділити і усунути. В результаті виникає можливість дати відповіді на питання, чи обмежуються причини варіації за той або інший проміжок часу лише внутрішньо властивими даному обладнанню причинами.

В системі регулювання якості використовується контрольна карта. З її допомогою, по-перше, можна встановити рівні варіації, внутрішньо властиві і постійно властивих технологічному процесу. По-друге, вона дає відповідь на питання, чи стабільний технологічний процес і чи залишається він таким в ході виробництва. Стабільним технологічний процес є за умови, коли на хід

виробництва впливають лише невідділимі від процесу випадкові причини варіації.

В основі статистичного регулювання якості лежить той факт, що варіації в межах кожної вибірки обсягу n можна безпосередньо зв'язати з варіаціями вибірових середніх для даної сукупності вибірки. Розглянемо приклад контрольної карти частки браку (табл. 1).

Таблиця 1 - Приклад контрольної карти частки браку

Підгрупа	Число перевірених екземплярів	Число забракованих екземплярів	3σ	$\bar{p} + 3\sigma$	$\bar{p} - 3\sigma$	Частка браку
1	25	1	0,052	0,127	0,021	0,040
2	25	2	0,052	0,127	0,021	0,080
3	37	3	0,043	0,120	0,032	0,081
4	63	4	0,033	0,107	0,041	0,063
5	25	2	0,052	0,127	0,021	0,080
6	25	3	0,052	0,127	0,021	0,120
	200	15				

$$\bar{p} = \frac{15}{200} = 0,075.$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{\bar{p}(1-\bar{p})}{n}} = \sqrt{\frac{0,075 \cdot 0,925}{200}} = 0,0263 \sqrt{\frac{1}{n}}.$$

Таблиця 1 містить результати шести послідовних вибірок (підгруп). Як показують дані, число спостережень за кожною групою не постійно. За цих умов можна визначити контрольні межі, але вони змінюються.

Загальне число виявлених бракованих штук ділимо на число перевірених штук, отримаємо в результаті середню за даним процесом питому вагу браку ($\bar{p}$). В нашому прикладі $\bar{p}$ складає 0,075. Для визначення контрольних меж скористаємося формулою середнього квадратичного відхилення середньої від біомінального розподілу, а саме

$$\sigma = \sqrt{\frac{\bar{p}(1-\bar{p})}{n}}.$$

Дана величина є функцією від обсягу вибірки. Так як верхня та нижня контрольні межі виражаються в середніх квадратичних відхиленнях, вони варіюються в залежності від n . Всі розрахунки наведені в табл. 1. Якщо обсяг вибірки не міняється, то обчислення стають ще простішими, так як на контрольній картці наносяться дві лінії – верхня межа і нижня межа.

Систематична поява точок вище середній за процесом або нижче її дають сигнал на карті і підтверджують те, що процес дійсно відбулися зміни і наше спостереження не оманливе.

Література:

1. Shewhart W. A. Statistical Method from the Viewpoint of Quality Control, W. E. Deming, ed., Washington, D. C. Department of Agriculture, 1939.

РИЗИК-УПРАВЛІННЯ ЯК НОВИЙ ЕТАП У РОЗВІТКУ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ РИЗИКІВ

Недайкаш В.В.

*Науковий керівник: Бабайлов В.К., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

У останні десятиріччя постійне зростає інтерес до ризик-менеджменту. Існує й значний прогрес у розвитку, розробці методик ризик-менеджменту. Однак, й досі існують значні помилки у розумінні природи ризиків і використанні засобів управління в умовах ризиків.

Так, до останнього часу існувало уявлення про те, що поряд зі ризик-менеджментом існує ще й повна визначеність і повна невизначеність. Але у 2023 році у на Першому чемпіонаті світу з економіки було спростоване існування взагалі повної визначеності і повної невизначеності.

А ще раніше був проведений об'єктивний, уважний й неупереджений аналіз важливих аспектів ризик-менеджменту [1]. У результаті були визначені не тільки його переваги, але й недоліки. Так, вже у самому першому визначенні сенсу ризик-менеджменту було відсутнє головне – ризик-менеджмент трактувався не як одна зі багатьох форм, видів менеджменту, а таким чином: «...вперше термін «ризик-менеджмент» зустрічається в американському економічному виданні «Harvard Business Review» у 1956 році, як мінімізація збитків». Тобто, вже з самого початку ризик-менеджмент обмежується тільки економічним змістом, фактично ототожнюється, обмежується ризик-економікою.

Але це суперечить тому, що ризик-менеджмент, як й будь-яка інша форма менеджменту, не зводиться до економіки: будь-який менеджмент обов'язкове включає три складові: економіку, інженерію і адміністрацію (керівництво персоналом). Тому й ризик-менеджмент зобов'язаний теж і відповідне включати три форми ризик-менеджменту, а саме: ризик- економіку, ризик-інженерію і ризик-адміністрацію.

Це було підтверджено у [1], і проблема визначення істинного сенсу ризик-менеджменту була успішно вирішена. Однак, подальший аналіз і практика ризик-менеджменту визначила нову важливу і актуальну проблему – питання про зв'язок ризик-менеджменту й ризик-управління. Це питання досі навіть не ставилося. Постановка і вирішення цієї проблеми й стало *метою* даної доповіді.

При цьому, перш за все, необхідне акцентувати увагу на основну причину відсутності інтересу до цього – нерозуміння нетотожності *менеджменту і управління*, що автоматичне веде до помилкового ототожнення ризик-менеджменту і ризик-управління.

Основні аспекти управління уточнені автором ще у [2]. Тому необхідне нагадати про основну відмінність менеджменту і управління: управління ширше ніж менеджмент, – управління включає крім менеджменту ще і виробництво. Й дійсне менеджер організує виробництво. Але безпосередньо

виробництвом займається тільки робочий. Робочий виконує прийняте менеджером рішення. Робочий – це не менеджер. Але робочий, теж як й менеджер, управляє; але якщо менеджер управляє людьми, персоналом, то предметом управління робочого є верстати, машини, механізми тощо. Тобто, управління пронизує не тільки увесь менеджмент, а також й все виробництво.

Отже, відсіля слідує важливий висновок: ризик-управління включає два елементи: ризик-менеджмент і ризик-виробництво. Тому й теорія, і практика ризик-менеджменту зобов'язані бути доповнені ризик-виробництвом, тобто, ризик-менеджмент необхідне використовувати як частину більш широкого поняття, яким є ризик-управління. Конкретне і детально ризик-управління включає: ризик-економіку; ризик-інженерію; ризик-адміністрацію, ризик-виробництво.

Автори вважають, що такий висновок веде ще й до такого позитивного наслідку. Перехід від ризик-менеджменту до ризик-управління приведе до встановлення найбільш правильного і одного, єдиного критерію класифікації, поділення на види ризиків. Справа в тому, що досі існує просто фантастична множина критеріїв класифікації ризиків [3]. На думку авторів доповіді у дійсності необхідне додержуватися, перш за все, одного, але головного й вже обґрунтованого в [3] критерію такої класифікації – це критерій *професійної* класифікації ризиків. А він наочно впливає зі існування трьох основних професій менеджменту: економістів, інженерів, адміністраторів. Тому, згідно з цієї логіки, всі ризики ризик-управління необхідне поділити по професійному признаку, критерію, тобто, відповідне на економічні, інженерні, адміністративні і виробничі.

Лише це вже значно підвищить ефективність управління підприємством в умова ризиків. Тому що, економісти глибше знають економічні ризики, інженери – інженерні ризики, адміністратори – адміністративні ризики.

Література:

1. Бабайлов В., Курденко О. Від ризик-менеджменту до ризик-економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. №46. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-46>.
2. Бабайлов В., Левченко Я., Кулай О. Розробка парадигм управління. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2022. №28. С. 71-78.
3. Бабайлов В., Дмитрієва О. Ризик-інженерія і ризик-виробництво як управління в умовах інженерних і виробничих ризиків. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2023. №30. <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2023.30.204>

РОЛЬ АВТОНОМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У ПІДВИЩЕННІ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ

Тімченко О.С., здобувач PhD

Науковий керівник: Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Автономні транспортні засоби (АТЗ) можуть радикально змінити поняття транспортної безпеки та ефективності, надаючи значні переваги порівняно з традиційними автомобілями. В основі АТЗ лежать просунуті технології, такі як штучний інтелект (ШІ), машинний зір, радары і датчики, які дають змогу транспортному засобу сприймати навколишнє середовище і приймати рішення в реальному часі без участі людини.

Однією з основних переваг АТС є потенціал скорочення числа дорожньо-транспортних пригод, які часто відбуваються через людський фактор, такий як втома, відволікання уваги або порушення правил дорожнього руху. Автономні системи не схильні до емоційних реакцій і можуть забезпечувати більш стабільне і передбачуване управління, що особливо важливо в складних або надзвичайних дорожніх умовах.

АТС також сприяють підвищенню ефективності транспортних систем за рахунок оптимізації потоків руху і зменшення заторів на дорогах. Використовуючи дані в реальному часі про дорожню ситуацію і координуючись з іншими автомобілями та інфраструктурою, автономні автомобілі можуть обирати оптимальні маршрути і швидкості руху, покращуючи загальну пропускну здатність дорожньої мережі.

Впровадження АТС вимагає ретельного розгляду юридичних та етичних аспектів. Важливим питанням є визначення відповідальності за дорожні інциденти за участю АТС. Розроблення чітких правил і стандартів, що регулюватимуть використання та функціонування автономних транспортних засобів, є критично важливим для забезпечення їхньої безпечної інтеграції в суспільний простір.

Для успішної інтеграції автономних транспортних засобів (АТЗ) у суспільний простір, важливо забезпечити, щоб правова база та етичні норми адаптовані до нових технологічних реалій. Це вимагає глибокого розуміння можливих ризиків і переваг від використання АТЗ, а також передбачення потенційних конфліктних ситуацій і розробки механізмів їхнього вирішення.

Розроблення та впровадження юридичних та етичних стандартів для автономних транспортних засобів - складний процес, що вимагає міждисциплінарного підходу та активної участі безлічі зацікавлених сторін, зокрема урядів, виробників автомобілів, розробників програмного забезпечення, юристів і громадськості.

Автономні транспортні засоби пропонують важливі можливості для підвищення безпеки та ефективності на дорогах. Проте, для їх успішного впровадження необхідно вирішити низку технічних, юридичних та етичних питань.

İNGİLİS DİLİNİN MEDIA DÜNYASINDA İNKİŞAFI

*Balakişiyeva Vəfa Tofiq qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

“Xarici dil” fənninin problemlərinin məzmunlu təhlili göstərdi ki, təlim tələbələrin kommunikativ, dil kompetensiyalarının formalaşmasına və inkişafına yönəlib. Bu, tələbələr üçün media studiyasının yaradılmasına və "İngilis dilinin media dünyasında" əlavə təhsil proqramının hazırlanmasına səbəb oldu.

Proqram ilkin kompüter bacarıqlarına və təhsil fəaliyyətində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə təcrübəsi olan orta məktəb şagirdləri üçün nəzərdə tutulub.

Proqramın məqsədi müəllim tərəfindən yaradılmış multimedia təhsil mühitində fəaliyyət göstərən multimedia məhsulu yaratmaqla tələbələrin yaradıcı konstruktiv fəaliyyətlərdə media səriştəsini inkişaf etdirməkdir.

1"İngilis dilinin media dünyasında" media təhsilinin estetik və praktiki nəzəriyyələrinə, "tənqidi düşüncə" nəzəriyyəsinə əsaslanan səriştə əsas və fəaliyyətə əsaslanan yanaşmalar əsasında qurulub. Proqram ilkin kompüter bacarıqlarına təhsil fəaliyyətində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə təcrübə olan orta məktəbi üçün saxlanılır.

2. Aşağıdakı rəqəmsal təlim vasitələrindən istifadə etməyə imkan verən informasiya-kommunikasiya texnologiyaları: videomateriallar: konsertlərin fraqmentləri, sinifdənkənar tədbirlər və s.; fotoqrafiya materialları: illüstrasiyalar, fotoşəkillər, animasiya şəkilləri; audiomateriallar: musiqi əsərləri, metodik və ya didaktik xarakterli media mətnləri yaratmaq üçün öz səsinin yazıları; çap məlumatları: gələcəkdə media mətnlərinin məzmununun formalaşdığı elektron təhsil mətnləri; hipermedia əlaqələri: media mətnlərinin vahid strukturda birləşdirilməsi prinsipi.

3. Layihənin mövzusunun seçilməsini, media mətnlərinin kəmiyyət və keyfiyyətini nəzərdə tutan layihələrin texnologiyası.

Media studiyasında tədris prosesinin təşkili zamanı fərdi, qrup, interaktiv təhsil formalarından istifadə edilir. Fərdi təhsil forması tələbələrə məsləhətçi yardımı nəzərdə tutur. Bu təhsil forması xüsusilə vacibdir, çünki o, hər bir tələbə ilə əlaqə yaratmağa imkan verir ki, bu da tələbə mərkəzli yanaşmanın həyata keçirilməsinə və tələbənin media səriştəsinin səmərəli inkişafına kömək edir.

Proqramın idarəedici müəllim idarəsində multimedia təhsil mühitində fəaliyyət göstərən multimedia məhsulu yaratmaqla yaradıcı konstruktiv fəaliyyətdə media səriştəsini inkişaf etdirməkdir. Qrup təhsil formaları hər bir şagirdin digər təhsil subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqə prosesinə daxil edilməsini nəzərdə tutur ki, bu da media mətnlərinin yaradılmasında metodoloji, didaktik və informasiya çətinliklərinin müəyyənləşdirilməsinə, müəyyən bir problemin həlli ilə bağlı fikir mübadiləsinin aparılmasına şərait yaratmağa imkan verir.

İnteraktiv təhsil formaları, fikrimizcə, tələbələrin media səriştəsinin formalaşması üçün ən effektivdir. Bu təhsil formaları təkcə şagirdlə müəllim arasında deyil, həm də təhsil prosesinin bütün iştirakçıları arasında fəal qarşılıqlı əlaqəni

nəzərdə tutur.

Proqramın həyata keçirilməsi zamanı media məhsullarının müzakirəsi və təhlili, fəal təlim formalarından, kiçik qruplarda iş və s. istifadə olunan dərslər nəzərdə tutulur. Fərdi layihənin həyata keçirilməsi üçün praktiki fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə xüsusi yer verilir. . Proqram multimedia nümayişi sinfində və İnternetə çıxışı olan kompüter sinfində dərslərin keçirilməsini nəzərdə tutur.

Proqrama tələbələrin fəaliyyətinin monitorinqi daxildir ki, bu da hər bir tələbənin media sərəştəsinin formalaşma səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir. Monitorinq üç diaqnostikamı əhatə edir:

1. Giriş diaqnostikası. Məqsəd tələbənin media sərəştəsinin səviyyəsini müəyyən etməkdir. Forma - sorğu, test və s.

2. Cari nəzarət. Məqsəd tələbənin hazırkı mərhələdə qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirməkdə uğurunu müəyyən etməkdir. Forma - şifahi sorğu, aralıq praktiki işin tapşırıqlarının nəticələrinin təqdimatı.

3. Yekun nəzarət. Məqsəd tələbənin proqramda göstərilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi uğurunu müəyyən etməkdir. Forma - şifahi sorğu, layihə tapşırıqlarının müdafiəsi.

Eksperimental iş prosesində aşağıdakı nəzarət formalarından istifadə edilmişdir: elektron: dinləyicilərin media sərəştələrinin inkişaf səviyyəsini obyektiv və dəqiq qiymətləndirməyə imkan verən, həmçinin müxtəlif üsulları birləşdirməyə imkan verən My Test qabığında yaradılmış testlər. məlumatın ötürülməsi (mətn, vizual, audio); fərdi: tələbələrə məsləhət yardımı və ya söhbət şəklində ifadə olunan, nəzəri materialın başa düşülmə dərəcəsini və müxtəlif tapşırıqların qurulmasında multimedia alətləri və texnologiyalarından istifadə bacarıqlarını qiymətləndirməyə imkan verən nəzarət forması; frontal: sorğunun köməyi ilə tələbələrin məlumatı qavramağa və ədalətli etməyə hazır olma dərəcəsini, multimedia vasitələri və texnologiyalarını mənimsəməkdə ilkin bacarıqların səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verən nəzarət forması; interaktiv: kollektiv qarşılıqlı əlaqə prosesində multimedia vasitələri və texnologiyaları vasitəsilə media mətnlərinin qurulması probleminin mənimsənilmə dərəcəsini qiymətləndirməyə imkan verən nəzarət formaları. Bu nəzarət forması tələbələrə öz fəaliyyətlərinin nəticələrini müstəqil qiymətləndirməyə imkan verir.

Şagirdlərin sınaqdan keçirilməsinin vəzifələri aşağıdakılara yönəldilmişdir: öyrənilən nəzəri materialın keyfiyyətini və həcmi və media mətnlərinin işlənməsi və qurulması prinsiplərini müəyyən etmək; multimedia vasitələri və texnologiyaları ilə media mətninin işlənməsinin əsas prinsiplərini tələbələrin mənimsəməsinə nəzarət və yoxlama; tələbələrin media sərəştəsinin inkişaf səviyyəsini müəyyən edilməsi. Proqramın icrası zamanı aşağıdakı tədris metodlarından istifadə edilmişdir: şifahi, interaktiv, vizual, oyun, layihə üsulu. Hava şəraiti mərhələlərində orta məktəb şagirdlərinin media sərəştəsinin formalaşmasının propedevtik və aksioloji mərhələlərində şifahi (hekayə, izahat, söhbət, müzakirə, mühazirə) və əyani (illüstrasiya, nümayiş) tədris metodları məqsəduyğundur. proqnozlaşdırıcı və konstruktor. Oyun üsulları (işgüzar oyunlar, təhsil vəziyyətinin modelləşdirilməsi və s.) media sərəştəsinin inkişafının analitik mərhələsində ən təsirli olur. Layihə metodu multimedia məhsulunun dizaynı və yaradılması üçün multimedia alətləri və

texnologiyalarından istifadə etməklə yaradıcı fəaliyyətə qərq olmağa imkan verir. Bu metod qruplarından ümumtəhsil məktəbində xarici dilin tədrisi zamanı şagirdlərin media sərəştəsinin formalaşmasının layihələndirilməsi və fəaliyyət mərhələlərində xüsusilə səmərəli istifadə olunur. Birinci modul “Media yaradıcılığı: əsas anlayışlar və əsas istiqamətlər” 6 akademik mühazirə saati üçün nəzərdə tutulub. Bu modul media təhsilinin müasir konsepsiyalarının koqnitiv aspektlərini işıqlandırır, “media kreativliyi”, “media sərəştəsi”, “media mətni”, “multimedia alətləri”, “multimedia texnologiyaları”, “yeni media” kimi anlayışların məzmununu araşdırır. “informasiya və kommunikasiya texnologiyaları”, “multimedia təhsil mühiti”, “tədris fəaliyyətinin media sənət formaları”. “Xarici dil” fənninin tədris məqsədləri kontekstində multimedia vasitələri və texnologiyalarının müqayisəli təhlili aparılır. Bu modul multimedia təhsil mühiti, media məhsulu və onun dizayn və məzmununun əsas prinsipləri haqqında ümumi təsəvvürləri təqdim edir.

Bu modulun mövzuları üzərində iş prosesində interaktiv təlim metodlarından, söhbətdən, poliloqdan, yaradıcı qruplarda işdən, tədris vəziyyətinin modelləşdirilməsindən, problemlə situasiyaların yaradılmasından istifadə olunur. İşin mühüm mərhələsi multimedia təhsil mühitinin strukturunun, əsas məzmun xəttinin və təklif olunan strukturunun layihələndirilməsi, yəni media studiyasında əlavə təhsil üçün hədəflərin müəyyən edilməsidir.

Proqramın birinci modulunun mənimsənilməsinin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin hər bir tələbə tərəfindən qiymətləndirilməsinin monitorinqi 1 nömrəli “Media təhsilinin əsas anlayışları” testindən istifadə etməklə aparılır. O, on sualdan ibarətdir: düzgün cavabın bir seçimi ilə, çoxseçimli, ifadənin doğruluğunu müəyyən etmək üçün, mətn sahəsində öz-özünə doldurmaq üçün, terminlər və ifadələrin uyğunluğu üçün tapşırıqlar (Əlavə 3).

İkinci modul “İnternet vasitəsilə media mətninin axtarışı və emalı” 6 akademik saatlıq praktik məşğələ üçün nəzərdə tutulub Birinci modul “Media yaradıcılığı: əsas anlayışlar və əsas istiqamətlər” 6 akademik mühazirə saati üçün nəzərdə tutulub. Bu modul media təhsilinin müasir konsepsiyalarının koqnitiv aspektlərini işıqlandırır, “media kreativliyi”, “media sərəştəsi”, “media mətni”, “multimedia alətləri”, “multimedia texnologiyaları”, “yeni media” kimi anlayışların məzmununu araşdırır. “informasiya və kommunikasiya texnologiyaları”, “multimedia təhsil mühiti”, “tədris fəaliyyətinin media sənət formaları”. “Xarici dil” fənninin tədris məqsədləri kontekstində multimedia vasitələri və texnologiyalarının müqayisəli təhlili aparılır. Bu modul multimedia təhsil mühiti, media məhsulu və onun dizayn və məzmununun əsas prinsipləri haqqında ümumi təsəvvürləri təqdim edir.

Bu modulun mövzuları üzərində iş prosesində interaktiv təlim metodlarından, söhbətdən, poliloqdan, yaradıcı qruplarda işdən, tədris vəziyyətinin modelləşdirilməsindən, problemlə situasiyaların yaradılmasından istifadə olunur. İşin mühüm mərhələsi multimedia təhsil mühitinin strukturunun, əsas məzmun xəttinin və təklif olunan strukturunun layihələndirilməsi, yəni media studiyasında əlavə təhsil üçün hədəflərin müəyyən edilməsidir.

Proqramın birinci modulunun mənimsənilməsinin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin hər bir tələbə tərəfindən qiymətləndirilməsinin monitorinqi 1 nömrəli “Media təhsilinin əsas anlayışları” testindən istifadə etməklə aparılır. O, on sualdan

ibarətdir: düzgün cavabın bir seçimi ilə, çoxseçimli, ifadənin doğruluğunu müəyyən etmək üçün, mətn sahəsində öz-özünə doldurmaq üçün, terminlər və ifadələrin uyğunluğu üçün tapşırıqlar (Əlavə 3).

İkinci modul “İnternet vasitəsilə media mətninin axtarışı və emalı” 6 akademik saatlıq praktik məşğələ üçün nəzərdə tutulub.

Üçüncü modul “Media məhsulunun dizaynı” media sənəti dərslərinin 6 akademik saati üçün nəzərdə tutulub. Media məhsulunun məzmununun dizaynı və doldurulması xüsusiyyətlərini müzakirə edir. Tələbələr mövcud media resursları əsasında media məhsulunun modelləşdirilməsi prosesinə qərq olurlar.

Bu mərhələdə tələbələr media məhsulunun yaradılması prosesinə qərq olur, media məhsulunun məzmununu müəyyənləşdirir, ondan istifadənin effektivliyini təhlil edirlər. Bu modul media sərəştəsinin inkişafının propedevtik və dizayn mərhələlərinin simbiozunu həyata keçirdiyi üçün şagirdin yaradıcı təfəkkürünün inkişafında xüsusi praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Nəzəri biliklərin proqnozlaşdırıcı dizayn fəaliyyətinə çevrilməsi media sərəştəsinin motivasiya, qavrayış, semantik və qiymətləndirici-interpretativ göstəricilərinin təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Hesab edirik ki, bu modulda fərdi iş formasından istifadə etmək məqsəduyğundur. Tələbənin “Ətraf mühiti qoruyaq” layihəsi üzrə fəaliyyəti nəticəsində layihənin strukturunu müəyyən etmiş, Microsoft Power Point proqramından istifadə etməklə layihənin informasiya komponentini açıqlayan təqdimat dəstəyi və media mətnlərindən ibarət maarifləndirici video çarx yaratmışdır. aşağıdakı növləri - video, audio, fotoşəkillər, mətn yazıları, animasiya obyektləri, vizual effektlər və keçidlər. Proqramın üçüncü modulunun mənimsənilməsinin keyfiyyətinin və effektivliyinin qiymətləndirilməsinin monitorinqi layihələrin qorunmasından istifadə etməklə izlənilir.

Belə ki, bu bənddə xarici dilin tədrisi zamanı orta məktəb şagirdlərinin media sərəştəsinin formalaşdırılması prosesinin proqram-metodiki təminatı açıqlanır, məqsədləri, vəzifələri, müəllif proqramının qurulması üçün didaktik prinsiplər formalaşdırılır, proqramın hər bir modulunun məzmunu nəzərdən keçirilir. , ümumtəhsil məktəbinin şagirdlərinin xarici dilin tədrisində media sərəştəsinin formalaşdırılması proqramının inkişafının hər bir mərhələsində onun mənimsənilməsinin keyfiyyətinin və effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün monitorinq sistemini təqdim edir. Eksperimentin müəyyənedici və formalaşdırıcı mərhələlərində orta məktəb şagirdlərinin xarici dilin tədrisində media sərəştəsinin formalaşmasının qiymətləndirilməsi tədqiqatda müəyyən edilmiş meyarlar (tədrisdə

media məhsullarından istifadəyə diqqət, media məhsulları yaratarkən İKT və multimedia texnologiyalarından istifadə) və göstəricilər (tədris fəaliyyətində İKT-dən necə istifadə etmək barədə biliklər; tədrisdə İKT alətləri və texnologiyalarından istifadəyə motivasiya səviyyəsi, multimedia texnologiyaları, hipermedia, bulud texnologiyaları üzrə bilik və bacarıqlar media mətnlərinin yaradılması, İKT alətləri ilə işləmə üsulları və media məhsullarının dizaynı üçün prinsiplər; media təhsili nəzəriyyəsi haqqında biliklər; media mətnlərindən, İKT texnologiyalarından istifadənin dəyərini anlamaq, dizaynda İKT-nin müxtəlif texnika, vasitə və texnologiyalarından istifadə etmək. təhsil media məhsulları). Nəticədə orta məktəb şagirdlərinin xarici dilin tədrisində media sərəfəsinin formalaşma səviyyələri müəyyən edilmişdir: həddi, əsas və funksional. Tədqiqat aşağıdakı diaqnostik vasitələrdən istifadə edir. Tədris materialının xətti təqdim edilməsinin əsas xüsusiyyəti, öyrənmə subyektinin onun məzmununa və yerinə yetirilən hərəkətlərin ardıcılığına təsir göstərə bilməməsidir. Multimedia alətlərinin bu cür istifadəsinə misal olaraq təlimat videosu, səs dişləmələri, video şəkillərin ardıcıl növbəsi ilə xətti təqdimat ola bilər. Xarici dilin tədrisində tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin özəlliyini nəzərə alaraq, hesab edirik ki, xətti multimedia vasitələri media yaradıcılığının yalnız semantik müxtəlifliyinin inkişafına kömək edir. Aydındır ki, tələbələrin media mətnlərinin yaradılması və MSE-də fəaliyyət göstərməsi üçün xətti multimedia vasitələrindən istifadə edilməsi media yaradıcılığının inkişafı baxımından səmərəli deyil. Klassik tədris metodlarından istifadə edərkən xətti tipli multimedia vasitələrindən istifadə etmək məqsəduyğundur.

Multimedia vasitəsi ilə məlumatın qeyri-xətti təqdim edilməsi O.N. Qriban öyrənmə subyektinin multimedia məlumatlarının nümayiş etdirilməsi vasitələri ilə istənilən şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olarkən istifadə olunan məlumatın seçiminə, onun daxil edilməsinə və çıxışına təsir etmək qabiliyyətini xarakterizə edir. Tələbələrin xarici dilin tədrisində qeyri-xətti mediadan istifadəsi onlara yaradıcı yaradıcılıq prosesinə, yəni pedaqoji media yaradıcılığı prosesinə qərq olmağa imkan verir. Təhsil subyektinin qeyri-xətti multimedia ilə əlaqə prosesində iştirakı Qriban “interaktivlik” terminini təyin edir.

Rus Ensiklopediyasında qeyd olunur ki, “interaktivlik” anlayışı (latınca “inter” qarşılıqlı, “akt” – hərəkət etməkdir) qarşılıqlı əlaqə, dialoq rejimində olmaq, kiminləsə danışmaq deməkdir. M.A. Kosolapova, V.I. Efanov, V.A. Kormilin və L.A. Bokov qeyd edir ki, interaktivlik tədris prosesinin keyfiyyət və səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır və eyni zamanda çoxtərəfli ünsiyyət formasıdır. Tədqiqatçılar iddia edirlər ki, təlimdə interaktivlik, təhsil prosesinin bütün iştirakçıların məlumat mübadiləsi, problemləri birgə həll etməsi və əməkdaşlıq mühitinə qərq olduqları birgə fəaliyyət formasında ifadə olunan unikal idrak üsuludur. Bu yanaşmaya əsaslanaraq iddia etmək olar ki, tədris prosesində interaktivlik təkcə multimedia ilə deyil, həm də tələbələr arasında qarşılıqlı əlaqənin xüsusi forması ilə qarşılıqlı əlaqədə olduqda tələbənin yaradıcı inkişaf prosesinə batırılması üçün effektiv mühit yaratmaq üçün xüsusi bir üsuldur. təhsil prosesinin iştirakçıları.

Ümumtəhsil sistemində interaktiv təlim metodunun tətbiqi iş prosesində müəllimlə şagirdlərin əməkdaşlığını təmin etmək üçün dördüncü pedaqoji şəraitin

yaradılmasına kömək edir.

Tədqiqatçılar T.S. Panin və L.N. Vavilova interaktiv metodları üç əsas qrupa təsnif edir: debat (dialoq, qrup müzakirəsi və s.), oyun (işgüzar, rollu oyun, yaradıcı oyunlar) və təlim (kommunikativ təlimlər). Biz hesab edirik ki, bu təsnifat xarici dilin tədrisi üçün kifayət qədər tamamlanmamış hesab olunur. Tədris prosesinin subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi üçün səmərəli mühit təkcə tələbələrle müəllim arasında deyil, həm də yaradıcı dizayn fəaliyyəti prosesində tələbənin multimedia ilə birbaşa təması baxımından fəal qarşılıqlı əlaqə baxımından interaktiv tədris metodlarından istifadə etməklə yaradıla bilər.

Bent B. Andersen və Kati van den Brinkin tədqiqatlarından sonra G.O. tərəfindən dəyişdirilmiş və əlavə edilmişdir. Astvatsaturov, hesab edirik ki, təhsil prosesi iştirakçıların qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan interaktiv təlim metodlarını aşağıdakı qruplara bölmək məqsədəuyğundur:

1. Reaktiv qarşılıqlı əlaqə - multimedia sisteminin şagirdin hərəkətlərinə reaksiyası kimi multimedia ilə qarşılıqlı əlaqə xətti multimediadan istifadə və müəyyən hərəkət ardıcılığı ilə xarakterizə edilə bilər. Bu işdə müəllimin rolu dərslərin multimedia komponentinin elementar idarə olunması və onun üzərində hərəkət etmək üçün ən sadə vasitələrin təşkilindən ibarətdir. İnanırıq ki, bu tip interaktiv tələbənin imkanlarını və yaradıcılığını məhdudlaşdırır və məhdud müddət ərzində, məsələn, yalnız bir dərslə istifadə üçün material yaratmağa imkan verir. Buna baxmayaraq, iddia etmək olar ki, bu xüsusi interaktiv metodlar qrupundan istifadə edərkən tələbələrin media yaradıcılığının semantik müxtəlifliyinin inkişafı müşahidə olunur.

2. Aktiv qarşılıqlı əlaqə - multimedia əsasında qurulmuş sistemə dəyişən komponentin daxil edilməsi imkanı ilə xarakterizə olunur ki, bu da öz təlim trayektoriyasını qurmağa və ya təhsil fəaliyyətinin subyekt tərəfindən belə məhsuldan istifadə etməyə imkan verir. Bu vəziyyətdə müəllim dərslərin multimedia komponentlərinə və tədris prosesinin fərdi trayektoriyasının seçilməsinə nəzarət edir. Hesab edirik ki, tələbələr üçün bu, təhsil fəaliyyətinin müxtəlifliyini nəzərə alan məkanın qurulması deməkdir. Belə bir məhsulun modelləşdirilməsi səmərəli istifadə etməyə imkan verir.

SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAFININ İQTİSADI VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Əlizadə Natiq Nazim oğlu

Elmi rəhbər: Hüsüyev Babək Bəxtiyar oğlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Sahibkarlıq fəaliyyəti dedikdə, sahibkarların və fərdlərin yeni biznes imkanlarının müəyyən edilməsi, yaradılması və idarə edilməsi zamanı iştirak etdikləri hərəkətlər, proseslər və davranışlar nəzərdə tutulur. Bu fəaliyyətlər uğurlu biznes təşəbbüsü yaratmaq və inkişaf etdirmək üçün vacibdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti konkret biznes ideyasından, sənayedən və inkişaf mərhələsindən asılı olaraq dəyişə bilər, lakin ümumilikdə bunlara aşağıdakılar daxildir:

İdeya yaradıcılığı: Sahibkarlar tez-tez yeni məhsul, xidmət və ya biznes

konsepsiyası ideyası ilə başlayırlar. Bu, bazar tendensiyalarından, şəxsi təcrübələrdən, qarşılanmamış ehtiyacların müəyyən edilməsindən və ya innovativ düşüncədən ilhamlana bilər.

Bazar araşdırması: Sahibkarlar biznes ideyalarının məqsədəuyğunluğunu qiymətləndirmək üçün hərtərəfli bazar araşdırması aparırlar. Bu, məqsədəuyğun bir fürsətin olub olmadığını müəyyən etmək üçün hədəf bazarı, müştəri ehtiyaclarını, rəqabəti və sənaye meyllərini təhlil etməyi əhatə edir.

Biznesin planlaşdırılması: Biznes planının yaradılması mühüm sahibkarlıq fəaliyyətidir. Bu plan biznes konsepsiyasını, məqsədlərini, strategiyalarını, maliyyə proqnozlarını və əməliyyat təfərrüatlarını əks etdirir. O, müəssisə üçün yol xəritəsi rolunu oynayır.

Maliyyələşdirmə: Sahibkarlar tez-tez bizneslərini başlamaq və ya inkişaf etdirmək üçün maliyyə mənbələri axtarırlar. Bu, vençur kapitalistlərdən, mələk investorlardan, kraudfanding platformalarından investisiya axtarmağı və ya banklardan və maliyyə institutlarından kreditləri təmin etməyi əhatə edə bilər.

Hüquqi struktur və qeydiyyat: Fərdi sahibkarlıq, ortaqlıq, MMC və ya korporasiya kimi biznes üçün müvafiq hüquqi strukturun seçilməsi və biznesin müvafiq dövlət orqanlarında qeydiyyata alınması müəssisənin hüquqi şəxsiyyətini müəyyən etmək üçün vacibdir.

Məhsul və ya xidmətin İnkişafı: Sahibkarlar öz məhsullarını və ya xidmətlərini inkişaf etdirmək üzərində işləyirlər ki, bu da müştərilərin tələblərinə və keyfiyyət standartlarına cavab vermək üçün prototiplərin dizaynını, sınaqların keçirilməsini və təkliflərin təkmilləşdirilməsini əhatə edə bilər.

Marketinq və tanıtım: Müştərilərə çatmaq və cəlb etmək üçün marketinq strategiyasının yaradılması mühüm fəaliyyətdir. Buraya brendinq, reklam, sosial media marketinqi, məzmunun yaradılması və ictimaiyyətlə əlaqələr sayələri daxildir.

Əməliyyatların idarə edilməsi: Gündəlik əməliyyatları effektiv şəkildə idarə etmək biznesin uğuru üçün vacibdir. Buraya satınalma, inventar idarəetmə, istehsal, keyfiyyət nəzarət və müştəri xidməti kimi vəzifələr daxildir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti yaradıcılıq, qətiyyət və hesablanmış riskləri götürmək istəyi tələb edir. Uğurlu sahibkarlar tez-tez problemlərin həlli, liderlik və güclü iş etikasına da daxil olmaqla bacarıqların birləşməsini nümayiş etdirirlər. Bu fəaliyyətlər biznes ideyasının inkişaf edən və davamlı bir işə çevrilməsi prosesinin ayrılmaz hissəsidir. Sahibkarların əksəriyyəti təbiətə risk götürənlər və ya ən azından sənayedəki boşluğu doldurmaq üçün yeni bir məhsul və ya xidmət təqdim etmək üçün aydın fəaliyyət planına malik olan vizyonerlərdir. Şəxsi müstəvidə, bir çox sahibkar öz söylərini (və bəzən öz pullarını) biznesə başlamaq üçün sərf etmək üçün sabit iş yerlərini tərk etmək üçün böyük risklər götürür. Sahibkarlıq fəaliyyətinin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də güclü və zəif tərəfləri müəyyən etmək prosesini araşdırmaqdır. SWOT (güclü tərəflər, zəif tərəflər, imkanlar, təhlükələr) təhlili sahibkarlıq fəaliyyətinin güclü və zəif tərəflərini müəyyən etmək üçün strukturlaşdırılmış yanaşmadır. Bu üsuldan istifadə etmək Sahibkarın zəif tərəflərinin azaldılmasını başa düşməyə kömək edərək, prosesdə ona yol göstərə bilər. Zəif cəhətləri müəyyən etmək uğursuzluq deyil, inkişaf üçün bir fürsət kimi qəbul edilməlidir. Həmçinin, emosional zəka mühüm sahibkarlıq gücüdür. Güclü

əlaqələr qurmağa, effektiv ünsiyyət qurmağa və münafişələrin həllinə kömək edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi ölkə iqtisadiyyatının artım tempinə bir başa təsir göstərir. Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi üçün bir sıra proqramlar və layihələr işlənilib hazırlanmalıdır ki, bunlara aiddir: Təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi, ixtisaslı kadrların ölkəyə gətirilməsinə təminar yaratmaq, ölkə valyutasının dönrəliliyini qoruyub saxlamaq, xarici iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, vergi və hüquqi sistemlərin təkmirləşdirilməsi.

Hüquqi sistemlərin yaxşılaşdırılması dedikdə investisiya mühitinin və sahibkarlara müəyyən imtiyazların verilməsi və hüquqlarının qorunmasını təmin edir. Sahibkarlıq üçün vergi mühitinin yaxşılaşdırılması xırda bizneslərin yaranmasına təminat yaradır. Ölkədə sahibkarların sayının artması yeni iş yerlərinin yaranmasına və ölkədə işsizlik sayının azaldılmasına gətirib çıxarır. Ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılması ölkənin ÜDM-nun artmasına və nəticə olaraq ölkənin rifah halının yaxşılaşdırılmasını gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynli İ.Q. (2016), "Azərbaycanda kiçik biznesin inkişafının cari vəziyyəti və perspektivləri", Bakı, "Elm və təhsil" 75 səh.
2. İmanov Ə.Ş. (2015) "Kiçik sahibkarlıq" (Dərs vəsaiti) Bakı, "Elm", 368 səh.
3. Musayev V.R., Seyfullayev İ.Z. (2015), "Sahibkarlığın əsasları", Bakı, "Çaşıoğlu" 55 səh.
4. Zafer D. "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) Finansal Prob lemlerinin Çözümünde Girişimci Sermaye Fon'larının Önemi ve Rolü: Katılım Bankacılığına Yeni Bir Model Önerisi", (Doktora Tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018, 125 p.

PEDAQOJİ TƏLİM TEXNOLOGİYASI

*İsmayilova İlhamə Şubay qızı
İsmayilova Aygün İslam qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Məktəbəqədər yaş dövrü-uşağın intensiv fərdi inkişafı dövrü, bir sıra psixi neoplazmaların meydana çıxması, mühüm şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşması dövrü, bu, uşağın davranışını, münasibətini müəyyən edən psixi xüsusiyyətlərin formalaşması dövrüdür.

Məhz bu xüsusiyyətlər məktəbəqədər yaşlı uşağın fərdi inkişafı üçün standart təşkil edir və məktəbəqədər təhsil müəssisəsində uşaqlarla işi müəyyən edən strateji vəzifələrin əsasını təşkil edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı problemi xüsusi diqqətə layiqdir, çünki şəxsiyyətin əsasları bu dövrdə qoyulur və sosial təsirlərə həssas olan bu dövrüdür. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şəxsiyyətin formalaşmasına əsasən mikromühit - uşağın yaxın ətrafı (ilk növbədə - valideynlər, həmyaşıdlar, pedaqoqlar) təsir göstərir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki,

əlverişsiz amillər ümumilikdə ətraf mühitə, xüsusən də uşağa təsir göstərir. Onların təsirinin nəticəsi, insan sağlamlığının pisləşməsinə səbəb olan sosial məhrumiyyət, yəni yaşamaq, tam inkişaf və sosiallaşma üçün zəruri olan müəyyən şərtlərdən, maddi və mənəvi resurslardan məhrum olmaq, məhdudlaşdırmaq və ya qeyri-kafi olmaq vəziyyətidir: fiziki, zehni, sosial. Buna uyğun olaraq praktik psixoloji işin nəticəsi psixoloji cəhətdən sağlam uşaq olmalıdır.

Müasir dünyada məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla psixoloji sağlamlığın formalaşması ilə bağlı bir çox texnologiya, texnika və metodlar mövcuddur. Ən aktual və məhsuldarlardan biri təlim texnologiyasıdır. Qrup qarşılıqlı əlaqəsi prosesində uşaqların psixoloji sağlamlığının qorunması və formalaşdırılması ideyasına əsaslanır. Təbii ki, uşaqlara effektiv psixoloji dəstək üçün psixoloji sağlamlıq pozuntularının şiddətindən asılı olaraq həm qrup, həm də fərdi iş formalarından istifadə etmək lazımdır. Ancaq məktəbəqədər müəssisədə fərdi iş həmişə rəşional olmadığından, əsas diqqət ağır psixoloji sağlamlıq pozğunluğu olan uşaqların xüsusiyyətlərini (aqrəssivlik, narahatlıq, mənfi özünə hörmət, münəaqışə, izolə). Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, qrup dərslərinin rəhbəri təkcə psixoloq deyil, həm də pədaqoq ola bilər /əsas məqsədi məqsədyönlü mütəşəkkil qrup qarşılıqlı əlaqəsi prosesində məktəbəqədər uşaqlara psixoloji dəstək verməkdir.

Sosial-psixoloji təlimin ümumi məqsədi konkret vəzifələrdə müəyyən edilir:

- 1) müəyyən biliklərə yiyələnmək;
- 2) özünü və başqalarını adekvat və tam şəkildə tanımaq bacarığının inkişafı;
- 3) şəxsi keyfiyyət və bacarıqların diaqnostikası və korreksiyası, real və məhsuldar hərəkətlərə mane olan maneələrin aradan qaldırılması;
- 4) sosial və kommunikativ səriştənin formalaşması, başqaları ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqə bacarığının inkişafı;
- 5) əks etdirmə bacarıqlarını öyrənmək;
- 6) özünü inkişaf etdirmə ehtiyacının stimullaşdırılması.[1]

Təlimin əsas humanist ideyası uşağı məcbur etmək, sıxışdırmaq deyil, ona özünə çevrilməsinə, özünü qəbul etməsinə və sevməsinə, başqaları ilə ünsiyyətdə maneələri dəf etməyə kömək etməkdir.

Texnologiya “psixoloji sağlamlıq” konsepsiyasına əsaslanır. Psixoloji sağlamlıq insanın həyat prosesində tam işləməsi və inkişafı üçün zəruri şərtədir. Beləliklə, bu, bir tərəfdən, insanın (uşaq və ya yetkin) yaşa bağlı sosial və mədəni rollarını adekvat yerinə yetirməsi üçün şərtədir, digər tərəfdən, davamlı inkişaf imkanını təmin edir.

Psixoloji sağlamlıq aksioloji, instrumental və ehtiyac-motivasiya komponentlərini özündə birləşdirən sistem kimi təsvir edilə bilər.

Eyni zamanda, aksioloji komponent cinsindən, yaşından, mədəni xüsusiyyətlərindən və s.-dən asılı olmayaraq, insanın özünün dəyərləri və digər insanların Mənlik dəyərləri ilə mənəli şəkildə təmsil olunur.

Instrumental komponent, insanın özünü tanıma vasitəsi, şüurunu özünə, daxili dünyasına və başqaları ilə münasibətlərdəki yerinə cəmləşdirmək qabiliyyətinə malik olduğunu nəzərdə tutur. Bu, insanın emosional vəziyyətlərini və digər insanların

vəziyyətlərini başa düşmək və təsvir etmək qabiliyyətinə, başqalarına zərər vermədən hisslərin sərbəst və açıq təzahürü imkanlarına, həm öz davranışının, həm də başqalarının davranışının səbəb və nəticələrini dərk etmə qabiliyyətinə uyğundur.

Ehtiyac-motivasiya komponenti insanın özünü inkişaf etdirməyə ehtiyacının olub olmadığını müəyyən edir. Bu o deməkdir ki, insan öz həyat fəaliyyətinin subyektinə çevrilir, onun inkişafının mühərriki kimi çıxış edən daxili fəaliyyət mənbəyinə malikdir, eyni zamanda, o, öz inkişafı üçün məsuliyyəti tam şəkildə öz üzərinə götürür.

Yuxarıda deyilənləri təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, təlim texnologiyası bir tərəfdən özünün üç komponentli strukturuna uyğun olaraq psixoloji sağlamlığın formalaşmasını təmin edirsə, digər tərəfdən məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas yenitörəmələrinin formalaşmasını təmin edir. Belə ki, qrup dərsləri uşağa xüsusi yaradılmış mühitdə, miniatur cəmiyyətdə, xarici aləmi əks etdirən təcrübə qazanmağa, əldə etdiyi bilik, bacarıq və bacarıqları real həyata köçürməyə imkan yaradır. Qrupun ikinci potensial faydası digər qrup üzvlərindən rəy və dəstək almaq bacarığıdır. Həmyaşıdların olması uşaqda rahatlıq hissi yaradır. Qrupda kifayət qədər özünə inamı olmayan uşaqlarda təzyiqə məruz qaldıqları hissi olmur. Və özlərini ifadə etməyə başlayanda, böyüklərin dəstəyini hiss edərək daha sakit hiss edirlər.

Üçüncüsü, təlim texnologiyası çərçivəsində insan təkcə iştirakçı deyil, həm də tamaşaçı ola bilər. Uşaq həmyaşdını müşahidə və təhlil üçün əlverişli bir model kimi istifadə edir ("kənar görünüş"). Bu, özünü qrupun digər üzvləri ilə eyniləşdirməyə, müqayisə etməyə imkan verir.

Beləliklə, qrup psixoloji dəstək uşağın psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün optimal texnologiyalardan biridir ki, bu da öz növbəsində onun təkcə ictimai həyata daxil olmasını, öz yerini tapmasını deyil, həm də bütövlükdə cəmiyyətin inkişafının tərəqqisini müəyyən edir.

Texnologiyanın prosessual xüsusiyyətlərinin bir hissəsi olaraq, uşağın psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün şərtləri vurğulamaq lazımdır.

Birincisi, ilk növbədə özünü tənzimləmək üçün zəruri olan uşağın fəaliyyətinin formalaşmasına kömək etmək.

Həssas dövrdə uşağın fəaliyyətinin (hərəkətli, koqnitiv, kommunikativ və s.) ünsiyyət şəraitində və dərslərin və qrup işinin təşkilinin müvafiq üsulları ilə həyata keçirilməsi zəruridir. Həyati strukturların qeyri-adekvat təşkili fəaliyyəti bloklayır, səviyyəsini azaldır və ya ona fərqli istiqamət verir.

İkincisi, uşaqların psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün ən vacib şərtlərdən biri maneələri müstəqil şəkildə dəf etmək təcrübəsidir.

Üçüncüsü, refleksiyanın inkişafına dəstək vermək, uşağı özünü, xüsusiyyətlərini və imkanlarını, davranışının səbəb və nəticələrini anlamağa təşviq etmək lazımdır.

Dördüncüsü, uşağın inkişafında dəyər mühitinin olması, onlara ətrafdakı idealları, böyüklərin müəyyən dəyər istəklərini görmək və öz prioritetlərini müəyyən etmək imkanı vermək vacibdir.

Təlim qrupunun işi bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Onlardan bəzilərini qeyd edək.

Təlim iştirakçılarının fəaliyyəti xüsusi xarakter daşıyır, çünki onlar müəyyən

bacarıqları inkişaf etdirmək, başqaları ilə ünsiyyət prosesinə təsir edən xüsusi şəxsi keyfiyyətləri və münasibətləri inkişaf etdirmək üçün xüsusi məşqlərin oynanmasına cəlb olunurlar. Təlim zamanı etimad və təhlükəsizlik mühitinin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilir və buna görə də heç bir səhv və ya səhv məşq olmadığını vurğulamaq çox vacibdir. Təlimdə olan uşaq oyunlarda könüllü iştirak edir, yəni bu və ya digər məşqi yerinə yetirməkdən imtina etmək hüququna malikdir. Fasilitator təlimi elə təşkil etməyə çalışır ki, uşaqlar orada iştirak etmək istəsinlər, o, həm də iştirakçıları (bu yaş üçün əlçatan səviyyədə) qrupda baş verən prosesləri düşünməyə sövq edir.

Təlimdə davranış qaydaları dərstdən daha az tənzimlənir, o cümlədən kənar nəzarət azaldılır. Təlim iştirakçılarının öz davranışlarına nəzarət etdikləri güman edilir.

Qrup tərkibi və dərslərin müddəti ilk növbədə uşaqların yaşı ilə müəyyən edilir.

3-4 yaşlı uşaqlar adətən 14-20 dəqiqədən çox edə bilməzlər. Kiçik məktəbəqədər uşaqlar açıq oyunlara üstünlük verirlər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, onlar asanlıqla həddən artıq həyəcanlanırlar və buna imkan verməmək lazımdır.

5-6 yaşlı uşaqlar üçün optimal qrup ölçüsü 6-7 nəfər, məşğələnin müddəti 25-30 dəqiqədir. 5-6 yaşlı uşaqlar artıq davranışlarına müəyyən qədər nəzarət edə bilirlər. Bir qayda olaraq, bir neçə seansdan sonra onlar emosional vəziyyətlərini təsvir edə, onları maraqlandıran məsələlərin müzakirəsinə qısaca qoşula bilirlər.[3]

Məşğələlərin optimal tezliyi həftədə 2 dəfədir. Qrup dərslərinə psixogimnastika, kommunikativ, açıq oyunlar və məşqlər, eskizlər, art-terapiya elementləri, istirahət üsulları, sevinc atmosferi, əlverişli emosional fon, qorxu və gərginliyi aradan qaldırmağa yönəlmiş salamlama ritualı və vida mərasimi daxildir. Uşağın məşğuliyyətlə bağlı aldığı emosional təcrübəni gücləndirir.

Nəzəri əsaslara, həyata keçirmə formalarına, həll edilməli olan vəzifələrə görə təsnifatına əsaslanaraq əsas metodların və metodoloji texnikaların təsviri.

Rol oynama üsulları, o cümlədən - rol oynayan gimnastika və psixodrama. Məlumdur ki, psixoloji sağlamlığı təmin etmək üçün adekvat rol inkişafı lazımdır. Məşğələlərin keçirilməsinin rol əsaslı üsulları uşağın məzmun və status baxımından fərqli rollar alması, adi olanların əksinə olan rolların oynanması və s.

Rol gimnastikası, öz növbəsində, uşaqların yaşına uyğun olaraq, ilkin mərhələdə rol oynayan hərəkətlər və böyük məktəbəqədər yaşda rol oynayan obrazlar şəklində təqdim edilə bilər. Kiçik məktəbəqədər uşaqlar üçün səsləri rol oynayan hərəkətlərə (qorxmuş pişik kimi miyavlama), eləcə də barmaq oyunlarına necə daxil etməyi öyrənmək vacibdir. Yaşlı məktəbəqədər uşaqlar üçün daha çox heyvanların, nağıl personajlarının, sosial və ailə rollarının, cansız obyektlərin rol oynayan təsvirlərindən istifadə olunur. Bir qayda olaraq, rol mimika və jestlər vasitəsilə çatdırılır, bəzən səslənir.

Psixodramanın mərkəzində repressiyanın aktlaşdırılması və ya qorxulu obyekt üzərində qələbə ola bilər. Bu vəziyyətdə hücumçu rolundan qurban roluna qədər rolların dəyişdirilməsi istifadə olunur və ya bir qəhrəmanlıq vəziyyəti yaradılır və hücum obyektlərinə emosional empatiya bağlanır. Uşaqların yalnız barmaqların köməyi ilə oynadıqları barmaq dramatizasiyaları necə maraqlı və təsirli olur:

– psixogimnastika oyunları insanın öz adını qəbul etməyə, xarakter xüsusiyyətlərini qəbul etməyə, keçmişini, indisini və gələcəyini qəbul etməyə, hüquq və vəzifələrini qəbul etməyə yönəlmişdir.

– Üç qrupa bölünə bilən kommunikativ oyunlar: 1) uşaqlarda başqa bir insanda onun ləyaqətini görmək və başqa bir şifahi və qeyri-şifahi "sığal" vermək bacarığını inkişaf etdirməyə yönəlmiş oyunlar; 2) ünsiyyət sahəsi haqqında məlumatlılığın dərinləşməsinə kömək edən oyunlar və tapşırıqlar; 3) əməkdaşlıq etmək bacarığını öyrədən oyunlar.

– Ünsiyyət oyunları Bu oyunları üç qrupa bölmək olar, yəni: şifahi oyunlar, qeyri-verbal oyunlar və “zehni şəkillər”.

– Şifahi oyunlar ya uşaqlar tərəfindən bu və ya digər qeyri-adi vəziyyətin sonunu icad edir, ya da nağılların kollektiv tərkibi və ya bir söz üçün müxtəlif assosiasiyaların seçilməsidir. Qeyri-şifahi oyunlar canlı və ya cansız obyekt təsvir edən uşaqları əhatə edir. "Zihi şəkillər" səs (musiqi) və ya kinestetik (obyekt) stimullara uyğun olaraq sərbəst və ya müəyyən bir mövzuda bir şəkil icad etməkdir. Sonra şəklın müəllifi qəhrəmanların və əşyaların müəyyən rollarını uşaqlar arasında paylayaraq əsərini “canlandırır”.

– terapeutik metaforalar. Özünü inkişafın əsas xüsusiyyəti fərdin öz inkişafı üçün məsuliyyət daşımasıdır. Bunun üçün insanın öz resurslarını bilməsi lazımdır. Bu biliyə yiyələnmək üçün ən təsirli olan terapeutik metaforaların istifadəsidir, çünki metaforanın özü resurslara müraciəti ehtiva edir. Bu istiqamətdə uşaqlarla sistemli iş onların əsas ideyanı mənimsəməsinə gətirib çıxaracaq - çətin vəziyyətdə öz daxilində resurslar axtarmaq lazımdır, bununla da “özünə kömək mexanizmi” formalaşdırılır.

– emosional-simvolik üsullar : müxtəlif hisslərin qrup müzakirəsi və istiqamətləndirilmiş rəsm.

– relaksasiya üsulları, o cümlədən aktiv sinir-əzələ relaksasiyası metoduna əsaslanan məşqlər, nəfəs məşqləri və vizual-kinestetik texnikaya əsaslanan məşqlər. Sinir-əzələ relaksasiyası metodu güclü gərginliyin və sürətli əzələlərin boşalmasının növbələşməsi yolu ilə rahatlama vəziyyətinə nail olmağı nəzərdə tutur. Nəfəs alma üsullarından dərin nəfəs və gecikmə ilə ritmik istifadə olunur. [2]

Qrupun effektivliyi və səmərəliliyi uşaqlarla iş kursun başlamazdan əvvəl və sonunda imtahanla müəyyən edilə bilər.

Nəticələri müəyyən etmək üçün aşağıdakı vasitələrdən istifadə olunur:

- uşaqların tərbiyəçilər, valideynlər tərəfindən qiymətləndirilməsi (anketlər, sorğular);

- uşaqların psixoloq tərəfindən müayinəsi (emosional və şəxsi sahənin öyrənilməsi).

Uşaqların qrup işinin effektivliyi aşağıdakı göstəricilərlə qiymətləndirilə bilər :

- uşaqların narahatlıq səviyyəsi;

- emosional rifah səviyyəsi;

- sosial və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşma səviyyəsi; özünə hörmət səviyyəsi.

Uşaqlarla qrup işi nəticəsində mümkün dəyişikliklər:

- öz emosional vəziyyətlərini dərk etmək, başqalarının emosiyalarını fərqləndirmək, emosiyaları şifahi plana çevirmək bacarığı;
- uşaqlarda müsbət münasibətin formalaşması ,özünə inam, özünə hörmətin artması;
- narahatlıq, aqressivlik səviyyəsinin azalması, qorxuların aradan qaldırılması;
- uşaqlar tərəfindən psixo-emosional və əzələ gərginliyini aradan qaldırmaq üçün ən sadə bacarıqları mənimsəmək.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva Ş. Məktəbəqədər təhsildə müasir pedaqoji texnologiyalar. (metodik vəsait) Bakı, 2020, 102 səh.
2. Əliyeva S.A. Məktəbəqədər təhsildə müasir təlim texnologiyaları (dərş vəsaiti) Bakı 2022, 146 səh.
3. Zeynalova Z.Ə., İsmayılova A.İ. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsilində müasir pedaqoji texnologiyalar. Dərş vəsaiti. Bakı 2024, 224 səh.

AZƏRBAYCANDA KİÇİK BİZNES QURUMLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

Məmmədova Fatimə Çingiz qızı
Elmi rəhbər: Xəlilova Xəyalə Qəmbər qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Kiçik və orta biznes müəssisələrinin maliyyə imkanları, maliyyələşdirmə mənbələrinin quruluşu, onların iqtisadi və investisiya fəallığına mühüm təsir göstərir. Hazırda Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət, özəl beynəlxalq maliyyə köməyi sistemi fəaliyyət göstərir. Müstəqillik illərində kiçik və orta müəssisələrə maliyyə köməyi sahəsində müəyyən müsbət təcrübə toplanmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, öz potensialına görə ölkənin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaiti mənbələrindən yetərinə istifadə etməsi məhdud xarakter daşıyır. Bu məhdudluq uzun və qısamüddətli kreditlərin əldə olunmasında da özünü göstərir. Azərbaycanda həlli tələb olunan mühüm vəzifələrdən biri kiçik və orta biznesin investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması və bu bölməyə maliyyə resurslarının cəlb olunması imkanlarının genişləndirilməsidir. Kiçik və orta sahibkarların öz pul yığımları imkanlarının olmaması, dövlət büdcəsindən bu sektora vəsait yönəltmək imkanlarının məhdudluğu, kommersiya banklarının öz kredit resursları, o cümlədən beynəlxalq və xarici maliyyə institutlarının kredit resursları üçün faiz dərəcəsinin yüksək olması, təminat və girov çətinlikləri kiçik və orta biznesin maliyyələşdirilməsini çətinləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kiçik və orta biznesin inkişafına təsir edən amillər içərisində maliyyə amilləri bazar iqtisadiyyatına keçidin bütün dövrü

ərzində ən zəif təsur qüvvəsini malik olmuşdur. Bu, bir tərəfdən maliyyə resurslarının məhdudluğu ilə izah olunursa, digər tərəfdən verilən kreditlərin səmərəsiz istifadəsi, geri qaytarılmaması ilə izah oluna bilər. Kiçik və orta biznesin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələrinə dövlət büdcəsi vəsaiti, kommersiya banklarının kredit resursları, beynəlxalq və xarici bankların və maliyyə institutlarının kredit xətləri aiddir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət maliyyə köməyinin iki mexanizmi təşəkkül tapmışdır.

I mexanizm fermer təsərrüfatlarına subsidiya formasında kredit güzəştləri verilməsidir. Bu mexanizm vasitəsilə fermer təsərrüfatlarının kommersiya banklarından aldıkları kreditin faizinin büdcə vəsaiti hesabına fermerlərin əvəzinə ödənilməsi təmin olunmuşdur.

II mexanizm kiçik sahibkarlığa investisiya yardımının həyata keçirilməsidir. Bu məqsəd üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrılması nəzərdə tutulur. Bu vəsait sahibkarlığın prioritet istiqamətləri üzrə investisiya layihələrinə müsabiqə əsasında güzəştli uzunmüddətli kredit formasında yönəldilir. Kredit istehsal məqsədlərinə verilir.

Lakin hazırda respublikada istehsal sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin, kredit təminatı məsələsinin çətinlikləri kiçik və orta sahibkarlar üçün maliyyə vəsaitinin bu mənbələrindən də tam istifadəyə imkan vermir. Kiçik və orta biznes üçün maliyyə vəsaitinin mühüm mənbəyi kommersiya banklarıdır. Son dövrlərdə bu istiqamətdə ayrılmış kreditlərin quruluşunda uzunmüddətli kreditlərin payı artmışdır. Bu da kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Kiçik və orta biznesin maliyyə vəziyyətindəki çətinliklər də onların inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən olmuşdur.

Kiçik biznesin inkişaf sahəsində beynəlxalq regional və xarici dövlətlərin milli təşkilatları ilə əməkdaşlıq genişləndirilmişdir. Bunlarla yanaşı ölkə iqtisadiyyatında hökm sürən makroiqtisadi sabitliyin yaratdığı imkanlardan kiçik biznesin inkişafının sürətləndirilməsi məqsədləri üçün tam istifadə olunmamışdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı mövcud imkanlardan azdır. Özəl sektorun ölkə iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi yüksək olsa da, bu bölmədə hələl strateji cəhətdən mühüm olan struktur formalaşdırıcı potensiala malik müəssisələr zəif inkişaf edir. Kiçik biznes sektorunun ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsinə və strukturunun təkmilləşdirilməsinə təsiri məhduddur. Sahibkarın regional inkişafının hazırkı səviyyəsi ölkənin mövcud potensialı üzrə uyğun gəlmur. Daxili istehsalçılar arasında əlaqələr zəif inkişaf edir və kiçik biznesə iri müəssisələrin kooperasiya və integrasiyası zəruri səviyyəyə çatmamışdır.

Dünya təcrübəsində olduğu kimi Azərbaycanda da kiçik biznesin inkişafının sürətləndirilməsi, bu sektorun səmərəli bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşdırılması və beynəlxalq iqtisadi mühitə uyğunlaşdırılması, ölkənin iqtisadi və sosial problemlərinin həllində rolunun genişləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin öncül istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu məqsədlə kiçik biznes sektorunun inkişafına dövlət köməyi tədbirlərinin çərçəvəsi genişləndirilir və onların ünvanlılığı gücləndirilir.

Proqramın birinci bölməsi sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsinin

təkmilləşdirilməsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Burada xüsusi razılıq (lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısına vaxtaşırı baxılması və lisenziya sisteminin, kiçik biznes sferasında istehsal olunan məhsulların və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi, kiçik biznesə məhsulların standartlaşdırılmasının, sertifikatlaşdırılmasının həyata keçirilməsi sahəsində metodiki və təşkilati köməyin göstərilməsini, kiçik biznes subyektlərinin müəyyən edilməsi meyarlarının təkmilləşdirilməsini, dövlət ehtiyacları üçün məhsul istehsalı və işlərin (xidmətlərin) görülməsi üzrə sifarişlərin yetinə yetirilməsində kiçik biznes subyektlərinin inkişafı mexanizmlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, sosial – iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində bazar strukturlarının, xüsusilə, kiçik və orta biznes sektorunun inkişafı ölkənin bir sıra problemlərinin həll edilməsinə mühüm təsir göstərir. Bu isə əhəmiyyətli dərəcədə kiçik sahibkarlığın investisiya imkanlarının artırılmasından asılıdır. Odur ki, sosial – iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində bu məsələnin prioritetliyinin diqqət mərkəzində saxlanılması və kiçik biznesin investisiya imkanlarının artırılmasına dövlətin davamlı və çoxşaxəli köməyi və təsiri məqsədəuyğun və olduqca zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov A.B. və b. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Dərslik. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2011.
2. Bayramov A. Biznes və menecmentin əsasları. Bakı: “Nurlan”, - 2018, - 180 s
3. Həsənov H.S. Sahibkarlıq strukturları. Bakı. Azərnəsr, 2007.
4. İmanov Ə.Ş. Kiçik sahibkarlıq. Bakı, “Elm”. 2009
5. Məhərrəmov A.M. Sahibkarlıq: nəzəriyyədən praktikaya. Bakı, 2009.

ESTETİK TƏFƏKKÜRÜN ONTOLOJİ ƏSASI KİMİ QEYRİ-REAL MƏZMUNUN VƏ VİRTUAL REALLIĞIN TƏZAHÜRÜNÜN MƏNƏVİ MAHIYYƏTİ

*Məmmədova İranə Oqtay qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

Estetik təfəkkürün ontoloji əsası kimi biz iki əsası - qeyri-real məzmunu və virtual reallığı götürdükdən bu əsasların hər biri ayrıca bir hesab ediləcək. Qeyri-realizm anlayışının ümumiyyətlə fəlsəfəyə və elmə daxil edilməsi 1924-cü ilə təsadüf edir və mənşəyi alman təhsilli ispan filosofu və sosioloqu Xose Orteqa-i-Qassetə (1883-1955) borcludur. Orteqa-i-Qasset “İncəsənətdə baxış nöqtəsi” əsəsində qeyri-realizm konsepsiyasını irəli sürmüş və bədii yaradıcılığı bu konsepsiya əsasında təhlil etmişdir. Qeyri-real anlayışını hələ reallaşmamış kimi xarakterizə edən Orteqa-i-Qasset qeyri-real və ideal anlayışlarını müəyyən mənada paralel aparır. O, hesab edir ki, rəssam cisimlərdə obyektivləşməyən və empirik reallıqda öz təcəssümünü tapmayan ideali kəşf edir. Orteqa-i-Qasset obyektlərdə obyektivləşməyən və empirik reallıqda öz təcəssümünü tapmayan bu ideali, bu mahiyyəti real hesab edir. Orteqa-i-Qasset sənət əsəri yaradan rəssamın məqsədini reallığın arxasındakı qeyri-realı kəşf

etməkdə və təsvir etməkdə görür. İncəsənətin yaratdığı yeni dünyada əşyalar olması lazım olduğu kimidir. Yeni dünya zahiri, empirikdir, məhv edilmiş, rəssam tərəfindən həyata keçirilməmiş, reallığın xarabalıqları üzərində qurulmuşdur. Maraqlı bir fakt: “İrreal” sözü ilk dəfə ispan mətnində istifadə olunsada, latın mənşəlidir. Latın dilinin tarixi semantikasında “qeyri-real” termininin əsasında duran “real” sözünə nəzər salındıqda qeyd etmək lazımdır ki, bu sözün lap əvvəldən mənası, demək olar ki, müasir istifadəsi ilə eynidir.

Məlumdur ki, qədim Romada “real” sözünün mənası maddi baxımdan ötürülən mənaya çox yaxındır. Qədim Roma latın fəlsəfəsi kontekstində nəzərdən keçirildikdə, “real” termini həm də maddi mənada daşıyır. “Real” termininin müasir mənada demək olar ki, eyni mənada daşdığını görmək asandır. Lakin “real” sözünün istər Qədim Roma mənasında, istərsə də müasir mənada demək olar ki, eyni semantik yaxınlığa malik olması Qədim Romanın latın fəlsəfi terminologiyasında öz əksini tapmışdır. Müasir dünyanın demək olar ki, bütün fəlsəfi terminologiyalarında vətəndaşa çevrilmiş “real” termininin artıq maddi mənada kəsb etməsi “real” sözünün yarandığı gündən heç bir semantik dəyişikliyə məruz qalmaması anlamına gəlmir. Əgər “real” sözünü latın dilinin daxili inkişafı kontekstində nəzərdən keçirsək, məlum olur ki, bu söz tarixən son dərəcə ciddi semantik dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Fəlsəfə də bilir ki, “Real” sözü latın dilində, daha doğrusu, latın dilinin tarixi inkişafında ilkin mənasından tamamilə fərqli mənada kəsb edir. “Real” sözü əslində müasir mənada mənşəyinə və semantikasına görə eyni olsa da, bu söz öz tarixi inkişafında tamamilə əks mənalar almışdır. “Real” termini yarandığı zaman maddi mənada daşısa da, müasir mənada eyni mənada, maddi mənada daşısa da, bu termin tarixin fərqli bir dövründə əks mənənin, qeyri-maddi mənənin lingvistik daşıyıcısı olmuşdur. Orta əsrlər Avropasında latın fəlsəfəsinin ən təsirli cərəyanlarından biri olan realizm real sözə əks mənada, qeyri-maddi mənada verirdi.

Orta əsrlər Avropa latındilli dini fəlsəfəsi nöqtəyi-nəzərindən maddi varlıqlar fanatikdir, daim dəyişməyə məruz qalır və qaçılmaz olaraq məhvə məhkumdur və buna görə də “qeyri-realdır”. Orta əsrlər Avropasında aparıcı fəlsəfi cərəyan olan realizm fəlsəfəsi və ümumən orta əsrlərin dini dünyagörüşü baxımından maddi varlıq real varlıq deyil, yalnız real varlığın müvəqqəti ifadəsidir. Orta əsrlər Avropasının latın dini fəlsəfəsi nöqtəyi-nəzərindən real, real varlıq təkcə maddi varlıqlar deyil, onlar haqqında təsəvvür və təsəvvürlərdir. Maddi varlıqlar müvəqqəti, fani və qeyri-real olsalar da, onların təsəvvürü əbədi, dəyişməz və realdır. Maddi varlıqlar müvəqqəti olsalar da, fani dünyaya aid olsalar da, onların anlayışları əbədidir, əbədi varlığa, ilahi dünyaya, Tanrıya aiddir. Latın kontekstində və qədim Romanın müasir anlayışında maddi mənada, orta əsr Avropasının Latın fəlsəfəsi isə kontekstdə baxdıqda qeyri-maddi mənada verir.

Ortega-i-Qasset tərəfindən irəli sürülmüş “qeyri-real” termininin mənşəyi əslində “real” sözünün belə ziddiyyətli tarixi semantikasi ilə izah oluna bilər. Tamamilə mümkündür ki, Ortega y Qasset latın mənşəli real söz əsasında “qeyri-real” terminini işlədərkən “real” sözünün bu tarixi semantikasından çıxış etmişdir. Qassetin fəlsəfəsindəki “real” termini Qədim Roma və müasir fəlsəfə kontekstinə çox uyğundur, “qeyri-real” termini isə orta əsrlər Avropa Latın fəlsəfəsi kontekstinə çox uyğundur. Buradan çıxan məntiqi nəticə budur ki, Ortega-i-Qassetin qeyri-real

konsepsiyası əslində orta əsrlər Avropa fəlsəfəsinin real konsepsiyası ilə demək olar ki, eynidir.

Qeyri-real anlayışını fenomenoloji fəlsəfə kontekstində şərh edən Edmund Husserlin tələbəsi, Fəlsəfə və Fenomenoloji Tədqiqatların yaradıcısı və redaktoru, yəhudi amerikalı filosof Marvin Farberin (1901-1980) fikrincə ontologiya anlayışı. Təkcə sənətdə deyil, bütövlükdə dünyada qeyri-real anlayışı 1943-cü ildən yaranıb. Farber ilk dəfə 1943-cü ildə çap olunan və 2006-cı ildə yenidən nəşr olunan bu əsərində qeyri-real realizm anlayışını elə təqdim edir ki, hisslərlə qəbul edilən obyektivlik yalnız təzahür, fenomendir, məlum "reallıqdan" "daha real" olan qeyri-reallıq var. İrreallıq insan tərəfindən kəşf edilməmişdən əvvəl də "reallıqda" mövcud olmuşdur və bu qeyri-reallıq insan tərəfindən kəşf edildikdən sonra gerçəkliyin mənasına çevrilmişdir. Marvin Farber qeyri-real anlayışını əsasən ontoloji kontekstdə nəzərdən keçirirdisə, Orteqa-i-Qasset xəttinin davamı, estetik təfəkkür anlayışına qayıdış ilk növbədə alman fəlsəfəsində, ilk növbədə görkəmli alman filosofu Nikolayın simasında baş vermişdir. Hartmann (1882-1950) . Ömrünün sonlarına yaxın yaradıcılığının böyük hissəsini ontologiyanın təhlilinə həsr etmiş və fəlsəfənin digər problemlərini təhlil edən Hartman. Daha gənc Farberdən təsirlənərək, qeyri-real anlayışını ontoloji tədqiqatlarına daxil etdi və estetik məsələləri də ontoloji baxımdan təhlil etdi. Qeyri-real anlayışı bu təhlilin əsas vasitəsi idi.

Hartmanın estetik tədqiqatları nəticəsində 1953-cü ildə ölümündən sonra alman dilində, daha sonra isə bir çox başqa dillərdə, o cümlədən rus dilində orijinal "Etika" monoqrafiyası nəşr olundu. Bu əsər insan estetik təfəkkürünün inkişafı tarixində ən görkəmli nailiyyətlərdən biri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

SOSIAL-IQTISADI INKIŞAFDA RƏQABƏTLİ İNSAN KAPİTALI

Mustafayev Kənan Sərvər oğlu
Elmi Rəhbər: Səfərova Təranə Allahverdi qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycanda dövlət siyasətinin mərkəzində vətəndaş amili, əhalinin yüksək rifahı və layiqli həyat səviyyəsi dayanır. Yeni dövrdə isə dövlət müasir əmək bazarının tələblərinə uyğun bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsi, rəqabətli insan kapitalının formalaşması, cəmiyyətin yüksək rəqəmsal mədəniyyətə və bacarıqlara sahib olması və innovativ texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılması yolu ilə sosial rifahı yüksəltməyi hədəfləyir. Azərbaycan dünyada artan rəqabətə uyğun insan kapitalı formalaşdırmaqla rifaha nail olmağı prioritet kimi müəyyən edib. Bu baxımdan ölkəmizdə rəqəmsal iqtisadiyyatın və texnologiyaların inkişafı üçün əlverişli infrastrukturun formalaşdırılması istiqamətində fəal iş aparılır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 yanvar 2021-ci il tarixli Fərmanı ilə Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzinin, Azərbaycanda Dünya İqtisadi Forumunun Dördüncü Sənaye İnqilabı Mərkəzləri Şəbəkəsinin Afiləedilmiş Mərkəzinin yaradılması da ölkəmizi yeni texnoloji rəqabət mühitində önə çıxarmaq məqsədindən irəli gəlir.

Bununla yanaşı, idarəetmə sahəsində daim təkmilləşmə və effektivlik əsas götürülərək insan kapitalının, kadr potensialının formalaşması, bacarıqlı kadrların önə çıxarılması məqsədilə də yeni layihələr həyata keçirməkdədir. Məsələn, "Yüksəliş" müsabiqəsi intellektual səviyyəsi və idarəçilik keyfiyyətləri, yeni dövrə uyğun bilik və vərdisləri yüksək olan perspektiv rəhbər şəxslərin müəyyən edilməsi, dəstəklənməsi və ölkədə kadr bankının yaradılmasını təmin etmək məqsədilə atılmış mühüm addımdır. Bununla yanaşı, İqtisadiyyat Nazirliyində yüksək potensiallı ehtiyat kadrlar bazasının formalaşdırılmasında mövcud potensialdan səmərəli istifadə, peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, rotasiyasının, hərtərəfli inkişaf üçün şəraitin yaradılmasının təmin edilməsi, eləcə də idarəetmə sahəsində təcrübə mübadiləsinin təşkil edilməsində "Uğur yolu" karyera inkişaf proqramının həyata keçirilməsi xüsusi önəm kəsb edir.

İnsan kapitalının həlledici rolunu nəzərə alaraq, innovasiyaların davamlı inkişafı fonunda bu sahəyə diqqət getdikcə artacaq. Bu məqsədlə şərait və mühit daha da əlverişli hala gətiriləcək. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, innovasiyaları təşviq edən münbit şəraitin yaradılması, ölkəni rəqabətdə irəli aparmaq üçün cəmiyyətin yaradıcılığını və innovativliyini stimullaşdıran ekosistemin qurulması, dövlətin vahid rəqəmsal platformasının yaradılması kimi tədbirlər də buna xidmət edəcək.

Hər bir ölkənin gələcəyi onun təhsil sistemindən güclü surətdə asılıdır. Əlbəttə ki, ölkədə təhsilin təşkil olunması dövlət səviyyəsində həyata keçirilir. Təhsilin pillələri olan orta məktəblər, peşə məktəbləri, ali məktəblərdə verilən hər bir səviyyə şagird və ya tələbələrin gələcək fəaliyyətlərinə bilavasitə təsir göstərir. Əlbəttə ki, səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir təhsil növü müəyyən proqram üzrə aparılır. Tədris prosesinin keyfiyyətini artırmaq üçün elm və texnologiyaların nailiyyətləri təhsil sistemində də tətbiq olunur. 2001-ci ildən başlayaraq təhsildə keyfiyyət probleminin önə çəkilməsi, təhsilin inkişafı və onun qabaqcıl dünya dövlətlərinin təhsil sistemində inteqrasiyası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər təhsilin forma və məzmunca təkmilləşdirilməsinə, keyfiyyətə yaxşılaşdırılmasına, bu sahədə yeni ideyaların, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsinə geniş imkanlar açmışdır. Keyfiyyət anlayışı iki aspekti özündə cəmləşdirir: dövlət standartlarına uyğunluq və istehlakçının tələbatının ödənilməsi. Təhsildə keyfiyyət dedikdə isə təhsilin keyfiyyətinin məzmunu, keyfiyyətin planlaşdırılması, idarə olunması, monitorinqi, qiymətləndirilməsi, keyfiyyətə nəzarət amillərinin səviyyəsi başa düşülməlidir. Təhsilin keyfiyyəti anlayışı pedaqoji prosesin ayrı-ayrı iştirakçıları tərəfindən müxtəlif şəkildə başa düşülür. Belə ki, valideynlər tərəfindən təhsilin keyfiyyəti öz uşaqlarının fərdi xüsusiyyətlərinin inkişafı, təlim səviyyəsi ilə əlaqələndirilir. Müəllim üçün təhsilin keyfiyyəti onların özlərini təmin edən tədris planı və proqramlarının, dərslərlərin, zəngin təlim materiallarının, maddi tədris bazasının olması ilə səciyyələnir. Şagirdlər üçün təhsilin keyfiyyəti məktəbdaxili iqlimin, müəllim-şagird münasibətlərinin, dərslərdə müəllimlərin onları qane etməsi ilə bağlıdır. Peşə-ixtisas təhsili müəssisələri və işəgötürənlər üçün isə təhsilin keyfiyyəti məzunların əldə etdikləri bacarıq və vərdislərlə, qazandıqları biliklərlə ölçülür. Bu baxımdan təhsilin keyfiyyətinin təmin edilməsi bütün bu amillərin fəaliyyət prosesində vəhdətdə nəzərə alınması ilə bilavasitə bağlı olmalıdır. Təhsilin keyfiyyəti

sosial kateqoriya kimi cəmiyyətdə təhsil prosesinin vəziyyətini və səmərəliliyini göstərir, habelə şəxsiyyətin vətəndaşlıq, məişət və peşə səriştəliliyinin cəmiyyətin (müxtəlif sosial qrupların) tələblərinə uyğunluğunu nümayiş etdirir. O, təhsil müəssisəsinin fəaliyyətini xarakterizə edən müxtəlif aspektlərin (təhsilin məzmunu, təlimin forma və metodları, kadr tərkibi, tədris və maddi-texniki bazanın vəziyyəti və s. göstəricilər) məcmusu ilə müəyyən olunur, bunların vasitəsilə də təhsil alanların səriştəliliyinin inkişafını təmin edir.

Müasir innovasiyalı iqtisadiyyatın ən aktual problemlərindən biri biliyin rolunun artması və iqtisadi artımın, tərəqqinin təmin edilməsində onun ən mühüm əhəmiyyətli resurslardan birinə, yəni intellektual kapitala çevrilməsidir. Yeni bilklər onu istifadə edən müəssisənin bazar dəyərini və rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltdiyi üçün bu biliyə müəssisənin strateji əhəmiyyətli ehtiyatlarından biri kimi baxmaq olar. Ona görə də son illər əmtəə və xidmətlərin istehsalında intellektual kapitalın rolu getdikcə artmaqdadır. 21-ci əsrin əvvəllərində yüksəktexnologiyalı amerika şirkətlərində intellektual kapitalın dəyəri kapitalın ümumi dəyərinin 80%-ə qədərini təşkil edirdi. Əgər cəmiyyətin sənaye (industrial) inkişafı mərhələsində məhsulların istehsalında hada çox xammal, materiallar, enerji resursları, iş qüvvəsi tələb olunurdusa, artıq postindustrial və informasiya cəmiyyəti fiziki resurslardan çox, intellektual resursların, yəni biliyin istifadəsinə ehtiyac yaratmışdır ki, bu da yaradılan yeni məhsul növlərində, yeni texnologiyalarda, yeni vərdişlər, bacarıqla, istehlakçılarla yeni münasibətləri sistemində özünü təzahür etdirir, çünki müasir iqtisadiyyatda bilik inkişafın lokomotivi rolunu oynayır. İntellektual kapital, xüsusi biliklər və kommunikasiya təkcə yaradılan yeni dəyərin amili kimi çıxış etmir, həm də müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinin mühüm hərtləndirici amili rolunda çıxış edir.

Ədəbiyyat:

- 1.İsmayılov V.B. Strateji menecment. Bakı, 2018.
- 2.Əliquliyev R.M. İqtisadi proseslərdə informasiya texnologiyaları. Bakı 2019.

İKT VASİTƏSİLƏ TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİN YÜKSƏLDİLMƏSİ

Nəcəfova Günel Alim qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Vaxt bir orbit üzrə gələcəyə doğru hərəkət edir. Uşaq kimi doğulub ahıl bir şəxs kimi həyatımızı tamamlayırıq. Zaman axınında bizi nələrin gözlədiyini təbii ki, bilmirik. Yüz illər boyunca insanlar öz həyatlarını standartlara uyğunlaşdırmağa çalışıblar. İnsanlar daim gələcəyə böyük maraq göstəriblər. Hadisələrin tez-tez dəyişməsi, problemlərin yaranması sürətli inkişaf əslində dünyanın nə qədər sirli bir məkan olmasından xəbər verir.

Həyatlarını davam etdirmək, maddi tələbatların ödənilməsi kimi öhdəliklər insanların üzərinə düşən çətin vəzifələrdir. İnsanlar həyatlarını yaxşılaşdırmaq üçün müxtəlif resurslardan, alətlərdən istifadə edirlər. Alətlərin hazırlanması isə yüksək bilik tələb edən prosesdir. Təkmilləşən alətlər həyatımıza texnologiya adı ilə daxil

olmağa başladı. Təbii ki, buda tərəqqi ilə nəticələnir.

Keçmişə nəzər yetirdikdə görə bilirik ki, tarixi inkişaf zamanı üç mühüm global sosial-texniki tərəqqi qeyd olunur.

1. Aqrar dəyişiklik
2. sənaye inqilabı
3. informasiya inqilabı

Sənaye inqilabı informasiya inqilabı üçün təkan rolunu oynadı. İnformasiya inqilabının digər adı “bilik cəmiyyəti”dir. Sənaye cəmiyyətindəki maddi sərmayənin yerini bilik cəmiyyətində bilik və insan sərmayəsi tutur. Sənaye cəmiyyətində qol gücünün yerinə bilik cəmiyyətində beyin gücü alternativdir.[3, s.254] Sonuncu inqilab müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə sosial həyatın informasiyalaşdırılması prosesi kimi reallaşır və günümüz ən aktual prosesindən birinə çevrilmişdir. Elm və texnologiya arasında qırılmaz bağlılıq var. Yüksək texnologiya elmdən aslıdır. Elm isə biliyə əsaslanır. Bilik dünyanın məhsulu, təcrübəsidir. Bilik daim sıçrayışa doğru gedir. Elmlə bilik birləşib yeni istehsal forması yaradır. XX əsrin ikinci yarsında fərdi kompüterlər istehsal olunsada ictimai məkanda sıx istifadə olunmamışdır. Buna səbəb yeni kəşfin insanların həyatına sürətli daxil olmasına və mütəmadi istifadə imkanının aşağı olmasına qarşı ümüdsizlik idi. Bu sahədə araşdırmalar aparan elmi işçilər isə belə qənaətə gəlirlər ki, “İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyası” sahəsindəki baş verən dəyişiklik hələ bu inqilabın başlanğıcıdır. Bunun üstünlükləri təkcə cəmiyyətin deyil həm də bəşəriyyətin ən dəyərlisi olan insanın özünüdə dəyişəcək. Bu zaman təkcə maddi deyil mənəvi ehtiyacların ödənilməsində İKT inanılmaz bir seçim olacaq. Gələcəyimizin potensial qüvvəsi olan gənclər həm öyrənməyə daha çox meyilli həm də kənar təsirlərə daha çox aludə olan qüvvələrdir. Çağdaş şəxsiyyətin yeniliyə açıq olması təqdирə layiq bir haldır. Yeniliklər heç şübhəsiz ki, səhvlərsiz ötürşür. Son illərdə insanlar həyat tərzinə çevrilmiş internet məhz belə yeniliklərdəndir. İnternet insanların bütünlükdə cəmiyyətin həyatına möcüzə kimi daxil olan informasiya kommunikasiya texnologiyasıdır. İstədiyimiz anda dünyadakı yenilikləri izləyə, operativ şəkildə istədiyimiz informasiyaları əldə əldə edə bilirik. Ehtiyacımız olan bütün informasiyaları anında kompüterimiz, mobil smartfonlarımızda tapa bilir, hansı yerdə və şərtlər daxilində olur-olsun rahatlıqla istifadə edilməkdədir. Artıq günlərcə, aylarca poçtalyon yolu gözləməyə gərək yoxdur. E-poçt, sosial internetdən istifadə edərək anında xəbərləşmək İKT həyatımıza gətirdiyi əvəzedilməz asanlıqlardan biridir. Dəyişən texnologiyaların inanılmaz bir tempə inkişaf etdiyi və üstün zəka sayəsində insan əli dəymədən idarə olunan robot sistemləri ilə qarşılaşdığımız zamanda uzaqdan təhsillə yanaşı online psixoloji söhbətlərdə populyar bir sahədir. Kompüter vasitəsi ilə online psixoloji testlər 1970-ci ildən etibarən ABŞ-da istifadə olunmağa başlanmışdır. Kütləvi informasiya vasitələri zəncirinə sosial media da daxil olmuşdur. Bu gün böyük bir kütlə məlumatları burdan alır, dünyada baş verən yenilikləri burdan izləyirlər. Əslində sosial media virtual alətdir, internetə əsaslanan tətbiq etmədir. Aparıcı dövlətlər bu gün “İnformasiya Dünyası” adı altında elmi müzakirələr, tədbirlər keçirirlər. Təşkil edilən tədbirlərin ana xəttini informasiya texnologiyaları təşkil edir. Yeni nəslin informasiya cəmiyyətinə uyğun formalaşması təhsil sisteminin qarşısına vəzifə kimi qoyulur. Təsədüfüdür ki, informasiya

cəmiyyəti üzrə ümum dünya sammitlərində (Cenevrə, 2003-cü il və Tunis, 2005-ci il) qəbul edilmiş sənədlərdə ölkələr qarşısında bir sıra vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir. Həmin vəzifələr sırasında təhsilə də xüsusi diqqət yetirilmişdir. [1, s.163] Bu konfrans sübut etdiyi bu işdə təkcə yüksələn dövlətlər deyil eyni zamanda biznes və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri, yüksəlməyə doğru gedən dövlətlərdə maraqlıdır və onlar vahid fikir ətrafında birləşib eyni tərəfdən çıxış etmək istəyirlər. Tunis öhdəlikləri sənədində qeyd olunduğu kimi hər il “17 may Ümumi Dünya İnformasiya Cəmiyyəti Günü” kimi qeyd olunmağa başladı. Bu öhdəliklərə üzv olmuş dövlətlər qarşıya çıxma biləcək problemlərin anında həlli üçün bütün güclərini səfərbər etməli idilər..

2013-cü il ölkəmizdə İKT ili elan olunmuşdur. Ölkənin birinci peyki “AzərSpace” orbitə buraxılmışdır. İKT ili çərçivəsində həmçinin 2013-cü ildə “ASAN Xidmət” mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır. Hal-hazırda şəbəkənin 19 xidmət mərkəzi vardır. Mərkəz İKT yeniliklərini tətbiq etməklə əhalinin sosial tələblərinin ödənilməsi işini asanlaşdırır. Mərkəzdə 25-dən artıq xidmət sahəsi vardır ki, bunlar sayəsində vətəndaşın problemləri yerində tez bir zamanda həllini tapır. Elektron hökumət portalı daxilində “ASAN Ödəniş, Viza, Finas” xidmətləri mövcuddur. “ASAN Ödəniş” www.asanpay.az ödəniş portalı və terminallar vasitəsi ilə daxil olunur. Əhali qısa zamanda cərimə, kredit, rüsum, icarə haqqını ödəyə bilər. “ASAN Viza” www.evisa.gov.az portalı vasitəsi ilə xidmət göstərir. Xarici vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə tez bir zamanda viza verilməsini təmin edir. “ASAN Finas” məqsədi e-bank, e-maliyyə, sistemlərə elektron çıxışın yaradılmışdır. Elektron hökumət portalında dövlət-vətəndaş (G2C), dövlət-biznes (G2B), dövlət-dövlət (G2G) xidmətləri həyata keçirilir. İKT nüfuz etdiyi sahələrdən biri təhsildir. Təhsilalanın vətəndaşlıq mövqeyi tutmaqda, biliklərin sistemləşdirilməsində, proqramlaşdırılmasında İKT rolu böyükdür. Bu gün bütün aparıcı ölkələrin təhsil sistemində nəzərə çarpan bir yenilik vardır. Bu isə çox şaxəli quruluşa malik olan “Vahid İnformasiya Təhsil Məkanının” qurulmasıdır. Bu isə olduqca dəyişkən bir prosesdir. İlk olaraq bu uzun sürən prosesə universitetlərdən başlanılır. Uzun sürən işdə ilk addım toplanmış məlumatların resurs halına salınması, proqramların tərtibi, pedaqoji vasitələrin təmin olunmasıdır. Nəzərə alınması vacib məsələlərdən biri “Elektron resurs mərkəzinin yaradılmasıdır.” Layihənin məqsədi Universitetin tədris prosesində istifadəsi üçün kağız daşıyıcıları üzərində olan mövcud tədris metodik materiallar mühazirə mətnlərinin həmçinin, internetdə olan tədris əhəmiyyətli resursların yeni elektron kitab və virtual nəşirlərin seçilib xüsusi serverdə yerləşdirilməsi, tələbələrin müstəqil işinin təşkilində onların imtahan və zəifliklərə hazırlaşmasında bu resurslardan istifadə imkanları yaradılmasıdır. Bu layihənin icrası gələcəkdə universitetin tədris-elektron kitabxanasının yaradılmasına, Universitetdə vahid informasiya təhsil məkanının formalaşmasına təkan ola bilər. [2, s.63]

Ədəbiyyat:

1. Mərdanov M. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı:Çaşıoğlu. 2009. 526 s.

2.Təhsildə qloballaşma və İKT mövzusunda beynəlxalq konfransın

materialları., 17-19 may, Bakı, 2008.

3. Təhsilin modernləşdirilməsinin elmi-nəzəri problemləri. Bakı: Mütərcim, 2015. 450 s.

4. Veysova Z. Fəal interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait. Bakı, 2007.156 s.

ALİ MƏKTƏB TƏLƏBƏLƏRİNİN TƏRBIYƏSİNİN SOSIAL-PEDAQOJİ ƏSASLARI

*Tanrıverdiyeva Zülfıyyə Vəqif
İsmaylova Aysən Fəxrəddin
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Ali məktəblərdə tələbə şəxsiyyətinin inkişaf prosesində özünütəhsilin, özünütərbiyənin, özünü təkmilləşdirmə cəhdinin rolu çox böyükdür. Təlim və tərbiyə tələbəni özünütəhsilə və özünütərbiyəyə cəlb etmirsə, deməli, məqsədamüvafiq deyil. Doğrudan da, ən məzmunlu, ən maraqlı mühazirə tələbənin şəxsi idrak fəaliyyəti ilə möhkəmləndirilməzsə, öz-özlüyündə mütəxəssis hazırlığını təmin edə bilməz. Qanunauyğun olan budur ki, xarici təsirlər tələbənin daxili aləmi ilə şərtlənir. Xarici aləmin tələbəyə göstərdiyi hər bir təsir onun keçmiş yaşantıları ilə bağlıdır. Deməli, pedaqoji təsirlər artıq kök salmış olan müsbət keyfiyyətlərə əsaslandığı halda daha effektiv olur. Tələbənin psixikası, davranış və fəaliyyət motivləri, fərdi keyfiyyətləri onun bir şəxsiyyət kimi inkişafının daxili amilləridir. Qanunauyğun haldır ki, psixi inkişaf düz xətlə getmir. Bu eynilə tələbənin də psixi inkişafına aiddir. Bu, onda öz ifadəsini tapır ki, psixi proseslər və fərdi keyfiyyətlər müxtəlif zaman və məkan kəsiyində, həm də ayrı-ayrı tələbələrə özünəməxsus formada inkişaf edir. Bu isə o deməkdir ki, ali məktəbdə təlim və tərbiyənin nəticələri tələbələrin malik olduqları şəxsi keyfiyyətlərdən, ixtisasa və təlim əməyinə münasibətlərindən, kollektivə və özünə yanaşma tərzindən asılıdır. Deməli, mütəxəssis tərbiyəsi təkcə optimal daxili və xarici amillərdən deyil, həm də tələbənin daxili psixi inkişaf qanunauyğunluqlarından asılıdır. Pedaqoji təsir o zaman effektiv olur ki, onun məzmun və formaları həm təlim-tərbiyənin məqsədinə, həm də tələbənin yaş, fərdi və sosial xüsusiyyətlərinə uyğun olsun. Ali məktəbdə təlim və tərbiyənin vəhdətini müəllim yalnız o zaman təmin edə bilər ki, təlim-tərbiyə məqsədlərini real surətdə kursdan-kursa keçdikcə, tələbənin inkişaf dinamikasına uyğun tərzdə müəyyənləşdirsin, müvafiq mütəxəssisin professioqramını yaxşı bilsin. Ali məktəbdə hər bir fənnin məzmunu müəyyənləşdirilərkən tədris fənninin qarşısında duran təhsil vəzifələri ilə yanaşı, tərbiyə məqsədləri də konkretləşdirilməlidir. Ona görə də hər bir müəllim tədris etdiyi fənnin məzmunu vasitəsilə tələbəyə hansı əxlaqi keyfiyyətləri aşılamaq mümkün olduğunu bilməli, gələcək mütəxəssis üçün zəruri olan idraki, əxlaqi, estetik, fiziki keyfiyyətləri, fəaliyyət və davranış normalarını aydın təsəvvür etməlidir. [3, s.25]. Respublikamızda iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafın gələcək üfüqləri onun hər bir vətəndaşının şüurkılığundan, intizamından, idraki və yaradıcı fəaliyyətindən asılıdır. Deməli, qarşıda duran quruculuq vəzifələrini həyata keçirmək üçün vətəndaşların tərbiyəsi daha yüksək səviyyəyə qaldırılmalı, bu məqsədlərin yerinə yetirilməsi təmin edilməlidir. Tərbiyə prosesinin dialektikası insanın fərdi

xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə başlayır.

Tələbələri yaxşı öyrənmədən tərbiyə prosesinin səmərəliliyini və intensivliyini təmin etmək mümkün deyil. [4, s.18]. Tələbəni düzgün tərbiyə etmək üçün onun hərəkətlərini və davranışını adekvat surətdə qiymətləndirmək, onun müsbət və mənfi cəhətlərini düzgün müəyyənləşdirmək lazımdır. İctimai rəyin, tərbiyəvi ənənələrin, müsbət nümunənin və təcrübənin də təsirini qeyd etmək lazımdır. Hər bir pedaqoq tərbiyə etmək sənətinə bələd olmalı, öz təcrübəsində yeni tərbiyə metodlarını öyrənməli, ümumiləşdirməli və yaradıcılıqla istifadə etməlidir. Təcrübə göstərir ki, tərbiyə sisteminin ayn-ayrı elementləri, prinsipləri, metodları ilə şəxsiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları arasında müəyyən uyğunsuzluq var. Ən geniş yayılmış uyğunsuzluq ali məktəbdə tərbiyə işinin orta məktəbdəkinə nisbətən zəif təşkili, digər tərəfdən isə, məhz ali məktəbdə şəxsiyyətin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi ideyasının pozulmasıdır. Hərtərəfli inkişaf ideyasını mənimsəmək və onu gündəlik işdə reallaşdırmaq, məhz bu gün cəmiyyətimizdə ən çətin və ən vacib problemlərdəndir. Ali məktəbin tərbiyəvi iş sistemində formalizm və subyektivizm tərbiyə işinə birtərəfli və qeyri-elmi yanaşmanın nəticəsidir. [1, s.54]. Müasir tərbiyə nəzəriyyəsi və praktikasında kök salmış belə bir səhv mövqe mövcuddur ki, guya insanın inkişafının əsas amili yalnız və yalnız onun şüurluluq səviyyəsidir. Bununla da süni olaraq, şüur davranışdan ayrılır və biri-birinə qarşı qoyulur. Söz yox ki, şüurluluq bizim tərbiyə işində əsaslandığımız əsas amildir, lakin yeganə deyil. Şüurluluğun insanın inkişafında yeganə amil kimi qəbul edilməsi tərbiyə işini çox ağır bir işə çevirir, tərbiyə prosesinin effektivliyini azaldır. Halbuki, etik normalar şüurdan ümumi təcrübəyə, ənənələrə, adətlərə keçdiyi təqdirdə, daha nüfuzedici xarakter daşıyır, daha qüvvətli və tez təsir etmək imkanı qazanır, ictimai rəy tərəfindən «dəstəklənir»

Tərbiyə işində insanın sinir-psixi sferasının, yəni onun iradəsinin, xarakterinin, təxəyyülünün, hisslərinin, temperamentinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və ona zəruri adətləri aşılamaq gərəkdir. Ancaq bu halda insanın hərəkətləri, davranışı onun şüuruna daha çox uyğun gələcək. Ümumiyyətlə, adət və vərdişlər tərbiyə etməklə tərbiyə işi üçün möhkəm Özü yaradılmış olur. Ali məktəbdə qabaqcıl pedaqoji təcrübə göstərir ki, müasir şəraitdə təlim və tərbiyə işini ancaq ənənəvi yollar və formalarla qurmaq olmaz. Müasir şəraitdə ali məktəbdə istər təlim, istərsə də tərbiyə işi daha çox məlumatverici xarakter daşıyır. Təlim və tərbiyənin bu iş forması zamanı müəllimin əsas diqqəti təlim və tərbiyə proqramının məzmununa yönəlir, tələbə arxa plana keçir, onun fərdi imkanları unudulur. Belə bir mövqeyi əsas götürən müəllimin, bir qayda olaraq, tələbə ilə ayrıca məşğul olmağa nə vaxtı qalır, nə də həvəsi. Tələbənin rastlaşdığı çətinliklər, onun motivləri, tələbatı, iş qaydaları müəllimi maraqlandırmır . Son dövrdə ali məktəbdə təlim prosesi ənənəvi formaları saxlamaqla yanaşı, cəmiyyətin və elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında tədricən təkmilləşməkdədir. Bir çox ixtisaslar üzrə tədris planlarına və proqramlara yenidən baxılır, kurikulumlar hazırlanır. Daha keyfiyyətli dərsliklər və tədris vəsaitləri, metodik tövsiyələr hazırlanır. Etiraf etmək lazımdır ki, yuxanda adı çəkilən tədbirlər ali məktəbin təlim-tərbiyə fəaliyyətində müəyyən irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. Lakin bütün bu ideyalar tələbə şəxsiyyətinə fəal təsir amillərini müəyyənləşdirmədən və pedaqoji praktikaya tətbiq etmədən təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinə və praktikasına

özlüyündə bir şey verə bilməz. Ali məktəbin müasir vəziyyəti bu problemləri həll etməyi tələb edir. Bu isə təlim-tərbiyə nəzəriyyəsini zənginləşdirmədən qeyri-mümkündür. Çünki təlim-tərbiyənin hər bir yeni proqramı, nəticə etibarilə, təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinin praktik olaraq reallaşdırılmasıdır. Bu, o deməkdir ki, təlim işini daha intensiv qurmaq, tələbələrin potensial qüvvə və imkanlarından maksimum düşünülmüş şəkildə və «qənaətlə» istifadə etmək, zəruri təlim materialını məqsəduyğun surətdə seçmək, tələbələrə pedaqoji cəhətdən əsaslandırılmış ən tipik, ən zəruri, ən effektiv tapşırıqlar vermək, vaxta maksimum surətdə qənaət etmək, tələbələrin müstəqil işlərinin daha rəşional metod və priyomlarından istifadə etmək, elmə olan marağı daha da inkişaf etdirmək, ixtisasla bağı biliklərin mənimsənilməsi cəhdini artırmaq lazımdır. Ali məktəbdə təlim və tərbiyə prosesi müəyyən ümum-pedaqoji qanunauyğunluqlara və qaydalara tabedir. Bununla belə, həm təlim, həm də tərbiyə prosesinin məzmunu, vəzifələri, yolları və təşkil formaları özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Beləliklə, ali məktəbdə təlim-tərbiyə işini təkmilləşdirməyin daha bir neçə istiqamətini qeyd edə bilərik, ali məktəbdə təlim prosesinin təşkilinin yeni formalarını müəyyənləşdirmək, tədris metodikasının ümumi məsələlərini işləmək, xüsusi metodikaları təkmilləşdirmək, ali məktəbdə pedaqoji psixologiyaya diqqəti artırmaq lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Rüstəmov.F.Dadaşova.T.Ali məktəb pedaqogikası. Bakı, 2007.
2. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Təhsil, Elm, 2001.
3. Əliyev İ.İ Ümumtəhsil məktəblərində etnopedaqoji materiallardan istifadənin nəzəri və əməli məsələləri. Bakı: Nurlan, 2004.
4. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2006.
5. Əliyev İ.İ. Azərbaycan etnopedaqogikası. Bakı: Nurlan, 2010.

YERİN DƏRİNLIYINDƏN BEYİN DƏRİNLIYINƏ KÖÇ (NEFT KAPITALINI İNSAN KAPITALINA ÇEVİRƏK)

*Xancanlı Cavid Davud
Mingəçevir Dövlət Universitetinin*

Bu məruzənin əsas məqsədi ölkəmizin iqtisadi maraqlarını qeyri-neft sektorunun, sahibkar istehsalçılığının strateji insan resurslarının inkişafı istiqamətində səfərbər etməkdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni hədəfi milli gücünü yerin dərinliyindən deyil, beyin dərinliyindən almaqdır. Çünki yaşadığımız bilgi və texnologiyalar çağında hər bir dövlətin gücünü ölkənin təbii sərvətləri deyil, ölkə insanının intellektual potensialı təyin edir. Çağımıza qədər iqtisadi rəqabət onun qol gücündən asılı idi. Çağımızda beyin gücündən asılıdır. Çağımız keçmişlə deyil, gələcəklə yarış çağıdır. İnsan beyni artıq keçmişin əl əməyi ilə deyil, gələcəyin süni zəkası ilə rəqabətdədir. Dövlət başçımız Cənab İlham Əliyevin də bu məsələyə xüsusi diqqət ayırması da bu fərqləndəliyin təzahürüdür. Artıq hər bir dövlət, cəmiyyət üçün müasir iqtisadi güc məkanı deyil, zamanı yaxalamaq bacarığıdır. Yaşadığımız bilgi

çağında hər bir dövlətin, mədəniyyətin gücünü ələ keçirə bildiyi təbii sərvətlər deyil, əldə etdiyi elmi-mədəni və intellektual imkanlar təyin edir. İqtisadi münbitliyi isə insan kapitalı müəyyənləşdirir. Ölkəmiz artıq öz inkişafını neft gəlirlərinə bağlamır. Neftdən daha etibarlı sərvət olan insan faktoruna yönəldir. Bugün Azərbaycan iqtisadiyyatı yerin dərinliyindən beyin dərinliyinə köçün həyəcanını yaşayır. Azərbaycanın yerləşdiyi mühüm əlverişli mövqe onun təbii sərvətlər ilə zənginliyini şərtləndirmişdir. Bu isə uzunmüddətli dövrdə onun iqtisadiyyatının formalaşmasında eyni zamanda qlobal miqyasda mövqeyinin güclənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Mövzumuzda əsasən neft kapitalından insan kapitalına keçid prosesindən danışacağıq. Belə ki, Azərbaycanın neft ilə bol olan bir ərazidə yerləşməsi onun iqtisadi inkişafına və sosial islahatların miqyasının davamlı formada genişləndirilməsinə səbəb olmuşdur. Müasir neft əsrinin davam etdirilməsi və bu ehtiyatların dünya bazarına maneəsiz şəkildə çıxarılması əksər yüksəlişlərə imkan verməklə bərabər iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar sahələrdə nəzərəcarpacaq formada dönüş yaratmışdır. Neft strategiyası ilə bağlı strategiyanın hazırlanması və bu zaman Amerika və Norveç standartlarından istifadə olunması şəffaflığın mümkün səviyyədə həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdır. Azərbaycan hökuməti neft və qaz satışından əldə edilən gəlirləri bütün sektorlara sərf etməklə iqtisadiyyatın dərinləşməsi və diversifikasiyasına nail olmuşdur. Neft gəlirləri cəmiyyətin bütün üzvlərinin həyatında öz müsbət təsirini göstərməkdədir. Hər il bu istiqamətdə mərhələli şəkildə əsaslı addımlar atılır. Regionlarda istifadəyə verilən müəssisə, zavod, fabrik və digər ictimai əhəmiyyətli müəssisələrin əksəriyyəti məhz neftdən daxil olan gəlirlərin hesabına həyata keçirilir. Neft fondundan gələn gəlirlərin infrastruktur və investisiya bölmələrinə istiqamətləndirilməsi respublikanın bütün bölgələrinin simasının dəyişməsinə səbəb olur. Neftdən daxil olan gəlirlərin hesabına reallaşan idarəetmə sisteminin gücləndirilməsi və fəaliyyətinin çoxşaxəli istiqamətdə inkişafı ölkəmizin hər il dünyada müasir texnologiyalar tətbiq edən ölkələr sırasında reytinginin artmasına səbəb olur. Danılmaz haldır ki, qazanılmış nailiyyətlərin arxasında insan intellekti və zəkası durur. Buna görə də neft gəlirlərinin intellektual mülkiyyətə və insan resurslarının inkişafına yönləndirilməsi prioritet istiqamətlərdən biridir. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi əsas məqsədimiz “qara qızılı” insan kapitalına çevirməkdir. “Neftimizi, yəni qara qızılı insan kapitalına çevirə bildik”. Son aparılan siyasi və iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkədə iqtisadi artımı 96% səviyyəsinə qaldıra bilmişik. Azərbaycanın əldə etdiyi gəlirlərin insan kapitalına yönləndirilməsi əsas məqsədlərdən biri olduğu üçün bu istiqamətdə xüsusi ixtisaslaşdırılmış struktur yaradılması qarşıya hədəf olaraq qoyulmuşdur. Bu təşəbbüsün həyata keçirilməsi ilə yüksək idarəetmə və intellektual qabiliyyətlərə malik olan insan kapitalı bazası formalaşdırılacaqdır. İEÖ-in ən qiymətli sərvəti məhz zəngin bilik və bacarıqlara malik olan insan resurslarıdır. Azərbaycanda bu xüsusiyyətlərə malik olan bazanın formalaşdırılması üçün kifayət qədər resurslar mövcuddur. Ölkəmizin həm daxilində həm də xarici dövlətlərin reytingli elmi institutlarında olan peşəkar kadr ordusu qloballaşan dünyanın elmi və mədəni tərəqqisinin ölkəmizə köçürülməsinin əsas bazasıdır. Onlar isə idarəetmə texnologiyalarının ən qiymətli qızıl ordusu sayıla bilər. Dünya artıq texnokapitalizm yaxud bilgi iqtisadiyyatı adını almış yeni bir çağa qədəm qoyub. Artıq insan

yarıtexnoloji bir varlıqdır. Homoinformatikusdur-fransız filosofu Leokarın dediği kimi yeni çağ insanının bilgi və texnologiya ilə maraqlanmamaq şansı yoxdur. Çünki bilgi və texnologiya özü onunla maraqlanır. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarında baş verən yeniliklər nəticəsində mədəni, elmi, iqtisadi, siyasi və s. mühitlərdə yaşanan global metamorfozların qaçınılmaz təsirləri mikro və makro səviyyədə bir çox anlayışların yenidən mənalandırılması və tətbiqini tələb edir. Bu zaman ərzində isə biz çox ciddi amil olaraq vurğulamalıyıq ki, 2024-cü il Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik” ilə elan edilmişdir. Bu mövzunu öz tezisimizlə əlaqələndirərək texnologiyanın ətraf-mühitə verdiyi töhfədən yetərinə və anamlı şəkildə danışa bilərik. Belə ki, günü-gündən qloballaşan dünyada bu əsas prioritet mövzudur.

Yaşıl dünya və smart grids: mövcud və qurulmaqda olan ayrı-ayrı şəbəkələrin yaşıl texnologiya ilə təmin edilməsi və onların vahid smart gridlərdə cəmlənməsi.

Yenilənməkdə olan materiallar: bu materialların inkişafı və təkmilləşdirilməsi neft sənayesindəki müstəmləkələrin və artıq məhsulların azaldılmasına kömək edə bilər.

Dronlar və təkmilləşdirilmiş sensorlar: Təbii ekosistemlərin və su nəqliyyatının sürətli təhlilinə nail olmaq üçün sensor və dron texnologiyalarının kombinasiyası.

Mobil energetika: elektrikli avtomobillər və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və daha çox yatırım edilməsi, nəqliyyat yollarının və infrastrukturun qurulması. Bu mövzuların hər biri fərdi şəkildə texnologiyanın inkişafının yaşıl ekosistemə təsirinin müsbət dərəcədə əhəmiyyətliyi yollarını təqdim edir. XX əsrdə insan zəkası məkanı aşmağı hədəfləyirdi XXI əsrdə isə o, zamanı aşmaq zorundadır. Bunun üçün isə o özündən daha sürətli düşünən və düşündüyünü gerçəkləşdirən yüksək texnologiyalar yaratmalıdır. Bugün bütün dünya İEO-lərdə olduğu kimi Azərbaycanda da bilgi və texnoloji çağına hazırlıq gedir. Təsədüfi deyil ki, ölkə başçısı Cənab İlham Əliyev dəfələrlə bu mövzuya toxunub və müxtəlif qurumlar qarşısında öhdəliklər qoyub. Müasir çağın insanı artıq gələcəyə necə getmək haqqında deyil, üstünə gələn gələcəyi necə qarşılamaq haqqında düşünür. Elmi-texnoloji inkişafın sürəti artıq bütün sahələrdə insanlığın təbii-tarixi inkişafını qabaqlayır. Bugün üstümüzə, içində mövcud olmadığımız bir gələcək gəlir. Qıbtə edən tərəfdə odur. Biz onunla maraqlanmasaq da o gec-tez bizimlə maraqlanacaq. Nə qədər absurd bir gerçəklik olsa da gələcək bizi deyil, biz gələcəyi qarşılamağa hazır olmalıyıq. Eynən üstümüzə gələn və toqquşacağımız halda hansı aqibətlə üzləşəcəyimizi bilmədiyimiz bir prosesi qarşılamağa hazırlaşdığımız kimi. Bu toqquşmadan qalib ayrılmaq üçün insan resurslarımızın strateji gücünün dəyişən şərtlərə uyğunlaşmağı asanlaşdıracaq çevik inkişaf proqramlarında nə qədər hazır olduğumuzu bugün dəyərləndirməliyik. Çünki bugün, keçmişin nəticələri olmaqla gələcəyin də səbəbləridir. Beləliklə, neft-qaz sektorundan əldə edilən vəsaitlərin intellektual kapitalın inkişafına yönləndirilməsi ilə Azərbaycanın müasir standartlara cavab verən çoxşəxli tərəqqisi və davamlı inkişafı üçün etibarlı zəmanətə çevrilir.

Ədəbiyyat:

1. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1995.

2. "Energetika haqqında" AR-in Qanunu. BB №8, Bakı, 1999, 17 s.
3. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, "Xalq" qəzeti, 30 dekabr 2012-ci il.
4. Azərbaycan 2030 sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər
5. İqtisadiyyat nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi

AZƏRBAYCANDA KİÇİK BİZNES QURUMLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

*Xəlilova Xəyalə Qəmbər qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Kiçik və orta biznes müəssisələrinin maliyyə imkanları, maliyyələşdirmə mənbələrinin quruluşu, onların iqtisadi və investisiya fəallığına mühüm təsir göstərir. Hazırda Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət, özəl beynəlxalq maliyyə köməyi sistemi fəaliyyət göstərir. Müstəqillik illərində kiçik və orta müəssisələrə maliyyə köməyi sahəsində müəyyən müsbət təcrübə toplanmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, öz potensialına görə ölkənin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaiti mənbələrindən yetərincə istifadə etməsi məhdud xarakter daşıyır. Bu məhdudluq uzun və qısamüddətli kreditlərin əldə olunmasında da özünü göstərir. Azərbaycanda həlli tələb olunan mühüm vəzifələrdən biri kiçik və orta biznesin investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması və bu bölməyə maliyyə resurslarının cəlb olunması imkanlarının genişləndirilməsidir. Kiçik və orta sahibkarların öz pul yığımını imkanlarının olmaması, dövlət büdcəsindən bu sektora vəsait yönəltmək imkanlarının məhdudluğu, kommersiya banklarının öz kredit resursları, o cümlədən beynəlxalq və xarici maliyyə institutlarının kredit resursları üçün faiz dərəcəsinin yüksək olması, təminat və girov çətinlikləri kiçik və orta biznesin maliyyələşdirilməsini çətinləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kiçik və orta biznesin inkişafına təsir edən amillər içərisində maliyyə amilləri bazar iqtisadiyyatına keçidin bütün dövrü ərzində ən zəif təsur qüvvəsini malik olmuşdur. Bu, bir tərəfdən maliyyə resurslarının məhdudluğu ilə izah olunursa, digər tərəfdən verilən kreditlərin səmərəsiz istifadəsi, geri qaytarılmaması ilə izah oluna bilər. Kiçik və orta biznesin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələrinə dövlət büdcəsi vəsaiti, kommersiya banklarının kredit resursları, beynəlxalq və xarici bankların və maliyyə institutlarının kredit xətləri aiddir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət maliyyə köməyinin iki mexanizmi təşəkkül tapmışdır.

I mexanizm fermer təsərrüfatlarına subsidiya formasında kredit güzəştləri verilməsidir. Bu mexanizm vasitəsilə fermer təsərrüfatlarının kommersiya banklarından aldıkları kreditin faizinin büdcə vəsaiti hesabına fermerlərin əvəzinə ödənilməsi təmin olunmuşdur.

II mexanizm kiçik sahibkarlığa investisiya yardımının həyata keçirilməsidir. Bu məqsəd üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrılması nəzərdə tutulur. Bu vəsait sahibkarlığın prioritet istiqamətləri üzrə investisiya layihələrinə müsabiqə əsasında

güzəştli uzunmüddətli kredit formasında yönəldilir. Kredit istehsal məqsədlərinə verilir.

Lakin hazırda respublikada istehsal sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin, kredit təminatı məsələsinin çətinlikləri kiçik və orta sahibkarlar üçün maliyyə vəsaitinin bu mənbələrindən də tam istifadəyə imkan vermir. Kiçik və orta biznes üçün maliyyə vəsaitinin mühüm mənbəyi kommersiya banklarıdır. Son dövrlərdə bu istiqamətdə ayrılmış kreditlərin quruluşunda uzunmüddətli kreditlərin payı artmışdır. Bu da kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Kiçik və orta biznesin maliyyə vəziyyətindəki çətinliklər də onların inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən olmuşdur.

Kiçik biznesin inkişaf sahəsində beynəlxalq regional və xarici dövlətlərin milli təşkilatları ilə əməkdaşlıq genişləndirilmişdir. Bunlarla yanaşı ölkə iqtisadiyyatında hökm sürən makroiqtisadi sabitliyin yaratdığı imkanlardan kiçik biznesin inkişafının sürətləndirilməsi məqsədləri üçün tam istifadə olunmamışdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı mövcud imkanlardan azdır. Özəl sektorun ölkə iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi yüksək olsa da, bu bölmədə hələlilik strateji cəhətdən mühüm olan struktur formalaşdırıcı potensiala malik müəssisələr zəif inkişaf edir. Kiçik biznes sektorunun ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsinə və strukturunun təkmilləşdirilməsinə təsiri məhduddur. Sahibkarın regional inkişafının hazırkı səviyyəsi ölkənin mövcud potensialı üzrə uyğun gəlmur. Daxili istehsalçılar arasında əlaqələr zəif inkişaf edir və kiçik biznesə iri müəssisələrin kooperasiya və integrasiyası zəruri səviyyəyə çatmamışdır.

Dünya təcrübəsində olduğu kimi Azərbaycanda da kiçik biznesin inkişafının sürətləndirilməsi, bu sektorun səmərəli bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşdırılması və beynəlxalq iqtisadi mühitə uyğunlaşdırılması, ölkənin iqtisadi və sosial problemlərinin həllində rolunun genişləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin öncül istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu məqsədlə kiçik biznes sektorunun inkişafına dövlət köməyi tədbirlərinin çərçəvəsi genişləndirilir və onların ünvanlılığı gücləndirilir.

Proqramın birinci bölməsi sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Burada xüsusi razılıq (lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısına vaxtaşırı baxılması və lisenziya sisteminin, kiçik biznes sferasında istehsal olunan məhsulların və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi, kiçik biznesə məhsulların standartlaşdırılmasının, sertifikatlaşdırılmasının həyata keçirilməsi sahəsində metodiki və təşkilati köməyin göstərilməsini, kiçik biznes subyektlərinin müəyyən edilməsi meyarlarının təkmilləşdirilməsini, dövlət ehtiyacları üçün məhsul istehsalı və işlərin (xidmətlərin) görülməsi üzrə sifarişlərin yetinə yetirilməsində kiçik biznes subyektlərinin inkişafı mexanizmlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, sosial – iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində bazar strukturlarının, xüsusilə, kiçik və orta biznes sektorunun inkişafı ölkənin bir sıra problemlərinin həll edilməsinə mühüm təsir göstərir. Bu isə əhəmiyyətli dərəcədə kiçik sahibkarlığın investisiya imkanlarının artırılmasından asılıdır. Odur ki, sosial – iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində bu məsələnin prioritetliyinin diqqət mərkəzində saxlanılması və kiçik biznesin investisiya imkanlarının artırılmasına dövlətin davamlı və çoxşaxəli

köməyi və təsiri məqsədəuyğun və olduqca zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov A.B. və b. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Dərslik. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2011.
2. Bayramov A. Biznes və menecmentin əsasları. Bakı: “Nurlan”, -2018, 180 s.
3. Həsənov H.S. Sahibkarlıq strukturları. Bakı. Azərnəsr, 2007.
4. İmanov Ə.Ş. Kiçik sahibkarlıq. Bakı, “Elm”. 2009.
5. Məhərrəmov A.M. Sahibkarlıq: nəzəriyyədən praktikaya. Bakı, 2009.

Секція 2

***Розвиток економічного потенціалу суб'єктів
підприємництва в умовах війни та післявоєнного
відновлення***

**ДОПОВНЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ МОДЕЛІ
ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Баркова О.Г.

*Науковий керівник: Бабайлов В.К., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Повне виснаження основних природних ресурсів планети у найближчому майбутньому веде до необхідності розробки нових засобів вирішення й нових проблем. Відоме, що основними засобами будь-якого дослідження є методології і технології, тобто, моделі – як склад і послідовність методик і технік. За останні два десятиріччя отримані значні позитивні результати саме в удосконаленні розробки моделі фундаментального дослідження (МФД), властивості якої постійно доповнюються і удосконалюються [1,2]. Тому метою доповіді й стало ознайомлення з оновленими властивостями МФД. Для прикладу автори приводять МФД економіки (табл. 1).

Декілька важливих аспектів самого фундаментального дослідження (ФД):

Сутність ФД – це суворо упорядкована організація всіх його методик.

Результати, зміст і методології – це сім етапів організації знання (ідея, гіпотеза, концепція, теорія, основна теорія, наука, загальна наука).

Всі методології і відповідні технології (речовина таблиці) й створюють МФД. Отже, властивості МФД:

– Саме у моделі фундаментального дослідження встановлюється істинна послідовність таких важливих понять як залежність, закономірність, закон.

– У моделі не існує нічого крім методик (і технік – осередків таблиці) і відповідних стандартних семи методологій (і технологій) як складу і послідовності методик і технік. Навіть окремі слова у моделі – це є єдність технік (термінів) і методик (понять).

Результат кожної фундаментальної методології стає об'єктом наступного її рівня (так, наприклад, *залежність* ідеї стає об'єктом гіпотези).

Й навіть кожна фундаментальна методологія є теж результатом.

Кожна методика моделі (як й будь-яка методика) одночасно є й законом.

Саме зі моделі випливає найважливіший висновок про місце створення методики ВСО (все є організація). Але використовується ВСО у всіх дослідженнях і навіть у виробництві. Тому вона й загальна.

Таблиця 1 – Модель фундаментального дослідження економіки

Фундаментальні методології	Методики і результати їх використання (теж методики)		
	визначення об'єкту	визначення проблеми	вирішення проблеми
	об'єкт	проблема	результат вирішення проблеми
Ідея	Економіка (Е)	З чим зв'язана Е	інтуїція
			<i>Залежність (припущення)</i>
Гіпотеза	<i>Залежність</i>	Відсутність ствердження	Логіка окремих фактів практики
			<i>Закономірність (ствердження і, припущення)</i>
Концепція	<i>Закономірність</i>	Залишається припущення	Логіка розрахунку, доказу, екстраполяції
			<i>Закон (тільки ствердження, але не підтвердження практикою)</i>
Теорія	Закони	Закони Е не апробовані	Практика як методика, як критерій істини
			<i>Закони однієї теорії підтверджені практикою</i>
Основна теорія	Закони всіх теорій	Відсутність загального закону Е	Узагальнення (законів)
			<i>Основний закон, сутність Е (Е – це організація затрат труда)</i>
Наука Е	Основний закон Е	Основний закон, неапробований Часом	Методика Час
			<i>Три парадигми, три форми основного закону Е (минула, сучасна, майбутня)</i>
Загальна Наука	Всі Основні закони	Відсутність узагальнення основних законів	Узагальнення всіх основних законів
			<i>Загальний основний закон-методика «Все є організація (ВСО)»</i>

Саме у цієї моделі *створюються і визначаються* найважливіші явища і поняття (від ідеї до загальної науки).

Універсальність – така модель може бути використана не тільки в економіці, але й у менеджменті, маркетингу тощо.

Повторюваність на всіх рівнях моделі чотирьох методик – елементів змісту фундаментальних методологій (об'єкту; предмету-проблеми; методики вирішення проблеми; результату) свідчить про їх *періодичність*.

Системність (всі елементи моделі знаходяться в тісному зв'язку, визначеною метою і результатом і створюють єдине ціле).

Періодичність і системність забезпечує трактування моделі як *періодичну систему* (періодичну таблицю).

Суворе упорядкованість організації всіх елементів моделі.

Максимальна компактність, наочність, оперативність, зручність використання.

Література:

1. Бабайлов В., Курденко О. Від ризик-менеджменту до ризик-економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. №46. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-46>.

2. Бабайлов В., Дмитрієва О. Ризик-інженерія і ризик-виробництво як управління в умовах інженерних і виробничих ризиків. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2023. №30. <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2023.30.204>

РОЗРАХУНОК СТРАХОВИХ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЗА ДОПОМОГОЮ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ

Горбатюк В.О.

*Науковий керівник: Непран А.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

В системі управління запасами на промисловому підприємстві важливого значення набуває встановлення страхових запасів. Їх правильне та обгрунтоване визначення дозволяє до мінімуму скоротити запаси та забезпечити безперервний процес виробництва. Як відзначала Л. О. Рубан, розроблення ефективної логістичної системи управління запасами є запорукою успішного функціонування підприємств в умовах економічних обмежень [1, с. 316]. В загальному вигляді політика управління запасами на підприємстві полягає у вирішенні двох проблем: в яких розмірах та в які строки необхідно формувати запаси.

Для визначення страхованих запасів використовуються різні способи. Частіше всього на підприємствах розмір страхового запасу визначають в розмірі 50 % від поточного запасу, а при значних відстанях перевезення – до 100 %. Це часто призводить до формування надлишкових запасів, що негативно впливає на оборотність оборотних засобів.

Одним із перспективних способів є визначення розміру страхових запасів за допомогою статистичних методів. Розрахунок страхових запасів базується на визначенні середніх коливань в поставках запасів на підприємство. Ці показники дозволяють встановити, наскільки в середньому спостерігаються відхилення фактичних поставок від їх середнього рівня.

В основі розрахунку лежить встановлення середніх інтервалів поставок. Математично розрахунок може здійснюватися наступним чином (формула середньої зваженої):

$$\bar{i} = \frac{\sum q \cdot i}{\sum q},$$

де q — кількість виробничих запасів, що поставляється на i -й інтервал часу;
 i — тривалість інтервалу між поставками, днів.

Колівання в строках поставок матеріалів можуть бути визначені на основі коефіцієнта варіації (V). Розрахунок можна здійснювати за наступною формулою:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{i}} \cdot 100,$$

де σ — середнє квадратичне відхилення;
 $\bar{i}$ — середня частота поставок.

Розрахунок середнього квадратичного відхилення (σ) здійснюють за

формулами простої: $\sigma = \sqrt{\frac{\sum (q - \bar{q})^2}{n}}$ та зваженої: $\sigma = \sqrt{\frac{\sum (i - \bar{i})^2 q}{\sum q}}$. Формула

середнього квадратичного відхилення, як правило, застосовується переважно для однакових інтервалів, а зваженої — для різних за величиною поставок.

На основі значення коефіцієнта варіації приймається рішення про формування обсягу страхових запасів. Чим менше значення коефіцієнта варіації, тим менша нерівномірність поставок, і навпаки. Якщо поставки здійснюються рівномірно за обсягами, то значення коефіцієнта варіації дорівнює нулю.

Наприклад, якщо за середнє квадратичне відхилення в обсягах поставок склало 5,4 дня, то при щоденному споживанні запасів 500 од. величина страхового запасу становитиме 2700 од.

На основі використання статистичних методів можна більш точно встановити необхідний розмір страхових запасів, що дозволить прийняти правильне управлінське щодо їх розмірів.

Література:

1. Рубан Л. О., Козел М. А. Формування та оптимізація виробничих запасів у логістичній системі. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 34. С. 313–318.

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА КОМЕРЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Жованик О.О.

Науковий керівник: Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У наші дні, взаємовідносини на ринку набувають різноманітних форм. Найвиразніше це виявляється у сфері комерціалізації, де має місце вільний вибір напрямку підприємницької активності. Цей процес охоплює не лише сферу економіки, але й суспільно-економічну діяльність, розвиток товарних зв'язків та обмін продуктів праці за допомогою грошей, що відбувається за ринковими законами і правилами.

Згідно Господарського кодексу України, «комерційна діяльність (підприємництво) – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик

господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [1]. Тобто у вітчизняному законодавстві прирівняні терміни «підприємництво» та «комерційна діяльність», які, хоча тісно пов'язані, мають свої унікальні особливості. Підприємництво виходить за межі простої діяльності, воно є своєрідним способом управління, включаючи не лише комерційну сферу, а й інші аспекти господарювання. Отже, поняття підприємництва належить до ширшого спектру, ніж тільки комерційна діяльність, яка, в свою чергу, є лише одним з видів підприємницької діяльності.

Зазначимо, що комерційна діяльність має два рівні розуміння: вузький та широкий аспекти. В узагальненому розумінні, комерційна діяльність – це підприємницька ініціатива, пов'язана з обігом товарів та послуг з метою забезпечення потреб споживачів та отримання прибутку. У вузькому сенсі, це включає у себе торгівлю та реалізацію товарів, враховуючи попит та вигоду від операцій. У широкому розумінні, комерційна діяльність охоплює господарську та торговельну сфери, які спрямовані на виробництво та обіг різноманітної продукції для виробничих та споживчих цілей [2].

Отже, комерційна діяльність – це стратегічний процес, спрямований на ефективну організацію та керування процесами купівлі-продажу, що відбуваються у конкурентному середовищі. Головна мета такої діяльності полягає в задоволенні попиту споживачів та збільшенні капіталізації суб'єкта. В контексті підприємства комерційна функція відрізняється від торговельної наявністю істотних відмінностей, але водночас має спільні риси з товарно-грошовим обігом.

Література:

1. Господарський Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Крисько Ж. Сутність та види комерційної діяльності підприємства. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2013. Вип. 18. С. 75-83.

ЕКОНОМІКА АЗЕРБАЙДЖАНУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Карімова Н.Е.

*Мінгечевірський державний університет,
дисертант Хазарського університету*

Гурбанова Г.Г.

*Мінгечевірський державний університет,
дисертант Азербайджанського університету мов*

Злочини, вчинені Вірменією проти азербайджанців, створили для Азербайджану серйозні проблеми, перш за все, на рівні гуманітарної катастрофи, що супроводжується великими людськими втратами і стражданнями. Внаслідок агресії загинуло близько 20 тис. азербайджанців, 100 тис. осіб отримали поранення, понад 50 тис. осіб стали інвалідами, близько 5

тис. осіб потрапили в полон і зникли безвісти. Більше 1 мільйона наших співвітчизників були вигнані з території Вірменії та окупованих земель, де століттями проживали азербайджанці, і були приречені жити як біженці та внутрішньо переміщені особи.

Все це яскраво демонструє масштаби збитків і загроз, завданих агресією Вірменії проти Азербайджану. За попередніми оцінками, в результаті окупації Азербайджан втратив 16 відсотків свого економічного потенціалу, а країні було завдано збитків на суму понад 60 мільярдів доларів США. Грошима оцінити вартість наших розкрадених і знищених історико-культурних ресурсів неможливо. Вірменія займається розкраданням культурних ресурсів Азербайджану, грубо порушуючи положення Гаазької конвенції «Про захист культурних ресурсів під час військових конфліктів» і Паризької конвенції «Про незаконний обіг культурних ресурсів».

2020 рік став для Азербайджану серйозним випробуванням. Падіння цін на нафту, обмеження, зумовлені пандемією COVID, 44-денна Карабахська війна породили реальні загрози економічному розвитку країни [1].

До квітня 2020 р. урядом республіки було розроблено програму з мінімізації збитків економіці від наслідків епідемії коронавірусу «Основні інструменти підтримки економічного зростання та розвитку підприємництва». Загальний обсяг державної підтримки становив 2,5 млрд. манатів (близько 1,5. дол.), що становить приблизно 3% ВВП країни. Це найвищий показник серед країн Південного Кавказу, що не дивно, враховуючи фінансові ресурси, які має Баку [2].

Уряд республіки дуже обережно використовував фінансові важелі під час пандемії, що дозволило уникнути нестійкості національної валюти. Курс манату в 2020 р. залишався стабільним, очікуваної багатьма експертами девальвації вдалося уникнути.

Під час війни держава витратила багато грошей зі свого бюджету на задоволення потреб цього періоду, таких як озброєння та техніка.

Війна спричинила й інші економічні витрати, включаючи втрату будівель та інфраструктури, скорочення працюючого населення, невизначеність, збільшення боргу та порушення нормальної економічної діяльності.

Ринок праці одним з перших відреагував на настання економічної кризи. Багато приватних компаній почали проводити скорочення співробітників. Найбільш важкі втрати зазнав малий та середній бізнес, де зайнята більшість населення країни, часто – неофіційно. Реальні прибутки населення скоротилися на 5%, а депозити громадян у банках знизилися на 10,7% [3].

За даними Агентства розвитку малого та середнього бізнесу (SBA), в ході 44-денної війни внаслідок вогню вірменських збройних сил у 9 містах та районах Азербайджану було пошкоджено понад 250 підприємств. Після війни 2020 року в Азербайджані з'явилися нові економічні райони – Східний Зангезурський та Карабахський.

Нині звільнені території нагадують великий будівельний майданчик. З одного боку, закладаються надійні основи реалізації нових інфраструктурних проектів, з другого – вводяться в експлуатацію сучасні проекти, розроблені з

урахуванням міжнародних стандартів. Слід наголосити, що економіка у зазначених регіонах розвиватиметься на основі державно-приватного партнерства.

Наявність лісів у Карабаху та будівельні потреби сприятимуть розвитку лісової та деревообробної промисловості, виробництву будматеріалів, що також може дати досить швидкий економічний ефект, оживити місцевий ринок праці, сприятиме реінтеграції місцевого населення у відтворювальний процес.

Нині у Карабаху функціонують кар'єри з видобутку будівельного каменю, і навіть близько 155 родовищ різних видів з корисними копалинами (зокрема п'ять родовищ золота, які у цей час активно розробляються).

Одним з основних напрямів соціально-економічного розвитку в Карабаху та Східному Зангезурі є туризм. Зрозуміло, повноцінне використання туристичних потенціалів у регіоні можливе лише після забезпечення наступних основних факторів: створення повних умов безпеки, повернення переважаючої частини населення та створення відповідних інфраструктур [4].

Щоб зрозуміти важливість економічних наслідків 44-денної війни, достатньо поглянути на економічні проблеми, викликані вірмено-азербайджанським конфліктом. Особливо нова економічна ситуація після 44-денної війни створила можливості для вирішення багатьох існуючих проблем регіонального співробітництва. Під час вірменської окупації економіці та економічним відносинам країн регіону було завдано значної шкоди. Оскільки кордони Азербайджану та Туреччини з Вірменією були закриті, Вірменія припинила економічні відносини з цими країнами.

Література:

1. 44 günlük Qarabağ müharibəsi: Müləhizə və nəticələr. Bakı – 2021. – 28 səh.
2. Ermənistanla döyüşlər Azərbaycan iqtisadiyyatına necə təsir edir? URL: <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-54532021>
3. Müharibə ölkə iqtisadiyyatına necə təsir edib? İzah edirik! URL: <https://mikroskopmedia.com/2020/12/11/muharibe-olke-iqtisadiyyatina-necə-təsir-edib-izah-edirik/>
4. Алієв Т.Н. Відновлення економіки Карабаха і Зангезура на основі концепцій сталого та інклюзивного розвитку. The scientific heritage. 2022. No 82. С.19-33 [file:///C:/Users/Nargiz%20Karimova/Downloads/vosstanovlenie-ekonomiki-karabaha-i-vostochnogo-zangezura-na-osnove-kotseptsii-ustoychivogo-i-inklyuzivnogo-razvitiya%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Nargiz%20Karimova/Downloads/vosstanovlenie-ekonomiki-karabaha-i-vostochnogo-zangezura-na-osnove-kotseptsii-ustoychivogo-i-inklyuzivnogo-razvitiya%20(1).pdf)

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Кирчатий Ю.В., здобувач PhD

Науковий керівник: Шершенюк О.М., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

В сучасному світі транспортна інфраструктура визначає не лише рух товарів та людей, а й має ключове значення для економічного розвитку країни, саме тому забезпечення сталого економічного зростання потребує не лише розширення та модернізації існуючих транспортних систем, але й ретельно продуманих стратегічних пріоритетів. Для досягнення цієї мети необхідно враховувати різноманітні аспекти, включаючи економічні, екологічні та соціальні вимоги, зокрема:

- стале економічне зростання потребує добре організованої та інтегрованої транспортної системи, яка дозволить оптимізувати використання ресурсів, зменшити транспортні затрати та покращити доступність та ефективність перевезень;

- стале економічне зростання пов'язане з необхідністю зменшення негативного впливу транспортних засобів на навколишнє середовище, а тому пріоритетами у розвитку транспортної інфраструктури повинні стати будівництво електромобільних зарядних станцій, розвиток мережі велосипедних доріжок та пішохідних зон, а також підтримка використання альтернативних джерел палива;

- впровадження цифрових технологій у транспортну інфраструктуру може значно покращити її ефективність, зокрема використання систем штучного інтелекту та аналітики даних допоможе в управлінні транспортними потоками, прогнозуванні заторів, а також у забезпеченні безпеки дорожнього руху;

- логістична інфраструктура є ключовим елементом для забезпечення ефективного руху товарів та послуг, а тому створення сучасних та ефективних логістичних центрів, вдосконалення системи складського господарства та впровадження новітніх технологій у сфері логістики допоможе зменшити витрати та підвищити конкурентоспроможність;

- для забезпечення сталого економічного зростання необхідні значні інвестиції в розвиток транспортної інфраструктури. Державні та приватні інвестиції в будівництво, модернізацію та утримання транспортних мереж сприятимуть підвищенню ефективності та конкурентоспроможності економіки.

Роль державного регулювання в цій сфері не може бути переоцінена, оскільки вона визначає напрямки інвестицій, стимулює конкурентну середу, забезпечує безпеку та екологічні стандарти. У зв'язку з цим, виникають стратегічні виклики та можливості, які потребують уваги та дій з боку владних органів, зокрема:

- забезпечення достатнього фінансування для будівництва, розширення та модернізації транспортної інфраструктури. Державне

регулювання повинно сприяти привертанню інвестицій, розробці фінансових механізмів та стимулюванню розвитку цієї галузі;

- державне регулювання повинно сприяти розвитку конкуренції у сфері транспортної інфраструктури, тим самим підвищуючи якість послуг та знижуючи вартість перевезень для користувачів;

- встановлення екологічних стандартів та гарантування безпеки, контроль за їх виконанням та стимулювання використання екологічних технологій.

Державне регулювання може стимулювати використання новітніх технологій та інновацій у сфері транспорту, що сприятиме підвищенню ефективності та конкурентоспроможності на засадах доступності та рівності.

Стратегічні пріоритети розвитку транспортної інфраструктури мають враховувати комплексність та різноманітність потреб сучасного суспільства. Тільки шляхом впровадження комплексного підходу та реалізації ефективних стратегій можна забезпечити стале економічне зростання нації через розвиток транспортної інфраструктури.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА БАЗОВИХ СТРАТЕГІЙ ЗРОСТАННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Красиля Д.О.

Науковий керівник: Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Стратегічний розвиток торговельних підприємств передбачає здатність суб'єкта господарювання не лише до стабільної господарської діяльності, але й до упевненого досягнення поставлених цілей. Це вимагає не лише ефективного формування та розумного використання ресурсів, але й глибокого розуміння платоспроможного попиту та динаміки споживчих потреб. В умовах динамізму ринкового середовища успішність полягає у здатності адаптуватися до нових умов та забезпеченні конкурентоспроможності, завойовуючи вірну позицію на ринку споживачів.

Враховуючи різноманітність стратегій зростання, зазначимо, що в основному вони фокусуються на аспектах ринку, товару, технологій, галузі та позиції підприємства всередині даної галузі. В даному контексті, пропонуємо розглянути базові стратегії зростання для торговельних підприємств, враховуючи їх специфіку та позицію на ринку споживчих товарів (рис. 1).

Зважаючи на дані, що викладені на рис. 1, багато стратегій розвитку торговельних підприємств спрямовані на збереження наявних сегментів товарних ринків, а за допомогою використання сприятливого географічного розташування або можливостей ресурсного забезпечення, такі підприємства прагнуть їх розширити. Значною мірою успіху в цьому процесі визначається розробкою ефективних стратегій розвитку та їх ретельним аналізом.

Рисунок 1 – Перелік базових стратегій зростання торговельних підприємств (адаптована авторська розробка за [1])

Критеріями для вибору стратегії торговельного підприємства є такі:

- оцінка реакції на можливості та загрози зовнішнього середовища, що дозволяє адаптуватися до змін та максимізувати переваги;
- визначення конкурентних переваг, використання сильних сторін підприємства та нейтралізація слабких сторін конкурентів для досягнення лідерства на ринку;
- спрямування на відповідність до цілей підприємства та досягнення довгострокових показників, що відображає відповідність стратегії місії та цілям;
- здійснення стратегії з урахуванням наявних ресурсів, забезпечуючи їх достатність для успішної реалізації планів;
- розгляд взаємозв'язку з іншими стратегіями з метою збалансування портфелю та оцінки можливості досягнення поставлених цілей [2].

Майбутні наукові дослідження відображають перспективу в напрацюванні та удосконаленні підходів до створення та впровадження стратегій розвитку торговельних підприємств.

Література:

1. Безпарточний М. Г. Обґрунтування стратегій розвитку торговельних підприємств. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. №1 (56). С. 19-26. URL: <http://vsed.oneu.edu.ua/collections/2015/56/pdf/19-26.pdf> (дата звернення: 09.03.2024).
2. Коваль Л. І., Герасименко О. О. Розробка та реалізація стратегії торговельного підприємства: організаційний аспект. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2015. №18. С. 57-61.

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Недайвода І.С., здобувач PhD

Науковий керівник: Дмитрієв І.А., д.е.н., професор

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

В умовах військових дій, які спричиняють значні соціально-економічні та політичні виклики, активізація підприємництва стає ключовим аспектом для забезпечення стабільності та відновлення країни. Україна, зіткнувшись з такими надзвичайними обставинами, вимагає особливих заходів для підтримки та розвитку бізнесу. Активізація підприємницької діяльності в Україні в умовах військових дій потребує комплексного підходу, який залучає урядові структури, приватний сектор, міжнародну спільноту, а також впровадження гнучких бізнес-моделей, що адаптовані до воєнних умов. Важливо розглянути декілька основних шляхів активізації підприємницької діяльності.

1. Гнучкість та адаптація бізнес-моделей. Підприємства повинні виявляти гнучкість, швидко адаптуючись до змінених умов. Це включає перехід на онлайн платформи, зміну асортименту продукції або послуг, а також використання новітніх технологій для оптимізації процесів та зниження витрат.

2. Забезпечення безпеки. Оскільки безпека є критично важливою, бізнеси мають розробляти плани забезпечення безпеки активів та персоналу, включаючи переміщення виробництв з зон бойових дій та застосування заходів кібербезпеки.

3. Доступ до фінансування: Забезпечення доступу до фінансових ресурсів є вирішальним для підтримки існуючих підприємств та стимулювання нових. Уряди та міжнародні донори можуть надавати гранти, пільгові кредити, а також фінансування для стартапів в критичних галузях.

4. Підтримка з боку держави: Важливу роль відіграє державна підтримка через законодавчі ініціативи, податкові пільги, субсидії та активну роль у відновленні інфраструктури, що необхідно для підприємницької діяльності.

5. Міжнародна підтримка: Міжнародні організації можуть відіграти ключову роль, надаючи технічну допомогу, доступ до міжнародних ринків та сприяння у відновленні експортних можливостей, особливо в аграрному секторі та високотехнологічних індустріях.

Ці заходи можуть допомогти не тільки впоратися з поточними викликами, але й закласти основу для довгострокового економічного зростання України.

Подолання викликів, що виникають в умовах військового конфлікту, вимагає великих зусиль з боку всіх секторів суспільства. Ураховуючи правильні стратегії та міжнародну підтримку, Україна може не тільки зберегти економічну стабільність, але й сприяти подальшому розвитку підприємництва навіть у складних умовах.

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В СТАНОВЛЕННІ ТА СТАЛОМУ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

Репецький О.В., здобувач PhD

Науковий керівник: Курчата І.М., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Сталий розвиток автомобільного транспорту в Україні потребує комплексного підходу та впровадження різноманітних заходів з урахуванням поточних викликів і потреб суспільства. Тільки такий підхід дозволить забезпечити стале, ефективне та безпечне функціонування автомобільного транспорту в майбутньому, якщо дотримуватись певних засад та стратегічних напрямків, зокрема:

- сприяння екологічній безпеці (зниження викидів шкідливих речовин у атмосферу шляхом переходу до використання екологічно чистих видів палива та розвитку електромобільного транспорту; застосування сучасних технологій очищення вихлопних газів та контроль за рівнем викидів від транспортних засобів);

- Ефективне використання інфраструктури (розвиток та модернізація дорожньої інфраструктури з урахуванням потреб у різних регіонах країни, збільшення обсягів інвестицій у ремонт та будівництво доріг, а також впровадження технологій «розумних доріг»);

- безпека дорожнього руху (вдосконалення системи дорожнього контролю та патрулювання для попередження ДТП та зменшення кількості аварій, підвищення обізнаності водіїв щодо правил дорожнього руху та впровадження програм з безпеки на дорогах);

- розвиток альтернативних форм транспорту (сприяння розвитку громадського транспорту та інших альтернативних форм пересування, таких як велосипеди та пішоходи, підтримка розвитку каршерінгу та спільного використання автомобілів для зменшення числа автівок на дорогах);

- впровадження цифрових технологій у сфері транспорту, таких як системи навігації та управління трафіком, для оптимізації руху на дорогах (розробка та впровадження систем автономного управління автомобілями для підвищення безпеки та ефективності дорожнього руху);

- підвищення якості послуг, забезпечення доступності та зручності обслуговування для користувачів автомобільного транспорту, створення умов для розвитку та конкуренції на ринку автосервісу та автомобільних послуг.

Роль держави в становленні та сталому розвитку автомобільного транспорту в Україні визначальна, оскільки вона відповідає за формування стратегічних напрямів розвитку галузі, регулювання ринку, забезпечення безпеки дорожнього руху, екологічної збалансованості та інфраструктурного розвитку:

- держава визначає правові та регуляторні рамки, які визначають умови функціонування автомобільного транспорту, включаючи ліцензування перевізників, встановлення стандартів безпеки, екологічних норм та технічних

вимог до автотранспортних засобів;

- держава відповідає за розвиток та утримання дорожньої інфраструктури, включаючи будівництво та ремонт доріг, мостів, тунелів, а також розвиток сервісної інфраструктури, такої як автозаправні станції та пункти обслуговування;

- держава встановлює правила конкуренції, а також забезпечує адекватний рівень регуляції ринку автомобільного транспорту, включаючи митні та податкові ставки, тарифи на перевезення та інші економічні аспекти;

- держава сприяє впровадженню та розвитку екологічно чистих технологій та палив, а також встановлює стандарти емісії, сприяючи зменшенню викидів шкідливих речовин;

- держава приймає заходи для підвищення безпеки дорожнього руху, включаючи законодавчі ініціативи, розвиток дорожньої інфраструктури та проведення освітніх кампаній;

- держава стимулює розвиток та підтримку громадського транспорту, що сприяє зменшенню транспортних заторів, забруднення довкілля та покращенню якості життя мешканців.

У певній мірі ефективність діяльності держави в цих напрямках визначає загальний рівень розвитку автомобільного транспорту, його вплив на економіку, соціальну сферу та екологію. Тому важливо, щоб державні ініціативи були спрямовані на забезпечення сталого та збалансованого розвитку цієї важливої галузі.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Олійник Д.О.

*Науковий керівник: Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Сучасні умови здійснення підприємницької діяльності в Україні є надзвичайно складними. Підприємництво в умовах війни стикається зі значними викликами та проблемами, які можуть серйозно підірвати стабільність та успішність бізнесу.

Основними проблемами підприємництва в умовах війни є наступні:

- безпека працівників та інфраструктури через те, що військові дії можуть створювати небезпеку для життя та здоров'я працівників, а також можуть призвести до пошкодження або знищення інфраструктури підприємства;

- зменшення попиту та обмеження доступу до ринків, а також обмеження доступу до ринків через перешкоди в торгівлі та перевезенні;

- економічна нестабільність та зростання ризиків, які ускладнюють управління бізнесом та можуть призвести до втрат;

- порушення ланцюгів постачання та виробничих процесів, які можуть заблокувати виробничі процеси та спричинити затримки у виробництві

та доставці продукції;

- фінансові труднощі та обмеженість доступ до капіталу - економічна нестабільність, зниження попиту та зростання ризиків можуть призвести до фінансових проблем для підприємства та ускладнити доступ до кредитів та капіталу;

- втрати та шкоди через знищення майна, обладнання та інфраструктури.

Отже, підприємства, які опиняються в умовах війни, можуть вживати ряд заходів для подолання проблем і забезпечення стійкості свого бізнесу:

- розробка та впровадження планів безпеки для захисту працівників і майна підприємства від можливих небезпек;

- розширення географічної присутності, пошук нових ринків збуту та постачальників для зменшення ризиків, пов'язаних з обмеженнями на ринку;

- адаптація бізнес-моделей до змін в економічному та політичному середовищі, пошук нових можливостей та способів вирішення проблем;

- розробка та впровадження стратегій ризик-менеджменту для ідентифікації, оцінки та керування ризиками, пов'язаними з воєнним конфліктом;

- забезпечення ефективної комунікації зі зацікавленими сторонами, включаючи клієнтів, постачальників, працівників та громадськість, щоб зберегти довіру та підтримку;

- співпраця з місцевими владними органами та міжнародними організаціями для отримання підтримки, захисту та ресурсів для подолання проблем;

- соціальна відповідальність бізнесу через підтримку місцевого співтовариства та працівників шляхом надання допомоги в умовах війни, включаючи фінансову підтримку, гуманітарну допомогу та соціальні програми.

Отже, для подолання проблем підприємства повинні бути готові до використання стратегій ризик-менеджменту, адаптації бізнес-моделей до нових умов, пошуку альтернативних джерел постачання та збуту, а також підтримки свого персоналу та співпраці з місцевими владними органами та міжнародними організаціями. Ці шляхи можуть допомогти підприємствам подолати проблеми, з якими вони зіштовхуються в умовах війни, та зберегти стійкість та продуктивність свого бізнесу.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ ТА КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Худяков Р.С.

*Науковий керівник: Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Війна має серйозні наслідки для національної економіки, які можуть бути довгостроковими і відчутними на всій шкалі економічного розвитку країни.

Проаналізуємо головні макроекономічні наслідки війни для національної

економіки більш докладно.

Зменшення виробництва та ВВП. Військові конфлікти можуть призвести до зниження виробництва товарів та послуг, що в свою чергу призводить до зменшення обсягу валового внутрішнього продукту країни.

Зниження інвестицій та розвитку. Невпевненість та ризики, пов'язані з війною, можуть зменшити інвестиційну активність та призвести до відкладення проєктів з розвитку, що може негативно вплинути на майбутній економічний розвиток.

Погіршення стану бюджету. Війна вимагає значних фінансових ресурсів для фінансування оборонних потреб, що може призвести до збільшення державного боргу, дефіциту бюджету та збільшення податкових та бюджетних тягарів на населення та підприємства.

Зниження споживчого попиту та падіння споживчої довіри. Невпевненість у майбутньому та загальний економічний стрес можуть призвести до зменшення споживчого попиту та падіння довіри споживачів до економічної стабільності.

Зниження зовнішньої торгівлі та інвестицій. Військові конфлікти можуть спричинити зменшення міжнародної торгівлі та інвестицій, а також призвести до введення торгових обмежень та санкцій, що може негативно вплинути на зовнішньоекономічні зв'язки країни.

Погіршення соціально-економічних умов. Військові дії можуть призвести до збільшення безробіття, зменшення доходів населення, погіршення умов життя та загального погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Загалом, війна має серйозні та довгострокові наслідки для національної економіки, які варто уважно враховувати при розробці стратегій подолання конфлікту та відновлення економічного розвитку після його завершення. Післявоєнне відновлення національної економіки відіграє важливу роль у відновленні стабільності, розвитку та процвітання країни після військових конфліктів. Проаналізуємо ключові аспекти післявоєнного відновлення національної економіки включають:

- інфраструктурне відновлення - реконструкція та відновлення пошкоджених інфраструктурних об'єктів, таких як дороги, мости, залізниці, аеропорти та комунікаційні мережі, для забезпечення безперебійної роботи економіки;

- стимулювання інвестицій - привернення інвестицій та капіталу для відновлення та розвитку виробничих підприємств, інфраструктури та інших галузей економіки;

- соціальне відновлення - надання підтримки та допомоги для відновлення житлового фонду, медичних закладів, освітніх установ та інших соціальних інститутів, а також для підтримки соціальних програм та заходів підтримки населення;

- створення робочих місць - реалізація програм та ініціатив щодо створення нових робочих місць та забезпечення соціальної стабільності для населення;

- відновлення торгівлі та міжнародних зв'язків: Підтримка

відновлення міжнародної торгівлі та відновлення економічних зв'язків з іншими країнами, що сприяє економічному зростанню та розвитку;

- фінансова стабільність та боргова консолідація - розробка та впровадження стратегій фінансової стабільності, зниження державного боргу та боргової консолідації для забезпечення стійкості та розвитку економіки;

- підтримка малих та середніх підприємств - надання підтримки та стимулювання розвитку малих та середніх підприємств, які часто є основою економіки та створюють значну кількість робочих місць;

- економічна диверсифікація - розвиток та стимулювання різноманітних галузей економіки, що сприяє її стійкому та збалансованому розвитку національного господарства.

Відзначені аспекти комплексно допомагають відновити економічну активність, підтримати соціальну стабільність та забезпечити економічний розвиток після військових конфліктів.

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ВІЙНИ

Шебеда Р.Є.

Науковий керівник: Шершенюк О.М., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Пандемія, війна, міграція персоналу, брак коштів та інші щоденні виклики – кризові явища, які різною мірою впливають на діяльність підприємств. Тому щодня необхідно переглядати заздалегідь підготовлені плани, приймати оперативні рішення та постійно моніторити ситуацію, що є основним завданням антикризового управління підприємством.

Перехід до мілітарних способів життєдіяльності говорить про те, що під час війни інститути, явища, системи та механізми змінюються та підлаштовуються під воєнний час. Наприклад, система цивільного захисту населення починає працювати у режимі підвищеної готовності або надзвичайної ситуації. Прикладом також є розширення компетенцій місцевого самоврядування в період військового стану. Не виключенням є і механізм антикризового управління підприємством, функціонування якого в період війни зазнає змін та особливостей [1].

Антикризове управління в умовах війни має наступні особливості (рис. 1), які важливо враховувати для ефективного функціонування підприємств.

Ці особливості допомагають забезпечити ефективне управління підприємством в умовах війни та зменшити негативні наслідки конфлікту.

Антикризове управління є важливим інструментом для підприємств у військовий час, і воно повинно бути адаптоване до умов невпевненості та нестабільності.

Рисунок 1 – Особливості антикризового управління в умовах війни

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення ефективності використання конкретних інструментів антикризового управління в післявоєнному корпоративному управлінні.

Література:

1. Ватченко Б.С., Шаранов Р.С. Антикризове управління підприємством в умовах війни. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1186/1143> (дата звернення 05.03.2024).

MÜHARİBƏDƏN SONRAKİ BƏRPA ŞƏRAITINDƏ TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNƏ INVESTISIYA QOYULUŞLARI VASITƏSİ İLƏ İQTİSADI POTENSIALININ İNKİŞAFI

Xəlilov Zaur Ağahüseyn oğlu

*Elmi rəhbər: Kərimov Mehman İham oğlu, İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

.Böyük Vətən Müharibəsi Sovet İttifaqına görünməmiş ziyan vurdu. Müxtəlif hesablamalara görə müharibə zamanı 50-80 milyon insan öldü. Bunların 25-27 milyonunu sovet vətəndaşlarıdır (hərbi qulluqçular, milis döyüşçüləri, partizanlar, mülki əhali arasında alman işğalı siyasətinin qurbanları). Eyni zamanda 1710 şəhər, 70 min kənd, 32 min sənaye müəssisəsi, 65 min kilometr dəmir yolu, 98 min kolxoz, 2890 maşın-traktor stansiyası yer üzündən yox edildi.

İqtisadiyyata dəymiş birbaşa zərərin təxmini məbləği 679 milyard rubl təşkil edib. Fabriklərin yenidən qurulması və müharibənin aparılması xərcləri də daxil olmaqla, ümumi zərər iqtisadçılar tərəfindən 2 trilyon rubl olaraq qiymətləndirilir. 1940-cı ildə SSRİ büdcəsinin gəlirlərinin 180 milyard rubl olmasına baxmayaraq, milli iqtisadiyyat, metallurgiya və kənd təsərrüfatı 10 il geriye - 1930-cu illərin səviyyəsinə atıldı.

Qanlı döyüşlər başa çatdı, lakin rəhbərlik və xalq qarşısında geniş miqyaslı bir vəzifə - ölkəni bərpa etmək dayandı. Bir vaxtlar SSRİ-nin qarşısında 20-ci illərin birinci yarısında, yəni Birinci Dünya Müharibəsindən və Vətəndaş Müharibəsindən sonra bərpa işləri durmasına baxmayaraq, bu dəfə iqtisadi şərait fərqli idi.

Sənaye bərpası - 1930-cu illərin sonlarında SSRİ ağır sənayesi yaxşı inkişaf etmiş sənaye dövlətinə çevrilmişdi. Müharibə ölkə iqtisadiyyatına çox böyük ziyan vursa da, onu məhv etmədi. Şərq rayonlarının sənaye potensialı daha da artmışdır. Beləliklə, bərpa işləri üçün möhkəm zəmin yarandı.

Kənd təsərrüfatının bərpası - Müharibə həm də kənd təsərrüfatı sektorunu xeyli zəiflətdi. Dəhşətli döyüşlər və ərazilərin işğalı kəndlərin əmək qabiliyyətli əhalisinin üçdə birini əlindən aldı. 1945-ci ildə kənd təsərrüfatı istehsalı müharibədən əvvəlki səviyyənin yalnız 60%-ni təşkil edirdi. Prioritet vəzifə ağır sənayenin bərpası olduğundan kənd təsərrüfatına yardım minimal idi - kifayət qədər maliyyə ayrılmadı, yeni texnika verilmədi, müharibə illərində kolxozlarda atların sayı yarıdan çox azaldı. 1946-cı ildə taxılın ümumi məhsulu 1940-cı illə müqayisədə 2,2 dəfə az idi. Aclığın baş verməsi 770,7 min nəfərin ölümünə səbəb oldu.

1946-cı ilin məhsul çatışmazlığı və aclıq ölkə rəhbərliyini kənddəki vəziyyətə diqqət yetirməyə məcbur etdi. Traktorların və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı artırıldı maşınlar və gübrələr, kəndlərin elektrifikasiyası işləri genişləndi. Kolxoz və sovxozlarda müharibədən əvvəlkindən 40-50% çox texnika var idi.

Müharibədən sonrakı illərdə sovet xalqının həyatı - Artıq qeyd edildiyi kimi, müharibə kənd təsərrüfatına ağır zərbə vurdu, resursların ilk növbədə sənaye sahəsinə paylanması səbəbindən bərpa sürətlə getmədi, müvafiq olaraq kənd əhalisi üçün xüsusilə çətin idi.

Müharibədən sonrakı ilk illərdə bir çox insanlar başqa geyimləri olmadığı üçün

küçələrdə hərbi geyimdə gəzirdilər. Onlar yararsız hala düşənə qədər palto, yorğan gödəkçə, çəkmə və əmək geyindilər.

Sağlamlığın yuxarıdakı qiymətləndirmələri belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müharibədən sonrakı sovet iqtisadiyyatı yüksək inkişaf tempinə malik idi, bu da ona 1947-ci ildə müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatmağa və onilliyin sonuna onu xeyli ötməyə imkan verdi. Böyük insan və maddi itkilər fonunda bu uğur inanılmaz görünür. Bunu izah etmək üçün SSRİ-ni müharibədən sonrakı SSRİ-nin belə sürətli iqtisadi inkişafını təmin edən amilləri başa düşmək lazımdır.

İqtisadiyyatın bərpasının investisiya amili- Müharibədən sonrakı Sovet iqtisadiyyatı 1947-ci ildə müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatdısa, əsas fondların həcmninin bərpasının bu ildən gec olmayaraq baş verdiyini güman etmək məntiqlidir.

Göründüyü kimi, SSRİ-nin müharibədən sonrakı iqtisadi bərpasının uğurları, əsasən, müharibə dövründə müttəfiqlərin köməyi və məğlub edilmiş düşmənin əraziləri və ölkələri üzərində hərbi nəzarətin yaradılması ilə bağlı xarici amillərlə müəyyən edilmişdir. Xarici mülkiyyətin SSRİ iqtisadiyyatında çox böyük əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, onun statistik qiymətləndirilməsi uzun müddətdir həyata keçirilmir.

Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü nəticəsində dəymiş ziyanın miqdarı və strukturu, həlak olan insanlar, mədəni irsin dağıdılması, ekoloji terror, 44 günlük müharibədə parlaq qələbə qazanması haqqında məlumat verir. Bundan əlavə, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazilərində faydalı qazıntılar, xammal, enerji və su ehtiyatlarının olması, turizm imkanları sistemləşdirilir. Qələbədən sonra son bir ildə görülmüş işlərə xüsusi diqqət yetirilərək, bu regionların iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinin xüsusiyyətləri qeyd edilib, davamlı və inklüziv iqtisadi inkişaf, kompleks innovativ infrastrukturların və sahibkarlığın tətbiqi imkanları ilə bağlı tövsiyələr verilib.

Bütün bu sosial-iqtisadi nailiyyətlər Qarabağ müharibəsində erməni işğalçısı üzərində parlaq qələbəyə yol açdı.

2020-ci ilin noyabrında Azərbaycan və Ermənistan arasında münaqişənin başa çatması regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşmasına, ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat və nəqliyyat vasitələrinin istifadəsinə böyük təkan verir.

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, daha da inkişaf etdirilməsi, zəruri infrastrukturun yaradılması və əhalinin öz doğma yurdlarına qaytarılması istiqamətində genişmiqyaslı işlər həyata keçirilir.

İndi azad edilmiş ərazilər böyük tikinti meydançasını xatırladır. Bir tərəfdən yeni infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi üçün etibarlı əsaslar qoyulur, digər tərəfdən isə beynəlxalq standartlar əsasında hazırlanmış müasir layihələr istifadəyə verilir. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, bu regionlarda iqtisadiyyat aşağıdakı altı əsas istiqamət üzrə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı əsasında inkişaf edəcək:

- Mədən sənayesi;
- Yüngül və qida sənayesi;
- Kənd təsərrüfatı biznesi;
- “Yaşıl enerji”;
- Nəqliyyat və anbar logistikası;

- Turizm.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni və müasir sahibkarlıq subyektlərində investisiyaların yaradılması aşağıdakı təşkilati, texniki və sosial-iqtisadi üstünlüklərin əldə olunmasına öz töhfəsini verəcək:

- Davamlı rəqabət qabiliyyəti çərçivəsində problemlərin və maraqların birgə həlli;

- Əmlakdan rasional istifadə;

- İstehsal və xidmət sahələrində bələdiyyələrin rolunun genişləndirilməsi;

- Yeni texnikanın, texnologiyanın və İKT-nin tətbiqi üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- Məqsədli innovasiya layihələrinin birgə həyata keçirilməsi;

- İstehsal, enerji və nəqliyyat xərclərinin minimuma endirilməsi;

- İstehsal prosesində və maddi-texniki təchizatda qənaət prinsipinin tətbiqi;

- Maliyyə imkanlarının və ixrac potensialının genişləndirilməsi;

- İnnovasiyaların idarə edilməsinin müntəzəm üsullarının geniş tətbiqi;

- Kənd təsərrüfatı texnologiyası, sanitariya və fitosanitar xidmətlərin kombinasiyasının vahid məkanda və ərazidə həyata keçirilməsi;

- Məhsulun istehsalının, emalının və satışının yekun nəticəsi nəzərə alınmaqla əməyin həvəsləndirilməsi;

Ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. (2002), İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, Bakı, Qanun, 445 səh.

2. Əliyev T. N. (2021), İşğaldan azad edilmiş Azərbaycan ərazilərində qabaqcıl idarəetmə metodları əsasında sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri, İqtisadi artım və sosial təminat, buraxılış I, Bakı, 2021, səh.10-19.

3. Marie-Claire C.S., Ashfaq K. (2015), Sustainable development law principles, practices and prospects, New York, UN, 360 p.

4. Бутенина Н.В. (2004). Ленд-лиз: сделка века. М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 312 с. [Butenina, N. (2004). Lend-Lease: The Deal of the Century. Moscow: HSE Publishing House, 312 p.

Секція 3
***Макроекономічні аспекти розвитку суб'єктів
підприємництва***

**УПРАВЛІННЯ КАДРОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В
УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

*Бабій В.С., аспірант
Науковий керівник: Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Управління кадровою безпекою підприємства в умовах макроекономічної нестабільності є складним завданням, оскільки економічні труднощі можуть призвести до зменшення попиту на товари та послуги, скорочення виробництва, зниження доходів та інших проблем, які можуть вплинути на діяльність підприємства та його персонал.

Аналізуючи основні аспекти управління кадровою безпекою підприємства в умовах макроекономічної нестабільності слід відзначити серед них наступні:

- аналіз впливу макроекономічних чинників, який полягає у ретельному аналізі економічної ситуації та прогнозуванні можливих наслідків для підприємства і його персоналу;
- адаптивність у кадровому управлінні через забезпечення гнучкості у кадровому управлінні, такої як можливість швидкої адаптації до змін у виробництві та робочих графіках, перепідготовка персоналу на нові напрямки діяльності;
- збереження ключового персоналу, що реалізується через розвиток стратегій збереження та мотивації ключових співробітників, які можуть бути важливими для відновлення підприємства після кризи;
- соціальний захист працівників через надання соціальних пільг та захисту для працівників, які можуть втратити роботу або стикнутися з іншими складнощами через економічну нестабільність;
- комунікація та співпраця з працівниками - важливість відкритої та чесної комунікації з працівниками щодо ситуації на підприємстві та можливих заходів, які приймаються для збереження стабільності та безпеки;
- постійне вдосконалення та адаптація, яке може реалізовуватися через навчання з урахуванням змін в економічному середовищі та удосконалення кадрових стратегій на основі вивчення досвіду та кращих практик.

Таким чином, управління кадровою безпекою підприємства в умовах макроекономічної нестабільності вимагає від підприємства гнучкості, стратегічного планування та ефективного кадрового управління для забезпечення стабільності та успішного функціонування в перманентно змінних економічних умовах.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Бугайчук А.А.

*Науковий керівник :Богацька Н.М к. е. н ,доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно- економічного університету*

Соціальне підприємництво – це динамічний сектор економіки, що поєднує комерційну діяльність з вирішенням актуальних соціальних проблем. В Україні соціальні підприємства стають все більш популярними, адже вони пропонують альтернативний шлях до економічного розвитку, ґрунтуючись на принципах стійкості, інклюзивності та відповідальності [1].

На сьогодні в Україні соціальні підприємства діють в межах малого та середнього бізнесу, що прагнуть фінансової стабільності через покращення його конкурентоспроможності, що можливо досягнути через залучення висококваліфікованого персоналу, що є на ринку праці. Наразі, в країні існує значна соціальна проблема пов'язана з безробіттям та забезпеченням кваліфікованого персоналу роботою. Соціальні підприємства не можуть охопити великий бізнес за обсягом своєї діяльності та можливостей, тому питання конкурентоспроможності їх діяльності є досить важливими та потребують подальших досліджень [2].

Розглянемо більш детально основні характеристики соціального підприємництва та вплив соціальних підприємств на вирішення певних проблем на макрорівні:

1) Створення робочих місць: Соціальні підприємства створюють робочі місця для людей з груп ризику, таких як безробітні, люди з інвалідністю, молодь з неблагополучних сімей. Це сприяє зниженню рівня безробіття та соціальної напруги.

2) Розвиток місцевих громад: Соціальні підприємства інвестують свій прибуток у розвиток місцевих громад, підтримуючи освітні та соціальні проекти. Це веде до покращення якості життя людей та стимулює місцеву економіку.

3) Впровадження інновацій: Соціальні підприємства часто є лідерами у впровадженні інноваційних рішень для вирішення соціальних проблем. Це сприяє загальному розвитку економіки та підвищенню конкурентоспроможності країни.

4) Підвищення рівня відповідальності: Соціальні підприємства сприяють розвитку відповідального ведення бізнесу, яке враховує не лише економічні, але й соціальні та екологічні аспекти.

5) Зростання довіри до бізнесу: Соціальні підприємства відновлюють довіру до бізнесу, демонструючи, що можна успішно поєднувати комерційну діяльність з вирішенням актуальних проблем суспільства [3].

Незважаючи на значний потенціал, соціальне підприємництво в Україні все ще знаходиться на стадії становлення. Існує ряд проблем, які стримують

розвиток цього сектору, таких як: відсутність чіткого законодавчого визначення та правового статусу соціальних підприємств; недостатність фінансової та інформаційної підтримки з боку держави; низький рівень обізнаності про соціальне підприємництво серед населення та бізнесу.

Для стимулювання розвитку соціального підприємництва в Україні рекомендується:

- Розробити та прийняти закон про соціальне підприємництво, який визначить його правовий статус, пільги та стимули.

- Збільшити обсяги фінансування програм підтримки соціальних підприємств.

- Проводити інформаційні кампанії з метою підвищення обізнаності про соціальне підприємництво.

- Сприяти розвитку партнерства між соціальними підприємствами, державою та бізнесом.

Отже, економічний розвиток соціальних підприємств має значний потенціал для вирішення соціальних проблем, стимулювання місцевих економік та впровадження інновацій. Підтримка цього сектору з боку держави та бізнесу може істотно сприяти розвитку суспільства в цілому.

Література:

1. Бочарнікова А. Соціальний бізнес заробляє гроші, але витрачає їх на громаду: веб-сайт. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/business/2021-06-15/sotsialnoe-predpriyatie-otlichaetsya-ot-obychnogo-otvetom-na-vopros-cto-delat-s-dohodami/40200> (дата звернення: 05.03.2024)

2. Богацька Н. Вплив ринку праці на конкурентоспроможність соціального підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-1>

3. Соціальне підприємництво: веб-сайт. URL: <http://surl.li/amiji> (дата звернення: 05.03.2024)

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ РИНКУ

Горбуненко А.Б., здобувач PhD

Науковий керівник: Курчата І.М., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

В сучасних умовах економічної нестабільності підприємства зіштовхуються зі значними викликами, пов'язаними з ризиками, що походять з різних джерел. Управління економічною безпекою стає важливою стратегічною складовою для забезпечення стійкості та успішності підприємства в умовах невизначеності ринкових умов.

Ризик-орієнтоване управління економічною безпекою стає ключовим підходом для ефективного управління підприємством в нестабільних умовах ринку. Ризик-орієнтоване управління дозволяє підприємствам ефективно

реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі, зберігаючи при цьому стабільність та конкурентоспроможність.

Основні етапи ризик-орієнтованого управління економічною безпекою можна узагальнити наступним чином:

- перший етап полягає в ідентифікації потенційних ризиків, які можуть вплинути на економічну безпеку підприємства. Це можуть бути фінансові ризики, ризики виробництва, ризики зовнішнього середовища, ризики конкуренції тощо.

- на другому етапі визначається ймовірність та потенційні наслідки ризиків для підприємства. Розглядаються як кількісні, так і якісні аспекти ризиків з метою зрозуміти їх вплив на діяльність підприємства;

- на третьому етапі здійснюється вибір стратегії управління ризиками. Після оцінки ризиків підприємство визначає, яким чином воно буде управляти ризиками. Це може включати уникнення ризиків, зменшення їх впливу, передачу ризиків страховим компаніям, або прийняття ризиків з метою отримання можливих переваг.

- на четвертому етапі, після того як визначено стратегію управління ризиками, необхідно впровадити плани та заходи, які дозволять здійснювати цю стратегію. Це може включати розробку політик управління ризиками, впровадження нових процедур та контролю, а також навчання персоналу.

- заключний етап включає постійний моніторинг ризиків та ефективності застосованих стратегій управління ризиками. Аудит може допомогти виявити можливі проблеми та ризики, які потребують уваги, а також оцінити ефективність системи управління ризиками.

Механізм розробки стратегії забезпечення економічної безпеки є ключовим елементом управління підприємством та допомагає забезпечити його стабільність та успішність в умовах економічних труднощів та нестабільності.

УМОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ

Льотка Я.І.

Науковий керівник : Богацька Н.М., к.е.н., доцент

Вінницький торговельно-економічний інститут

Державного торговельно- економічного університету

Розвиток соціального підприємництва водночас сприяє тому, що з'являється все більше навчальних програм зі створення та управління такою діяльністю, правильною організацією юридичних та фінансових питань, що дозволяють соціальним підприємцям робити свою діяльність більш ефективною. Однак, в Україні ще не сформувалося правильне стійке уявлення про те, чим є насправді соціальний бізнес та як влаштовані його процеси. Соціальне підприємництво – це досить новий вид діяльності в Україні і зовсім незначна частка підприємців та громадян знають про такі можливості ведення бізнесу [1].

Як соціальне явище соціальне підприємництво виникло в країнах Західної

Європи в другій половині XVIII століття, але лише наприкінці XIX століття було законодавчо закріплене як соціальний інститут.

Сьогодні соціальне підприємництво, яке динамічно розвивається в європейських країнах, вирішує такі проблеми, як безробіття, соціальний захист та громадянська участь. Основна місія соціального підприємництва - приносити користь суспільству [2].

Для динамічного розвитку соціального підприємництва в Україні необхідно створити сприятливі умови:

1. Фінансова підтримка (створення спеціальних фондів та програм для фінансування розвитку соціального підприємництва).

2. Інформаційно-методична підтримка (створення інформаційних ресурсів з питань соціального підприємництва; організація навчальних семінарів та тренінгів).

3. Розвиток інфраструктури (створення коворкінгів та бізнес-інкубаторів; надання консультаційної та юридичної підтримки).

4. Підвищення соціальної обізнаності (організація інформаційних кампаній про соціальне підприємництво).

Міжнародні організації, такі як Світовий банк, Європейський Союз та Агентство США з міжнародного розвитку, можуть відігравати важливу роль у розвитку соціального підприємництва в Україні. За сприятливих умов соціальне підприємництво в Україні може стати важливим інструментом для вирішення соціальних та екологічних проблем, створення нових робочих місць та підвищення рівня життя людей [3].

Окрім вищезазначених умов, для розвитку соціального підприємництва в Україні необхідно також наступне:

- Зміна ставлення громадян до соціального підприємництва та підвищення їхньої довіри до соціального підприємництва.

- Розвиток культури соціальної відповідальності в бізнесі.

- Створення ефективної системи моніторингу та оцінки соціального підприємництва.

Отже, важливо зазначити, що розвиток соціального підприємництва в Україні є довготривалим процесом і потребує спільних зусиль влади, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних організацій. Соціальне підприємництво має на меті прискорити позитивні соціальні зміни шляхом покращення життя всього населення. Воно має стати ключовим елементом розвитку країни в цілому. Створення робочих місць та збагачення професійного досвіду людей, які працюють у соціальних підприємствах.

Література:

1. Богацька Н.М. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4>

2. Галушка З. І. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні. *Економіка*. Київ: ВПЦ «Київський

національний університет». №148, 2013. С. 15-16.

3. Про соціальне підприємництво: веб-сайт.
URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/baza-znan/biblioteka> (дата
звернення: 05.03.2024)

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Митник Н.В.

*Науковий керівник : Богацька Н.М., к.е.н., доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно- економічного університету*

У сучасних умовах все більшої актуальності набуває питання залучення соціального підприємства та комерційних структур до вирішення соціальних проблем та підвищення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання. Це пов'язано з розумінням того, що визначення головною метою отримання та максимізація прибутку не забезпечує довгострокового функціонування підприємств. Адже в умовах ринкової економіки задовольняти суспільні інтереси та сприяти вирішенню суспільних і соціальних проблем більше не є обов'язком лише держави. Водночас, залучення бізнес-організацій до такої діяльності вимагає внесення суттєвих змін у сучасні правові та економічні інститути.

Соціальне підприємництво, як і всі види підприємництва, - це діяльність суб'єкта господарювання, яка здійснюється переважно з метою отримання прибутку та на власний ризик [1]. Однак, на відміну від традиційного підприємництва, воно також створюється для вирішення соціальних проблем. Серед багатьох недоліків ринкової економіки в Україні є те, що органи державної влади не мають фінансової та організаційної спроможності самостійно та централізовано вирішувати широке коло соціальних проблем.

Традиційне підприємництво часто не зацікавлене у подоланні цих проблем, а лише у максимізації власного прибутку. Саме тому розвиток соціального підприємництва в Україні є необхідним, а його просування має стати важливою частиною національного плану розвитку. Соціальне підприємництво спрямоване на задоволення потреб та вирішення проблем конкретних груп населення [2]. Наприклад, це підтримка зайнятості осіб з інвалідністю, безробітних та груп ризику. Крім того реформувати та розвивати державні послуги.

Підвищення рівня безробіття призводить до негативних тенденцій в економіці країни та навантаження на державний бюджет, однак дає можливість підприємству підбору найкращих кадрів. Працевлаштування на соціальне підприємство зменшуватиме навантаження на державний бюджет через скорочення виплат по безробіттю, а також забезпечить підвищення рівня конкурентоспроможності своєї діяльності через кваліфікований персонал [3].

Постійно з'являються сектори, які залишаються поза межами загального бізнесу через низьку прибутковість та відсутність належного професійного та кадрового розвитку. Саме ці сектори могли б стати об'єктом уваги соціальних підприємців, що позитивно вплинуло б на вирішення соціальних проблем та допомогло б врятувати місцеві державні фінанси. Враховуючи поточну ситуацію в Україні та її наслідки, соціальне підприємництво є ще більш необхідним для покращення економічної ситуації в країні та, в довгостроковій перспективі, для виведення якості та культури підприємництва на якісно новий рівень відповідно до кращих світових практик ведення бізнесу.

Основною проблемою розвитку соціального бізнесу в Україні є відсутність належної освіти у його засновників. Справжнім показником того, що соціальне підприємництво вкоренилося в Україні, було б об'єднання організацій соціальних підприємців для обміну досвідом та впливу на формування сприятливої державної політики. Тому наступним кроком у вирішенні цієї проблеми є послаблення контролю з боку держави, тобто над малим та середнім бізнесом. В Україні робляться спроби законодавчо визнати термін "соціальне підприємство", але очікуваних результатів поки що не досягнуто. Перш за все, це пов'язано з відсутністю практичного досвіду соціального підприємництва на практиці та низкою інших причин. Наразі такі законодавчі заходи видаються передчасними. Водночас, у 2011 році був поданий проект закону про соціальне підприємництво був поданий, але відхилений на етапі обговорення в Комітеті з питань податкової політики Верховної Ради [4]. Ухвалення законопроекту могло б обмежити дії соціальних підприємців, які все ще перебували в процесі становлення. Крім того, пільговий режим для соціальних підприємств призводить до зловживань як з боку традиційних компаній, так і з боку тих, хто призначає соціальних підприємців. Преференційний режим для соціальних підприємств також призводить до зловживань як з боку традиційних підприємств, так і з боку тих, хто призначає соціальних підприємців.

Основний етап розвитку соціального підприємництва - це не стільки справа держави, скільки ініціативних людей, яким повинні допомагати успішні бізнесмени. Однак не варто забувати і про роль інших впливових факторів, таких як робота ЗМІ та наукових установ. Розвиток соціального підприємництва в нашій країні є одним з можливих варіантів покращення нинішньої складної ситуації. Хоча соціальні підприємці не можуть вирішити всі проблеми, але принаймні можна знайти часткове вирішення соціальних проблем.

Література:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 URL: № 436- IV <http://zakon.rada.gov.ua/go/436-15>
2. 5 парадоксів соціального підприємництва в Україні: веб-сайт. URL: <http://gurt.org.ua/blogs/Василь%20Назарук/1288/bull/>

3. Богацька Н. Вплив ринку праці на конкурентоспроможність соціального підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-1>

4. Смаглий К. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? веб-сайт. URL: <http://socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/135-chy-potribenukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo>

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВИРІШЕННІ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Пірняк О.С.

*Науковий керівник: Богацька Н. М., к.е.н., доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету*

Соціальне підприємництво – це зростаючий рух, який прагне вирішувати соціальні проблеми за допомогою інноваційних та стійких бізнес-моделей[1]. За своєю суттю соціальне підприємництво передбачає виявлення та вирішення важливих спільних проблем шляхом колективного прийняття рішень і дій[2]. Соціальні підприємці характеризуються своєю пристрасстю до соціальних змін, креативністю у розробці нових рішень і прагненням позитивно впливати на суспільство[3]. Використовуючи силу підприємництва, соціальні підприємці можуть створювати стійкі рішення для деяких найактуальніших соціальних проблем світу.

Є численні приклади успішного соціального підприємництва, яке мало значний вплив на суспільство. Одним із таких прикладів є TOMS Shoes, яка дарує пару взуття потребуючій дитині за кожну продану пару. Іншим прикладом є Warby Parker, яка надає доступні окуляри людям із низьким рівнем доходу та дарує пару окулярів за кожну продану пару. Ці підприємства демонструють потенціал соціального підприємництва для створення інноваційних рішень, які вирішують соціальні проблеми, водночас приносячи прибуток і створюючи робочі місця.

Вплив соціального підприємництва на суспільство є значним. Пропонуючи інноваційні рішення соціальних проблем, соціальні підприємці можуть створювати позитивні зміни у своїх громадах та за їх межами[3]. Соціальне підприємництво також може слугувати каталізатором ширшого соціального та економічного розвитку, створюючи нові можливості для працевлаштування та економічного зростання[2].

Крім того, соціальне підприємництво може допомогти вирішити системні проблеми, такі як бідність, вони створюють робочі місця для людей, які знаходяться в складних життєвих обставинах, таких як особи з інвалідністю, ветерани, безробітні та інші вразливі групи, це сприяє зменшенню бідності та соціальної нерівності, оскільки забезпечує людей засобами до існування та можливістю самореалізації; нерівність і погіршення навколишнього середовища, соціальні підприємства вирішують не лише конкретні проблеми, а й сприяють досягненню глобальних цілей, таких як боротьба зі зміною клімату,

збереження природних ресурсів та забезпечення соціальної справедливості, також сприяють сталим і справедливим методам ведення бізнесу [4]. Загалом, соціальне підприємництво відіграє вирішальну роль у вирішенні соціальних проблем і просуванні позитивних соціальних змін.

Слід зазначити, що проблема становлення та розвитку соціального підприємництва у період відновлення України залишається актуальною. Розуміння важливості соціального бізнесу тільки починає розповсюджуватися серед різних верств суспільства. Соціальне підприємництво, хоч і повільно, але перетворюється на реальний механізм вирішення суспільних проблем в Україні, коли підприємництво у соціальній сфері, охоплює різні соціально незахищені верстви населення [5].

Підсумовуючи зазначимо, що соціальне підприємництво відіграє вирішальну роль у вирішенні соціальних проблем. Як визначено своїми унікальними характеристиками, соціальне підприємництво зосереджено на створенні інноваційних рішень соціальних проблем, а не лише на отриманні прибутку. Успішні проекти соціального підприємництва, такі як TOMS Shoes і Warby Parker, продемонстрували потенціал цього підходу для позитивного впливу на суспільство. Поєднуючи ділову хватку з соціальною місією, соціальні підприємці можуть створювати стійкі рішення, які усувають основні причини соціальних проблем. Зрештою, вплив соціального підприємництва на суспільство є значним, а його роль у вирішенні соціальних проблем є критично важливою для створення більш справедливого світу та розвитку нових суб'єктів підприємництва.

Література:

1. Вікіпедія: веб-сайт. URL: [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Соціальне підприємництво](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Соціальне_підприємництво) (дата звернення: 05.03.2024)
2. Черчик М. Л. Сутність соціального підприємництва та його роль у забезпеченні соціальної безпеки. веб-сайт. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/026e38c2-dca0-4308-89bf-953eeb5e5ed6/content> (дата звернення: 05.03.2024)
3. Фарат О., Косовська В., Кедебец К. Проблеми соціального підприємництва під час пандемії. *Економіка та суспільство*. 2021. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/732>.
4. Новик І. Соціальне підприємництво: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022, №45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1911>.
5. Богацька Н.М. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4>

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННІ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ

Тросюк К.О.

*Науковий керівник: Богацька Н.М., к.е.н, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно- економічного університету*

В умовах трансформації економіки України роль підприємництва стає все більш ваговою. Воно виступає не лише рушієм економічного зростання, але й потужним інструментом вирішення соціальних проблем, подолання бідності та забезпечення високого рівня життя громадян. З моменту здобуття Україною незалежності підприємництво продовжує розвиватися. За цей час було сформовано правову та нормативну базу, проте закони та нормативні акти, що регулюють діяльність підприємств, постійно вдосконалюються, створюючи сприятливі умови для ведення бізнесу.

Сучасний світ динамічно змінюється, і разом з ним еволюціонує й сама концепція економіки. На перший план виходить не лише прагнення до прибутку, але й відповідальність за добробут людей та суспільства. Це веде до неминучого зростання соціальної спрямованості підприємницьких структур, що робить економіку більш людиною та справедливою. Тому діяльність підприємств ґрунтується на пріоритеті людських цінностей та прагненні до позитивного впливу на суспільство.

Незважаючи на значний прогрес, українське підприємництво все ще стикається з низкою викликів. Війна, політична та економічна нестабільність стримують інвестиції та розвиток бізнесу, існує дефіцит кадрів з необхідними знаннями та навичками для ведення бізнесу.

Водночас відновлення всіх сфер суспільного життя неможливе без перезапуску економіки, яка є основою для функціонування як соціальних, так і правових інститутів [1]. На даному етапі зрозуміло, що Україна має обмежені ресурси для відновлення свого економічного потенціалу. Проте вже доведено, що українське суспільство має здатність до самоорганізації та самовідновлення, тому державі варто спиратися на ці якості, стимулюючи та підтримуючи їх в певній мірі. Феномен соціальної держави, як і будь-яке інше явище, потребує свого визначення, виявлення ознак та класифікації держави відповідно до виявлених ознак. Найбільш поширеним і традиційним є визначення, що соціальна держава - це держава, політика якої спрямована на створення умов, що гарантують гідне життя і вільний розвиток людини. Основними сферами, в яких реалізуються принципи соціальної держави, є охорона праці та здоров'я; встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці; надання державної підтримки сім'ї, народженню, догляду за дітьми, дитинству, інвалідам та людям похилого віку; розвиток систем соціального обслуговування; встановлення гарантій щодо державних пенсій, допомог та інших видів соціального захисту [2].

Ще одним ключовим чинником, що відрізняє соціальні підприємства, від

звичайних, є розподіл отриманого прибутку. Зазвичай отримання прибутку є основою бізнесу, але дуже часто в соціальних підприємствах, сам процес підприємництва і залучення певних категорій людей може бути способом досягнення соціальних цілей, але не варто забувати, що бізнес має залишатися бізнесом, тому в даних підприємствах прибуток реінвестується, або використовується на соціальні цілі [3].

Як інститут соціальної системи соціальне підприємництво спрямоване на самоорганізацію людей для спільного вирішення конкретних проблем громади. Водночас у правовій системі соціальне підприємництво можна розглядати з точки зору громадянського суспільства як один з інструментів побудови соціальної правової держави [1].

Стимулювання розвитку соціального підприємництва на національному рівні може одночасно вирішити кілька проблем у різних напрямках. Це і можливість реалізації бізнес-ідей особами, які втратили бізнес через військові дії, але мають підприємницький потенціал, створення нових робочих місць для внутрішньо переміщених осіб, створення можливостей для ресоціалізації демобілізованих військовослужбовців і задоволення споживчого попиту внутрішньо переміщеного населення. Таким чином, соціальні функції держави ефективно реалізуються через інтеграційні механізми держави та інститутів громадянського суспільства. Поступове перетворення постраждалого від конфлікту населення на сильну самоорганізовану групу, що сприяє підвищенню добробуту населення, призводить до становлення України як соціальної держави [4]. Соціальне підприємництво може стати потужним механізмом становлення соціальної держави (особливо коли суспільство перебуває в кризовому стані), але це вимагає від законодавців докорінної зміни підходів та методів регулювання.

Отже, соціальне підприємництво – це важливий інструмент для розвитку та становлення соціально орієнтованої держави. Завдяки своїй динамічності, інноваційності та соціальній відповідальності, воно може істотно вплинути на вирішення актуальних соціальних проблем та побудову більш справедливого та інклюзивного суспільства.

Література:

1. Вашкович В.В. Соціальна функція держави як одна із функцій правової держави. *Вісник УжНУ*. 2022. №70. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16840/1/3.pdf>
2. Кацьора О.В. Соціологічна інтерпретація соціальних проблем. *Науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах «Грані»*. Вип. 6-7. Дніпро. 2020. С. 39-45.
3. Богацька Н. Вплив ринку праці на конкурентоспроможність соціального підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-1>
4. Михайліна Т.В., Мозговая Н.А. Соціальна функція держави та соціальне підприємництво: аспекти співвідношення. *Вісник УжНУ*. 2022. №70. С. 48-53.

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Чудик В.В.

*Науковий керівник: Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Треба зазначити, що регіональні та місцеві соціально-економічні системи в якості об'єкта розвитку мають певні відмінності, пов'язані, в першу чергу, з особливостями правового регулювання, масштабом, економічним потенціалом.

Регіональні системи характеризуються більшою кількістю елементів і більш складною системою взаємозв'язків між ними. З правової позиції регіони як публічно-правові утворення володіють великими в порівнянні з місцевими утвореннями правами. Тобто, економічний потенціал регіонів очевидно істотно вище, ніж місцевих органів влади, також як і рівень бюджетних доходів.

При цьому істотні відмінності є і всередині виділених груп. Зокрема, місцеві соціально-економічні системи очевидно будуть неоднакові в місцевих утвореннях різних типів, також значно вплив їх розміру і економічного потенціалу. Одночасно місцевим соціально-економічним системам притаманні певні спільні риси в силу єдності правового регулювання їх функціонування і розвитку.

Таким чином, можна зробити загальний висновок, що стратегічному плануванню на місцевому рівні приділяється менша увага у законодавчих та нормативно-правових актах, ніж аналогічним процесам на регіональному рівні.

Аналізуючи місцеві соціально-економічні системи, слід відзначити значний вплив типу місцевого утворення на перспективи розвитку. Вплив розміру і економічного потенціалу місцевих територій проявляється і серед однотипних місцевих утворень.

Таким чином, видається обґрунтованим концептуальний висновок про те, що місцеві соціально-економічні системи мають суттєві загальні характеристики, які дозволяють стандартизувати деякі аспекти регулювання їх розвитку. Одночасно важливо враховувати не тільки те загальне, що властиво всім місцевим соціально-економічним системам, а й особливе, що притаманне окремим типам і групам місцевих утворень. При цьому необхідно приділити увагу сутнісним характеристикам місцевих соціально-економічних систем, уникаючи стереотипного підходу до особливостей територій, на яких вони знаходяться.

Наприкінці слід зазначити, що при використанні різних інструментів соціально-економічного розвитку на місцевому рівні основну роль відіграють саме фінансові інструменти регулювання місцевого розвитку, так як вони забезпечують здійсненність місцевих програм і стратегій, характеризують фактичні перспективи соціально-економічного розвитку місцевих утворень різних типів.

КООПЕРАТИВИ ТА ЇХ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Шабатура Ю.Я.

Науковий керівник :Богацька Н.М к. е. н ,доцент

Вінницький торговельно-економічний інститут

Державного торговельно- економічного університету

Соціальне підприємництво набуває все більшої популярності в Україні. Зазвичай, інтерес до теми з'являється у працівників громадського сектору, соціально вразливих груп населення, які прагнуть покращити суспільство, у людей, які просто хочуть змін, та представників звичайного бізнесу. Однак, в Україні ще не сформувалося правильне стійке уявлення про те, чим є насправді соціальний бізнес та як влаштовані його процеси [1].

Соціальне підприємництво – це динамічно розвиваюча сфера економіки, яка поєднує в собі принципи прибуткового ведення бізнесу з вирішенням соціальних проблем. В Україні соціальне підприємництво знаходиться на стадії становлення, але має значний потенціал для розвитку. Одним із важливих факторів цього розвитку може стати кооперативний рух.

Розглянемо більш детально принципи функціонування кооперативів:

- добровільне членство;
- демократичне управління;
- економічна участь членів;
- автономія та незалежність;
- освіта, навчання та інформація;
- співпраця з іншими кооперативами;
- турбота про громаду.

Ці принципи співзвучні з цінностями соціального підприємництва, такими як:

- соціальна відповідальність;
- етичність;
- прозорість;
- залучення членів спільноти;
- спільне прийняття рішень.

За даними Європейської Комісії, наразі в Європі існує 2 млн соціальних підприємств (10 % від усього європейського бізнесу), на яких працюють понад 11 млн співробітників (6 % працюючих осіб у регіоні). Основними організаційно-правовими формами соціальних підприємств у європейських країнах є кооперативи (зокрема, у Португалії – «кооперативи соціальної солідарності», у Франції – «соціальні кооперативи колективної власності», в Італії – «соціальні кооперативи», в Іспанії – «кооперативи соціальних ініціатив» тощо) [2].

Слід визначити переваги кооперативів для соціального підприємництва:

- доступ до капіталу та ресурсів;

- колективний досвід і знання;
- спільна маркетингова та збутова мережа;
- лояльність членів кооперативу;
- підтримка з боку кооперативного руху.

На сучасному етапі наявність конкурентних переваг у підприємства є передумовою його виживання на ринку. Високий рівень конкурентоспроможності підприємства повинен свідчити про ефективність його функціонування, гнучкість в адаптуванні до змін середовища функціонування, високу якість продукції та адекватну цінову політику, позитивність сприйняття споживачами бренду, торговельної марки компанії, високий рівень кваліфікації персоналу тощо [3, с.455-458].

В Україні вже існують приклади успішних кооперативів, які працюють у сфері соціального підприємництва. До них можна віднести: Сільськогосподарський кооператив "Добробут" (Житомирська область), який об'єднує фермерів, що вирощують органічну продукцію; кооператив "Соціальна ініціатива" (Київ), який надає послуги з працевлаштування та соціальної адаптації людям з інвалідністю; ЖК "Соціальне житло" (Львів), який будує доступне житло для людей з низькими доходами.

Отже, кооперативи можуть відігравати важливу роль у становленні соціального підприємництва в Україні та бути одним із способів підтримки його конкурентоспроможності на ринку. Принципи та переваги кооперативів роблять їх цінними партнерами для соціальних підприємців. Розвиток кооперативного руху в Україні може стимулювати зростання соціального підприємництва та вирішення соціальних проблем.

Для розвитку кооперативного руху в Україні рекомендується: створити сприятливі правові та економічні умови для діяльності кооперативів; підвищувати обізнаність про кооперативи та їхні переваги; надавати підтримку кооперативам у сфері освіти, консультування та фінансування.

Література:

1. Богацька Н.М. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4> (дата звернення: 06.03.2024)
2. Міжнародний досвід соціального підприємництва і перспективи його застосування в Україні: веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvu-yoho> (дата звернення: 06.03.2024)
3. Богацька Н., Христич С. Оцінка конкурентоспроможності підприємства. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 455-458. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-99> (дата звернення: 06.03.2024)

ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У РЕГІОНАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ

Шепелєв О.В.

*Науковий керівник: Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Політика фінансової децентралізації базується на реалізації принципу вертикальної справедливості. При тому що це при знається практично всіма, цей принцип є досить суперечливим і невизначеним. Сутність його полягає в тому, що суб'єкти з високими прибутками повинні платити більше податків, а з меншою — менше. Реалізація принципу вертикальної справедливості також з усією очевидністю вимагає вибору критерію, за допомогою якого можна порівнювати прибутки суб'єктів господарювання. І в якості такого критерію традиційно розглядається величина сукупного доходу, що формується на даній території.

Надання фінансової підтримки депресивним регіонам для забезпечення мінімальних соціальних послуг та попередження неефективного розподілу фінансових ресурсів — це лише один аспект проблеми справедливості. Досвід багатьох країн доводить, що штучне переміщення бюджетних ресурсів між регіонами має низьку ефективність до тих пір, поки місцеві органи влади не почнуть докладати значних зусиль щодо забезпечення місцевих бюджетів власними доходами.

Головне завдання місцевих органів влади на шляху до розвитку ефективної децентралізованої фінансової системи — це впровадження адресної допомоги саме тим, хто її потребує. Держава допомагає коштами — місцеві органи влади сприяють їх ефективному використанню. Дослідження останніх років показали, що місцеві органи влади мають кращі можливості для ефективного розподілу бюджетних коштів у порівнянні з центральними. Таким чином, успіх у досягненні справедливості в програмах допомоги депресивним територіям передбачає співпрацю органів державної та місцевої влади. При цьому державі надається більше функцій моніторингу з метою контролю над ефективністю розподілу бюджетних коштів.

Органічно доповнює принцип справедливості в моделі фінансової децентралізації принцип субсидіарності, що виражається в передачі державою ряду фінансових повноважень на нижчі щаблі управління. Цей принцип поширюється також і на фінансові відносини громадських і урядових структур. Органи державної влади повинні втручатися у вирішення соціально-економічних проблем регіонів тоді, коли це не в змозі зробити місцеві громадські або місцеві урядові структури. Доцільно відзначити, що принцип субсидіарності досить активно використовується в сучасній Європі для створення моделі суспільних і економічних взаємин між країнами Європейського Союзу

З принципу субсидіарності логічно випливає принцип відповідності обсягу фінансових ресурсів органів влади тим функціям і повноваженням, які за

ними закріплені. Адже неправомірно було б вимагати від органів влади виконання ними певних дій без наявності відповідної фінансової бази.

Разом з тим навіть чітке дотримання принципів фінансової децентралізації не гарантує бюджетних диспропорцій на регіональному рівні. Для усунення подібних диспропорцій концепція фінансової децентралізації пропонує урядам країн використовувати так звані рівноважні гранти (трансферти). Як приклад можна навести досвід В'єтнаму, де в найбідніших провінціях податкові надходження на душу населення становлять лише 9% відповідного показника в багатих провінціях, 59% витрат бідних провінцій — це трансфертні платежі. У великих країнах, таких як Австралія, Канада та Німеччині — існує також система рівноважних грантів, яка гарантує мінімальний рівень необхідних бюджетних витрат на душу населення незалежно від фінансових показників регіону. Аналогічні підходи для досягнення горизонтальної справедливості використовуються і в інших країнах, де існує значна диференціація в рівнях фінансування адміністративно-територіальних одиниць. Єдина проблема, пов'язана з використанням системи рівноважних грантів, полягає в тому, що ця система створює передумови для спотворення економічних стимулів низових органів влади. Зокрема, маючи певні гарантовані доходи від держави у вигляді трансфертів, регіональні та місцеві органи влади втрачають стимули до ефективної фінансової політики на власній території. Більш того, вони стають зацікавленими в недооцінці своєї податкової бази або навіть навмисному приховуванні свого податкового потенціалу з метою максимізації фінансової допомоги з боку держави.

Таким чином, впровадження політики фінансової децентралізації має стати найважливішим чинником протидії зовнішнім викликам, стабілізації соціально-економічної ситуації та виходу регіонів країни зі стану фінансової нестійкості. Грамотна політика фінансової децентралізації сприятиме подоланню протиріч між різними рівнями влади по вертикалі, організації ефективних взаємовідносин між державою та органами місцевої влади. Це дозволить здійснити комплекс заходів політичного, правового та організаційно-управлінського характеру, створити нову ефективну систему міжбюджетних відносин і значно знизити залежність формування бюджетних ресурсів від центральних органів влади.

AZƏRBAYCAN GÜCLÜ İQTİSADI POTENSİALİ OLAN QALIB ÖLKƏDİR!

Bayramova Şəfiqə Mərdan qızı
Elmi rəhbər: Namazova Aynur Məhəmməd qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Ötən əsrin 90-cı illərin əvvəllərində ağır problemlər içərisində boğulan ölkəmiz dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında dirçəlməyə başladı, bütün sferalarda çevik islahatlar aparıldı, sabitlik təmin edildi, dövlət proqramları qəbul olundu, bazar iqtisadiyyatı formalaşdı, mülkiyyət münasibətlərində köklü

dəyişikliklər edildi, ölkənin inkişaf üçün vacib olan neft strategiyası gerçəkləşdirildi, davamlı iqtisadi artımın əsası qoyuldu, sosial rifahın yaxşılaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atıldı. Bütün bunlar isə gələcək iqtisadi uğurların möhkəm təməllərini formalaşdırmış oldu.

Cənab İlham Əliyev birinci dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilərkən beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlər çərçivəsində dövlətimizin ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin tam və şərtsiz bərpasını öz siyasi proqramının ali məqsədi olaraq bəyan etmişdi və buna da nail oldu.

Ölkəmiz Avropanın enerji təminatında strateji və etibarlı tərəfdaşa çevrilib. 2006-cı ildə istismara verilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri, 2018-ci ildə rəsmi açılışı olan "Cənub qaz dəhlizi" bu baxımdan xüsusi qeyd edilməlidir. Enerji əməkdaşlığının yeni mərhələsi üçün 2022-ci ildə Avropa və digər tərəfdaş ölkələrlə energetika sahəsində strateji əməkdaşlığa dair Memorandum və Saziş imzalanıb.

Azərbaycan beynəlxalq müstəvidə ikitərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində 30-dək ölkə ilə sərmayələrin təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalayıb.

2002-ci ildə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların həcmi 2,8 milyard ABŞ dolları idisə, 2022-ci il üzrə bu rəqəm 17,1 milyard ABŞ dolları təşkil edib.

Ölkəmizin ticarət tərəfdaşlarının sayı artaraq 2022-ci ildə 55 ölkədən 185-ə çatıb. Ötən il Azərbaycandan 110-dan çox ölkəyə qeyri-neft məhsulları ixrac olunub.

Beynəlxalq sərgi və ticarət yarmarkalarında ölkə sahibkarlarının iştirakına və "Made in Azerbaijan" brendinin xaricdə tanınmasına dəstək və sair tədbirlər də ixracın artımını stimullaşdırır.

Hazırda xarici ölkələrdə Azərbaycan məhsullarının və mətbəxinin təqdim olunduğu 11 ticarət evimiz fəaliyyət göstərir.

Dünya İqtisadi Forumunun "Qlobal Rəqabətliklik İndeksi" hesabatında ölkəmiz 11 pillə irəliləyərək 141 ölkə arasında 58-ci mövqedə qərarlaşıb. Hesabata əsasən, Azərbaycan 12 indikatore 8-i üzrə irəliləyərək MDB ölkələri arasında lider mövqelər sırasında yer alıb, həmçinin Cənubi Qafqaz regionunda birinci olub. Bu hesabatda "biznesin dinamikliyi" üzrə Azərbaycan 8 pillə irəliləyərək dünya sıralamasında 23-cü yerdə qərarlaşıb ki, bununla ölkəmizin biznes mühitinin inkişafı istiqamətində apardığı intensiv islahatlar bir daha təsdiqini tapır.

Sənayenin inkişafına yönəlmiş əhəmiyyətli mexanizmlərdən biri dövlət başçısının təşəbbüsü ilə sənaye zonalarının - sənaye parkları və məhəllələrinin yaradılmasıdır. Ölkədə 7 sənaye parkı - Sumqayıt Kimya, Balaxanı, Mingəçevir, Qaradağ, Pirallahı, Ağdam və Cəbrayıl rayonunda "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" sənaye parkları, 5 sənaye məhəlləsi - Neftçala, Masallı, Hacıqabul, Sabirabad və Şərur sənaye məhəllələri yaradılıb.

Sənaye zonalarında ümumilikdə 10,23 milyard manatlıq məhsul istehsal edilib ki, bunun 3,35 milyard manatlıq hissəsi ixrac olunub. 2023-cü ilin birinci yarısında sənaye zonalarının ölkə sənayesinin qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkisi 16,5 faiz, qeyri-neft sənaye məhsullarının ixracında isə 20,7 faiz (470,6 milyon manat) olub. Sənaye zonalarında istehsal edilən məhsullar 50-dən artıq ölkəyə ixrac olunur.

Azad edilmiş torpaqlarımızın dirçəlişi və reinteqrasiyası iqtisadi potensialımızın artmasına geniş imkanlar vəd edir. "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın uğurla

icrası bu baxımdan böyük önəm daşıyır. Bölgədə müxtəlif sahələri əhatə edən layihələrin icrası məqsədilə dövlət büdcəsindən 2021-ci ildən bu günədək 12 milyard manata yaxın vəsait ayrılıb.

Bu gün yeni strateji hədəflərə nail olmaq üçün bütün səmərəli artım mənbələrindən istifadəni dəyərləndirən Azərbaycan yeni reallıqlar şəraitində qalib və güclü iqtisadi potensialı olan dövlət kimi dünyada mövqelərini daim möhkəmləndirir. Cənab Prezidentin müdrik və uzaqgörən siyasəti bundan sonra da onilliklər ərzində xalqımızın rifahına böyük töhfə verəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan: güclü iqtisadi potensialı olan qalib dövlət. URL: <https://vergiler.az/news/article/26431.html>

MÜASİR SAHİBKARLIQ SISTEMİNDƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASININ TƏŞKİLATİ-İQTİSADI AMİLLƏRİ

*Əliyeva Ləman Cəfərqulu qızı
Elmi rəhbər: Rəhimova Mələhət Firqət qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

İnvestisiyalar mühüm struktur əmələgətirmə vəzifəsini yerinə yetirir. İnvestisiya siyasəti iqtisadiyyatın perspektiv strukturunun formalaşmasında aparıcı rola malikdir. Kapital qoyuluşlarının təmərküzləşməsi, müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələrinin səfərbər edilərək daha əhəmiyyətli və təxirəsalınmaz regional problemlərin həllinə yönəldilməsi struktur-investisiya siyasətinin əsas elementlərindəndir.

Xarici investorlara münasibət çoxsaylı və müxtəlif səviyyəli amillərin təsiri altında formalaşır. Lakin dünyada hazırkı iqtisadi reallıq integrativ əlaqələrin xüsusilə kapital axını baxımından əlaqələrin intensivləşdirilməsinin əlverişliliyi haqqında arqumentlərə malikdir. Belə ki, xarici şirkətlərin iştirakı ölkəyə ən müasir texnologiyanı və müvafiq idarəetmə vərdişlərini gətirir. Bu, xarici bazara çıxmağı da asanlaşdırır, məşğulluğu artırır və yerli istehsalın inkişafına səbəb olur.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin başlıca şərti investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasıdır, bu prosesin təmin olunmasının əsas amili hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsidir. Bu zaman-hüquqi normalarda nəzərdə tutulan dəyişikliklər haqqında sahibkarların qabaqcadan məlumatlandırılması və investorların fəaliyyətinə ekoloji reqlament qoyulması məsələləri diqqət mərkəzində olmalıdır. Artıq sirr deyildir ki, xarici investorların ekoloji reqlamentlərdəki boşluqlardan sui-istifadə etməsi nadir hal deyildir. Əlbəttə nəzərə almaq lazımdır ki, xarici investisiyalasdırma münasibətlərinin özünəməxsusluğu bu münasibətlərə hüquqi vasitələrin böyük qismini, yəni həm milli hüquq, həm də beynəlxalq hüquq tənzimlənməsini, başqa sözlə, hüququn iki sisteminin-milli və beynəlxalq hüququn tətbiqini zəruri edir.

İnvestisiya monitorinqinin milli sisteminin yaradılması əlverişli investisiya mühitinin təminatında az rol oynamır. Monitorinq investisiya fəaliyyətində

qoyuluşların artmasının onlardan əlavə edilən gəlirlərin artması ilə müşayiət olunması faktını aşkara çıxarmaq və təsdiqləmək vəzifəsini yerinə yetirməlidir. İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsində daxili qurumların daha fəal iştirakı yalnız işin xeyrinədir. Belə ki, bu halda xarici investorlar əcnəbi ekspertlərin və konsaltinq firmaların qiymətləri ilə kifayətlənməzlər.

İnvestisiya mühitinə təsir edən amillər çoxsaylı və müxtəlif miqyaslıdır. Bu ölkənin liderlərinin investorlar üçün əlverişli şərait yaratmaq sahəsində görülməli işlər barədə bəyanatlardan tutmuş, müəyyən regionlarda iqtisadi cəhətdən geridə qalmış rayonlarda tikintiyə, yenidənqurmaya və istehsalın modernləşməsinə kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına qədər geniş spektri əhatə edir. Nəhayət, ölkəmizdə xarici investisiyaların əlverişli şərtlərlə cəlb edilməsinin aşağıdakı perspektivləri aşağıdakılardır :

- infrastrukturun inkişafına yanaşmaların optimallaşdırılması;
- idxalı əvəz edən məhsulların istehsalı üçün iqtisadi və institusional mühitin dəstəklənməsi ;
- investisiyaların ölkənin əmək resurslarının bol olduğu rayonlara yönəldilməsi;
- ixrac potensialının genişləndirilməsi üçün tədbirlər kompleksinin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

İnvestisiya siyasəti investisiyaların təhlükəsizliyinə yönəldilir ki, bu təhlükəsizlik, investisiyaların investisiya bazarında baş verən proseslərdən asılı olmamasını və gəlirin sabitliyini nəzərdə tutur. İnvestisiya risklərin idarə olunması, daha doğrusu, onların aşağı salınması tədbirləri kompleksinin həyata keçirilməsi investisiya siyasətinin mühüm elementidir. Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində investisiya mühiti daha riskli olması ilə səciyyəvidir. Bununla belə, həmin ölkələrdə təbii sərvətlərin, iş qüvvəsinin ucuzluğu kimi amillər xarici investorları cəlb edir. Sırr deyildir ki, yerli qanunvericilikdəki boşluqlar hesabına manevrlərdən qazanmaq amili də bu qəbildəndir.

İnteqrasiya proseslərinin səmərəliliyi və intensivliyi tərəfdaşlara münasibətdə xoş məram və qarşılıqlı fayda güdməklə yanaşı, həmçinin əsaslandırılmış siyasət, o cümlədən investisiya siyasəti, mükəmməl hüquqi baza, əlverişli mühitin təşəkkülü üçün digər hazırlıq tədbirləri tələb edir. Məhz bu halda investisiya siyasətinin reallaşdırılacağını, xarici investisiyaların daha əlverişli şərtlərlə cəlb ediləcəyini gözləmək olar.

İqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti daxili potensialı fəallaşdırmalıdır. Bazar münasibətlərinin təşəkkülünün müxtəlif mərhələlərində bu potensialın gerçəkləşməsinə yanaşma müxtəlif olsa da, ümumi metodoloji yanaşma elementləri də yox deyildir. Xarici investisiyaların cəlb olunması sahəsində iqtisadi siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakı təxirəsalınmaz vəzifələrin həll edilməsinin zəruriliyindən asılı olmalıdır:

- xarici investorlar üçün əsas hissəsi vergi rejiminin sabitliyi olan hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılması;
- kommersiya risklərinin azaldılması hesabına ölkənin nüfuzunun yüksəldilməsi;
- potensial xarici investorların axtarılması və cəlb olunması üzrə təşkilatların funksiyalarının vahid dövlət orqanında toplanması və s.

Xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatın inkişafında müsbət rolu xeyli dərəcədə investisiya siyasətinin sosial yönündə təzahür edir. Xarici investisiyaların ölkəmizin təbii ehtiyatlarının istifadəsində iştirakının əsas istiqamətlərindən biri kimi əldə edilən mənfəətin əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, xalqın ümumi sərvətlərinin ədalətli bölgüsünə yönəldilməsinin təmin edilməsi olduğu fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir.

Milli iqtisadiyyatda xarici investisiyaların axının gücləndirilməsi və onların beynəlxalq standartlara müvafiq şəkildə qorunması üçün əlverişli şəraitin yaradılması ölkənin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir və strateji əhəmiyyətli bir istiqamət kimi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. İsayev S.Z. İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi. Bakı, 2010.
2. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. İqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin əsasları. Bakı, 2011.
3. Şəkəreliyev A.S. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı, 2011.

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNÜN İQTİSADİYYATI

Əliyeva Səbinə Rövşən qızı

Elmi rəhbər: Süleymanova Təranə Əhməd qızı

Mingəçevir Dövlət Universitetinin

1991-ci ildə öz müstəqilliyini bərpa edən müasir Azərbaycan Respublikası 1918-1920-ci illərdə 23 ay ərzində mövcud olan və müsəlman Şərqi ilk dünyəvi, demokratik dövlət kimi tarixə düşən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi varisidir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz fəaliyyəti dövründə həyata keçirdiyi müstəqil dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə, qəbul etdiyi yüksək səviyyəli qanunvericilik aktları və qərarları ilə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində dərin və zəngin iz qoymuşdur.

Gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq və sair sahələrdə həyata keçirdiyi işlər Azərbaycan xalqının tarixinin parlaq səhifəsidir.

Ölkənin hər yerində müxtəlif pillədən olan məktəblər, gimnaziyalar, qızlar üçün məktəblər, uşaq bağçaları, qısa müddətli müəllim kursları, kitabxanalar açılır, kənd yerlərində xəstəxana və feldşer məntəqələri şəbəkəsi yaradılır, yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə aparılırdı. Bu baxımdan Parlamentin 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunması haqqında qəbul etdiyi qanunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Dünyanın bir çox ölkələri ilə səfirlik və nümayəndəliklər səviyyəsində diplomatik münasibətlər yaratmış, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, sazişlər

bağlamışdı. Bu da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi əlaqələri üçün çox əlverişli imkan yaratmışdır.

Qeyd edək ki, 1919-cu ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsi 665 milyon manatdan ibarət idi. Onun əsas hissəsi neft satışı və gəlirə görə vergilər hesabına artırdı. Həmin illər üçün bu göstərici 30% idi.

Müstəqil dövlətin maliyyə, vergi, bank-kredit sistemi yaradıldı. 1919-cu ilin sentyabrında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dövlət Bankı açıldı. Maliyyə Nazirliyinin 1919-cu il 20 iyul tarixli qərarı ilə əmtəələrin sərbəst ixracına nail olunması nəzərdə tutulurdu. Parlament xəzinəyə müəyyən rüsum keçirmək şərti ilə xammal ixracına icazə verilməsinə dair qanun qəbul etdi.

1918-ci ilin əvvəlindən Bakıda yeni kağız pullar - "Bakı bonları" buraxıldı. Milli pul vahidinin möhkəmləndirilməsi, onun alıcılıq qabiliyyətinin qorunub saxlanması ilk vaxtlardan Hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələsi oldu. Xatırladaq ki, 1918-ci ildə Cənubi Qafqazda üç valyutadan istifadə edilirdi: çar rublu, kerenk (müvəqqəti hökumət tərəfindən buraxılmış rubl) və Zaqafqaziya hökumətinin Tiflisdə çap etdirdiyi bon. 1918-ci ilin sentyabr ayında dördüncü valyuta meydana gəldi – Azərbaycan bonları və ya manat, bu ADR-in şəxsi valyutası idi. Qeyd edək ki, bu pullar Bakıda çap edilirdi. İstifadədə əsasən 10 və 25 manatlıq əsginazlar, eləcə də 50 manatlıq əsginazlar idi. Amma 1919-cu ildə artan böhranla bacarmayan hökumət məcburən 100 manatlıq və daha yüksək nominalı olan əsginazlar buraxmağa başladı.

Məhdud büdcə hesabına Azərbaycanda neft sənayesi ağır vəziyyətdən çıxarılmış, dağıdılmış Bakı - Batum neft kəməri bərpa olunmuş, Bakı - Culfa dəmiryolu inşası davam etdirilmiş, Kür çayı üzərində körpü salınmış, Xəzər dəniz gəmiçiliyi inkişaf etdirilmişdi. O illərdə yaradılmış gömrük xidməti xəzinəyə 100 milyon manat yatırmışdı.

Büdcə əsasən vətəndaşlara, xüsusilə sənaye fəhlələrinə əmək haqqı ödənilməsi üçün istifadə edilirdi. Təhsilə 30 milyon manat, hərbi tələbata isə 80 milyon manat sərf edilirdi.

Bu dövrdə neft sənayesi iqtisadiyyatın əsas sahəsi sayılırdı, çünki bu zaman neft dünyanın ən önəmli hərəkətverici qüvvəsi idi. Odur ki, Parlament və Hökumət neft hasilatı və emalının vəziyyətini vaxtaşırı təhlil edir, dünya neft bazarını öyrənirdi. İqtisadiyyatda neft sektorunun aparıcı roluna baxmayaraq, o illərdə Azərbaycan daha çox aqrar, xüsusilə də heyvandarlığa istiqamətlənmiş ölkə kimi tanınırdı.

Əsas strateji mallara tələbat idxal hesabına ödənilirdi. Buğdaya olan tələbatın ödənməsi üçün Azərbaycan 7 milyon pud (112 milyon ton) buğda və 16 ton şəkər almalı oldu.

Ölkənin enerji potensialı artırdı. Bu dövrdə elektrik stansiyalarının gücü 63,7 min kilovata çatırdı, ondan 56 min kVt "Ağ şəhər" və "Bibiheybət" stansiyalarının payına düşürdü.

Belə ki, Amerika, Fransa, İtaliya və digər dövlətlərin istehsalı olan hərbi mallar, telefon aparatları, minik avtomobilləri, 100 paravoz, 2 min sisterna, 5 min qapalı vaqon ərzaq məhsulları üçün Azərbaycan əsasən neft, pambıq, yun, ipək və gön ilə ödəmə edirdi.

Respublikada qısa zaman ərzində neft sənayesi, aqrar və milli məsələlər barədə, seçkilərin demokratikləşdirilməsi haqqında, maarif və vətəndaşlığa dair bir sıra dekret və qanunlar qəbul edildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün siyasi quruluşuna, həyata keçirdiyi demokratik dövlət quruculuğu tədbirlərinə, həmçinin qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrə görə də Avropanın ənənəvi demokratik respublikalarından heç də geri qalmırdı.

Cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sübut etdi ki, Azərbaycan xalqı müstəqil yaşamağa, öz dövlətçilik ənənələrini bərpa etməyə qadirdir.

Azərbaycan xalqı 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bu günə qədər bütün dünyaya göstərdi ki, bu xalq, bu dövlət dünyada öndə gedən ölkələrlə yanaşı birgə addımlamaq əzminə malikdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 90: (1918 – 1920): Biblioqrafiya. URL: <https://anl.az/download/az.xalq.cumhuriyyeti.pdf>

INHISARÇILIQ FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMINİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

*Əhmədzadə Vəzduha Səyyad qızı
Elmi rəhbər: Nəsibova Arifə Cənab qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Müasir dövrdə ölkəmizdə rəqabət mühitinin optimallaşdırılması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi iqtisadi və sosial inkişaf etmiş ölkələr siyahısına daxil olmaq üçün zəruridir. Bu da antiinhisar və rəqabət sahəsində normativ– hüquqi aktların və dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Dövlət tənzimlənməsi səmərəli olmaqla real vəziyyətə adekvat alət və vasitələrlə həyata keçirilməlidir ki, həm qiymətlərin səviyyəsinə, həm də müxtəlif sahələrdə innovasiya və texnoloji dəyişikliklərin intensivliyinə bilavasitə təsir edə bilsin.

Dövlətin antiinhisar siyasəti mövcud olan qanunvericilik və elmi-nəzəri baxışlara əsaslanmaqla dövlət orqanları qarşısında bu sahədə qısamüddətli və uzunmüddətli fəaliyyət planının təyin edilməsi vəzifəsini qoyur. Nə qədər ki, iqtisadçılar ölkədə həyata keçirilən antiinhisar siyasətini və onu reallaşdıran orqanların cəmiyyət üçün səmərəsini, hansı antiinhisar tədbirinin labüd olmasını, hansınsa cəmiyyətin rifahına müsbət təsir etdiyini tam izah etməyiblər, o vaxta kimi qanunvericilik əsasən daha kəskin və gözə çarpan birbaşa əsassız qiymət artımı, sövdələşmə, inhisarçılıq etmək naminə birləşmənin kimi halların qarşısını almağa istiqamətlənəcəkdir.

Ümumən, dövlət müasir şəraitdə öz siyasətində antiinhisar tədbirlərinə nisbətən rəqabəti müdafiə tədbirlərinə üstünlük verməklə tənzimləyici nəzarət məqsədlərinin, tənzimləmə həddlərini, istifadə olunan metod və tədbirlərin, nəzarətin təşkili formalarının və s. dəyişdirilməsi kimi mexanizmlərə diqqəti artırmalıdır.

Rəqabət mühiti daim dəyişkəndir və ona görə də onun hər bir vəziyyətdə optimallaşdırılması mütləqdir və belə olan halda onun qiymətləndirilməsi konkret səviyyədə aparılmalıdır. Eyni zamanda rəqabət mühiti təkcə dövlət idarəetmə və icra orqanları tərəfindən deyil, həm də bazarın subyektləri tərəfindən də təhlil edilir. Bu da onun strateji xarakter daşması ilə əlaqədardır. Belə ki, rəqabət özünü bazarın iştirakçılarının sayının artması zamanı daha aydın göstərir. İştirakçıların sayının artması ilə də mühiti xalis inhisardan xalis rəqabətə doğru dəyişir. Beləliklə, rəqabət mühiti eyni cinsli spesifik məhsul istehsal edən istehsalçıların məcmusu və onların münasibətini, həm də sahə bazarının real xarakteristikası olmaqla onun inkişaf dinamikasını deyil, cari vəziyyətini əks etdirir.

Sosial-iqtisadi inkişafın əsas komponentlərindən biri olan işgüzar münasibətlərinin iştirakçıların maraqlarını təmin etmək və bu sahədə irəliləmək çox çətinidir. Rəqiblər bazarın inhisarlaşmasına qarşı birgə qarşıdurduqları bir şəraitdə rəqabət artıq bazar subyektləri tərəfindən tənzimləmə prosesinə qoşulurki, bu tənzimləmə nəinki dövlət, həm də bazarın iştirakçıları tərəfindən həyata keçirilir. Bazara xarici investisiyaların daxil olması ilə tənzimləmə həm də xarici rəqiblər tərəfindən də dəstəklənir ki, bu da bazarda əmtəənin keyfiyyəti, çeşidi və digər göstəricilərin yaxşılaşmasına müsbət təsir edir. Əgər rəqabət dövlət səviyyəsində qorunmazsa, inhisarçılıq fəaliyyəti və haqsız rəqabət formaları qanunvericiliklə məhdudlaşdırılmazsa, bu son nəticədə rəqabətin, azad sahibkarlığın olmamasına və iqtisadi fəaliyyətin inhisarların əlində cəmlənməsinə gətirib çıxara bilər. Belə halların qarşısının alınması həm yerli, həm də xarici təsərrüfat subyektləri üçün səmərəli rəqabət mühitini yaratmaq məqsədi ilə dövlət öz milli iqtisadiyyatı çərçivəsində rəqabət mühitinin və inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin inzibati və normativ metodlarından geniş istifadə edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı «Nasir» nəşriyyatı, 2002.
2. Bayramov Ə.I. Inhisarizm, Bakı “Elm” 2015.
3. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005.

TURİZM SƏNAYESİNDƏ İNFORMASIYA KOMMUNİKASIYA SİSTEMLƏRİNİN MƏNFİ VƏ MÜSBƏT TƏRƏFLƏRİ

İsrəfilova Nuray Hikmət qızı

Elmi rəhbər: Niftəliyev Nazim Fazil oğlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Turizm sektorunda kommersiya məqsədli internet istifadəsi və e-ticarət tətbiqi son dərəcə genişdir və bu sektorda e-ticarət sürətlə yayılmaqdadır. Turizmdə istifadə edilən səyahət xidmətinin istehsalının, reklamının, satın alınması, ödənməsinin və təhvilinin yalnız internet vasitəsilə aparılması mümkündür.

Böyümə sürəti ilə bugünkü və gələcək əhəmiyyəti daim artan turizm sektorunu digər sahələrdən ayıran ən mühüm xüsusiyyət, gərgin əmək xüsusiyyətidir. Turizmdə

ümumi keyfiyyətə nail olmağın yeganə yolu insan gücüdür. Turizmin tələbini də təklifini də yaradan faktor insandır. Heç bir sektor turizm sektorunda olduğu qədər insandan birbaşa asılı deyil. Bu baxımdan, sektordaxili təhlil resurslarının əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Bir müəssisədə əhəmiyyətli olan işçilərin say çoxluğu deyil, keyfiyyət baxımından sahib olduğu dəyərlərin yüksək olmasıdır. Bu baxımdan, müəssisənin uğuru mövcud insan resurslarının keyfiyyəti ilə birbaşa əlaqəlidir. Digər tərəfdən həddindən artıq məşğulluğun olduğu bir yerdə bürokratik məlumat sıxlığı və artıq informasiyanın işlənməsi də əsas məsələlərdəndir. Buradan da İKT-nin turizm müəssisələri üçün nə qədər əhəmiyyət kəsb etdiyi aydın olur.

Yeni rabitə və informasiya texnologiyaları, turizm sektorunu çox yaxından maraqlandırır. Texnoloji yeniliklər, turizm müəssisələrinin rəqabət gücü yüksək olan yeni və çevik xidmətlər təqdim etmələrinə yardımçı olmaqdadır. Məsələn, elektron biletalma, otel və xidmət satışları üçün internet və Web saytlarının istifadəsi, səyahət agentliklərinin və turoperatorlarının internet və Web səhifələri ilə satışı təbliğ etmələri və bu cür fəaliyyətlər, turizm marketinqi, turizm fəaliyyəti sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları turist bazarları və strateji turist menecmenti ilə birləşəndən bəri rəqabətin əsas amillərindən biridir. O ötürmə və operativ xərcləri azaldır. İKT inqilabının turizm rəqabətinə və menecmentinə təsirləri turizmin müxtəlif sektorları ilə eyniləşdirilir və bu sənaye ilə sıx əlaqəlidir. İKT Beynəlxalq hava yolları, yerləşdirmə, turoperator, səyahət agentlikləri, kompyuter rezervasiyaları xidmətlərində də geniş istifadə olunur.

İnternet, mobil texnologiya, simsiz rabitə turistlərə dünyadakı səyahət yerləri haqqında geniş çeşiddə məlumat almaq imkanı verir. İnternet biznesdən biznesə (B2B) əlaqənin əsas kanalına çevrilib.

Turoperatorların əksəriyyəti eyni destinasiyaya yenidən gələn müştərilərə üstünlük verir. Eyni destinasiyaya yenidən gəlmək məmnuniyyətin nəticəsidir, müştəri məmnuniyyətinə və şikayətlərin idarə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Mövcud problemləri müəyyən etmək və istehsalçıları inkişaf etdirmək üçün lazımi dəyişikliklər etmək, mütəmadi olaraq monitorinq etmək lazımdır. Qiymətə və xidmətə daim nəzarət edilməlidir. Bu nəzarətin daimiliyini və dəqiqliyini təmin etmək üçün isə İKT-nin imkanlarından geniş istifadə edilir.

Ancaq hal-hazırda ölkəmizdə olan turizm şirkətlərində İKT-nin tətbiqinə baxmayaraq onun çatışmayan tərəflərində çoxdur. Belə ki, dünya üzrə turizm şirkətlərində tətbiq edilən “online chat” sistemi demək olarki ölkəmizdə yox səviyyəsindədir. Bu sistemin olmaması turistin anında, operativ cavablandırılmasının qarşısını alır.

Bundan əlavə turizm şirkətlərinin özünə məxsus rezervasiya üçün veb səhifələri yoxdur. Bu sistem vasitəsi ilə turşirkətin təqdim etdiyi turu turist zəng etmədən rezerv edib ödənişin həyata keçirə bilər. Hazırda dünya üzrə ən çox tətbiq edilən vasitələrdən biri olan bu veb səhifə ölkəmizdə yox səviyyəsindədir.

Turizm məhsulların realizə olunmasında turizm şirkətlərinin əsas istiqamət olaraq interneti seçməsi onların beynəlxalq turları daha tez realizə etməsinə imkan vermişdir. İnternet marketinqin turizmdə payının az olması, məhsulların daha çox onlayn vasitəsilə reklam etməsilə bağlıdır. Gələcəkdə bu xidmətlərdən geniş istifadə

olunması ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşmasında və turizm məhsulu üzrə brendin yaradılmasına imkan vermiş olardı.

Turizmdə reklamın tətbiqinə nəzər salsaq görürük ki, turizmi ümumiyyətlə reklamsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki hər hansı bir yerin reklamı olmadan onu dünya üzrə tanımaq mümkünsüzdür. Keçən əsrlərə nəzər salsaq reklamın təşkili çox çətin mərhələlərdən keçirdi və bir o qədər də nəticə göstərmirdi. Lakin hal hazırda, müxtəlif şirkətlər, müəssisələr, təşkilatlar, tədris mərkəzləri və s. öz reklamını özü təşkil edir. Sadəcə öz saytını yaratmaqla özləri haqqında məlumatı ölkədaxilində və ölkə xaricində tanıtmqla inkişaf edirlər. Təbii ki, bu təsir qarşılıqlıdır. Necə ki, informasiya kommunikasiya sistemləri turizmə təsir göstərir eləcə də turizmin inkişafı informasiya kommunikasiya sistemlərində müxtəlif texnoloji yeniliklərin tətbiqinə təkan verir. Lakin bəzən reklamın internet üzərindən edilməsi “negative advertising” (mənfi reklam) xarakteri daşıyır. Belə ki, məhsulun keyfiyyətini olduğundan daha artıq effektlər və photoshop proqramları vasitəsi ilə artıraraq müştəridə maraq yaradır. Məhsulu alana qədər müştəri onun gördüyü kimi olduğundan əmin olur. Bu hallar reklamın internet vasitəsi ilə edilməsinin mənfi tərəfləridir.

Turizm sənayesində İKT-dən istifadənin əsas vacibliyi dünya turizmində faydalılığı təmin etmək, dünya miqyasında səyahət, istirahət, mehmanxana, turoperator kimi sahələrin inkişafını və təyinatlı idarəetmədə xərclərin və qiymətlərin rəqabətliyini təmin etməkdir.

Turizm iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə ən sürətlə yüksələn sahələrdən biridir. Bu sürətli inkişaf əhali artımı baxımından, turizmə tələbatın da artmasıyla, eyni zamanda artan turist bazarlarında yaranan rəqabətin artması ilə müəyyən edilmişdir. ABŞ-ın təxminən 90%-i turizm bazarlarında rəqabəti artırmaq üçün İKT texnologiyasından istifadə edərək səyahət üçün yol xəritəsini seçmək imkanlarını üstün tutur. Bundan əlavə, inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin təxminən 50%-i İnternetdən istifadə edərək, İnternetdə mövcud olan məlumatları əldə edərək öz səyahətlərini planlaşdırırlar.

Mobil internet sayəsində cib telefonu ilə səyahət təşkilatçılığı, təyyarə və otellərə rezervasiya etmək, hava proqnozları haqqında məlumat almaq, xəritələrdə qeyd olunmuş destinasiyalara çatmaq, ən yaxın restoranlar haqqında məlumat almaq mümkündür. M-ticarət olaraq da adlandırılan mobil internet turizm sektoru üçün olduqca əlverişlidir.

Turizm müəssisələrinin potensial istehlakçılar üçün böyük miqdarda məlumat toplama və yayma ehtiyacı, müəssisələri informasiya texnologiyalarını istifadə etməyə əsas namizəd halına gətirir. Ancaq müəssisələrin heterogen quruluşu səbəbiylə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları istifadəsi sektor içərisində yerləşən müəssisələr arasında fərqlilik göstərir. İnformasiya texnologiyaları istifadəsi, mehmanxana müəssisələri ələ alındıqda, müəssisələrin böyüklüyünə, məqsədlərinə, təşkilati strukturlarına, idarəetmə, maliyyə və bazar xüsusiyyətlərinə və hər hansı bir zəncirə bağlı olub olmadıqlarına görə dəyişiklik göstərə bilər.

İnternetin verdiyi səmərəlilik, məhsuldarlıq və müştəri məmnuniyyəti ilə yanaşı, hər yerdən rezervasiya və bənzəri əməliyyat aparmasına verdiyi faydası, müştəri ilə satıcı arasında yer alan ikitərəfli ünsiyyət, web-in yaratdığı sürət və

uyğunluq, elastiklik ən yaxşı və sadıq müştərilərə çatmaq imkanı, səhifəni istəyə görə müəyyən bir kampaniya və ya firma reklamı çərçivəsində təqdim etmə asanlığı, ayrıca səhifəni yalnız məlumat vermə və ya seminar uçuotu kimi müəyyən bir proqram üçün istifadə etmə kimi müxtəlif şəraitlərdə istifadə etmə imkanlarının ticarətçiyə açıq olması, canlı multiplikasiyaya imkanı verməsi, internetin digər müsbət xüsusiyyətləri arasında sayıla bilər. Bundan başqa, istehlakçı profilinin və demoqrafik xüsusiyyətlərinin asan müəyyənləşdirilə bilməsi və istehlakçıdan dərhal geri əlaqə təmin etməsi də, səyahət yerləri reklamı edənlərin, otel rəhbərlərinin və səyahət agentliklərinin marketinq və araşdırma fəaliyyətlərində interneti seçmə səbəbləri arasında yerləşir. İnternetin çox məlumat təqdim etməsinə baxmayaraq, turistlər lazım gələndə məlumata asanlıqla fokuslana bilirlər. Elektron mühitin üstünlüyü ilə kağızdan istifadə böyük ölçüdə azalmaqdadır. Müəyyən şablonların dizaynı, saxlanma və bənzəri xərclərlə yanaşı digər vasitələrdən də istifadə edilir.

Elektron mühitdə aparılan əməliyyatlar normal əməliyyatlara nisbətən çox daha ucuz başa gəldiyindən, həm satıcı həm də alıcı əhəmiyyətli dərəcədə qənaət edir. Dünya üzrə turizm şirkətlərinin internet resurslarından istifadəsi nisbəti göstərir ki, birinci yerdə internet portalıdır, digər yerləri çox az faiz nisbəti ilə digər vasitələr paylaşır.

E-ticarət və internet ilə turizm müəssisələrinin marketinq, satış və biletlər xərclərində ciddi maliyyə güzəştləri təmin etmələri mümkündür. İnsan resurslarının səmərəli istifadəsi e-ticarətin faydaları arasındadır.

Turizm sektorunda e-ticarətin faydalarını yekunlaşdırmaq lazım olsa, aşağıdakı maddələr sadalana bilər.

Operativlik; Məxfilik; Nəticələrin ölçülə bilmə asanlığı; İnsan resurslarının effektivliyi; Ehtiyacları uyğunluq və çeviklik; Xərcin az olması; Bazar / marketinq araşdırması və məlumat toplamaqda asanlıq; Birbaşa ünsiyyət; Turizm müəssisələrinin xidmət keyfiyyətinin artması; Avtomatik biletlər qurğuları kimi yeni məhsullar.

E-turizmin təhlükəli tərəflərindən ən əsası, son illərdə sürətlə inkişaf etməsinə baxmayaraq, yenə də internetdən istifadə edən insan sayının məhdud olmasıdır. Bununla yanaşı, SPAM, yəni mesaj və elektron sənədlərin əlaqəli-əlaqəsiz hər kəsə göndərilməsinə icazə verməsi müştərilərin və internet istifadəçilərinin rahatlığını pozan bir məsələdir. Təhlükəsizlik və kredit kartı istifadəsində narahatlıq və bəzi ölkələrdə internetin artan xərci də diqqəti cəlb edən mənfi hadisələr sırasındadır. Elektron ticarəti aparmaq üçün inkişaf etmiş rabitə şəbəkəsinə, kompüterlərə və ona bağlanan informasiya texnologiyalarına ehtiyac var. Sürətlə artan internet tətbiqlərinə bağlı olaraq elektron ticarətin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif infrastruktur problemləri ortaya çıxır. Elektron ticarətin və internet əməliyyatlarının sürətli bir şəkildə inkişaf etməsi nəticəsində hüquqi aktlar eyni sürətlə inkişaf etməmiş, qeyri-müəyyənliklər və bəzi sahələrdə hüquqi boşluqlar ortaya çıxmışdır. Şəxsi məlumatların ortaya çıxmasına dair problemlər də elektron ticarətin inkişafına mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda əməliyyatlar zamanı piratların hücumlarından qorxma, məhsulu görə bilməmə, şirkətlərin tanınmamış olması və məhsulun yox olma riski kimi səbəblər elektron ticarətə olan marağı azaldan faktorlardandır.

İnsanlar, həm şəxsi informasiyalarına qarşı bir hücumun ola biləcəyini, həm də

gizli şifrələrinin qırılıb kredit kartları üzərində bir sıra əməliyyatların aparılması riskinə əsaslanaraq elektron mühitdə mübadilə etməkdən qaçırlar, hətta bu səbəblə internet yardımı ilə alış-verişə çıxan müştərilərin böyük əksəriyyəti əməliyyatlarını başa vurmaqdan imtina edirlər. Beynəlxalq e-ticarətdə verginin toplanması, ödəmə vasitələrinin inkişaf etdirilməsi, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, hətta elektron ticarətə uyğun bir formaya gətirilməsi zəruridir. [4].

Bu səbəbləri istifadəçi, müştəri və xidməti təqdim edən müəssisə, istifadə edilən mühit, yəni internetdən qaynaqlanan səbəblər olaraq iki müxtəlif qrupda ayıraraq qeyd etmək mümkündür. Məsələn, müştəri üçün kredit kartı ilə internet mühitində satın almağın yaratdığı inamsızlıq, kompüterdən istifadədə naşılıq, virtual mühitdə məhsul və xidmətin konkret xüsusiyyətlərinin minimuma enməsi kimi səbəblər var. İnternetdən və işlənmədən qaynaqlanan səbəblər arasında isə kifayət qədər alternativ rəqəmin olmaması, məlumatların yenilənmiş olmaması, məlumatların çox az və ya çox olması kimi səbəblər var. Bu səbəblərin yenilənmə problemləri kimi bəziləri müəssisə tərəfindən düzəldilə bilər, lakin şəbəkə əlaqələrinin ləngliyi kimi texniki məsələlərin həlli müəssisənin nəzarətində deyil. E-ticarəti genişləndirmək istəyən müəssisələr bu səbəblərdən apardıqları monitorinqlər zamanı sadalanan faktları aradan qaldırmağa çalışmalıdırlar.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi". "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 17 dekabr. 2016-cı il.
2. "Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi". "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 6 dekabr. 2016-cı il.
3. "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramları (2005-2008-ci illər və 2010-2012-ci illər), (elektron resurs) Bakı, 2012
4. Model yearbook of tourism statistics. Madrid. WTO. 1985, 1996, 2000.

DÖVLƏTİN İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Kərimov S.M.

Elmi rəhbər: Səmədova O.M., dosent, i.f.d.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsinə dövlət səviyyəsində çox böyük əhəmiyyət verilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir innovasiya siyasəti dövlətin sosial – iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla hakimiyyət orqanlarının elm, texnika və elmi-texniki nəəliyyətlərinin həyata keçirilməsi sahəsində apardığı fəaliyyətin məqsədini, istiqamət və formalarını müəyyənləşdirir.

Dövlətin innovasiya siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi və sosial tələbatların ən dolğun şəkildə ödənilməsi məqsədilə innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına və nəticələrindən geniş istifadə edilməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksidir. O, üç mərhələni – yəni innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üçün

elmi əsaslandırılmış konsepsiyaların hazırlanmasını; innovasiyaya dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsini; innovasiya fəallığının artırılmasına yönəlmiş məqsədlərə nail olmaq üçün praktiki tədbirlərin həyata keçirilməsini əhatə edir.

İlk növbədə, dünya bazarında yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik ola bilən və qarşıdakı dövrdə iqtisadi artımın, iqtisadiyyatın daha da modernləşdirilməsinin və şaxələndirilməsinin mühərrikinə çevrilə bilən sənaye istehsalının sürətli inkişafı və məqsədyönlü dəstəyini təmin etmək lazımdır.

Innovasiya siyasətində iki məsələ ayırd edilimiəlidir lazımdır - strateji və taktiki. Dövlət innovasiya siyasətinin strategiyası ölkənin sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi inkişafının uzunmüddətli konsepsiyaları əsasında formalaşır. Innovasiya siyasəti strategiyasının seçimi innovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin, sosial-iqtisadi məqsədlərə uyğun olaraq innovativ inkişafın əsas məqsədlərinin müəyyən edilməsini, elmi potensialın inkişafı və istifadəsi üsullarının qəbulunu nəzərdə tutur. Taktika isə cari məqsədlərin və bu məqsədlərə ən yüksək səmərəliliklə nail olunmasını təmin edən konkret fəaliyyətləri özündə ehtiva edir. Taktiki vasitələr tədqiqat və layihə işlərinin maliyyələşdirilməsi, maddi-texniki və informasiya təminatı, kadr seçimi, innovativ inkişaf fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılmasıdır.

Dövlət innovasiya siyasətinin səmərəliliyi, onun formalaşdırılması üsulları və innovasiyaya dəstək verilməsinin əsas istiqamətləri müəyyən dərəcədə elmi-texniki liderlikdə özünü göstərir. Elmi-texniki liderlik dövlətin innovasiya siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində seçilmiş strateji kursun və taktiki fəaliyyətin düzgünlüyünün sübutudur. Elmi-texniki liderlik tədqiqat sahələrinin düzgün seçilməsinin nəticəsidir. Düzgün seçim inkişafda prioritet olan sahələrdə liderliyə səbəb olmalıdır.

Dövlətin innovasiya siyasəti əsasən innovasiya proseslərinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli iqtisadi, təşkilati, hüquqi, informasiya və sosial-psixoloji şəraitin yaradılmasına yönəldilməlidir. Bu şərtlər innovasiya siyasətinin formalaşdırılmasının, innovasiyaya dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Innovasiyaya dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir: 1) elmi tədqiqatların, ilk növbədə, perspektivli sahələr üzrə inkişafının təşviqi; 2) innovasiya fəaliyyətinin kadr təminatı; 3) innovasiya fəallığının artırılmasına yönəlmiş müxtəlif proqramların hazırlanmasına köməklik; 4) bir çox yeniliklərə ilkin tələbatın təmin edilməsi, sonradan bazarda (daxili və xarici) geniş yayılmasını təmin edən innovativ inkişaf üçün müqavilələr şəklində dövlət sifarişlərinin formalaşdırılması; 5) fiskal və digər dövlət tənzimləmə vasitələrinin tətbiqi; 6) elmin müxtəlif sahələri arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqənin təşkilində və sənaye firmaları ilə ali təhsil müəssisələri arasında innovativ inkişaf sahəsində əməkdaşlığın stimullaşdırılmasında dövlətin vasitəçi kimi iştirakı; 7) regionlarda innovasiya fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi; 8) innovasiya fəaliyyəti üçün hüquqi bazanın yaradılması; 9) innovasiya prosesləri sahəsində beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi.

Son iki sahə innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsində dövlətin iştirak dərəcəsi baxımından vacibdir. Belə ki, innovasiya proseslərinin hüquqi

tənzimlənməsi dövlətin müstəsna səlahiyyətindədir və innovasiya prosesləri sahəsində beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi də əsasən dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatı və rəqabət mühiti sahibkarlıq subyektlərindən istehsal fəaliyyətlərinə daim yeni innovativ elementlər daxil etməyi tələb edir.

Milli iqtisadiyyatda innovasiyaya ehtiyac durmadan artır, lakin sahibkarlıq subyektləri müxtəlif fəaliyyət dərəcələri ilə innovasiya fəaliyyətinin maliyyə təminatında iştirak edirlər. Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətini maliyyələşdirmək üçün investisiyaların əsas təchizatçısı hələ də dövlətdir. İqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin hazırkı mərhələsi innovativ məhsulların yaradıcılarının ehtiyacları üçün investisiyaların səfərbər edilməsinin keyfiyyətə yeni mexanizmini və milli innovasiya sisteminin subyektlərinin maliyyə təminatı metodologiyasına yenidən baxılmasını tələb edir. İnnovativ iqtisadi inkişaf yolunda innovativ tipli iqtisadiyyatın qurulması məqsədinə nail olmaq üçün təkcə elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə ilə məşğul olan qurumların mövcudluğu kifayət deyil. İnnovasiya fəaliyyəti üçün kifayət qədər güclü maliyyə bazası lazımdır ki, bu da dövlət maliyyələşdirməsindən əlavə, fəaliyyəti innovativ elementlərin vaxtında istehsala tətbiqindən birbaşa asılı olan korporativ və özəl investorların maliyyə dəstəyi ilə doldurulmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Qasımov F.H., Əliyev T.N., Nəcəfov Z.M. Milli innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
2. Abbaszadə M. Azərbaycanda müasir innovasiya siyasətinin ölkənin iqtisadi inkişafında rolu. Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, № 14, 2020.
3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi. URL: <https://www.economy.gov.az/>

DÖVLƏTİN İNVESTİSİYA VƏ İNNOVASİYA SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ MÜASİR İSTİQAMƏTLƏRİ

Mustafayeva G.X.

Elmi rəhbər: Səmədova O.M., dosent, i.f.d.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Müasir şəraitdə dövlət investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının əhəmiyyətli hissəsinin özünümaliyyələşdirmə prinsiplərinə, maddi-texniki resurslar bazarlarının mexanizmlərinin və infrastrukturunun, investisiya prosesinin iştirakçıları arasında səmərli münasibətlər sistemlərinin inkişafı prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Bütövlükdə dövlətin investisiya və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılması aşağıdakı prinsiplərin həyata keçirilməsi ilə mümkündür.

-investisiyaların qeyri-kommersiya risklərindən sığortalanması üçün şəraitin yaradılması.

-investisiya prosesinin qeyri-mərkəzləşdirilməsi;

-müəssisələrin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində daxili

mənbələrinin (xüsusi vəsaitlərin) rolunun artırılması;

- investisiya proqramlarının və layihələrinin dövlət-özəl qarışıq maliyyələşdirmə təcrübəsinin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun hesabına bütün səviyyələrdə dövlət büdcələrindən kreditlərin verilməsinin artırılması;

- yerli büdcə vəsaitlərinin məqsədli xərclənməsinə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi;

- xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması məqsədilə tədbirlərin artırılması və s.

Dövlət investisiya siyasətində prioritetlərin işlənilib hazırlanması problemi hökumətin fəaliyyətinin ən mühüm sahələrindən biri olmalıdır və iqtisadiyyatın real sektorunun aktivləşdirilməsinə yönəlməlidir. Odur ki, dövlət resurslarının məhdudluğunu nəzərə alaraq, iqtisadiyyatın real sektorunda ilk növbədə, iqtisadiyyatın və istehsalın dövlətin dəstəyinin təmin edilməli olduğu sahələrini müəyyən etmək lazımdır.

İnvestisiya proqramlarına dövlət dəstəyi ilə bağlı qərarlar qəbul edilərkən bazara daxil olacaq həmin məhsul və ya xidmət növlərinə səmərəli tələbatın artım perspektivləri də nəzərə alınmalıdır.

Regional iqtisadiyyatının prioritet sahələri üçün regional investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi mühüm istiqamətlər sırasında olmalıdır.

Dövlət innovasiya siyasəti yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, əhəlinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, müdafiə, texnoloji və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə innovasiya fəaliyyətinin prioritetliyinin tanınması əsasında formalaşmalı və həyata keçirilməlidir.

Dövlətin innovasiya siyasətinin hazırlanması zamanı aşağıdakı məsələlər diqqət mərkəzində olmalıdır:

- güclü elmi potensiala arxalanma;

- elmi siyasətin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində aşkarlıq və şəffaflıq;

- fundamental elmi tədqiqatların inkişafının stimullaşdırılması;

- elm və texnologiya sahəsində sağlam rəqabət və sahibkarlıq üçün şərait yaratmaq, innovasiyaları stimullaşdırmaq və dəstəkləmək;

- elm və təhsilin integrasiyası, bütün səviyyələrdə ixtisaslı elmi kadrların hərtərəfli hazırlanmasının inkişafı;

- müasir elmi nailiyyətlərin Azərbaycanın gələcəyi üçün əhəmiyyəti baxımından təbliği.

İnnovasiya siyasətinin əsasları ölkədə real iqtisadi, sosial və siyasi vəziyyətə adekvat olan qanunvericilik aktlarının məcmusunun qəbulu ilə qoyulur. Qanunvericilik innovasiya və elmi-texniki fəaliyyətin əsas tənzimləyicisidir.

Hazırda Azərbaycan Respublikası üçün innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilmiş istiqamətləri kimi aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- innovasiya proseslərinin, o cümlədən əqli mülkiyyətin hüquqi müdafiəsinin həyata keçirilməsinin qanunvericilik təminatının təkmilləşdirilməsi;

- vergi güzəştləri və tənzimləyicilər sistemi vasitəsilə müxtəlif mülkiyyət

formalı müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin iqtisadi stimullaşdırılmasının inkişafı;
- innovasiya infrastrukturunun, o cümlədən elmi, texniki və innovativ proseslərin informasiya təminatının formalaşdırılması;
- kiçik innovativ müəssisələrin dəstəklənməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması;
- innovasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı;
- innovasiya fəaliyyətinin sosial statusunun artırılması və s.
Dövlət innovasiya siyasətinin əsas müddəalarını həyata keçirmək üçün müəssisələrdə innovasiya proseslərinin dəstəklənməsi üçün fondlar yaradılmalıdır. Beləliklə, sənaye istehsalının davamlı inkişafını təmin etmək üçün dəqiq dövlət innovasiya və investisiya siyasəti formalaşmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 22 iyun 2022-ci il, № 551-VIQ
2. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı: Avropa, 2014, 350 səh.
3. İbrahimov İ.H., Kərimov K.S. Sənayedə investisiya və innovasiya fəaliyyəti. Bakı, Bakı Biznes Universiteti, 2017, 254 səh.
4. Qasimov F.H., Əliyev T.N., Nəcəfov Z.M. Milli innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Elm və təhsil, 2013
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi. URL: <https://president.az/>
6. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi. URL: <https://www.economy.gov.az/> -

АВТОКӨЛІК САЛАСЫН ДАМУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ РӨЛІ

*Қырғызбай Перизат Әбдіәкімқызы, 1 курс, Экономика,
Ғылыми жетекші: Карипова М.Р., магистр, аға оқытушы
Л.Б.Гончаров атындағы ҚазАЖИ (Алматы қаласы)*

Көлік кешені Қазақстан экономикасының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені ол өңірлер, салалар, кәсіпорындар арасындағы материалдық тасымалдаушы болып табылады. Қазақстан Республикасының көлік кешеніне шаруашылықаралық және мемлекетаралық байланыстарды жүзеге асыруда аса маңызды рөл беріледі. Көлік кешені ел экономикасының "қанайналым жүйесімен" байланысты. Оның көмегімен қалалар ішінде де, халықаралық, ауданаралық және халықаралық қатынастарда да көптеген жүктер мен жолаушылар тасымалданады. Сенімді көлік байланыстары кез-келген аумақты өздерінен тыс тұтынуға арналған өнімді өндіруге мамандандырудың қажетті және міндетті шарты болып табылады.

Көліктің экономика саласы ретіндегі ерекшелігі-ол өзі өнім шығармайды, тек оны жасауға қатысады, өндірісті шикізатпен, материалдармен, жабдықтармен қамтамасыз етеді және дайын өнімді тұтынушыға жеткізеді.

Көлік шығындары өнімнің өзіндік құнына қосылады. Кейбір салалар бойынша көлік шығындары өте маңызды. Біздің елімізде көлік факторы ерекше маңызға ие, оның аумағы үлкен және ресурстардың, халықтың және негізгі қорлардың біркелкі орналаспауы.

Қазақстанның көлік кешенінің қазіргі жай-күйі өндірістің құлдырауымен инвестициялық белсенділіктің төмендеуімен, бағаның өсуімен, ішкі саяси жағдайдың тұрақсыздығымен сипатталатын қалыптасқан жағдаймен айқындалады. Бұл тасымалдауға сұраныстың төмендеуіне, олардың көлемінің қысқаруына, көлік кәсіпорындарының қаржылық жағдайының күрделенуіне және көлік құралдарының тозуының жеделдеуіне әкелді, алайда соңғы жылдары көлік тасымалының ұлғаюына және жалпы көлік кешенінің жандануына қарай жылжу байқалды.

Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы атты Қазақстан халқына жолдауында мынадай міндет қойды: Қазақстан әлемдік көлік-коммуникация жүйесінің бөлігі болуы тиіс, бұл біздің елдің бүкіл көлік инфрақұрылымының дамуын қажет етеді. Қойылған міндетті шешуде Қазақстан Республикасы көлік және коммуникация министрлігі көлік саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыратын және іске асыруды қамтамасыз ететін уәкілетті орган болып табылады.

Қазақстан Республикасының көлік-коммуникация кешені темір жол, автомобиль, су, авиация көліктері, сондай-ақ технологиялық көліктің әр алуан басқа да түрлерін біріктіреді.

Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың идеясымен дүниеге келген Қазақстанның 2015 жылға дейінгі Көлік стратегиясы қабылданды. Бұл стратегия өте ауқымды және салмақты құжат болды. Негізінде автокөлік, азаматтық авиация, теңіз және өзен көлігі сияқты салалар бойынша бірнеше мемлекеттік бағдарламалар қабылданды, бүгінде олардың барлығы жүзеге асырылуда. Барлығының түпкі мақсаты, көздеген нысанасы бір - отандық көлік кешенін еңсесін көтерген ел экономикасының даму қарқынына сай өркендеу. Халықаралық практика ұлттық деңгейдегі көлік жүйелерінің бара-бар дамымауы өндіріс пен қызмет көрсету салаларында өзін ақтамайтын шығындарды көбейтіп, шаруашылық қызметінің, іс жүзінде барлық дерлік салаларының дамуын кідіртуге, азаматтардың әлеуметтік кепілдіктерін шектеуге әкелетінін көрсетеді. Транзиттік-көліктік мүмкіндіктерді ұтымды пайдалану экономиканың сабақтас салалары мен аяларын жедел дамытуға ынталандырады. Басқаша айтқанда, көлік стратегиясын таңдап алу, еліміздің өнеркәсіптік кешеніндегі көліктің рөлін жаңаша түсіну, көбінесе, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жетістіктерінің тиімділігін алдын ала анықтайды.

Еліміздің экономикалық өрден даму шарттарының бірі экономиканың өсуінен көлік кешенінің озық қарқынмен дамуы болып табылады, себебі дүниежүзілік практика өнеркәсіп өндірісінің 1% өсімі тасымалдар көлемінің 1,5-1,7% өсіміне әкелетінін көрсетеді.

Көлік кешенінде белгіленген оң өзгерістер қарқынының сақталуы екі-үш жылдан кейін көлік объективті себептерге бола әлеуметтік-экономикалық өсуді кідіртуге, Қазақстанның халықаралық рыноктағы бәсекелестік тұғырларын

едәуір төмендетуге әкелуі мүмкін. Еркін нарық қатынастарына көшу көлік кешені қызметінің негізгі көрсеткіштерінде көрініс тапты. Мәселен, 1990 жылдан бастап 1999 жылға дейінгі кезеңде көліктің барлық түрлерімен жүк тасымалдау 2,5-есе, жүк айналымы - 3,5-еседен аса, жолаушылар тасымалы-5 есе қысқарды. Соңғы екі жылда осы көрсеткіштердің өсу үрдісі байқалып отыр. Ұлттық экономикада көлік кешені рөлінің тұрақты өсуі байқалады. Егер 90-жылдардың басында Қазақстан Республикасының ішкі жалпы өніміндегі көлік пен байланыстың үлесі 8,9% деңгейінде бағаланса, онжылдықтың соңында ол 13,3% дейін өсті. Бұл ретте, көлік кешені үлес салмағының өсімі, негізінен елдің экономика құрылымындағы кейбір салаларының үлесі күрт төмендеуінен орын алды.

Соңғы кезде нарықтық қатынастарды барынша дамытуға және көлік жүйесінде бәсекелестік ортаны дамытуға бағытталған экономиканы ырықтандыру одан әрі экономикалық ілгерілеуге нақты алғаш шарттар жасады. Қазақстанда осы жылдары экономиканың өсуіне бара-бар көлік қызметін көрсету рыногы қалыптасқан. Алайда, көлік жүйесінің қуатты әлеуеті соның ішінде Қазақстанның аумағы арқылы халықаралық транзит мүмкіндігі әзірше жеткілікті тиімді пайдаланылмайды.

Автокөлік негізгі басымдықтары:

- қазіргі заманғы ұлттық көлік инфрақұрылымын қалыптастыру және дамыту;
- еліміздің батыс аймағының көлік инфрақұрылымын дамыту;
- қазақстандық көлік кешенінің халықаралық көлік жүйесіне кірігуі процесін жеделдету және елдің транзиттік әлеуетін дамыту;
- мемлекеттік реттеуді жетілдіру және бәсекелестік ортаны дамыту болып табылатын көлік саласында мемлекеттің қазіргі заманғы стратегиясын әзірлеу қажеттілігіне әкеледі.

Еуроазиялық құрлықтың орталығында Еуропаның Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азияның көлемді және серпінді дамып келе жатқан рыноктарының арасында орналасқан Қазақстанның экономикасы көбіне мемлекеттің жоғары әлеуетті транзиттік мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға байланысты. Ұлттық көлік жүйесінің дамуына, сондай-ақ елдің үлкен аумағы (2725 шаршы километр), халықтың төмен тығыздылығы (орта есеппен 1 шаршы километрге 6 адамнан кем), шикізат және өндірістік ресурстардың едәуір шашыраңқы орналасуы ерекше мән береді.

Темір жол және авиация көлігі үшін жағдай ескірген инфрақұрылымның іс жүзінде толық сақталуымен қиындап отырады. Өзара байланыстырылған және бірін-бірі өзара толықтыратын элементтердің технологиялық және пайдаланымдық сабақтас жүйе ретінде ұлттық көлік инфрақұрылымы мемлекеттік реттеу мен басқарудың тұтас объектісі ретінде қаралады.

Оны қалыптастыру мен дамыту жөніндегі негізгі міндеттер:

- көлік кешенінің жекелеген секторларының дербес және қатар жұмыс істеуінен оларды дамытудың тұжырымдамалық жағынан бірыңғай стратегиялық моделіне, республикалық және аймақтық деңгейдегі қызметін үйлесімді жоспарлауға көшу

- Қазақстан Республикасының магистральдық транзит-көлік коммуникацияларының халықаралық тәжірибені ескере отырып, оларды кешенді басқаруды, ұстауды және дамытуды қамтамасыз ете отырып, бірыңғай көлік дәліздерін қалыптастыру

- көлік кешенінің барлық секторларының қазіргі көлік желілерінің техникалық және технологиялық деңгейлерін арттыру

- түр аралық технологиялық және ұйымдастырушылық оңтайландыру, өміршендігін қамтамасыз ету және пайдалану жүйелерін ұтымды біріктіру және бірлестіру есебінен көлік инфрақұрылымының жұмыс істеу ресурс сыйымдылығын төмендету

- мұнай өңдеу зауыттарына мұнайды жеткізу үшін ішкі мұнай құбырларын салу

- ресей бағытындағы экспорттық құбырларды қайта жанарту.

Мемлекеттік реттеудің негізінде басты қағидаты - кәсіпкерлік қызмет еркіндігі сақталады, мұның өзі барлық рынок субъектілері үшін көліктік және онымен байланысты сервистік қызмет көрсету үшін бірдей мүмкіндікті білдіреді. Негізгі назар жекешелендіру сәттерінен рыноктың барлық меншік нысанындағы субъектілерінің қатынастарын жетілдіруге, олардың тиімді дамуы үшін жағдай жасауға аударылады. Бұл ретте мемлекет аса маңызды көлік коммуникацияларына (магистральдық автомобиль және темір жолдар) және көлік инфрақұрылымының басты объектілеріне (республикалық маңыздағы әуежайлар, Ақтау порты, әртүрлі навигациялық, диспетчерлік қызметтер және т.б.) меншік құқығын өзінде сақтап қалады, олардың қызметінің ұлттық қауіпсіздік пен қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты емес бөлігін ғана коммерцияландырады.

Өңірлік бөліністе 2024 жылғы қаңтарда жүк айналымының төмендеуі Алматы (9,4%), Шымкент (5,7%), Астана (5,4%) қалаларда және Қостанай (10,8%), Шығыс-Қазақстан (5,8%), Ақмола (5,8%), Қарағанды (4,9%), Абай (3,7%), Ұлытау (3,2%), Павлодар (3,1%), Солтүстік-Қазақстан (3%), Ақтөбе (2,8%), Қызылорда (0,8%), Атырау (0,3%) облыстарында байқалады.

Жолаушылар айналымы ең көп дәрежеде Алматы (27,2%), Астана (14,6%), Шымкент (6,5%) қалаларында және Алматы (40,5%), Ұлытау (26,9%), Жамбыл (19,8%), Қостанай (13,8%), Түркістан (11,2%), Қызылорда (8,8%), Солтүстік-Қазақстан (2,7%), Ақмола (0,8%), Шығыс-Қазақстан (0,2%) облыстарында ұлғайды.

1-кесте -2024 жылғы қаңтардағы жүк айналымы және жолаушылар айналымы, %-бен

	Жүк айналымы	Жолаушылар айналымы
Қазақстан Республикасы	98,5	109,3
Астана қаласы	94,6	114,6
Алматы қаласы	90,6	127,2
Шымкент қаласы	94,3	106,5

Ағымдағы жылы Қазақстан Республикасы бойынша жүк айналым көлемі

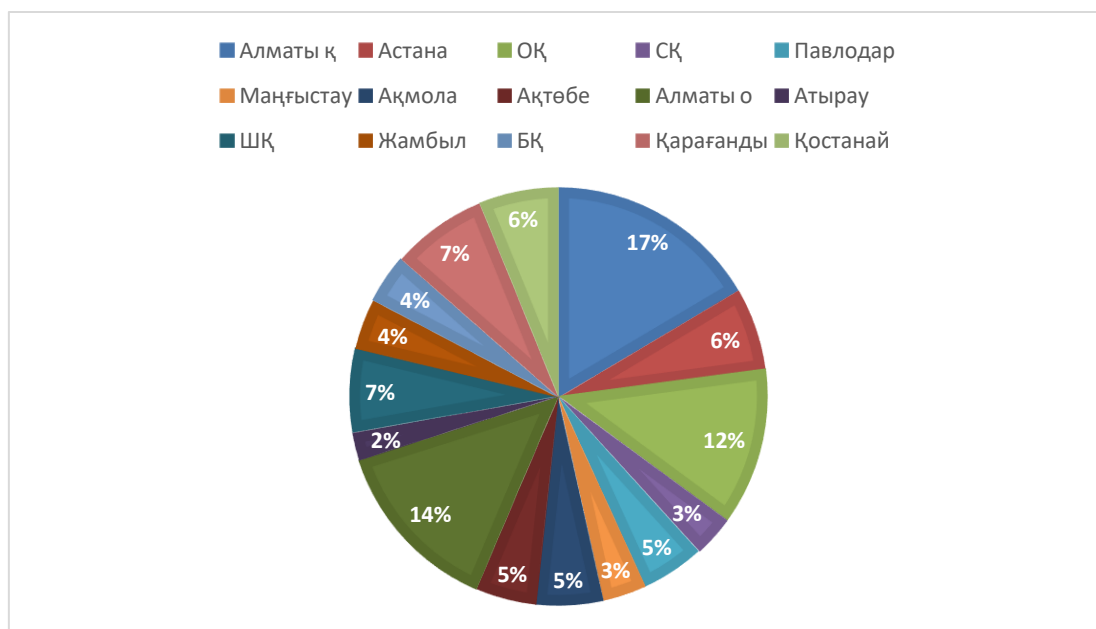
98,5% ,жолаушылар айналымы 109,3%-ды құрады.Астана қаласы бойынша жүк айналым көлемі 94,6%,жолаушылар айналымы 114,6% болды. Ал Алматы қаласы жүк айналымы 90,6% ,жолаушылар айналымы 127,2%-ды құрады. Шымкент қаласы бойынша жүк айналымы 94,3% ,жолаушылар айналымы 106,5%-ды құрады.

Теміржол көлігі: 2024 жылғы қаңтарда республика темір жол көлігімен 31,8 млн. тонна жүк тасымалданды, бұл 2023 жылғы қаңтар деңгейінен 5,5%-ға азайды, осы кезеңде жүк айналымы 25,3 млрд. т-км құрады (2023 жылғы қаңтармен салыстырғанда 6,5%-ға ұлғайды), 1,8 млн. жолаушы тасымалданды (2023 жылғы қаңтарға қарағанда 5,6%-ға артық), жолаушылар айналымы 1,4 млрд. п-км құрады (2023 жылғы қаңтарға қарағанда 3,4%-ға өсті).

Автомобиль және қалалық электр көлігі: 2024 жылғы қаңтарда өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда автомобиль көлігімен жүктасымалдау 0,7%-ға азайды және жүк айналымы 11,5%-ға ұлғайғаны байқалады. Бұл ретте жолаушыларды тасымалдау және жолаушылар айналымы тиісінше 7% және 4,7%-ға ұлғайды.

Құбыр көлігі: 2024 жылғы қаңтарда 24,8 млн. тонна жүк тасымалданды (2023 жылғы қаңтарға қарағанда 6,5%-ға артық), жүк айналымы 12,8 млрд.т-км құрады (2023 жылғы қаңтармен салыстырғанда 7,2%-ға өсті).

Әуе көлігі: 2024 жылғы қаңтарда республиканың әуе көлігімен 1,2 млн. жолаушы тасымалданды (2023 жылғы қаңтармен салыстырғанда 27,3%-ға ұлғайды), жолаушылар айналымы 2,3 млрд. п-км құрады (2023 жылғы қаңтармен салыстырғанда 18,7%-ға ұлғайды).

Сурет 1 - Автокөлік құралдарының үлесі

Коммерциялық тасымалдаумен айналысатын кәсіпкерлердің тасымалдау көлемін бағалауды есепке алғанда, республика автокөлігімен 2008 жылы 1721,0 млн.тонна жүк тасымалданды, жүк айналымы -63,5млрд.ткм құрады. Қазақстанның көлік жүйесінде темір жол көлігі жетекші рөл атқарды. Басқа

мемлекеттер аумағында 336,1 км Қазақстан темір жолдары орналасқан.

Автомобиль зауыттарында жүк және жолаушылар таситын автомобильдер, сұйық заттар (бензин, май, су, сүт т.б.) тасуға арналған автоцистерналар, автокүймелер (автофургондар), сусымалы және жабысқақ жүктерді таситын автоқотарғыштар, тіркемелер, жартылай тіркемелі сүйреткіштер, цемент, мал, мал азығын таситын арнайы қораптары бар автомобильдер, тез бұзылатын жүктерді таситын рефрижераторлар т.б. шығаратын болды. Автомобиль өндірісі бензин, керосин, металл, бояуларды көп талап еткендіктен Автомобиль өнеркәсібі мұнай, химия, металлургия өнеркәсібінің өркендеуіне жол ашты. Сомен бұл автокөлік сала мықты дамып келе жатқан сала деп алсақ болады.

Қазақстан Республикасының автокөлік тасымалдарының қазіргі жай-күйі басқа мемлекеттерде, оның ішінде Кеден одағы елдерінде жасанды тосқауылдар жасау салдарынан халықаралық көлік қызметтері нарығында қазақстандық тасымалдаушылар санының төмендеуімен сипатталады; қазақстандық тасымалдардың үлесі ең аз болатын халықаралық қатынаста жүк және жолаушылар тасымалдарына қажеттіліктің болуы; шетелдік көлік қызметтері тарапынан халықаралық автокөлік қызметтері нарығында бәсекелестік жоғары тозуы және қазақстандық автокөлік құралдарының әлсіз техникалық жай-күйі; өндірістік-техникалық базаны дамытудың төмен деңгейі; халық пен кәсіпорындарда тасымалдауға жоғары қажеттілік; тасымалдаушылар арасында жолаушылар көлігі маршруттарын бөлудің конкурстық жүйесі.

"АЗИЯ АВТО" АҚ (Өскемен қ.) қазақстандық автоқұрастыру зауыты 2002 жылы құрылған және Қазақстандағы жеңіл автомобильдердің ірі өндірушісі болып табылады. Зауыт серіктестері арасында жетекші әлемдік концерндер: "Volkswagen Group", "General Motors", "Renault-Nissan-АвтоВАЗ" және "KIA Motors". "АЗИЯ АВТО" АҚ қуаттылығында Skoda (Fabia, Octavia, Superb, Yeti), Chevrolet (Aveo, Captiva, Cruze, Epica, Lacetti), Lada 4x4, KIA (Sorento, Mohave, Cerato, Sportage, Soul, Cadenza, Optima, Picanto). Ішкі нарықта сатылған отандық құрастырылған автомобильдердің үлесі 2013 жылдың соңына қарай 25 % - құрайды. Таяу болашақта жаңа автомобильдерді сату көлемі алдыңғы автомобильдермен салыстырғанда кемінде 80% - ға ұлғаяды және шамамен 140-150 мың бірлікті құрайды, ал пайдаланылған автомобильдердің импорты төмен деңгейде қалатын болады. Пайдаланылған автомобильдерді қайта сатудың қайталама ішкі нарығының көлемі 2013 жылдың аяғында шамамен 180-200 мың бірлікке бағаланады.

Экономиканың әкімшілік-жоспарлы даму кезеңінде клиенттер мен тасымалдаушылар, әдетте, ұзақ мерзімді (әдетте жылдық) шарттар негізінде өзара іс – қимыл жасады. Қазір тасымалдаудың басым көпшілігі бір реттік тапсырыстар бойынша жүзеге асырылады. Іс жүзінде көлік кәсіпорындарының көпшілігі күнделікті жүк іздеумен айналысады. Бүгінгі таңда жүк жөнелтуші автомобиль тасымалдаушысын таңдағанда, ең алдымен, оның сенімділігі сияқты факторды басшылыққа алады. Сондықтан олардың көпшілігі бәсекелестері ұсынған қолайлы жағдайларға қарамастан дәстүрлі серіктестерінің қызметтерін пайдалануды жөн көреді. Сонымен қатар,

автокөлік қызметтері нарығы қазірдің өзінде жеткілікті. Егер клиент қандай да бір себептермен өз тасымалдаушысына қанағаттанбаса, онда оның басқа кәсіпорынның қызметтеріне жүгінуге нақты мүмкіндігі бар.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының 2001 жылға дейінгі автокөлік стратегиясы. URL: <http://adilet.zan.kz>
2. Л.Б.Миротина. Көлік логистикалық жүйелердегі жүк ағындары басқару, 2010.
3. С.Ю.Максимов Көліктің қалыптасуы мен дамуы Экономика ғылымдары, 2010.
4. «Қазақ ұлттық энциклопедиясы» 8 том. URL: <http://ru.m.wikipedia.org>
5. Дүниежүзіне жалпы шолу. ТМД елдері және тағы басқа мемлекеттердің автокөлік құрлысының пайызы.
6. Stat.gov.kz сайты. URL: <http://stat.gov.kz>
7. Атамқұлов Е.Д., Жанғаскин Қ.Қ., «Қазақстан Темір жол көлігі», «Қамтамасыз ету қызметі»: Алматы ХКАА, 2019, 580 бет.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Усенов А., Хамза С.

*Ғылыми жетекшісі Алмағамбетова Ш.Т., э.ғ.к., қауымд.профессор,
ҚАЗАЖИ*

Ел тәуелсіздігінің алғашқы күндерінен бастап Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерліктің қалыптасуы экономикалық саясаттың басымдықтарының бірі болып табылады. Бұл үшін қажетті жағдайлар өткен жылдар ішінде қалыптасты. Экономикалық қиындықтарға қарамастан, Қазақстан кәсіпкерлікті дамытудың дұрыс траекториясын таңдады. Осының арқасында тәуелсіздік жылдары шағын және орта бизнес секторы іс жүзінде нөлден дамыды, онда азаматтардың өз ісін дамытуға бастамашылдығы көрінеді. Бұған шағын және орта бизнесте жұмыспен қамтылғандар санының он есеге жуық өсуі дәлел бола алады: егер 1999 жылы елде 340 мың кәсіпкер болса, 2020 жылы олардың саны 3,3 млн-нан асты.

Қазақстан экономикасының ерекше секторы ретінде шағын кәсіпкерлікті қалыптастыруды құқықтық қамтамасыз етудегі алғашқы қадамдардың бірі 1992 жылғы 4 шілдеде "Жеке кәсіпкерлікті қорғау және қолдау туралы" ҚР Заңының қабылдануы болды.

Қазақстанда жеке кәсіпкерліктің қалыптасуындағы бетбұрыс 2000 жылдардың ортасы болып саналады. Мемлекет бизнесті тыңдай бастады, бизнес үшін қолайлы жағдай жасау үшін шаралар қабылдай бастады. Кәсіпкерлік институтының заңнамалық негізі 2006 жылғы 31 қаңтарда қабылданған "Жеке кәсіпкерлік туралы" ҚР Заңы болды. Заңда шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілері ұғымдарының бөлінуі көзделген, сондай-ақ

жеке кәсіпкерлік еркіндігін қамтамасыз ететін негізгі құқықтық, экономикалық, әлеуметтік жағдайлар мен кепілдіктер айқындалған.

2010 жылы "Даму" Қоры кәсіпкерлердің кредиттері бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялаудың және банктер алдында осы кредиттерге кепілдік берудің қаржы агенті, сондай-ақ "Бизнестің жол картасы-2020" мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде оқыту және кеңес беру бағдарламаларының операторы болды.

Мықты экономиканың негізі - ең алдымен күшті шағын және орта бизнес, стратегиялық мақсат - жалпы ішкі өнім (ЖІӨ)-дегі үлесін 2050 жылға қарай 50% - ға дейін жеткізу. Болашақта шағын және орта бизнес елдегі басты жұмыс беруші болуға тиіс. Ең алдымен, ол ауыл тұрғындарын тұрақты жұмыспен қамтамасыз етеді, жұмыссыздықты азайтады. Салық базасын қалыптастыра отырып, жергілікті бюджетті де толықтырады. Сонымен қатар, жаппай кәсіпкерлікті дамыту саналы патерналистік көзқарастар мен тәуелділіктен арылуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік аспектілерге – бірінші кезекте көпбалалы және аз қамтылған отбасылар үшін отбасылық бизнесті құруға баса назар аударып, кәсіпкерлікті қолдаудың жаңа нысандарын белсенді енгізу қажет.

Жүргізіліп жатқан реформалардың тиімділігі туралы ресми статистиканың деректері куәландырады. Мәселен, 2020 жылдың қорытындысы бойынша ел экономикасындағы Шағын және Орта Бизнес (ШОБ) үлесі 32,8% құрады, бұл бірқатар Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдеріне қарағанда жоғары (Ресей – 20,8%, Беларусь-26,4%). Бүгінгі таңда Қазақстандағы шағын және орта бизнесті негізінен шағын және шағын кәсіпкерлік субъектілері ұсынады, олардың үлесіне тіркелген ШОБ субъектілерінің жалпы санының 99,8% - ы тиесілі. Тіркелген 1,6 млн ШОБ субъектілерінің 84% - ы іс жүзінде жұмыс істейді.

Жұмыспен қамту мәселесін шешуде Қазақстан кәсіпкерлігінің маңыздылығын сипаттайды. Отандық шағын және орта кәсіпорындар жұмыспен қамтылған халықтың шамамен 40%, оның ішінде 34,6% - шағын бизнес есебінен тұрақты жұмыс орындарымен қамтамасыз етеді.

Қазақстанда кәсіпкерлікті дамыту саясатының іргелі бағыттарының бірі рұқсат-хабарлама және бақылау-қадағалау жүйелерін жеңілдету болып табылады. Кәсіпкерлер үшін жаңа мүмкіндіктер қолдау бағдарламаларын ашады ("Бизнестің жол картасы" және "Қарапайым заттар экономикасы"). Бизнеске жүктемені азайту және ШОБ секторын одан әрі дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау мақсатында "таза парақтан" реттеуді енгізу қажет.

Кәсіпкер жаңа құралға ие болады, оның көмегімен ол кәсіпкерлік субъектілеріне қойылатын міндетті талаптар туралы ақпарат ала алады және талаптар бойынша өзгерістерді бақылай алады.

Секція 4
***Особливості розвитку національної економіки
в умовах глобальних викликів***

**МЕТОЛИЧНІ АСПЕКТИ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ**

Клименко І.В.

*Науковий керівник: Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Енергетична безпека це стан захищеності від загроз енергетичній безпеці, а також порушень стабільності та безперервності. Ці загрози визначаються як зовнішніми (геополітичними, макроекономічними, кон'юнктурними) факторами, так і власне станом і функціонуванням енергетичного сектора країни. Загрози енергетичній безпеці традиційно об'єднуються в п'ять основних груп. Останнім часом список загроз був розширений загрозами кібербезпеки, реалізація яких може спровокувати серйозні екстремальні ситуації в енергетиці, чреваті значним зниженням можливостей забезпечення енергоресурсами споживачів. Кіберзагрози розглядаються як один з найважливіших сучасних видів загроз енергетичній безпеці.

Позаштатні ситуації в енергетичному секторі такі, як критичні або надзвичайні, є предметом досліджень енергетичної безпеки. Загрозами енергетичної безпеки є дефіцит потреб в ресурсах прийнятної якості в нормальних умовах і екстремальних ситуаціях, порушення стабільності і безперервності енергозабезпечення

З одного боку, стрімке поширення комп'ютерного середовища, розвиток інформаційних технологій і тенденція переходу до інтелектуальної енергетики роблять кіберзагрози однією з найважливіших тактичних і стратегічних загроз енергетичній безпеці. З іншого боку, на об'єктах критичної інфраструктури на фоні військової агресії та інших зовнішніх чинників спостерігається недооцінювання необхідності проведення систематичних превентивних заходів щодо запобігання кіберзагроз і постійного оновлення засобів захисту, що, в свою чергу, може вплинути на виникнення значного і тривалого дефіциту енергоресурсів в залежності від масштабу і наслідків кібератак.

Аналіз інцидентів показує, що критична інформаційна інфраструктура може бути уразливою для кібератак, здатних привести до руйнування фізичних систем і мереж. Також на фоні війни спостерігається збільшення зловмисних атак на автоматизовані системи управління технологічними процесами. Такі атаки вже не є гіпотетичними, і, відповідно, це вимагають ефективного захисту не тільки від випадкових збоїв, але і подібного виду загроз і небезпек, які є більш складними для прогнозування

Процес «цифровізації» енергетичних мереж, використання інтелектуальних технологій, датчиків і сенсорів Інтернету речей в роботі

енергетичних систем підвищують ризики в області кібербезпеки енергетичних підприємств. При реалізації концепцій інтелектуальної та цифрової енергетики необхідно враховувати наступні потенційні ризики використання сучасних інформаційних технологій, зокрема:

- підвищена складність інформаційної мережі підвищує кількість вразливостей для потенційних атак і ненавмисних помилок;
- мережі, взаємопов'язані з іншими мережами, які також можуть займати кілька «розумних» доменів мережі, збільшують ймовірність каскадних аварій;
- велика кількість взаємозв'язків програмних компонентів збільшує вразливість програмного коду, що спрощує зловмисникам впровадження в програмний код шкідливого коду і вразливостей;
- у міру збільшення вузлів мережі збільшується і число точок входу в систему для зловмисників.

При вирішенні проблеми переходу до інтелектуальної енергетики виділяють дві взаємопов'язані області – технологічна інфраструктура та інформаційно-комунікаційна інфраструктура. Успіх створення системи безпеки багато в чому залежить від успішного застосування сучасних інформаційних технологій. У свою чергу, говорити про застосування останніх має сенс при наявності розвиненої сучасної технологічної інфраструктури. Рішення щодо розвитку технологічної інфраструктури, безумовно, належать до класу стратегічних рішень. Для обґрунтування та підтримки прийняття таких рішень доцільно залучення інтелектуальних інформаційних технологій.

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСПРОПОРЦІЙ У ФОРМУВАННІ ТА ВИКОРИСТАННІ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ БАНКІВ

Коваленко М.О.

Науковий керівник: Непран А. В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Банківський сектор відіграє важливу роль у розвитку національної економіки. Станом на 1.12.2023 р. обсяг банківських кредитів становив 1007,6 млрд грн, або 19,2 % від ВВП. Стабільний розвиток банківської системи України у значній мірі залежить від формування та використання ресурсів позикового капіталу. Практика розвитку банківської системи в Україні засвідчила, що вітчизняні банки мають низький рівень фінансової стійкості.

Однією із причин порушення фінансової стійкості банківської системи України є наявність диспропорцій у формуванні та використанні ресурсної бази банків. Сутність диспропорції полягає в тому, що ресурсна база банків формується у значній мірі за рахунок короткострокових депозитів, тоді як кредити надаються переважно довгострокові. Такі розриви у формуванні та використанні ресурсної бази банків загрожують фінансовій стабільності банків. Це підтверджується даними табл. 1.

Таблиця 1 - Диспропорції у ресурсній базі банків за 2020-2023 рр. [1]

Роки	Довгострокові депозити (понад 1 рік), млрд грн	Довгострокові кредити (понад 1 рік), млрд грн	Перевищення (+, -), млрд грн
2020	146,4	482,6	-336,2
2021	146,3	505,0	-358,7
2022	131,1	480,9	-349,8
2023*	114,3	474,6	-360,3

* Дані на кінець листопада 2023 р.

Як засвідчили дані таблиці, у 2020 р. дисбаланс між ресурсною базою банків та їх активними операціями склала 336,2 млрд грн, а в 2023 р. вона зросла до 360,3 млрд грн. Ці дані підтверджують висновок про ризиковість кредитування банків. У випадку погіршення економічної кон'юнктури, о супроводжується зменшенням ресурсної бази, банки практично не здатні самостійно подолати кризові явища, стають фінансово неспроможними. Для подолання даної диспропорції доцільним є введення з боку НБУ обмежень на обсяги довгострокового кредиту. Їх ресурсною базою повинні бути довгострокові депозити, які залучаються банками.

Література:

1. Джерело: Кредити та депозити, надані депозитними корпораціями в Україні за відповідні роки. Національний банк України. URL. <http://bank.gov.ua>

РИЗИКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПЕРЕВІРКИ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ (СКРИНІНГУ)

Кучерявенко С.С.

*Науковий керівник: Мазаракі Н.А., д.ю.н., професор
Державний торговельно-економічний університет*

Характерною тенденцією сучасного регулювання інвестиційної діяльності іноземців є активне запровадження розвиненими країнами механізмів скринінгу прямих іноземних інвестицій задля забезпечення національної безпеки та громадського порядку.

Хоча даний механізм є об'єктивно необхідним у національному законодавстві, що відображається у потребі визначення та протидії дійсно небезпечним іноземним інвестиціям, процедура скринінгу в будь-якому випадку створює певний бар'єр також і для добросовісного іноземного інвестора, оскільки вимагає додаткових витрат матеріальних та нематеріальних ресурсів, що може негативно вплинути на інвестиційний клімат Держави.

Поряд з цим варто враховувати, що в національному законодавстві України велика кількість юридичних процедур на практиці потребують доопрацювань, оскільки обтяжені бюрократичними елементами, недотриманням встановлених строків розгляду та відсутності гарантій позитивного рішення навіть за умов беззаперечного дотримання вимог

заявником.

Також, Федорчак О.В. підмітив, що в Україні створено ґрунтовну нормативно-правову базу для здійснення інвестиційної діяльності, яка, за підрахунками різних дослідників, охоплює від 150 до 1 000 нормативно-правових актів. Очевидно, що такий масив законодавчо закріплених положень призводить до колізій, конкуренції та надмірної «завантаженості» у правовому регулюванні здійснення інвестиційної діяльності, і аж ніяк не сприяє підвищенню економічної привабливості України. Крім того, чинна законодавча база постійно зазнає численних змін та доповнень [1].

У свою чергу винесення рішення про заборону або обмеження придбання бізнесу з використанням механізму перегляду в конкретному індивідуальному випадку призводить до часткового запобігання розвитку ринку. Так, суб'єкти вільного ринку домовилися про певну транзакцію, однак держава втручається в це вільно прийняте ринкове рішення за допомогою відповідного механізму і таким чином його обмежує. Більше того, сама по собі процедура розгляду, незалежно від її результатів, вже є обтяжливою, оскільки зазвичай призводить до затримок у процесі придбання [2, с. 74].

Можливість заборони придбання створює ще одну змінну для зацікавлених сторін, від якої залежить успіх транзакції, але яку сторони не можуть контролювати. Це створює правову невизначеність і, можливо, навіть утримання окремих суб'єктів від потенційних транзакцій, оскільки ризик невдачі та пов'язані з цим марні витрати є для них надто високими. Поряд з цим, витрати зацікавлених сторін зростають у будь-якому випадку через додаткові консультації, які вимагаються відповідно до законодавства про зовнішню торгівлю – це саме по собі також є бар'єром для прямих інвестицій з третіх країн. Крім того, сторони вважатимуть за необхідне принаймні з самого початку врахувати у своєму плані угоди можливу затримку, спричинену процедурою перегляду [2, с. 74-75].

Всі вищезазначені аспекти в кінцевому підсумку призводять до того, що пропозиції щодо придбання, які підпадають під сферу інвестиційного контролю, опиняються в невігідному становищі порівняно з пропозиціями інших (вітчизняних) потенційних покупців. Всі ці абстрактні наслідки можуть мати негативний вплив на інвестиційні інтереси інвесторів з третіх країн, а отже, і на їхню власну економіку. Таким чином, очевидно, що механізм контролю за інвестиціями може мати гальмівний вплив на транскордонний ринок корпоративних поглинань. Це стосується як його безпосереднього застосування до конкретної транзакції, так і самого факту його існування [2, с. 75].

Перенесення цих висновків на питання, що розглядається, показує, що загальна ідея механізму перевірки прямих іноземних інвестицій для захисту ключових національних інтересів, за умови чіткого нормативного визначення процедури, є позитивним рішенням, хоча в будь-якому випадку і створює певні незручності для іноземного інвестора. Поряд з цим, у випадку неналежної реалізації на практиці, механізм скринінгу прямих іноземних інвестицій може

стати всього лише додатковим бар'єром для іноземного інвестора без будь-якого позитивного ефекту для економіки України.

Література:

1. Федорчак О.В. Систематизація законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності в Україні. Теорія та практика державного управління. 2017. № 4 (59). С. 1-10. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-4/doc/2/07.pdf>
2. Kretzschmar M, «Teil 1: Rechtspolitische und rechtsökonomische Erwägungen», Die Überprüfung drittstaatlicher Unternehmensakquisitionen zum Schutz der öffentlichen Ordnung und Sicherheit in der Europäischen Union: Grundlagen für eine unionsweite Rechtsangleichung (1st edn, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co KG 2022). URL: <https://doi.org/10.5771/9783748928737-62>

ВПЛИВ ІННОВАЦІЙ НА ГЛОБАЛЬНУ ТРАНСПОРТНУ ІНФРАСТРУКТУРУ

Куц АА., здобувач PhD

*Науковий керівник: Дмитрієва О.І., д.е.н., професор
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Сучасний світ переживає епоху значних трансформацій у транспортній сфері, керованих широким спектром інновацій. Від електричних автомобілів до автономних транспортних засобів, ці нововведення обіцяють радикально змінити спосіб, яким ми думаємо про мобільність і планування інфраструктури в містах та за їх межами.

Інновації у транспортній галузі не тільки дають змогу покращити ефективність пересування, але й сприяють створенню більш сталого і екологічно чистого майбутнього. Особливо значний вплив має швидке розширення мережі електричних автомобілів, яке зумовлене посиленням урядових норм, спрямованих на скорочення викидів вуглекислого газу. Інвестиції в ці сфери дозволяють значно збільшити пробіг на одному заряді, що робить електромобілі більш привабливими для споживачів.

Також важливим аспектом інновацій у транспортній сфері є використання великих даних і штучного інтелекту для аналізу транспортних потоків та покращення управління міським трафіком. Ці технології дозволяють зменшити затори, підвищити ефективність громадського транспорту і забезпечити більшу персоналізацію послуг.

Кожна з цих інновацій впливає на різні аспекти транспортної системи, спонукаючи до нових досліджень і розробок, що можуть далі перетворити цей критично важливий сектор.

Розвиток електричних транспортних засобів стимулює зростання інфраструктури зарядних станцій, що зменшує залежність від нафтопродуктів і сприяє зниженню викидів парникових газів. Це в свою чергу впливає на

глобальні енергетичні ринки і змушує уряди переглянути національні енергетичні стратегії.

Також важливим напрямом інновацій є розробка і впровадження автономних транспортних систем. Ці системи обіцяють підвищити безпеку дорожнього руху, знизити кількість дорожньо-транспортних пригод і оптимізувати рух транспорту, зменшуючи пробки та покращуючи загальну ефективність міської інфраструктури.

Третім значним напрямком є інтеграція інформаційних технологій в управління транспортними потоками, включаючи застосування великих даних та штучного інтелекту для оптимізації маршрутів, планування роботи громадського транспорту та управління пасажиропотоками. Ці технології дозволяють створювати більш гнучкі та адаптивні системи, що можуть швидко реагувати на мінливі умови.

Інновації в транспортному секторі відкривають нові можливості для створення більш ефективних, безпечних та сталого розвитку транспортних систем.

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Макаренко С.П., асп.

*Науковий керівник: Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

У цій роботі розглянуто вплив процесів цифровізації на підприємницьке середовище та їхню взаємодію. Варто зазначити, що в сучасному світі цифрова трансформація дедалі інтенсивніше проникає в суспільні сфери життя і дедалі міцніше пристосовується до тенденцій, що відповідають сьогоденню. Сьогодні без цифрових інноваційних структур не обходиться практично жодна сфера діяльності людини – цифровізація охоплює процеси від ведення бізнесу до польотів людини в космос. Особливо процес впровадження сучасних цифрових технологій цілком охопив підприємницьку діяльність.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що впровадження результатів процесів цифровізації в економіці призводить до активізації підприємницької діяльності, проте досі цікаво, як кількісно оцінити виявлений взаємозв'язок. Пошук відповіді на це питання і став метою цього дослідження. Для досягнення вищезазначеної мети поставлено такі завдання:

- 1). Виявити взаємозв'язок між підприємницькою діяльністю та цифровою економікою (процесами цифровізації);
- 2). Запропонувати низку заходів, що сприятимуть розвитку цифровізації в підприємстві.

Сьогодні одним із головних чинників соціально-економічного розвитку переважної кількості держав є цифровізація.

Цифрова трансформація є необхідною стратегією розвитку переважної кількості країн світу. Цифрова економіка – це система господарських зв'язків, у якій ключовим фактором виробництва є дані в цифровому вигляді,

опрацювання великих обсягів інформації та використання результатів аналізу для досягнення більш значущого соціально-економічного ефекту, як порівняти з країнами, що використовують традиційні форми господарювання.

Процеси цифровізації на сьогодні торкнулися всіх сфер суспільного та економічного життя. Підприємництво, як найбільш гнучкий сегмент економіки, прагне в найкоротший час освоїти цифрові технології, оскільки це створює передумови прискореного розвитку та отримання конкурентних переваг [1]. Вплив чинників цифрової економіки на підприємницьку систему, бізнес-процеси є невід'ємною частиною її розвитку і, безсумнівно, є актуальним.

Для аналізу впливу показників групи чинників цифрової економіки на показники групи чинників підприємництва було проведено кореляційний аналіз, який характеризує взаємозв'язок цих показників і тим самим підтверджує залежність однієї групи чинників від іншої. Варто зазначити, що цей статистичний метод дає змогу з використанням коефіцієнтів кореляції визначити, чи існує залежність між змінними і наскільки вона сильна.

Для виявлення впливу результатів впровадження процесів цифровізації на динаміку підприємницької діяльності на регіональному рівні було висунуто такі пропозиції:

1). Підвищення рівня цифрової грамотності трудових ресурсів. Як відомо, одним із чинників, які гальмують перебіг процесу цифровізації в регіонах, є недостатній рівень цифрової грамотності. Для цього пропонується створити та впровадити в регіони культуру, яка заохочуватиме цифрові досягнення;

2). Посилення та заохочення зацікавленості потенційних інвесторів у фінансуванні регіональних технологічних, інноваційних, цифрових проєктів. Так, для покращення комунікації між інвесторами та проєкт-менеджерами пропонується запровадити проведення відповідних виставок, ярмарків проєктів, конкурсів на регулярній основі. Такий підхід забезпечить розвиток цифрового середовища та тісніший зв'язок між обома сторонами;

3). Автоматизація бізнес-процесів. Однією з основних проблем у комерційних підприємствах є кадровий дефіцит, який може бути спричинений найрізноманітнішими причинами. Для запобігання таким наслідкам пропонується впровадити автоматизацію процесів для стандартизації бізнесу загалом і виключення ситуацій, коли доводиться створювати нові системи мотивації персоналу;

4). Вивчення нерівності в розвитку регіонів (наприклад, недостатня забезпеченість населення або окремих комерційних організацій інформаційно-комунікаційною мережею тощо) і подолання такої нерівності за допомогою індивідуальної програми сталого розвитку для кожного суб'єкта. Як правило, єдиного рішення для подолання такої диспропорції немає, проте необхідно розробити комплексний підхід і зробити акцент на цифровій грамотності населення та можливості якісних комунікацій між бізнесом і органами управління в кожному регіоні;

5). Нарешті, пропонується залучити додаткові фінансові кошти, які будуть спрямовані на розвиток цифрових проєктів у регіонах. Це дасть змогу залучити якомога більше зацікавлених людей до процесу вивчення цифровізації

(потенційних творців нових цифрових проєктів), а також забезпечить конструктивним зворотним зв'язком від потенційних замовників і вигодонабувачів. Органам влади, своєю чергою, такі заходи з підвищення цифровізації в регіонах дадуть змогу знайти точки зростання в процесі розвитку регіону, а також посприяти швидшому й ефективнішому впровадженню цифровізації в підприємницьку діяльність.

Запропонована кількісна оцінка впливу цифровізації на підприємництво та розвиток регіонів слугуватиме необхідним базисом подальших досліджень автора, спрямованих на виявлення бар'єрів, що можуть виступати перешкодою для ефективної трансформації результатів цифровізації у підприємницькій діяльності.

Література:

1. Chen N., Sun D., Chen J. Digital transformation, labour share, and industrial heterogeneity. *Journal of Innovation & Knowledge*. 2022. Vol. 7. No. 2. Pp. 1-14.

ДОВГОСТРОКОВЕ БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Мирошніков М. С.

Науковий керівник: Непран А. В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Стійкий економічний розвиток підприємств сфери матеріального виробництва у значній мірі обумовлений повноцінним і доступним фінансуванням. Це фінансування в економіці забезпечується ресурсами ринку капіталів. Серед окремих видів даного ринку найбільш потужний з точки зору і обсягів і стабільності сегменти ринку — це ринок банківських кредитів.

Зробимо аналіз вкладу банківського сектору у розвиток економіки України. За 2018-2023 рр. обсяг банківського кредиту скоротився з 1007,1 млрд грн до 996,0 млрд грн. В банківському кредитуванні значне місце займає державний сектор та фінансовий сектор. Заборгованість за кредитами, наданими державному сектору управління, на кінець 2023 р. становила 18,2 млрд грн проти 2,9 млрд грн на кінець 2018 р., тобто кредитування зросло майже у 6 разів. Суттєво зростало кредитування й інших фінансових корпорацій.

Для більш детального аналізу впливу операцій із сектором державного управління виділим із загального обсягу внутрішнього кредиту чисті кредити органам державного управління і вимоги до інших фінансових інститутів.

Таблиця 1 - Деякі показники активів банківського сектору, (млрд грн) [1, 2]

Показники	1.01.2020	1.01.2021	1.01.2022	1.01.2023
Внутрішній кредит	971,9	948,4	1044,0	1007,6
% до ВВП	24,4	22,5	19,2	19,2
В тому числі чисті кредити фінансовому сектору і органам державного управління	14,3	17,3	36,6	31,6
% до ВВП	0,4	0,4	0,7	0,6

Джерело: Розраховано автором.

Дані таблиці свідчать про значне кредитування сектору державних установ та інших фінансових корпорацій. Обслуговування державного сектору та інші операції всередині банківського сегменту, безумовно, мають важливе значення для розвитку економіки. Проте гіпертрофічний розвиток цих операцій обмежує можливості стійкого економічного зростання.

Література:

1. Кредити, надані депозитними корпораціями за відповідні роки. Національний банк України. URL. <http://bank.gov.ua>
2. Валовий внутрішній продукт за відповідні роки. Державна служба статистики України. URL. <https://www.ukrstat.gov.ua>

МЕХАНІЗМИ БЕЗОПЛАТНОГО ЗОВНІШНЬОГО ФІНАНСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Міжерицький В. А.

*Науковий керівник: Мельникова О. В., к.п.н., доцент
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

Україна вже два роки знаходиться у воєнному стані внаслідок озброєного нападу на неї росії. За цей час національна економіка зіткнулася із багатьма негативними викликами свого функціонування. Впоратися із суттєвим дефіцитом фінансових активів, збалансувати бюджет, зміцнити стійкість національної валюти й підтримати стабільність української економіки допомогла фінансова підтримка інших країн та міжнародних інституцій, особливо надані на безоплатній основі. Основні міжнародні безкоштовні джерела фінансування економіки України під час війни можна розділити за умовами надання та напрямками спрямування, зокрема на гранти, фінансову допомогу, міжнародну підтримку, а також гарантії інших країн й міжнародних організацій.

Грантами є безповоротні кошти, що надаються організаціями або урядами для фінансування конкретних проєктів чи програм. Грантові кошти можуть бути виділені для різних цілей, включаючи дослідження, розвиток

громадянського суспільства, гуманітарну допомогу, розвиток економіки та інше. Основна відмінність грантів від інших форм фінансування полягає в тому, що грантові кошти не потрібно повертати.

Грантове фінансування української економіки в умовах війни становить майже третину від усіх надходжень. Так, у 2023 р. міжнародні надходження загального фонду держбюджету України становили \$58 млрд. або 2128 млрд. грн., з яких 27% були грантовими коштами. Основними донорами грантової допомоги Україні у 2023 році були США (\$10950 млн.), Євросоюз, МВФ, Норвегія (\$190 млн.), Фінляндія (\$36 млн.), Швейцарія (\$30 млн.), Ірландія (\$21 млн.), Бельгія (\$3 млн.), Ісландія (\$2 млн.) й ін. [1]

Фінансова допомога країні - це надання фінансових ресурсів з метою підтримки розвитку, забезпечення стабільності або подолання кризових ситуацій у цій країні. Це може бути здійснено як урядами інших країн, так і міжнародними організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Європейський союз (ЄС) і т. д. Фінансова допомога може мати різні форми і бути призначена для різних цілей, включаючи: гуманітарну допомогу, допомогу на розвиток країни, фінансову підтримку економічної стабільності, підтримку демократії та прав людини. При наданні фінансової допомоги країні, у якій йде війна, важливо враховувати специфічні потреби та умови конфлікту, а також дбати про ефективне використання коштів та запобігання корупції.

Міжнародна підтримка включає різні форми сприяння, які надаються країнам або регіонам з метою підтримки стабільності, розвитку та вирішенню глобальних проблем, включаючи введення санкцій, миротворчі операції та інші заходи. Міжнародна спільнота може реалізовувати соціальну підтримку населення у вигляді медичного обладнання, харчових продуктів, матеріальних виплат для постраждалих від війни та іншу допомогу для забезпечення базових потреб населення. Крім того, введення санкцій проти країн-агресорів сприяють зміцненню міжнародного тиску на зупинку конфлікту.

Кредитні гарантії ще один механізм безповоротного фінансування країни, що представляють зобов'язання уряду чи фінансової інституції (наприклад, експортно-імпортного банку) перед кредитором (найчастіше комерційний банк або фінансова установа) в разі неплатоспроможності позичальника (компанії чи країни) виплатити йому частину або весь борг. Таким чином, кредитні гарантії забезпечують кредитора від можливих збитків внаслідок неплатежу. У воєнних умовах ризик неплатоспроможності країни може бути набагато вищим через знищення інфраструктури, економічну нестабільність, втрати виробництва та зростання військових витрат. Тому надання кредитних гарантії країнам, що перебувають у війні, може вимагати більш жорстких умов та додаткового аналізу ризиків. Кредитні гарантії надаються МВФ, Світовим банком або МБРР для проектів або фінансових угод, що забезпечує більшу впевненість для кредиторів та сприяють залученню додаткових ресурсів для розвитку. Гарантії для позик або кредитів, які Україна отримує від міжнародних фінансових установ або приватних кредиторів, можуть надавати й інші країни, наприклад, гарантія на випуск облігацій України на міжнародних ринках або на отримання

кредитів для фінансування важливих проектів розвитку. ЄС у 2023 р. в рамках Кредитної угоди надав кредитні гарантії та запропонував вигідні умови обслуговування боргу та сплати відсотків іншими країнами ЄС строком до 35 років [2].

Отже, безоплатна фінансова підтримка України іншими країнами та міжнародними інституціями сьогодні не лише дасть їй шанс на перемогу, але й дозволить реалізувати "мирний дивіденд" та побудувати глобальний опір економічному і військовому впливу авторитарних терористичних режимів. Допомога, яку Україна отримує, є великою сумою для нашої країни, але невеликою для країн-донорів. Ціна підтримки у багато разів перевищує ціну, яку заплатили б європейські країни, якби Україна зазнала поразки. Загалом, здійснення зовнішнього фінансування країни у війні може бути важливим інструментом для забезпечення ведення військових операцій Україною, гуманітарної допомоги та відновлення після перемоги нашої країни.

Література:

1. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення: 27.02.2024)
2. Міжнародна допомога Україні: підсумки 2023 і тренди 2024 року // *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mizhnarodna-dopomoha-ukrayini-pidsumky-2023-i-trendy-2024-roku> (дата звернення: 27.02.2024)

АНТИМОНОПОЛЬНЕ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В РАМКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

Швець К.Є.

*Науковий керівник: Прокопенко М.В., старший викладач
Харківський національний автомобільно – дорожній університет*

Антимонопольна діяльність завжди була однією з найважливіших областей державного втручання в національну економіку країни. На ринках, де умови перешкоджають ефективному функціонуванню галузі при конкуренції (наприклад, у природних монополіях), створюються громадські регулюючі органи, що контролюють їх економічну поведінку. На інших ринках, де монополія не є необхідною, громадський контроль зазвичай здійснюється через антимонопольне законодавство.

Законодавство ясно розрізняє горизонтальні та вертикальні угоди компаній. Горизонтальні угоди завжди підпадають під дію закону, у той час як вертикальні угоди привертають увагу антимонопольних органів лише у випадку, якщо вони призводять до домінування окремої компанії та обмежують конкуренцію. Згідно з законом, угоди між конкурентами вважаються протиправними, якщо сторони мають або можуть мати в

сукупності частку на ринку будь-якого товару понад 35%. Тобто закон регулює зловживання, пов'язані з домінуючим становищем економічного агента на ринку.

Антимонопольне законодавство забороняє наступні дії фірм.

1. Включення до договору дискримінуючих умов, які ставлять контрагента у нерівне становище порівняно з іншими економічними суб'єктами.

2. Згоду укласти договір лише за умови внесення до нього положень щодо товарів, в яких споживач не зацікавлений.

3. Створення бар'єрів для вступу на ринок або виходу з ринку іншим компаніям.

4. Порушення встановленого нормативними актами порядку ціноутворення.

5. Встановлення монопольно високих або монопольно низьких цін.

6. Скорочення або ліквідація виробництва товарів, на які існує попит або замовлення споживачів за наявності можливості їх беззбиткового виробництва.

7. Необґрунтована відмова від укладення договору з певними покупцями за наявності можливості виробництва або постачання відповідного товару.

У деяких випадках можна укласти явні картельні угоди, якщо це сприяє насиченню ринку товарами, покращенню якості продукції та зростанню конкурентоспроможності товарів, включаючи міжнародний ринок. Також це можливо, якщо позитивний вплив картелю переважає негативні наслідки його впливу на ціни.

Визначення домінуючої фірми грає важливу роль і зазвичай базується на її функціональних характеристиках. Фірму вважають домінуючою, якщо вона має вирішальний вплив на умови продажу на ринку або ускладнює доступ іншим суб'єктам економіки на цей ринок. Ринковий паєвий обсяг, який займає фірма, є важливим критерієм для державних органів тільки у випадку, якщо вона є стабільною.

Основний метод регулювання виникнення та функціонування монополій у національній економіці країни - це встановлення цінових лімітів. Однак демонополізація, яка є законною для фірм, що допускають монопольні дії більше одного разу, також є важливим методом. На жаль, ці методи часто виявляються неефективними і використовуються обмежено.

Питання злиття та поглинання в антимонопольному законодавстві базуються на кількісних критеріях, таких як певний обсяг активів та частка ринку. Проте деякі злиття та поглинання можуть бути дозволені, якщо позитивні ефекти структурних змін переважають їхні негативні наслідки.

Крім законодавчого антимонопольного регулювання, країни з ринковою економікою застосовують методи нормативно-орієнтованого впливу. Ці методи включають урядові закупівлі, податки, відсотки та державні субсидії.

Для подолання негативних монопольних тенденцій, забезпечення умов для досягнення і підтримки конкурентного середовища та прозорості операцій в національній економіці країни необхідно створити ефективну систему

державного регулювання у межах визначеного сектору.

Література:

1. Лагутін В. Д., Боровик Ю. І., Вертелева О. В. Державне антимонопольне регулювання : підручник. Київ : КНТЕУ, 2015. 480 с.
2. Смирнова К. В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі: теорія і практика : навч. посіб. Київ : Фенікс, 2017. 490 с.
3. Тетарчук І. В. Антимонопольне конкурентне право України : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2020. 174 с.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BƏRPA OLUNAN ENERJİ MƏNBƏLƏRİ VƏ ONDAN İSTİFADƏ

Həsənov Balabəy Samir

Elmi rəhbər: Şahin Vaqif oğlu Bayramov, i.f.d. dos.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan bərpa olunan enerji mənbələri baxımından zəngin bir ölkədir. Ölkənin quru ərazilərində 135 QVt, dəniz bölgələrində isə 157 QVt potensiala sahib olduğu qeyd edilir. Bundan əlavə, külək enerjisi potensialı 3000 MVt, günəş enerjisi potensialı 23000 MVt və bioenerji potensialı 380 MVt dəyərləndirilmişdir. Bu rəqəmlər Azərbaycanın bərpa olunan enerji mənbələrindən yararlanmaq üçün ciddi bir potensiala sahib olduğunu göstərir.

Azərbaycan enerji ixracatçısı olaraq tanınmasına baxmayaraq, bərpa olunan enerjinin istifadəsinə xüsusi önəm vermişdir. Ölkənin enerji təhlükəsizliyi siyasəti, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin gücləndirilməsi istiqamətində bir sıra işləri əhatə edir. Bu işlər arasında enerji təhlükəsizliyinin artırılması, enerji resurslarının diversifikasiyası və ekoloji norma və standartların tətbiqi daxildir.

2020-ci ilin 22 sentyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanan müvafiq Fərmanla, Energetika Nazirliyi yanında Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi yaradılmış və bu sahədə işlərin daha da sürətləndirilməsi üçün əsas yaradılmışdır. Agentliyin yaradılması bərpa olunan enerji mənbələrindən daha səmərəli və geniş miqyaslı istifadə etmək məqsədini güdür. Ayrıca, bərpa olunan enerji sahəsinin inkişaf etdirilməsi, qanunvericiliyin və mühitin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra müvafiq qanunlar və normativ hüquqi aktlar qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycanın "2030: Sosial-iqtisadi inkişafın Milli Prioritetləri" adlı sənədində ölkənin enerji siyasətinin mühüm bir parçası olaraq təmiz ətraf mühit və yaşıl inkişaf prinsiplərinin qorunması qeyd edilmişdir. Bu kontekstdə, bərpa olunan enerjinin iqtisadiyyatın bütün sahələrində genişləndirilmiş tətbiqi də öz əksini tapmışdır. Enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, enerji resurslarının çeşidliyinin artırılması və ekoloji tələblərin nəzərə alınması kimi mühüm prinsiplər, ölkənin enerji strategiyasının əsasını təşkil edir.

Azərbaycan dövləti kənar təsirlərdən mümkün qədər az asılı olaraq milli enerji

sektorunun yaradılmasına və davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə çalışır. Bu məqsədlə, ölkənin təbii enerji ehtiyatlarının qorunması, milli energetika sektorunun inkişaf etdirilməsi, əhalinin və iqtisadiyyatın enerji ehtiyaclarının tam və davamlı təmin edilməsi kimi prioritetlər müəyyən edilmişdir.

Son olaraq, işğaldan azad edilmiş ərazilərdəki su ehtiyatlarının və günəş enerjisi potensialının dəyərləndirilməsi, bu bölgələrdə bərpa olunan enerji layihələrinin həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar yaratmaqdadır. Bu ərazilərdəki enerji potensialının fəal şəkildə dəyərləndirilməsi, həm enerji təhlükəsizliyinin artırılmasına, həm də iqtisadi inkişafın təşviq edilməsinə xidmət edəcək.

Ədəbiyyat:

1. UNEP, Green Economy Scoping Study Azerbaijan – 2019 United Nations Environment Programme. URL: www.unep.org/greeneconomy
2. Jeremy Tamanini – GGEI Measuring National Performance in the Green Economy, DUAL CITIZEN LLC, 2016, 5th Edition, səh. 15-24.
3. Vüsal Qasımlı, Zaur Vəliyev, Mahir Hübətov, Şahmar Hacıyev – “Yaşıl İnkişaf: Enerji Səmərəliliyi Və Alternativ Mənbələr”, Bakı 2019 səh. 51-73.
4. Greening economies in the EU Eastern Partnership countries. URL: www.green-economies-eap.org

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADI İNKİŞAFINDA AQRAR SEKTORUN ROLU

*Həşimov Elçin Dərgah oğlu
Elmi rəhbər: Qasımov Cəlal, i.f.dos.
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Müxtəlif iqlimi və münbit torpaqları olan Azərbaycan Respublikası kənd təsərrüfatını iqtisadiyyatının əsas sahəsinə çevirərək, geniş çeşiddə məhsulların becərilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Tədqiqat Azərbaycanın iqtisadi inkişafında kənd təsərrüfatının çoxşaxəli rolunu araşdırır, onun ÜDM-ə, məşğulluğa, ixrac gəlirlərinə və kəndlərin inkişafına verdiyi töhfələrə diqqət yetirir., Kənd təsərrüfatı təkcə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin və özünütəminatının təmin edilməsində əsas deyil, həm də yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafda mühüm rol oynayır. Sektorun potensialına baxmayaraq, köhnəlmiş əkinçilik texnikası, müasir texnologiyaya məhdud çıxış və kənd təsərrüfatı infrastrukturuna kifayət qədər investisiya qoyulmaması kimi problemlər onun böyüməsinə və məhsuldarlığına mane olur. Məqsədyönlü dövlət siyasəti, texnologiya və infraqurstruktura artan investisiyalar və təkmilləşdirilmiş kənd təsərrüfatı təcrübələri sektorda əhəmiyyətli irəliləyişlərə səbəb ola bilər. Ölkəmiz öz kənd təsərrüfatı potensialından istifadə etməklə iqtisadi artımı gücləndirə, ərzaq təhlükəsizliyini yaxşılaşdırır və daha inklüziv kənd inkişafına nail ola bilər. Tədqiqat, aqrar sektorun Azərbaycanda daha geniş iqtisadi inkişafın katalizatoru kimi əhəmiyyəti, onun inkişafı və davamlılığını dəstəkləyən integrasiya olunmuş strategiyalara ehtiyac olduğunu vurğulayır.

Zəngin mədəni irsi və müxtəlif təbiət mənzərələri ilə seçilən Azərbaycan

Respublikası iqtisadi inkişafının həlledici mərhələsindədir. Ölkənin iqtisadi mənzərəsinə töhfə verən müxtəlif sektorlar arasında kənd təsərrüfatı fərqli və əsas rola malikdir. Xalqın tarixinə və ənənəsinə kök salmış bu sektor təkcə kəndlərin güzəranının əsasını təşkil etmir, həm də ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. Tədqiqat, aqrar sektorun Azərbaycanın iqtisadi inkişafındakı çoxşaxəli rolunu araşdırmaq, onun töhfələrini, çağırışlarını, davamlı artım və inkişafa doğru təklif etdiyi yolları vurğulamaq məqsədindədir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ölkənin müxtəlif iqlim qurşaqlarını əhatə edən əlverişli coğrafi mövqeyindən bəhrələnir və bu, geniş çeşiddə məhsul yetişdirməyə imkan verir. Kür çayı vadisinin münbit düzənliklərindən tutmuş Lənkəran rayonunun subtropik ərazilərinə qədər ölkənin kənd təsərrüfatı landşaftı məhsuldar olduğu qədər də müxtəlifdir. Müxtəliflik sektorun iqtisadi artıma təkan vermək, ərzaq təhlükəsizliyini artırmaq və kənd yerlərinin inkişafına təkan vermək potensialına sübutdur[1,s.87].

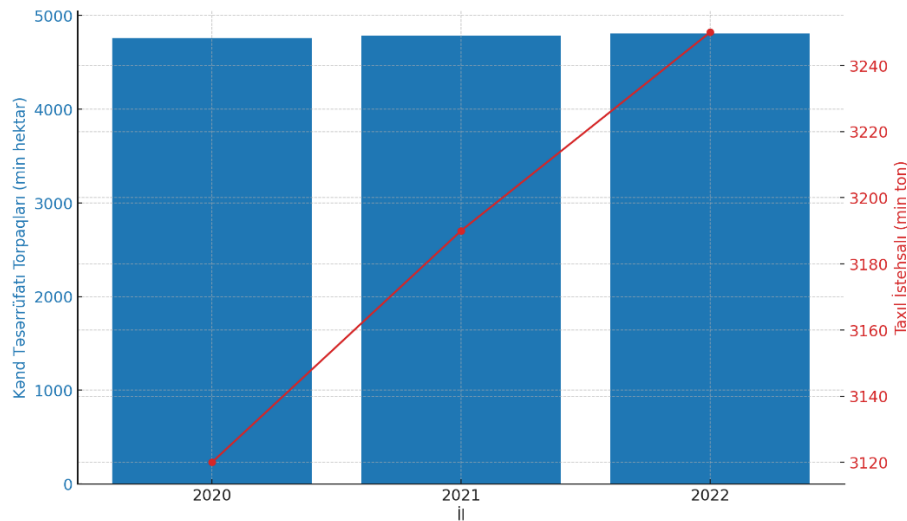
Cədvəl 1 - Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı Sektorunun Göstəriciləri (2020-2022)

Göstərici	2020	2021	2022
Ümumi Kənd Təsərrüfatı Torpaqları (min hektar)	4,760	4,785	4,810
Taxıl İstehsalı (min ton)	3,120	3,190	3,250
Tərəvəz İstehsalı (min ton)	1,450	1,485	1,520
Meyvə və Güləçi İstehsalı (min ton)	860	900	940
Mal-qara Populyasiyası (min baş)	9,700	9,800	9,900
Kənd Təsərrüfatının ÜDM-dəki Payı (%)	6.2	6.4	6.5
Kənd İşçilərinin Məşğulluq Dərəcəsi (%)	38.5	39.0	39.4
Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İxrac Dəyəri (milyon USD)	820	850	880

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Cədvəl 1-də, kənd təsərrüfatı torpaqlarının, taxıl, tərəvəz və meyvə istehsal həcmələrinin, həmçinin mal-qara populyasiyasının verilən illərdə artımını göstərir. Sektorun ÜDM-dəki payının, kənd yerlərində məşğulluğun və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dəyərinin artımını vurğulayır, bu da sektorun Azərbaycan iqtisadiyyatında daha da inkişaf etdirilməsi üçün potensialını göstərir[2,s.65].

Özünə xas üstünlüklərinə baxmayaraq, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektoru onun tərəqqisinə və məhsuldarlığına mane olan bir sıra problemlərlə üzləşir. Ənənəvi təsərrüfat üsullarına güvənmək, müasir texnologiyaya və yüksək keyfiyyətli materiallara çıxışın məhdudluğu, daha möhkəm infrastruktur və investisiyalara ehtiyac kimi məsələlər inkişafın qarşısında mühüm maneələrdir. Sektorun davamlılığı ekoloji narahatlıqlar, o cümlədən torpağın degradasiyası, su qıtlığı və iqlim dəyişikliyinə təsirləri ilə təhdid edilir və bu, təcili, hərtərəfli tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Qrafik 1. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı torpaqlarının və taxıl istehsalı.
Mənbə: <https://atm.gov.az/az/news/546/kend-teserrufati-ilinin-yekunlari-ve-2022-da>

Qrafik, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı torpaqlarının və taxıl istehsalının 2020-2022-ci illər arasındakı dinamikasını göstərir. Müvafiq olaraq min hektarla ölçülən kənd təsərrüfatı torpaqlarının və min tonla ölçülən taxıl istehsalının artım tendensiyasını vurğulayır[3,s.98].

Tədqiqat, Azərbaycanın iqtisadi inkişafında kənd təsərrüfatının rolunu araşdırmaq, onun hazırkı vəziyyətini, üzləşdiyi çətinlikləri və gələcək üçün təqdim etdiyi imkanları təhlil etmək məqsədi daşıyır. Kənd təsərrüfatının ÜDM-ə, məşğulluğa, ixrac gəlirlərinə və kənd yerlərinin inkişafına töhfələrini tədqiq etməklə sektorun Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün kritik əhəmiyyətini vurğulayır. Kənd təsərrüfatı sektorunu yüksəldə biləcək, onun davamlı artımını və ölkə üçün daha geniş iqtisadi inkişaf məqsədlərinə nail olunmasındakı rolunu təmin edə biləcək strategiyalar və siyasətlər haqqında anlayışlar təklif edir. Tədqiqat, kənd təsərrüfatının inkişafının mürəkkəbliklərini nəzərdən keçirərək, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektorunun bütün potensialından necə istifadə edə biləcəyi ilə bağlı müzakirələrə töhfə verməyə çalışır. Məqsəd təkcə qarşıda duran vəzifələri həll etmək deyil, həm də kənd təsərrüfatının[4,s.77].

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı sektoru ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır və davamlı inkişafa, ərzaq təhlükəsizliyinin artırılmasına və kənd yerlərinin rifahının yaxşılaşdırılmasına yol təqdim edir. Araşdırma boyu biz kənd təsərrüfatının Azərbaycan iqtisadiyyatına çoxşaxəli töhfələrini, o cümlədən ÜDM-də, məşğulluqda və ixracda əhəmiyyətli payını araşdırdıq. Köhnəmiş əkinçilik texnikası, qeyri-kafi infrastruktur və ətraf mühitlə bağlı problemlərə baxmayaraq, sektorun transformasiya və inkişaf potensialı böyük olaraq qalır. Nəticələr texnoloji tərəqqiyə, davamlı əkinçilik təcrübələrinə və kənd təsərrüfatı infrastrukturuna investisiyaların artırılmasına üstünlük verən məqsədyönlü müdaxilələrin və siyasətlərin zəruriliyini vurğulayır. Kritik sahələrin həlli ilə Azərbaycan öz kənd təsərrüfatı sektorunun bütün potensialını açə bilər, təkcə artan məhsuldarlığı və səmərəliliyi deyil, həm də kənd icmalarının və ətraf mühitin

davamlılığını təmin edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H. və İsmayılova, R. (2022). Azərbaycanca Davamlı Kənd Təsərrüfatı və İqtisadi İnkişaf. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
2. Həsənov, F. və Qurbanov, E. (2021). İqlim Dəyişikliyi və Onun Azərbaycanda Kənd Təsərrüfatı Məhsuldarlığına Təsiri. *Journal of Environmental Management and Agriculture*, 18(3), 245-261.
3. İbrahimov, Z., & Məmmədov, T. (2023). Kənd Təsərrüfatında İnnovasiyalar: Azərbaycanın İqtisadi Çiçəklənməsinə Yol. Bakı: Nurlan nəşriyyatı.
4. Cəfərova, O. və Rəsulzadə, S. (2020). Azərbaycanda kənd təsərrüfatı siyasəti və kəndlərin inkişafı

“YAŞIL İQTİSADIYYAT ”IN FORMALAŞMASINA BÖYÜK TÖHFƏ VERƏCƏK YAŞIL ENERJİ HƏDƏFİ

Mahmudov Rauf, Bİ21.1 qrup tələbəsi

Elmi rəhbər: Nəsimova Arifə

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan Respublikası işğaldan azad olunan ərazilərimizi “yaşıl enerji” zonasına çevirməyi hədəfləyir və bu istiqamətdə konkret addımlar atılmaqdadır. Bildiyimiz kimi, "yaşıl enerji" zonası ifadəsi təkcə bərpaolunan enerji mənbələrindən enerji istehsal edən yerlər barədə işlədilmir. Bu ifadənin əhatə dairəsi genişdir və özündə həm də ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin təşviqi, “yaşıl məşğulluq”un təmini, resurslardan səmərəli istifadə kimi çoxşaxəli məsələləri birləşdirir. Onun üçün də işğaldan azad olunan ərazilərimizin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi üçün kompleks tədbirlər görülür, “smartcity” (“ağıllı şəhər”), “smart-village” (“ağıllı kənd”) konsepsiyası əsasında kəndlərin və şəhərlərin inşasına başlanılır, ərazidə yaradılacaq sənaye müəssisələrinin “yaşıl iqtisadiyyat”a töhfə verməsinə xüsusi diqqət yetirilir, günəş və külək enerjisindən istifadə imkanları araşdırılır və s.

Qeyd edək ki, azad olunmuş ərazilərin təsdiqlənmiş potensialını 7200 meqavat günəş və 2000 meqavat külək enerjisi təşkil edir. Hesablamalara görə, günəş və külək enerji növlərinin istehsalı azad olunmuş Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru “yaşıl enerji” zonasına çevirəcəkdir. Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 28 noyabr tarixində Türkmənistanın paytaxtı Aşqabad şəhərində keçirilən İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) XV Zirvə Toplantısındakı çıxışından 181 təxminən 9-10 min meqavata çata bilər. Xüsusən də günəş enerjisi potensialı Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlıda, külək enerjisi potensialı isə Laçın və Kəlbəcərin dağlıq ərazilərində müşahidə olunur. Regionun Tərtərçay, Bazarçay, Həkəriçay kimi əsas çayları və digər kiçik çayları böyük hidroenerji potensialına malikdir. Həmçinin ilkin təhlillərə əsasən, Kəlbəcərdə 3093 m³ /gün, Şuşada isə 412 m³ /gün termal su ehtiyatlarının mövcud olması ehtimal edilir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kifayət qədər alternativ enerji mənbələrinin

mövcudluğunu nəzərə alaraq oranın “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsinin hədəflənməsi vaxtında verilən doğru qərardır. Şübhəsiz ki, qarşıdakı müddətdə işğaldan azad olunmuş ərazilərin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlə yanaşı, yerli şirkətlərin rolunun artırılması, o cümlədən xarici investorların bu işlərə cəlb edilməsi də vacibdir. Məhz BP şirkətinin vəsaitinin prosesdə yer alması digər xarici investorlar üçün də stimula ola bilər. Qeyd edək ki, enerji amili işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası və inkişafında həlledici rol oynayır. Onun üçün də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin 2020-ci il noyabrın 10-da imzaladıqları bəyanatda nəzərdə tutulmuş müddəaların icrasından irəli gələn, habelə Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə 2020-ci il 24 noyabr tarixində yaradılan Əlaqələndirmə Qərargahı və onun nəzdindəki İdarələrarası Mərkəzin işçi qruplarından biri məhz enerji təminatı məsələləri üzrə fəaliyyət göstərməkdədir. 2021-ci ildə azad edilmiş ərazilərdə 20 meqavat gücündə 4 su elektrik stansiyası inşa edilmişdir. Bunlar 8 MVt gücə malik "Güləbird", ümumi gücü 7,8 MVt olan "Suqovuşan-1" və "Suqovuşan-2" kiçik su elektrik stansiyaları və Kəlbəcər rayonunun ərazisində Lev çayı üzərində 4,4 MVt gücündə “Kəlbəcər-1” Kiçik Su Elektrik Stansiyasıdır. Hazırda azad edilmiş ərazilərdə ümumi gücü 140 MVt-a qədər olan və dağıdılan 33 KSES-in bərpası istiqamətində də iş aparılır.

2022-ci ildə gücü 27 meqavata bərabər olan daha beş stansiya “Azərenerji” tərəfindən bərpa edilib. Nəzərə alsaq ki, azad edilmiş bütün bölgələr bu gün Azərbaycanın digər bölgələri ilə elektrik xətləri ilə birləşdirilib, ona görə orada istehsal olunacaq enerji ümumi sistemə daxil ediləcək. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 21 iyun tarixli 357s nömrəli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində 2022-2026-cı illərdə “yaşıl enerji” zonasının yaradılması üzrə tədbirlər planı” təsdiq edilmişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşıl texnologiyaların və enerji səmərəliliyi tələblərinin tətbiqi ilə bağlı aidiyyəti dövlət orqanlarının (qurumlarının) iştirakı ilə əlaqələndirmə və monitoring üzrə müvafiq işçi qrupu yaradılmışdır. "Yaşıl enerji" zonasının yaradılmasına töhfə verəcək digər bir layihə isə Kəlbəcər və Laçın rayonlarında külək elektrik stansiyalarının tikilməsi ilə bağlıdır. Artıq bu layihə ilə xarici şirkətlər maraqlanırlar. İlkin hesablamalar göstərir ki, qeyd edilən ərazidə 100 MVt-dək gücdə külək elektrik stansiyasının tikilməsi perspektivlidir. Həmçinin "Xudafərin", "Qız Qalası" hidroqovşaqları və su elektrik stansiyaları layihələrinin icrası da uğurla davam edir. Ümumi qoyuluş gücü 200 MVt olan "Xudafərin" və 80 MVt gücündə "Qız Qalası" su elektrik stansiyalarının inşasının 2024-cü ilədək tamamlanması planlaşdırılır. Bu layihələrin reallaşması Azərbaycana illik 358 milyon kVt/st elektrik enerjisi istehsalına imkan yaradacaqdır.

Qeyd edək ki, 2022-ci ildə “yaşıl enerji” strategiyasına uyğun olaraq Kəlbəcər rayonunun ərazisində ümumi gücü 27 meqavat olan 5 kiçik su elektrik stansiyası tikilir. “Azərenerji” ASC-nin hesablamaları göstərir ki, Kəlbəcərdə yeni tikilən elektrik stansiyalarında il ərzində ümumilikdə 100 milyon kilovat/saata yaxın ekoloji cəhətdən təmiz enerji istehsal olunacaq. Bu isə 50 milyon kubmetr təbii qaza qənaət

edilməsi deməkdir. Yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərinin “yaşıl enerji” zonasına çevrilmək potensialı var və bu, ölkəmizdə “yaşıl iqtisadiyyat” ın formalaşmasına böyük töhfə verəcəkdir. Nəzərə alaq ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə mövcud olan bütün infrastruktur düşmən tərəfindən dağıdılmışdır. Hazırda həmin ərazilərdə infrastrukturun bərpası da “yaşıl iqtisadiyyat” prinsiplərinə əsasın həyata keçirilir, yeni salınan şəhər və kəndlərdə, sənaye zonalarında ekoloji normaların gözlənilməsi prioritetdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə “netto sıfır emissiya” zonasının yaradılmasının rəsmən bəyan edilməsi də bunun göstəricisidir. Qənaətimizcə, qarşıdakı illərdə işğaldan azad olunmuş ərazilərimiz “yaşıl iqtisadiyyat” prinsipləri ilə inkişaf edən dünyanın nümunəvi məkanlarından biri olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Qasımlı, V.Ə. İqtisadi artım. Bakı: 2021, 250 s. 25.
2. Qasımlı, V.Ə. Yaşıl inkişaf: enerji səmərəliliyi və alternativ mənbələr. / V.Qasımlı, Z.Vəliyev, M.Hümbətov, Ş.Hacıyev, G.Nəsibova. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. Bakı: 2014, 144 s.

ÖLKƏDƏ QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Mirzəyeva Vüsalə

Elmi rəhbər: Bayramov Şahin, i.f.d., dos.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi ölkəmizin qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biridir. Tezis qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının inkişafını, həmçinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün istifadə edilə bilən müxtəlif mexanizmləri müəyyən edir. İqtisadi dayanıqlılığın təmin edilməsi üçün neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun da inkişafının sürətləndirilməsi, artım dinamikası eyni zamanda ölkədə təbii, maddi və əmək resurslarından düzgün şəkildə istifadə olunması vacibdir. Tədqiqatın məqsədi təbii resurslar və iqtisadi amillər nəzərə alınmaqla qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı dərindən tədqiq edilməli, perspektiv dövrdə onun potensialı obyektiv qiymətləndirilməlidir. Ölkədə qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılması və innovasiyalaşdırma prosesi sürətləndirilməlidir. Bütün meyarlar nəzərə alınaraq perspektiv dövr ərzində planlaşdırılmış hədəflərə nail olmaq üçün qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı genişləndirilməli və inkişafı sürətləndirilməlidir.

Son illərdə ölkədə iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvələrindən olan qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində əsaslı nailiyyətlər əldə olunmuş, onun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi üstünlük təşkil etmişdir. Respublikamızda rəqabət qabiliyyətli və ixrac potensialı yüksək olan məhsulların istehsalı genişlənmişdir. İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatına görə, keçən il 2022-ci ilə

müqayisədə ixrac məqsədilə daxildə emal gömrük proseduru üçün idxal olunan mallarının dəyərində 85 faiz, prosedurdan yararlanan şirkətlərin sayında isə 77 faiz artım müşahidə edilib [1].

Son illərdə ölkəmizdə ixrac potensialının gücləndirilməsi istiqamətində bəzi mühüm layihələr həyata keçirilib. Nəticədə özəl bölmə sürətli inkişaf mərhələsinə daxil olub, sahibkarlığın hüquqi bazası formalaşdırılıb, iqtisadi sərbəstlik diqqət mərkəzində saxlanılıb. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, ticarət maneələrinin azaldılması və s. kimi mühüm tədbirlər də gerçəkləşdirilib. Ötən il ölkə üzrə qeyri-neft məhsullarının ixracı 2022-ci illə müqayisədə faktiki qiymətlərlə 9,8, real ifadədə 3,9 faiz artaraq 3 milyard 348 milyon dollar təşkil etmişdir. Bu yüksəliş ölkədə icra olunan iqtisadi islahatlarla bağlıdır. Yeyinti məhsulları üzrə ixrac 928 milyon dollar, elektrik enerjisinin ixracı 3,3 dəfə, spirtli və spirtsiz içkilərin ixracı 1,9 dəfə, plastmas və ondan hazırlanan məmulatların ixracı 19,3 faiz, qara metallardan məmulatların ixracı 13,3 faiz, meyvə-tərəvəz ixracı isə 8,7 faiz artıb.

Keçən il Rusiya Federasiyasına 1,1 milyard dollar, Türkiyəyə 783,9 milyon dollar, Gürcüstana 332,5 milyon dollar, İsveçrə Konfederasiyasına 175,3 milyon dollar, Qazaxıstana isə 95 milyon dəyərində qeyri-neft sektoruna aid mal ixrac olunub [2].

Qeyri-neft-qaz məhsulları üzrə ixracın dəyərində Rusiyaya (33,3 faiz), Türkiyəyə (23,4 faiz), Gürcüstana (9,9 faiz), İsveçrəyə (5,2 faiz), Qazaxıstana (2,8 faiz), Türkmənistanla (2,5 faiz), Ukraynaya (2,4 faiz), Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə (2,1 faiz), Qırğızıstana (1,8 faiz), Rumıniyaya (1,3 faiz), Özbəkistana (1,3 faiz), İtaliyaya (1,3 faiz), Latviyaya (1,2 faiz), Almaniyaya (1,0 faiz) göndərilmiş malların payı üstünlük təşkil etmişdir [3].

İİTKM-də hesabat konfransında “Bir pəncərə” İxrac Dəstək Mərkəzi tərəfindən 2023-cü ildə 5 ölkəyə – İsveçrə, Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan və İtaliyaya 243 milyon ABŞ dolları dəyərində ixrac həyata keçirilib. İxrac edilən məhsullar isə əsasən, qiymətli metallar, süd və qənnadı məhsulları, polad boru və pambıq mahlıcı olub [4].

Məlumdur ki, ixracın strukturunda xam neft, təbii qaz və neft-qaz məhsulları üstünlük təşkil edir. Bununla yanaşı, ötən il ixracda meyvə və tərəvəzlərin, plastik kütlə və ondan hazırlanan məmulatların, kimya sənayesi məhsullarının, alüminium və ondan hazırlanan məmulatların, pambıq lifi və ipliyinin, qara metallar və ondan hazırlanan məmulatların, alkoqollu və alkoqolsuz içkilərin, bitki yağlarının da payı yüksək olmuşdur [5].

Qeyri-neft sektorunun inkişafını daha da sürətləndirmək üçün bu sahəyə birbaşa xarici investisiyalar cəlb etməklə daxili istehsalın rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, idxalın əvəzlənməsi fəaliyyətinin dəstəklənməsi və yerli məhsullarla özünü təmin etmə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, qeyri-neft sektorunun ixrac imkanlarının artırılması milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrində strateji məqsədlər olaraq müəyyən edilmişdir:

1. ölkədə istehsal edilməyən yeni rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsalının təşkili üçün investisiya təşviqi mexanizmi;

2. rəqabətqabiliyyətli istehsalının dəstəklənməsi məqsədilə daxili bazar araşdırmalarına dövlət dəstəyi mexanizmi;

3. sahibkarlıq subyektlərinin istehsal fəaliyyətinin dəstəklənməsi üçün onların kadr potensialının artırılmasına dövlət dəstəyi mexanizmi

4. sahibkarlıq subyektlərinin istehsal etdikləri məhsulların ticarət şəbəkələrində satışının genişləndirilməsi;

5. ölkə iqtisadiyyatına birbaşa investisiyalar cəlb edilməsinin dəstəklənməsi mexanizmləri və s. [6].

Nəticədə, qeyri-neft sektorunun rəqabət və ixrac qabiliyyətinin artırılması məqsədilə:

- qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi, alternativ maliyyələşməyə açıq investisiya layihələrinin təqdim olunması, yerli malların ənənəvi və yeni bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, qeyri-neft məhsulları istehsalçılarının beynəlxalq bazara inteqrasiyası prosesinin sürətləndirilməsi və bu sektorun ixrac qabiliyyətinin artırılması;

- birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi, potensial imkanlarının təkmilləşdirilməsi və investisiya cəlbediciliyinin daha da artırılması məqsədilə ölkədə alternativ maliyyələşməyə açıq layihələr və yeni investisiya imkanları istifadəsi və s. kimi bu sektorun inkişafına yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

Ədəbiyyat:

1. Vaqif Bayramov. “İdxal-ixraca yaşıl işıq”. Xalq qəzeti.18.02.2024 <https://xalqqəzeti.az>

2. Vaqif Bayramov. “Azərbaycan malları xarici bazarları fəth edir”. Xalq qəzeti. 02.02.2024. <https://xalqqəzeti.az>

3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. URL: www.stat.gov.az

4. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin. URL: <https://ereforms.gov.az>

5. Rüstəm Kamal “İxrac olunan qeyri-neft məhsullarının həcmi və çeşidi artır”. Azərbaycan qəzeti. 27.02.2024.

6. Qeyri-neft sektorunda rəqabətqabiliyyətli daxili istehsalın dəstəklənməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında. URL: <https://e-qanun.az/framework/40086>

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA MÜƏSSİSƏLƏRİN ROLU

Sultanova Rəya Natiq qızı
UNEC - Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Azərbaycan Respublikasının görkəmli iqtisadçı alimlərinin milli sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafına həsr olunmuş elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyətli səmərəli əsərləri də bu baxımdan xüsusi dəyərləndirilməlidir: Səmədzadə Z.Ə. [1],

Nuriyev Ə.X. [2], Quliyev E.A. [3], Alıyev İ.H. [4], Salahov S.V. [5], Soltanlı İ. [6], İbrahimov İ.H. [7], Gənciyev G.Ə. [8], Şəkərəliyev A.S. [9], Balayev R.Ə. [10] və s. Doğrudur, təqdim olunan bu əsərlər konkret olaraq ərzaq təhlükəsizliyi məsələsinə həsr olunmamışdır. Ərzaq təhlükəsizliyi problemi ayrıca tədqiqat obyektinə cəlb olunmasa da, iqtisadi və milli təhlükəsizliyi şərtləndirən mühüm iqtisadi problemlər çərçivəsində bu problemə də toxunulmuşdur. Ərzaq məhsullarının əsas mənbəyi olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının müasir dünya standartlarına uyğun təşkili, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və subyektlərinin yaradılması, əkin sahələrinin müasir texnologiyalara uyğun becərilməsi, sahibkarlara subsidiyaların verilməsi, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, ərzaq məhsulları istehsal edən sənaye müəssisələrinin yaradılması və s. məsələlər ətrafı öyrənilmişdir.

Qida təhlükəsizliyi qida məhsullarının emalı ilə məşğul olan qida müəssisələri tərəfindən yerli, eləcə də beynəlxalq qida təhlükəsizliyi direktivləri tərəfindən verilən təlimatlara əməl etməklə təmin edilə bilər. Bu direktivlər qida istehsalında qida təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qida emalı müəssisələrində qida təhlükəsizliyi proqramları üçün təlimatlar təqdim edir. HACCP (Təhlükə Təhlili və Kritik Nəzarət Yanaşmaları Proqramı) proqramına uyğun olaraq qida məhsullarının müvafiq laboratoriya sınaq qeydlərinin, keyfiyyətə nəzarət qeydlərinin aparılması, qida emalı müəssisələrinin auditi və təftişi və Sanitariya Standart Əməliyyat Prosedurlarının (SSOP) və Ətraf Mühitin İdarə edilməsinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı tələblər bu qəbildəndir [11].

Qida təhlükəsizliyi sənaye prosesləri ilə istehsal olunan qida istehlakçıların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin etdiyi üçün çox vacibdir. Qida müəssisəsində qida təhlükəsizliyi prosedurlarının və proqramlarının olmaması həmin müəssisənin maliyyə gəlirinə, eləcə də gələcəyinə təsir göstərə bilər. Ərzaq təhlükəsizliyi əsasən hər bir ölkənin öz milli ərzaq müstəqilliyinə əsaslanır. Hər hansı bir ölkənin siyasi müstəqilliyi anlayışını qida suverenliyinin təmin edilməsi ideyası ilə müqayisə etmək düzgün deyil.

Bu o deməkdir ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə təhlükə yaranan fəvqəladə hallar zamanı ölkə öz vətəndaşlarını adekvat ərzaq və ərzaq məhsulları ilə təmin etmək üçün başqa ölkələrə müraciət etmir. Milli ərzaq təhlükəsizliyini və ərzaq suverenliyini təmin edən bir sıra amillər var, o cümlədən [12]:

- Ölkədə ərzaq və ərzaq istehsalının səviyyəsi
- Qida istehsalının iqtisadi faydaları
- Qida dəyəri
- Milli əhəlinin istehlak qabiliyyəti
- Ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı səviyyəsi
- Aztəminatlı insanlara dövlət tərəfindən verilən imtiyazlar və rifahlar
- Ölkənin mövcud ərzaq ehtiyatları.

İqtisadi səmərəliliyin artırılması və əlavə dəyər yaradılması baxımından bölgənin iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi rola malik bu sahənin 2007-ci ildən başlayaraq bərpası intensivləşdi. 2009-cu ildə muxtar respublika üzrə üzüm bağlarının əkin sahəsi 999 hektara 2018-ci ildə 1401,6 hektara çatdırılmışdır [13]. Muxtar respublikada üzümçülüyn inkişaf etdirilməsi, süfrə sortlarının artırılması və

şərabçılıqla məşğul olan emal müəssisələrinin tələbatının ödənilməsi məqsədilə bu sahə ilə məşğul olan sahibkarlara dövlət maliyyə dəstəyi göstərilmişdir.

Muxtar respublika ərazisinin əsas hissəsini dağlıq ərazilər təşkil etdiyindən heyvandarlıq dağlıq ərazilərin iqtisadiyyatında mühüm yer tutur. İndi ən mühüm vəzifə aqrar sahədə müxtəlif formalarda kənd təsərrüfatı itkiləri ilə bağlı aztəminatlı müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasıdır. Heyvandarlığa ət, süd, yumurta və yağ daxildir. Əkin sahələrini təbii üzvi birləşmə, taxıl, meyvə və tərəvəz ilə birləşdirərək, məhsuldan istifadə edərkən tələb olunan ehtiyacları da qarşılaya bilərsiniz. Heyvandarlıq üzvi gübrə verir, bitkilər isə heyvandarlıq yemi verir. Bunun nəticəsidir ki, idarələrarası əməkdaşlıq etibarlı kənd təsərrüfatı və yem ehtiyatlarının yaradılmasına, əmək məhsuldarlığının daha da artırılmasına, xarici mənbələrdən asılılığın neytrallaşdırılmasına, əhalinin yerli, təmiz ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasına öz töhfəsini verir.

Ədəbiyyat:

1. Səmədzadə Z.Ə. Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında / Z.Ə.Səmədzadə – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2009, – 208 s.
2. Nuriyev Ə.X. Davamlı və tarazlı regional inkişaf / Ə.X.Nuriyev – Bakı: “Avropa”, – 2017, – 240 s.
3. Quliyev E.A. Etibarlı ərzaq təminatı sistemi: kooperasiya və integrasiya problemləri / E.A. Quliyev – Bakı: Elm, – 2013, – 308 s.
4. Aliyev İ.H. Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri / İ.H.Aliyev – Bakı: “Elm”, – 2006, – 381 s.
5. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi / S.H.Salahov – Bakı: “Nurlan”, – 2004, – 504 s.
6. Soltanlı İ. Aqrar sahədə istehsalın maddi-texniki təminatının tənzimlənməsi mexanizmləri / İ.Soltanlı – Bakı: – 2011, – 256 s.
7. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı / İ.H.İbrahimov – Bakı: “NBS Printing Company” – 2016, – 655 s.
8. Gənciyev G.Ə. İxrac ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri / G.Ə.Gənciyev – Bakı: – 2003, – 147 s.
9. Şəkəraliyev A.S. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti / A.S. Şəkəraliyev – Bakı: – 2002, – 450 s.
10. Balayev R.Ə. Urbanizasiya şəraitində ərzaq problemi və aqrar-sənaye istehsalının inkişafının modelləşdirilməsi / R.Ə.Balayev – Bakı: –1996, – 150 s.
11. Yusifli, Y.A. Ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsasları və dünya ərzaq istehsalı / ADİU dissertasiya / – Bakı: – 2015. – 99 s.
12. Food safety and food microbiology URL: <http://animalcarevet.com/avslab/index.php/food-safety-food-microbiology/steps-to-ensure-food-safety.html> - food safety 2021.
13. Naxçıvan Muxtar Respublikası Statistika Komitəsinin materialları URL: <http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php> (Üzüm bağlarının əkin sahəsi)

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ QLOBAL BÖHRANLARA DAYANIQLIĞINI ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR

Vəliyeva Aytəkin

Elmi rəhbər: Kələšov Arif

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Müasir dünyada ölkələrin iqtisadi inkişaf sürətləri tamamilə fərqlidir. İqtisadi terminin önəmli amilləri sırasına qeyd etdiyimiz bərabərsizliyin əsas səbəblərinin aşkar edilməsi üçün iqtisadi artım anlayışını bir konsepsiya olaraq dərk edilməsi və onun dərinədən tədqiq edilməsi daxildir. İqtisadi artım müəyyən bir müddətdə iqtisadiyyatda vahid miqdar, vahid həcm artımı deməkdir. İqtisadi artım müəyyən dövrdə iqtisadiyyatda vahid miqdar, vahid həcm artımıdır. İqtisadi artım dedikdə, insanları və bütünlüklə ölkəni hal-hazırkıdan daha sağlam və daha qüvvətli bir gücə, yüksək gəlir səviyyəsinə doğru apara biləcək kəmiyyət artımı nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə, iqtisadi artım iqtisadiyyat üzrə istehsal edilən əmtəə həcmının artımı deməkdir. Bir çox iqtisadçıların qəbul etdiyi metoda görə iqtisadi artım, Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) ötən dövrə nisbətən faizlə artımıdır. Artım, yeni qiymətlərdəki artım (inflyasiya) nəzərə alınmadan real şərtlərlə hesablanır. Buna görə də real dəyərlərdən istifadə etməklə iqtisadi artımı ölçmək lazımdır.

Müasir şəraitdə maliyyənin iqtisadi sistemdəki rolu makroiqtisadi səviyyədə qiymətləndirilməlidir. Mühüm iqtisadi kateqoriya kimi onun mahiyyəti, funksiyaları, həmçinin təkrar istehsal prosesində tutduğu yer və mövqeyi məhz bu baxımdan araşdırılmalıdır. Artıq qeyd olunduğu kimi, hər bir dövlətin iqtisadi qüdrəti onun maliyyə vəsaitinin həcmi ilə ölçülür. Maliyyə vəsaitinin həcmi isə, əsasən maddi istehsal sahəsindən, yəni istehsalın inkişafından və əmək məhsuldarlığından asılıdır. Dövlət maliyyə vəsaiti hesabına geniş təkrar istehsalın fasiləsizliyini təmin edir. O, pul vəsaitinin müəyyən hissəsini qeyri-istehsal sahəsinin saxlanması, ölkənin ərzi bütövlüyünün təmin edilməsində çox mühüm rol oynayan ordunun maddi-texniki təminatına yönəldir.

Göründüyü kimi, maliyyə sistemi hər bir ölkənin sosial-iqtisadi həyatında çox mühüm rol oynayır. Maliyyənin öz funksiyaları vardır və onlar, bu gün də ən çox müzakirə olunan məsələlərdəndir. Ümumiyyətlə, mahiyyət hər hansı bir predmetin çoxsaylı xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən daxili məzmunursa, funksiya isə, obyektin xarici, yaxud zahiri cəhətlərini özündə əks etdirir.

Mürəkkəb global iqtisadi mühitin ölkə iqtisadiyyatına təsirləri çoxtərəfli olmuşdur. Ötən illə müqayisədə bir qədər azalsa da, Azərbaycanın əsas ixrac məhsullarının qiymətləri əlverişli olaraq qalmışdır. Bu da ölkənin tədiyə balansına, valyuta bazarında tarazlığa və iqtisadi aktivliyə pozitiv təsir göstərmişdir. 2023-cü ildə tədiyə balansının başlıca komponenti olan xarici ticarət balansı profisitli olmuşdur. Belə ki, ilin 11 ayında xarici ticarət balansında 15.7 mlrd. ABŞ dolları məbləğində müsbət saldo yaranmışdır. 2023-cü ilin 9 ayı üzrə cari əməliyyatlar hesabının profisiti 6.7 mlrd. ABŞ dolları və ya ümumi daxili məhsulun (ÜDM) 12.5%-i səviyyəsində olmuşdur. Profisitli tədiyə balansı şəraitində ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 2023-cü ilin 11 ayında 16.6% artaraq 68.2 mlrd. ABŞ dollarına

çatmışdır. 2023-cü ildə ölkədə iqtisadi artım davam etmişdir. 2023-cü ilin yanvar-noyabr aylarında əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ÜDM real ifadədə 0.8%, o cümlədən qeyri neft-qaz sektoru üzrə 3.2% artmışdır. Qeyri neft-qaz sektorunda iqtisadi artımı həm daxili, həm də xarici tələb dəstəkləmişdir. Dövr ərzində məşğulluğun səviyyəsində də artım müşahidə edilmişdir. 2024-cü ildə də pul siyasəti qərarlarının qəbulu zamanı valyuta bazarında gedən proseslər nəzərə alınacaqdır. [2].

Hazırkı qlobal böhranın zəif nöqtəsi sayılan banklar müxtəlif ölkələrdən depozit şəklində gələn və ilbəil artmaqda davam edən pullarla davrana bilmədilər. Çox da uzaq olmayan keçmişdə həmin pullar qısa müddətə və yüksək faizlərlə ticarət və xidmət sektoruna yönəldildi. Nisbətən sərfəli şərtlərlə borc götürüb köhnə borcları qaytarmaq təcrübəsi də kifayət qədər geniş yayılıb [3].

Iqtisadçıların fikrincə, qlobal iqtisadi prosesin hazırkı tendensiyaları göstərir ki, 1990-cı illərdən başlayaraq bizdə beş il ərzində ən aşağı göstəricilər olacaq. Dərin maliyyə böhranı olmadan inflyasiyanın azalmasına nail olmaq mümkün olsa da, qlobal iqtisadi göstəricilər kifayət qədər təvazökar olacaq. Inflyasiyanın azalması əsas dövlətlərin mərkəzi banklarının həyata keçirdiyi monetar siyasət, xüsusilə ilkin faiz dərəcələrinin artırılması sayəsində mümkün olub. 2023-cü ildə bu, 5,3 faiz idi. Bu il inflyasiya 3,7 faiz təşkil edəcək. Bununla belə, inflyasiya davam edir. Analitiklərin fikrincə, hazırkı vəziyyət dünyanın aparıcı dövlətlərinin 2030-cu ilə qədər qarşıya qoyduğu iqtisadi hədəflərə nail ola bilməyəcəklərini göstərir. Söhbət həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qeyd etdiyi prioritetlərdən, məsələn, dünyada ifrat yoxsulluğun aradan qaldırılması, istixana qazlarının emissiyasının azaldılması və digər iddialı məsələlərdən gedir. [4].

Ümumiyyətlə, qlobal maliyyə böhranın dərinləşməsi milli səviyyədə iqtisadi tənzimləmələrin səmərəsini azaltmış və dövlətlərustü tənzimləmə orqanlarının yaradılması zərurətini doğurmuşdur. Qlobal maliyyə böhranın təsirlərini minimumlaşdırmaq üçün beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının rolu çoxdur. Beynəlxalq maliyyə-iqtisadi təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən çoxtərəfli tənzimləmələrin inkişafı istiqamətləri həmin məsələlərdə iştirak edən dövlətlərin konkret maraqlarından, milli dövlətlərin həyata keçirdiyi siyasətdən asılıdır. Bu zaman çoxtərəfli razılaşmalar iştirakçıların milli suverenliyinə toxunmadan hökumətlər tərəfindən ticarət, maliyyə, valyuta məsələləri üzrə qəbul olunan qərarlara təsir göstərir. Bu sahəyə, dövlət siyasətində həyata keçirilən tənzimləmə tədbirləri ilə yanaşı, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir mexanizmi də daxildir. Çoxtərəfli tənzimləmələrin mərkəzi halqasını beynəlxalq ticarət, maliyyə, valyuta, investisiya sahəsində hamı tərəfindən qəbul edilən normaların yaradılması təşkil edir [5].

2023-cü ildə xarici iqtisadi mühit geosiyasi gərginliklərin təzyiqi altında qalmışdır. Bu dövrdə qlobal ticarət dünyada gedən iqtisadi fraqmentasiya proseslərindən təsirlənmişdir. Qlobal iqtisadi aktivlik zəifləmiş və maliyyə sabitliyi ilə bağlı risklər 2 artmışdır. Qlobal enerji və ərzaq qiymətlərində azalma müşahidə olmuş, dünyanın əksər ölkələrində monetar şəraitin sərtləşdirilməsi davam etmişdir. Bütün bunlar qlobal inflyasiyanın azalmasına səbəb olmuşdur. Bu dövrdə ticarət tərəfdaşlarında inflyasiya təzyiqləri azalsa da, əksər tərəfdaşlarda faktiki inflyasiya hədəfi üstələnmişdir. İl ərzində xarici şərait Azərbaycan üçün əlverişli olaraq qalmış,

tədiyə balansında iri həcmli profisit formalaşmış, qeyri neft-qaz sektorunda iqtisadi artım davam etmişdir. [6]/

Ədəbiyyat:

1. Madura, Jeff, 'Financial Market and Institutions', 7th Edition, Thomson South Western, s.442-445.
2. Mahrez Gil, Kaufmann Daniel, "Liberalization, Transparency and Financial Crisis", August 1999, s.21.
3. Wasserstom, Eric, "On the Financial Crisis: It's Not Just Weak Oversight" The New York Times, September 2008.
4. Kenç, Turalay, "Kredi Krizi Sonrasında Risk Modelleri ve Basel II Notu", "BDDK".
5. Kuruluş Yıl Dönümü" Konfransı, Avqust 20087. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.
6. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı.

ЖАҢАНДЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Акишева Н., Майтанова А., Русланулы Е.
Ғылыми жетекшісі Алмағамбетова С.Т., т.ғ.к., қауымд.профессор
Алматы технологиялық университеті*

XXI ғасырда экологиялық қауіпсіздіктің негізгі қауіптері мынадай жаһандық экологиялық проблемаларды білдіреді: атмосфераның ластануы, парниктік эффект мәселесі, озон қабатының сарқылуы, су ресурстарының ластануы және сарқылуы, биоәртүрліліктің төмендеуі, табиғи ландшафтты бұзу, жердің радиациялық ластануы.

Жер алып айна сияқты күн сәулелерін ғарышқа қайтарады. Бірақ олардың жолында метан (CH₄) мен көмірқышқыл газы (CO₂) сияқты парниктік газдар бар. Олар инфрақызыл спектрдің сәулелерін сіңіреді, сондықтан планетада температура жоғарылайды [1].

Метан молекуласының орташа өмір сүру уақыты шамамен 12 жыл, яғни ол өздігінен ыдырайды. Бірақ көмірқышқыл газы мәңгілік. Әрине, оны жердегі экожүйелер сіңіреді, бірақ олардың мүмкіндіктері шексіз емес. Қазір әртүрлі технологиялар пысықталуда, адамзат мұхитпен CO₂ сіңіру мәселесінде ешқашан тартыла алмайды. Сондықтан қазір ауаны қалай тазарту керектігі туралы емес, шығарындыларды қалай тезірек азайту керектігі туралы ойланған дұрыс.

Соңғы 70 жылдағы температураның өсуі ешқандай тарихи заңдылықтарға сәйкес келмейді. Жаһандық жылыну экономикалық дағдарыстарға, тіпті соғыстарға әкелуі мүмкін. Бұл бүкіл әлем үшін, бүкіл адамзат үшін маңызды сынақ. Мұндай өзгерістер биоәртүрлілікке орны толмас зиян келтіруі, экономика мен инфрақұрылымға өте жағымсыз әсер етуі, адамдарға тікелей қауіп төндіруі мүмкін.

Еуропа, АҚШ, Жапония және басқа да көптеген елдер "жасыл" энергияға көшудің ұзақ мерзімді стратегияларын қабылдады. Қазіргі жағдайда, егер экологиялық функцияның мазмұнында экологиялық қызметтің барлық аспектілері көрсетілмесе, мемлекет дамымайды. Бұл ретте экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, біздің ойымызша, қарастырылып отырған проблема тұрғысынан екі аспект бойынша зерттеу қажет: 1) Жаһандық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; 2) Қазақстанның ішкі экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Жаһандық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Адамзатқа заманауи жаһандық экологиялық сын-қатерлердің болуы әлемдік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын аймақтық және халықаралық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігін туғызды [2].

Сондай-ақ, өндіріс тиімділігінің артуы ресурстарды тұтынуды және Қалдықтардың пайда болуын азайту арқылы экологиялық жүктеменің төмендеуіне әкеледі. Жаһандану нәтижесінде экономикалық өсу қоршаған ортаны қорғауға қосымша қаржылық мүмкіндіктер береді, экологиялық қауіпсіздіктің үлкен деңгейін қамтамасыз ете алатын жаңа технологиялық жабдықты енгізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әдетте, аз дамыған елдерде экологиялық қауіпсіздікке деген қызығушылық өте төмен [3].

Бірақ, көбінесе мемлекеттің экономикалық дамуының бастапқы кезеңінде қоршаған ортаның жағдайы нашарлайды деп айтуға болады. Экономика мен өмір деңгейі өскен сайын экологиялық қауіпсіздік мемлекеттің басты міндеттерінің біріне айналады. Қоршаған ортаның ластануы, табиғи ресурстарды шамадан тыс тұтыну, оларды ұтымсыз пайдалану және сарқылу адамзатқа қазіргі жаһандық экологиялық сын-қатерлердің негізгі себептері болып табылады. Оларды жою қоршаған ортаның ластануын азайтуды және табиғи экожүйелердің сапалық және сандық сипаттамаларын жақсарту арқылы ресурстарды үнемдеуді талап етеді: атмосфераға техногендік шығарындыларды азайту, су объектілеріне антропогендік шығарындыларды азайту, өндірістік-шаруашылық және тұрмыстық қызмет қалдықтарын кәдеге жарату көлемін ұлғайту, тамақ өнімдерінің сапасын жақсарту және т.б.

Экологиялық саясат кез-келген деңгейдегі қызмет тек өндірістік-экономикалық қана емес, сонымен бірге өндірістің табиғатты қорғау жағын да ескеруі үшін алғышарттар жасайды. Экология саласындағы мемлекеттік саясат экономикалық және экологиялық мүдделерді біртұтас тұтастыққа байланыстыра отырып, меншіктің барлық нысандарындағы кәсіпорындар үшін мінез-құлық ережелерін белгілейді.

Мемлекет саясатының дербес бағыты ретінде экологиялық саясаттың болуы экологиялық тәрбие мен білім беру, экологиялық қозғалыстарды дамыту деңгейі жоғары экономикалық және индустриалды дамыған елдердің көпшілігіне тән. Мемлекеттік саясат экологиялық талаптарды қоғамдық мүдделер талап ететін дәрежеде ескереді. Экологиялық білім мен ағартудың гуманитарлық аспектілерінің рөлін күшейту, жоғары білікті кадрларды даярлау, энергия мен ресурстарды үнемдейтін технологияларды енгізу және т.б. мемлекеттік экологиялық саясат.

Осылайша, адамзатқа заманауи жаһандық экологиялық сын – қатерлер жағдайында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мемлекеттің экологиялық функциясының маңызды бағыты болып табылады, ол екі деңгейде жүзеге асырылады - жаһандық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және мемлекеттің ішкі экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Әдебиеттер:

1. Абайдуллаева М.М., Арупова Н.А., Арупов А.А. Жаһандық сын-қатерлер жағдайында Еуразиялық экономикалық одақтағы интеграциялық әсерлерді бағалау. «Тұран» университетінің хабаршысы. 2019. №3. Б.141-147.
2. Бейсенова Ә. С. Экология: Оқулық. - Алматы: Ғылым, 2019. 236 б.
3. Жатқанбаев Ж.Ж. Экология негіздері: Оқулық. Алматы : Зият, 2017. 210 б.
4. Қуатбаев А. Т. Жалпы экология: Оқулық. Алматы: Ғылым, 2018. 311 б.

Секція 5

Облік, аудит і оподаткування суб'єктів підприємництва: актуальні аспекти

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ ПІДПРИЄМСТВА

Гаврилюк М.Р.

*Науковий керівник: Болдовська К. П., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Дебіторська заборгованість є важливим показником фінансового стану підприємства та відображає суму грошей, які компанія очікує одержати від своїх клієнтів за товари або послуги, що були надані в кредит. Відповідно, на підприємстві має бути організований правильний її облік, що вимагає врахування різних теоретичних і методологічних аспектів.

Як об'єкт бухгалтерського обліку дебіторську заборгованість пропонується тлумачити як суму заборгованості дебіторів суб'єкту господарювання на певну дату, що є частиною активів останнього і виникла як наслідок зустрічних договірних зобов'язань. Така дефініція розкриває економічну природу дебіторської заборгованості з облікової сторони (актив) та відображає причини її виникнення (договірні зобов'язання).

Методологія бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості є цілісною багаторівневою системою взаємопов'язаних, взаємоузгоджених способів і методів, що утворюють чітку послідовність облікових робіт від реєстрації господарських операцій до складання звітності. Сукупність методів і процедур щодо дебіторської заборгованості визначається підприємством у Наказі про облікову політику.

Основним документом, що визначає методологічні засади формування інформації про дебіторську заборгованість у бухгалтерському обліку, зокрема, критерії визнання, методи облікової оцінки, порядок відображення в обліку тощо, та розкриття її (інформації) у фінансовій звітності, регламентуються НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [1].

Дебіторська заборгованість визнається активом, якщо, по-перше, існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод, по-друге, може бути достовірно визначена її сума [1]. При цьому особливості визнання та оцінки поточної дебіторської заборгованості визначаються способами (за об'єктами) її виникнення.

Первинний облік операцій з дебіторської заборгованості здійснюється на підставі господарських договорів і документів, що засвідчують факт здійснення господарської операції та відповідного виникнення чи погашення дебіторської заборгованості.

Синтетичний облік дебіторської заборгованості згідно з Планом рахунків [2] та Інструкцією № 291 [3] ведеться на рахунках 18 (довгострокова) та 34, 36,

37 (поточна), до яких підприємствами у робочому плані рахунків за потреби відкриваються аналітичні рахунки з огляду на особливості господарювання.

Аналітичний облік дебіторської заборгованості ведеться за кожним дебітором, за видами заборгованості, термінами її виникнення й погашення, за кожним пред'явленням до сплати рахунком тощо.

Іншим аспектом існування дебіторської заборгованості є необхідність її внутрішньогосподарського контролю. Підприємства повинні мати встановлені процедури для моніторингу й управління заборгованістю, включаючи своєчасні нагадування про платежі, взаємозв'язок з клієнтами щодо заборгованості та можливості вжиття заходів у разі затримок з платежами.

Крім того, важливо враховувати ризики, пов'язані з дебіторською заборгованістю, такі як невиклата заборгованості клієнтами або їх фінансова нестабільність. Ці ризики потрібно оцінювати й аналізувати для того, щоб вжити відповідних заходів для їх управління.

Отже, облік дебіторської заборгованості – це складний процес, який вимагає ретельного аналізу, використання відповідних методів і дотримання стандартів обліку. Збалансований підхід до цього питання допоможе підприємствам ефективно управляти своєю фінансовою діяльністю та забезпечити стійкий розвиток у майбутньому.

Література:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: затв. наказом М-ва фінансів України від 08 жовт. 1999 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (дата звернення: 28.02.2024).

2. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: затв. наказом М-ва фінансів України від 30 лист. 1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (дата звернення: 28.02.2024).

3. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: затв. наказом М-ва фінансів України від 30 лист. 1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 28.02.2024).

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ АУДИТУ В СИСТЕМІ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ

Половка А.В.

*Науковий керівник: Ковальова Т. В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Недостатній рівень контролю призводить до виявлення недоліків та неефективності у діяльності суб'єктів підприємницької сфери. З розвитком ринкових відносин, особливе значення набирає контроль, зокрема аудит, який

стає необхідним інструментом. Перевірка господарських операцій з використання бюджетних коштів є одним з найважливіших напрямів аудиторської діяльності через строго визначені цілі витрат та необхідність забезпечення їхнього належного використання.

Є висловлювання, тісно пов'язане з практикою аудиту: «Без аудиту немає надійності рахунків. Без надійності рахунків немає контролю. А без контролю чого варта влада?» Саме Великобританія вважається місцем народження сучасної аудиторської професії. У 1844 році там були прийняті законодавчі акти, зобов'язуючі акціонерні товариства проводити незалежний аудит своїх фінансових записів та звітів.

Після запровадження обов'язкового аудиту в Великобританії, Франція, а потім і інші країни, такі як Шотландія та США, ухвалили подібні закони протягом наступних п'яти років. В Україні аудиторська діяльність почала розвиватися в 1987-1989 роках із створенням контрольно-ревізійних груп на рівні міністерств фінансів.

Щодо самого терміну «аудит», то його однозначного визначення у міжнародній та національній практиці не існує. Походження слова від латинського «audit» означає «слухати». У середньовічній Європі аудиторами називали осіб, які приймали усні звіти, вважаючи цю форму надійнішою порівняно з письмовими документами, які можна було підробити.

Сьогодні одна з найбільших міжнародних аудиторсько-консалтингових компаній «BDO International» трактує аудит фінансової звітності наступним чином: «.....це перевірка фінансової звітності організації, за результатами якої формується аудиторський звіт, що підтверджує достовірність подання фінансової звітності компанії.» [2]. Американська асоціація бухгалтерів описує аудит як процес, у якому аудитор, що має спеціальне призначення, незалежно оглядає фінансові документи компанії та видає свою думку про них, дотримуючись при цьому законодавчо встановлених норм.

Предмет аудиту розглядається через його структурні елементи, а саме об'єкти. Л.П. Кулаковська та Ю.В. Піча вказують, що об'єкти аудиту мають різноманітні аспекти, тому неможливо надати повний перелік. Проте, сукупність об'єктів аудиту включає документально зафіксовану інформацію про наявність та рух засобів підприємства та джерел їх формування. Т.Г. Безуглова та Н.С. Усик визначають об'єкти аудиту як господарські засоби та процеси, що відображають виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємства протягом певного періоду.

Об'єкти аудиту можуть мати ширше визначення, включаючи індивідуальні чи взаємозв'язані елементи інформації чи інші аспекти діяльності системи, які підлягають якісній та кількісній оцінці. Ці об'єкти можуть варіюватися за своїм складом, цільовим призначенням, причетністю до різноманітних сфер діяльності та іншими особливостями.

Аудит бюджетних коштів в підприємствах — це діяльність, спрямована на збір, нагромадження та оцінку інформації про господарські факти і явища, пов'язані з надходженням та використанням коштів бюджетної підтримки. Ця діяльність виконується незалежним компетентним спеціалістом і

відображається у висновку.

Проведений огляд спеціальної наукової літератури показує різні підходи до визначення мети аудиту. Проте на основі аналізу поглядів різних авторів можна зробити висновок, що метою аудиту бюджетних коштів є визначення ступеня законності, повноти та точності відображення даних, які стосуються отримання та використання коштів бюджетної підтримки, а також їх цільового та ефективного використання.

Предметом аудиту використання коштів бюджетної підтримки є господарська діяльність, яка відображає інформаційну та економічну характеристику бюджетних коштів та знаходить своє відображення в бухгалтерській звітності. Об'єктами аудиторської перевірки при цьому є документально зафіксована інформація про стан і рух коштів бюджетної підтримки.

Література:

1. Аудит фінансової звітності за міжнародними стандартами аудиту - BDO. URL Shortener - Short URLs & Custom Free Link Shortener | Bitly. URL: <https://bit.ly/3vgjid6> (дата звернення: 18.03.2024).

ОБЛІК РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ

Половко А.В.

*Науковий керівник: Болдовська К. П., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Кругообіг коштів на підприємстві складається зі сукупності процесів, і одним з них, який займає важливе місце, є процес постачання. Цей процес є початковою стадією кругообігу, і закупівля предметів та засобів виробництва є важливою передумовою для основної діяльності будь-якого підприємства. В процесі постачання підприємства вступають у відносини з постачальниками товарно-матеріальних цінностей та здійснюють закупівлю матеріалів, необхідних для їх функціонування. Крім закупівлі цінностей, господарські суб'єкти також можуть потребувати різного роду робіт та послуг, і в такому випадку вони вступають у відносини з підрядниками. Отже, постачальники є основними контрагентами підприємств при закупівлі предметів та засобів праці, а підрядники – при отриманні робіт та послуг.

Згідно з характеристикою, наведеною колективом учених на чолі з Огійчуком М. Ф.: «Постачальники є юридичними або фізичними особами, які здійснюють поставки товарно-матеріальних цінностей та надають послуги, виконують роботи. Підрядники ж є спеціалізованими підприємствами або фізичними особами, які виконують будівельно-монтажні роботи на підставі договорів підряду на капітальне будівництво.» [1]

Облік розрахунків з постачальниками та підрядниками є невід'ємною частиною фінансового менеджменту будь-якого підприємства. Основною

метою цього виду обліку є точна реєстрація всіх фінансових операцій, пов'язаних із придбанням товарів чи послуг у постачальників або виконанням договорів з підрядниками. Сюди входить відстеження та облік платежів, здійснених постачальникам і підрядникам, а також сум заборгованості перед ними.

Завдання, пов'язані з обліком розрахунків з постачальниками та підрядниками, можуть включати в себе:

- реєстрація рахунків-фактур, отриманих від постачальників і підрядників, разом із відповідними реквізитами, такими як дата, сума та всі податки і збори, що підлягають сплаті;

- відстеження платежів, здійснених постачальникам і підрядникам, і забезпечення їх точного відображення у фінансовій документації компанії;

- моніторинг кредиторської заборгованості з метою забезпечення своєчасності платежів та оперативного вирішення будь-яких прострочених платежів;

- відстеження суми заборгованості перед кожним постачальником і підрядником та ведення точного обліку непогашених залишків і умов оплати;

- звіряти записи про кредиторську заборгованість зі звітами постачальників і підрядників, щоб забезпечити точне відображення всіх операцій у фінансовій звітності.

Належний облік розрахунків з постачальниками та підрядниками має вирішальне значення для забезпечення достовірності фінансової звітності, запобігання шахрайству та підтримки позитивних відносин з ключовими діловими партнерами. Він також може допомогти виявити тенденції та можливості для економії витрат або покращення управління постачальниками.

Першим кроком в обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками є створення документів на закупівлю, які можуть включати в себе замовлення на закупівлю, рахунки-фактури, накладні та платіжні інструкції. Ці документи є важливими, оскільки вони слугують доказом здійснення транзакції та використовуються для відстеження запасів, кредиторської заборгованості та інших фінансових записів.

Після того, як документи на закупівлю створені, транзакція реєструється в системі бухгалтерського обліку. Бухгалтерські записи повинні містити дату операції, назву постачальника, суму операції, а також будь-які застосовні податки чи знижки. Ці записи повинні вестися систематично і бути легкодоступними для подальшого використання.

В Україні податкові органи вимагають від підприємств регулярно подавати податкові декларації, в тому числі декларації з ПДВ. Ці декларації повинні відображати всі операції з постачальниками та підрядниками, а також містити інформацію про суми сплаченого та отриманого ПДВ. Неподання цих декларацій може призвести до нарахування пені та штрафів.

Нарешті, наприкінці звітного періоду підприємства повинні підготувати фінансову звітність, включаючи баланси, звіти про прибутки та збитки та звіти про рух грошових коштів. Ці звіти надають всебічний огляд фінансового стану підприємства і використовуються зацікавленими сторонами для оцінки

результатів діяльності підприємства.

Таким чином, облік розрахунків з постачальниками та підрядниками в Україні передбачає управління кредиторською заборгованістю, обробку рахунків-фактур, реєстрацію платежів, дотримання місцевих стандартів бухгалтерського обліку, звірку рахунків, а також управління термінами та бюджетами платежів. Дотримуючись цих завдань і концепцій, компанії можуть гарантувати, що вони ведуть точний фінансовий облік і дотримуються місцевих нормативних актів.

Література:

1. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: підручник / [М.Ф. Огійчук, В.Я. Плаксієнко, Л.Г. Панченко та ін]; за ред. проф. М.Ф. Огійчука. Київ: Алерта, 2007. 979 с.

2. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02. груд. 2010 р. № 2755-VI . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА МАШИННОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Сериков М.Д.

*Науковий керівник: Болдовська К. П., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

За сучасних умов побудова ефективної роботи бухгалтерської служби суб'єкта господарювання має спиратись на передові технології в області автоматизації обліку та оподаткування, які серед іншого ґрунтуються на використанні алгоритмів штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (МН).

Одним із прикладів використання ШІ та МН є автоматизовані системи обліку доходів і витрат. За допомогою цих технологій програми можуть автоматично класифікувати й обробляти рахунки, виставляти платіжні документи, аналізувати і передбачати патерни витрат. Це дозволяє звільнити працівників від монотонних рутинних завдань і скоротити час на їх виконання.

Крім того, штучний інтелект може використовуватися для оптимізації податкових процесів. Наприклад, системи розпізнавання образів можуть автоматично аналізувати і класифікувати податкові документи, а алгоритми аналізу даних можуть виявляти потенційні податкові ризики та рекомендувати стратегії їх уникнення або зменшення.

Використання ШІ та МН у сфері обліку та оподаткування може значно покращити ефективність процесів і зменшити кількість помилок. Алгоритми ШІ можуть аналізувати великі обсяги даних швидше й ефективніше, ніж люди, і виявляти складні зв'язки, які можуть залишитися непоміченими для людського ока. Це може сприяти уточненню фінансової звітності і запобіганню

податкових порушень.

Загалом, як переваги використання штучного інтелекту та машинного навчання для автоматизації процесів обліку та оподаткування можна зазначити:

- збільшення продуктивності і швидкості виконання робіт за рахунок автоматизації багатьох рутинних завдань в обліку та оподаткуванні;

- забезпечення точності і надійності за рахунок можливостей аналізу великих обсягів даних і виявлення навіть найменших аномалій або шаблонів, що допомагає уникнути помилок і забезпечити більш точний облік;

- застосування машинного навчання дозволяє розробляти прогностичні моделі для передбачення фінансових та податкових тенденцій, що дає можливість планувати стратегії розвитку та оптимізації податкового навантаження;

- зменшення витрат за рахунок автоматизації процесів обліку і оподаткування за допомогою штучного інтелекту та відповідного зменшення потреби у людській робочій силі і ресурсах;

- забезпечення відповідності законодавчим вимогам, стандартам обліку та нормам податкового права, що сприятиме уникненню штрафів і податкових аудитів.

Разом з тим, у цій сфері є певні складнощі і недоліки. Так, передові технології потребують значних інвестицій у розробку та впровадження. Крім того, існують питання стосовно прозорості й етичності використання штучного інтелекту в фінансових процесах.

Загалом, використання штучного інтелекту та машинного навчання в обліку та оподаткуванні відкриває широкі можливості для підвищення ефективності, точності та стратегічного управління фінансовими ресурсами підприємства. Ці технології мають потенціал стати ключовими інструментами для успішного ведення бізнесу у майбутньому.

Отже, використання штучного інтелекту та машинного навчання має значний потенціал для автоматизації процесів обліку та оподаткування. Водночас, важливо зберігати баланс між перевагами цих технологій та етичними та правовими питаннями, пов'язаними з їх використанням.

ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

Якушкіна В.Р.

Науковий керівник: Вербицька В.І., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Системою управління будь-якого підприємства вимагається повна, достовірна та комплексна інформація щодо обсягів виробництва, стану виконання робіт, повноти по наданню послуг, наявності та використання всіх видів ресурсів підприємств й інших показників фінансово-господарської діяльності. В якості головного та основного джерела вказаної інформації на підприємстві виступає його фінансова звітність. Значною кількістю науковців, що досліджували дану категорію, нею вважається «система узагальнених

показників, які характеризують результати діяльності підприємства за минулий період» [1, 6, 8]. Інші вчені уточнюють, що вона є «завершальною стадією та елементом методу бухгалтерського обліку» [7].

Під час дослідження ми звернули увагу на те, що наукова література досить часто не розмежовує понять бухгалтерської та фінансової звітностей. Так, згідно думки багатьох науковців, фінансовою (бухгалтерською) звітністю є документи, у яких міститься інформація щодо фінансового стану, результатів діяльності, стосовно руху грошових коштів підприємства протягом звітного періоду тощо. Проведені дослідження дозволили виділити масив понять, пропонуємих різними вченими, які надано в таблиці 1.

Таблиця 1 – Визначення фінансової звітності

Визначення	Автор
«Система узагальнюючих показників бухгалтерського обліку, структурованих у формі звітності, які надають користувачам інформацію про фінансовий стан, результати діяльності, рух грошових коштів та зміни у власному капіталі підприємства за звітний період для прийняття користувачами відповідних рішень» [1]	Андрієнко В. О.
«Економічні показники суб'єкта господарської діяльності, що характеризують статику і динаміку об'єктів бухгалтерського обліку» [2]	Біла Л. М.
Інструмент інформування користувачів, надійне джерело «аналітичних висновків щодо подальшого розвитку та визначення економічного потенціалу підприємства» [3]	Будько О. В.
«формальний документ або набір документів, які надають інформацію про фінансовий стан, результативність та зміни фінансових показників підприємства, організації або іншої юридичної особи протягом певного періоду.... є важливим інструментом для оцінки фінансової діяльності та прийняття рішень стосовно інвестицій, кредитування, аналізу ефективності та здатності підприємства до сплати зобов'язань» [4]	Верига Ю. А., Левченко З. М., Ватуля І. Д.
«звітність, яку зобов'язані складати підприємства на основі даних бухгалтерського обліку» [5]	Голов С. Ф.
«система показників, що відображають фінансовий стан економічного суб'єкта та результати господарської діяльності» [6]	Демко І. В.
«комплекс звітних форм, які сформовані за даними фінансового обліку з ціллю допомоги користувачам узагальнити інформацію щодо фінансового стану та діяльності підприємства, показ змін фінансового стану підприємства у звітному періоді в придатному та дохідливому вигляді задля ухвалення тими ж користувачами ділових пропозицій» [7]	Добровольська О., Кравченко М., Даніленко О.
система «показників, що відображають з наростаючим підсумком фінансове та майнове становище підприємства, результати діяльності за звітний період» [8]	Євлаш Т. О.
«елемент методу бухгалтерського обліку, який забезпечує узагальнення облікової інформації щодо стану та результатів всіх напрямів діяльності підприємства за звітний період в системі підсумкових показників для її надання зацікавленим користувачам» [9]	Іваненко В. О.

Отже, аналіз таблиці дозволяє зробити висновок про розгляд науковцями та законотворцями визначення звітності за допомогою різноманітних інтерпретацій, зокрема, в якості складової бухгалтерської звітності, документу,

сукупності показників, інформації, системи Звітів тощо.

Таким чином, спираючись на аналіз та оцінку наукової літератури пропонується власне бачення сутності фінансової звітності в якості системи узагальнюючих показників бухгалтерського обліку, які структуровані у форми звітності, де користувачі мають можливість одержання релевантної інформації щодо фінансового стану, результатів діяльності, руху грошових коштів і змін у власному капіталі за звітний період щоб прийняти відповідні рішення.

Література:

1. Андрієнко В. О. Поняття та склад фінансової звітності в умовах гармонізації бухгалтерського обліку. *Наука молода*. Київ. 2008. № 9. С. 153–157.
2. Біла Л. М. Ретроспективний аналіз становлення бухгалтерської звітності. *Вісник Житомирського державного технічного університету*. 2003. № 4. С. 37–43.
3. Будько О. В. Фінансова звітність як джерело інформації для прийняття управлінських рішень. *Ефективна економіка*. № 1, 2013. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1721> (дата звернення 2.03.2024)
4. Верига Ю. А., Левченко З. М., Ватуля І. Д. Звітність підприємств : навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 776 с.
5. Голов С. Ф., Костюченко В. М., Кравченко І. Ю., Ямборко Г. А. Фінансовий облік : підручник. Київ: Лібра, 2005. 976 с.
6. Демко І. В. Дослідженням ролі фінансової звітності в процесі прийняття управлінських рішень. *Науковий вісник*. Київ, 2017. № 5. С. 337-346.
7. Добровольська О., Кравченко М., Даніленко О. Фінансова звітність як елемент системи управління підприємством. *Економіка та суспільство*, (32).
8. Євлаш Т. О. Опорний конспект лекцій із дисципліни «Звітність підприємств» для студентів денної та заочної форм навчання. Харків: ХДУХТ, 2016. 181 с.
9. Іваненко В. О. Звітність як елемент методу бухгалтерського обліку та форма статистичного спостереження. *Вісник ЖДТУ : економіка, управління та адміністрування*. Житомир. 2010. № 2 (52). С.104-112.

НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРДЫҢ ЕСЕБІ

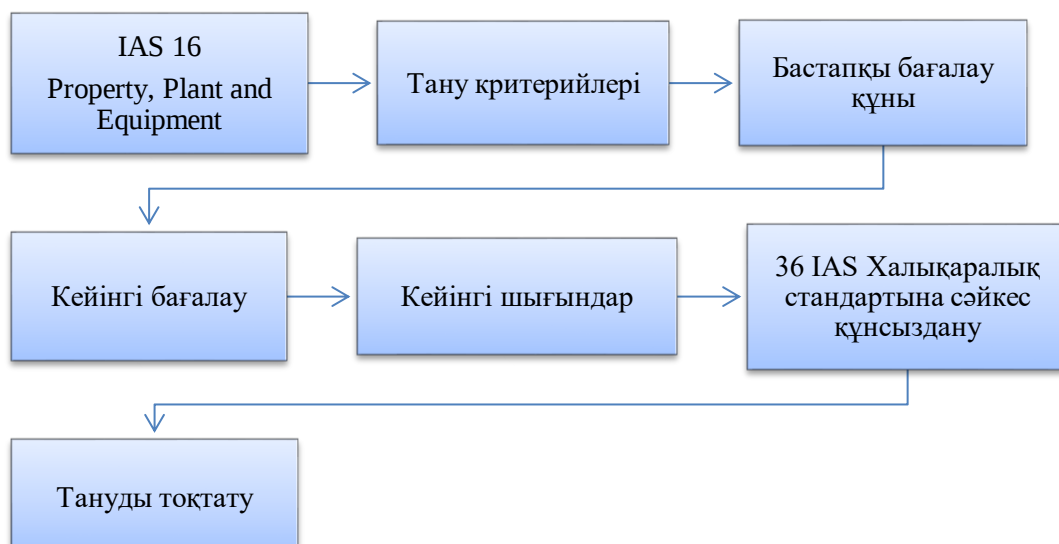
*Хамза С. Т., 3 курс,
«Есеп және аудит» білім беру бағдарламасы
Ғылыми жетекші: Баймолдина С.Ж.,
экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Л.Б. Гончаров атындағы ҚазАЖИ, Алматы қ.*

Ұзақ мерзімді активтерді есепке алу үшін келесі стандарттарды қолдануға болады:

IAS 16 Property, Plant and Equipment Негізгі құралдар

IAS 40 Investment Property Инвестициялық жылжымайтын мүлік

IAS 38 Intangible Assets Материалдық емес активтер
 IFRS 5 Non-current Assets Held for Sale and Discontinued Operations Сатуға арналған айналымнан тыс активтер және тоқтатылған қызмет
 IFRS 13 Fair Value Measurement Әділ құнды бағалау
 IAS 23 Borrowing Costs Несие бойынша шығындар
 IAS 19 Employee Benefits Қызметкерлерге берілетін сыйақылар
 IFRS 16 Leases Аренда
 IAS 36 Impairment of Assets Активтердің құнсыздануы
 IAS 1 Presentation of Financial Statements Қаржылық есеп беруді ұсыну
 IAS 41 Agriculture Ауыл шаруашылығы
 IAS 37 Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets Бағалау міндеттемелері, шартты міндеттемелер және шартты активтер
 IAS 16 негізгі құралдарды есепке алу тәртібін реттейді (1-сурет)

Сурет 1 - Негізгі құралдардың есебі

Тану критерийлері:

– Анықтамаға сәйкес → өндіріс немесе жеткізу, жалға алу немесе әкімшілік мақсаттарға арналған активтер

– Болашақ экономикалық пайда әкелу

– Құны сенімді түрде есептелген

– Бір жылдан астам қызмет көрсетеді

Бастапқы бағалау құны:

– сатып алу бағасы + импорттық баждар + қайтарылмайтын салықтар – сауда жеңілдіктері

– активті пайдалану орнына жеткізумен және оны пайдалануға дайындаумен тікелей байланысты шығындар

– объектіні бөлшектеуге, жоюға және учаскені қалпына келтіруге арналған шығындарды бағалау

Кейінгі бағалау:

Бастапқы құн есебінің моделі

Қайта бағалау есебінің моделі

Қолдану мерзімі:

– уақыт кезеңі

– бірлік/көлем

Амортизация → Амортизацияланатын құн

Амортизация әдісі:

– түзу

– өндіріс

– қалдықтың төмендеуі

Кейінгі шығындар:

Жөндеу

Ағымдағы жөндеу – Шығындар

Күрделі жөндеу – БҚ ұлғаюы

Модернизация

Келісімшарт әдісі: БҚ арттыру

Меншікті қаражат: БҚ ұлғаюы

36 IAS Халықаралық стандартына сәйкес құнсыздану: Баланстық құн (БҚ) - Ауыстыратын құн (АҚ)

Тануды тоқтату:

Активті шығару

Есептен шығару: экономикалық пайда жоқ

Бастапқы құн – БҚ.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қаржылық есептілікті ұсынудың тұжырымдамалық негіздері.
2. IAS 16 Property, Plant and Equipment Негізгі құралдар.
3. IAS 36 Impairment of Assets Активтердің құнсыздануы.
4. IAS 1 Presentation of Financial Statements Қаржылық есеп беруді ұсыну.

Секція 6
***Управління та адміністрування діяльності суб'єктів
підприємництва***

**АНАЛІЗ МЕТОДИК ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМСТВ**

Геліна А. Копилов В.

*Науковий керівник: Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Забезпечення досягнення цілей сталого розвитку на всіх рівнях економічної діяльності, оцінка правильності вибору засобів, що використовуються, і ступеня вирішення поставлених цілей потребують розроблення відповідних критеріїв і показників – індикаторів сталого розвитку. У 40-му розділі "Порядку денного на ХХІ століття" ("Інформація для ухвалення рішень") зазначено: "З метою створення надійного підґрунтя для процесу ухвалення рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегульованої стійкості комплексних екологічних систем і систем розвитку необхідно розробити показники сталого розвитку" [1].

У рамках Порядку денного 2030, ухваленого державами-членами ООН 25 вересня 2015 року, сформульовано 17 глобальних цілей сталого розвитку (ЦСР), які необхідно досягти протягом зазначеного періоду. Перелік ЦСР наведено в таблиці додаток В. Для досягнення ЦСР розроблено 169 завдань. Моніторинг досягнення ЦСР у процесі реалізації Порядку денного 2030, планується здійснювати за допомогою 244 індикаторів сталого розвитку [2].

Перші кроки в царині розроблення системи оцінювання сталого розвитку було здійснено одразу ж після проведення МКОСР у Ріо-де-Жанейро в 1992 р. [3]. Широке застосування знайшли два підходи до моніторингу сталого розвитку:

- система (набір) показників моніторингу сталого розвитку, кожен з яких відображає стан окремої (вузькоспрямованої) сторони об'єкта господарської діяльності. У рамках загальної системи показники згруповано за такими підсистемами індикаторів:

- екологічні;
- економічні;
- соціальні;

- інтегральний (комплексний/агрегований) індикатор, за допомогою якого відбувається цілісний (симбіоз економічного, екологічного та соціального аспектів) моніторинг сталого розвитку виокремленого напряму діяльності об'єкта. Агрегування здійснюється на базі трьох підгруп показників:

- еколого-економічні;
- еколого-соціально-економічні;
- екологічні.

Перший підхід базується на теоретичних засадах про "сталий розвиток" об'єкта (концептуальний підхід). Специфіка другого підходу випливає з факту акцентованої уваги на виокремлені сторони і продиктована практичним характером системи індикаторів для моніторингу тих сфер діяльності, які вважаються найбільш пріоритетними для осіб, що приймають рішення. На практиці досить складно буває однозначно класифікувати підходи першої або другої категорії.

Перевага концептуального підходу полягає в тому, що він ґрунтується на визнаних теоретичних положеннях. Його недолік у тому, що адекватність деяких індикаторів не завжди очевидна для осіб, які займаються виробленням політики, і для широкої громадськості. Позитивний бік другого підходу полягає в тому, що інтегральний індикатор більш оперативний для отримання оцінки сталого розвитку як об'єкта загалом, так і виділених напрямів діяльності. Це забезпечує їх ширше використання і прозорість. Недолік у тому, що індикатори можуть бути зсунуті в бік конкретних пріоритетів на шкоду іншим аспектам сталого розвитку. Принциповою відмінністю процесу моніторингу сталого розвитку порівняно зі своїми аналогами, характерними для класичної моделі економічного розвитку, є врахування витрат екологічного та соціального характеру, спрямованих на компенсацію вартості виснаженого природного ресурсу та відновлення навколишнього природного середовища, вирівнювання балансу людського добробуту як на національному, так і на глобальному рівні.

Необхідно зазначити, що для систем показників, розроблених Комітетом зі сталого розвитку ООН та Організацією економічного співробітництва та розвитку, характерна диференціація структури на показники "вплив-стан-реакція".

Другий напрям вимірювання сталого розвитку передбачає використання інтегрального (комплексний/агрегований) індикатора, що являє собою сукупність базових показників, які відображають поведінку окремих сторін виділеного напрямку діяльності об'єкта. Інтегральний індикатор можна позиціонувати як комплексний показник сталого розвитку, такий собі аналог ВВП (внутрішнього валового продукту) об'єкта управління (території, регіону, промислового підприємства). З цього погляду підхід до вимірювання сталого розвитку у формі інтегрального індикатора є більш зручним для осіб, які ухвалюють рішення, тому що практично виключає необхідність прогнозування наслідків взаємного впливу показників і дає змогу робити оперативніші висновки в царині управління: зростання комплексного індикатора означає сталий розвиток об'єкта управління, відповідно, зменшення комплексного індикатора свідчить про несталість розвитку. Питання методологічного і статистичного змісту, що полягають у складності визначення значення питомої ваги базових показників без втрати значущості та без зайвої суб'єктивності, обґрунтовують відсутність на сьогодні єдиного, загальновизнаного інтегрального індикатора.

Система показників сталого розвитку в повному вигляді не є обов'язковою для застосування і не ґрунтується на одній статистичній базі даних. Через різні пріоритети національні статистичні організації обирають

різні підходи моніторингу, що накладає обмеження на процес "зближення" національних підходів до моніторингу сталого розвитку. Виокремлюють п'ять чинників, що впливають на процес "зближення" і розроблення єдиних інструментів моніторингу сталого розвитку:

- відправна точка для побудови системи моніторингу сталого розвитку;
- питання довкілля або ширший соціальний контекст;
- комплексний або орієнтований на майбутнє підхід;
- вартісна оцінка;
- комплексні індикатори або системи індикаторів.

Вибір напрямку моніторингу сталого розвитку – інтегральні індикатори або системи показників – є одним з основних чинників у процесі розроблення інструментарію для моніторингу процесу. Більшість міжнародних організацій і національних статистичних служб використовують системи показників, тоді як представники академічного середовища та захисники довкілля віддають перевагу інтегральним індикаторам. Політичні діячі використовують як системи показників, так і інтегральні індикатори.

Література:

1. Visser W., Matten D., Pohl M., Tolhurst N. The A to Z of Corporate Social Responsibility. London : A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2010. 406 p.
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: веб-сайт. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (дата звернення: 15.01.2024).
3. Elkington J. Cannibals With Forks: The Triple. Bottom Line of 21st Century Business. Capstone. Oxford, 1997, 402 p.

ДУБЛЬ-БЮРОКРАТІЯ ЯК СТРУКТУРНА ФОРМА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ЗАПОБІГАННЯ УТВОРЕННЮ

Гороховацька А.І.

*Науковий керівник: Гетьман О.О., канд. екон. наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Термін "дубль-бюрократія" часто використовується для опису однієї з гібридних структур між дивізіональною (департаментською) та механістичною бюрократією. Це структура, яка виникає, коли організація створює низку ідентичних територіальних підрозділів і централізує деякі важливі функції.

Кожен відділ зазвичай є точною копією іншого відділу чи управління. Всі підрозділи виконують однакові завдання в однаковий спосіб, але в різних місцях. Дублювання бюрократії є наслідком територіальної фрагментації механістичної форми. Особливо це стосується виробничого сектору, де просте, стабільне зовнішнє середовище та стандартизована продукція є сприятливими факторами для механізованої бюрократії як структурної організації, але розпорошеність ринків, високі транспортні витрати або спеціалізація продукції змушують організації дублювати виробничі потужності в різних регіонах [1].

Крім того, треба приділити увагу ролі, що відіграють ситуативні фактори, окрім ринкового розмаїття, у структурі фрагментації гібридів дивізійної та механістичної форм. У деяких аспектах технологічна система, зокрема, економія на масштабах виробництва, є впливовим фактором. Сегментація можлива лише тоді, коли технологічна система організації може бути ефективно структурована і для кожного підрозділу існує свій сегмент. У випадку диверсифікації за спеціалізацією продукції, а не за географічним регіоном, поділ технічних систем зазвичай відбувається природним чином, незалежно від ефекту масштабу.

З точки зору впливу факторів, дивізійна структура як і її гібриди принципово відрізняється від інших чотирьох варіантів (проста, адхократична, механістична та професійна форми). Зокрема, вона займає середину з чотирьох позицій у матриці статика-динаміка та простота-складність. Вказана форма "ділить" середовище з механістичною бюрократією. Це пов'язано з іншою необхідною умовою для використання дивізійної форми, а саме з результатами, які повинні бути стандартизовані. Складність середовища заважає можливості надання результатів, які можна просто виміряти або стандартизувати. Аналогічно, в динамічному середовищі нелегко визначити результати та стандарти діяльності.

Тому, дивізійна конфігурація як структурна форма найкраще працює в середовищі, яке не є ані надто складним, ані надто динамічним - насправді, саме такі умови сприяють і механістичній бюрократії та її іншим гібридам. Це дозволяє досить точно визначити, що дивізійна форма є структурною відповіддю на механічну бюрократію, що працює в відносно простому та відносно стабільному середовищі з горизонтально диверсифікованим набором продуктів, як правило, без значного ефекту масштабу.

Але, між механістичною формою та дивізійною можуть виникати і інші гібридні форми, які комфортно існують у складному та динамічному середовищі середнього ступеня, а саме: форма взаємопов'язаних послуг та форма побічних продуктів (рис.1). Вказані форми не «дублюють» бюрократію, хоча вона може виникнути на будь-якій стадії трансформації від механістичної до дивізійної форми.

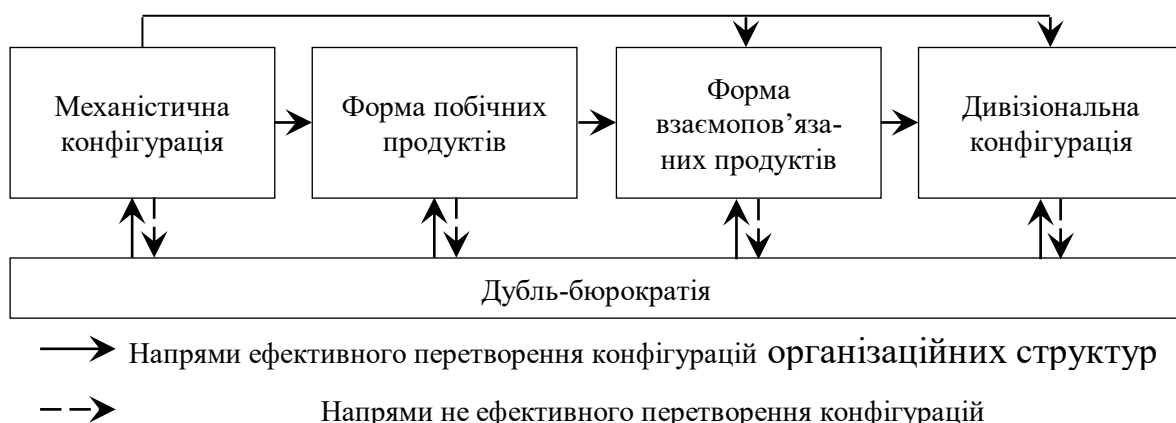

Рисунок 1 - Напрями структурних перетворень від механістичної до дивізійної конфігурації

У цьому контексті зазначаємо, що у формі взаємопов'язаних послуг та у формі побічних продуктів, разом з головними параметрами дизайну механістичної структури (техноструктура як ключова частина організації, стандартизація робочих процесів як головний координаційний механізм та обмежена селективна вертикальна децентралізація) мають місце головні параметри дизайну дивізіональної форми (серединна лінія як ключова частина, стандартизація випуску як головний координаційний механізм та обмежена паралельна вертикальна децентралізація) [2]. При цьому, дубль-бюрократія залишається з параметрами дизайну механістичної форми і лише за зовнішніми контурами нагадує дивізіональну структуру.

Саме тому, для запобігання утворенню дубль-бюрократії з надмірною техноструктурою в якості складової частини організації та тотальним контролем, необхідно вірно проектувати параметри організаційного дизайну, з використанням параметрів дивізіональної і механістичної конфігурацій одночасно на всіх рівнях організації.

Література:

1. Андрєєва Т. Є., Гетьман О. О., Леонтьєва Л. В. Особливості процесу дивізіоналізації підприємства. Управлінська діяльність: досвід, тенденції, перспективи : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 листоп. 2019 р.) Харків, 2019. С. 251-255.

2. Гетьман О.О. Оцінка ефективності процесу зміни конфігурації підприємства. *Економіка транспортного комплексу*. Харків: ХНАДУ. 2023. Вип. 41. С. 18-31.

ТИПОЛОГІЯ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ МОДЕЛІ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ

*Гура К.В., здобувачка вищої освіти-бакалавр 4 року навчання,
Попович Є.С., здобувачка вищої освіти-бакалавр 4 року навчання
Науковий керівник: Водолажська Т.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

В теперішніх непростих умовах функціонування підприємств та організацій як на світовому, так і на українському ринку вкрай важливим їх завданням є посилення та розвиток рівня конкурентоспроможності персоналу як одного із ключових засобів забезпечення їх сталої діяльності та розвитку. Для цього провідні господарства в менеджменті персоналу застосовують дієвий та сучасний компетентнісний підхід, «заснований на єдності знань, умінь та навичок, доповнених додатковими, зокрема діяльними та емоційно-ціннісними складовими. Він спирається на попередній досвід та дозволяє людині бути самостійною, мобільною, своєчасно підлаштовуватися до змін, вибирати власні шляхи вирішення поставлених завдань, нести за них відповідальність, проявити свою активність та дієвість у якості громадянина та фахівця» [1, с. 195].

Його реалізація передбачає побудову та подальше використання моделей компетенцій працівників різних категорій та посад у широкому колі кадрових питань : підбір, відбір, наймання, розташування та вивільнення персоналу, його оцінювання, стимулювання, адаптація, мотивування, розвиток та навчання, контролювання, планування кар'єрне зростання та формування резерву кадрів тощо [2, 3].

Підґрунтям для складання таких моделей є вибір оптимального підходу до їх побудови та загальної структури. Наукова спільнота [1-8] досі не дійшла згоди у цьому питанні, оскільки для формування моделей компетенцій працівників застосовуються різні підходи, а до їх складу включають відмінну чисельність різних видів складників, що зумовлює потребу у їх дослідженні та обґрунтуванні найбільш значимих у кожному окремому випадку з урахуванням особливостей роботи працівника та галузі його діяльності.

Загалом, у складі моделей компетенцій у новітніх публікаціях фахівців та наукових дослідників за даною тематикою зустрічаються такі складові їх елементи :

- у статті О.М. Петровської та Т.С. Познякової - 11 складників : інтелектуальна, комунікативна, персональна, часова складова; стресостійкість, нормативно-правова, дослідна, соціально-психологічна, ситуативна, функціональна [4, с. 44];

- в роботі Д.С. Корольова - 6 складників : вроджені здібності, особистісні, інтелектуальні та психофізіологічні можливості; соціальні та професійні характеристики» [5, с. 404];

- у праці А.В. Гонтюк - 5 складників : професійні, соціальні (комунікативні), особистісні, трудові, лідерські [6, с. 42];

- у публікації І. Волобосової, О. Кравчук, Є. Паращук - 4 складники : соціальні, лідерські, волевові, інтелектуальні компетенції [7];

- у статті Н.В. Насад - 4 складники : професійні, корпоративні, поведінкові компетенції [8, с. 634] тощо.

Наявність чималої кількості відмінних варіацій компонентної структури моделей компетенцій працівників підтверджує та зумовлює потребу в індивідуальному підході до вибору її складових елементів зважаючи на умови та обставини діяльності кожного окремого працівника (посади). Універсальним (базовим) варіантом, на думку авторів, є виокремлення у складі моделей компетенцій таких складників, як-от : професійні (інтелектуальні), соціальні, поведінкові та лідерські (лише для працівників керівних посад).

Література:

1. Шаров С. Компетентнісний підхід : переваги, структура та особливості. *Науковий вісний МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 4 (63). URL : http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/4847/1/sharov_2019_194.pdf

2. Водолажська Т.О., Жеведь А.О., Гура К.В. Уточнення категорійного апарату компетентнісного підходу. *Modern knowledge: research and discoveries : with the proceedings of the 2nd International scientific and practical conference (December 19-20, 2023; Vancouver, Canada) / comp. by LLC SPC «InterConf»*. 40

(183). Vancouver: A.T. International, 2023. 611 p. P. 94-103. URL : <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/issue/view/19-20.12.2023/193>

3. Тимошик В. Компетентнісний підхід в оцінюванні трудових ресурсів підприємства. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 6 (61). С. 155-163. URL : <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/61/778.pdf>

4. Петровська О.М., Познякова Т.С. Сучасна модель компетенцій для співробітників центрів допомоги біженцям та тимчасово переміщених осіб. *Управління змінами та інновації*. 2022. № 3. С. 43-47. URL : <http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/46>

5. Корольов Д.С. Компетентнісний підхід в управлінні персоналом компанії: термінологічні засади. *Бізнес Інформ*. 2019. № 3. С. 399-405. URL : https://business-inform.net/article/?year=2019&abstract=2019_3_0_399_405

6. Гонтюк А.В. Компетентнісний підхід в системі управління кадровим потенціалом підприємства : дис. ... к-та екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Донецький нац. Ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця, 2019. 212 с.

7. Волобояєва І., Кравчук О., Паращук Є. Універсальна модель компетентностей для роботи у дистанційному режимі. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/273>

8. Насад Н.В. Професійна компетентність – підґрунтя професійного розвитку персоналу. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 632-635. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/106.pdf

ФАКТОРИ СТРИМАННЯ ПОШИРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АУТСОРСИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

*Гура К.В., здобувачка вищої освіти-бакалавр 4 року навчання,
Семенова Т.Ю., здобувачка вищої освіти-магістр 5року навчання,
Науковий керівник: Водолажська Т.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Теперішні обставини діяльності провідних підприємств та господарств різних галузей для забезпечення сталого розвитку потребують впровадження «сучасних форм організації бізнес-процесів та реалізації нових бізнес-стратегій» [1]. Одним із дієвих інструментів їх прояву та використання є аутсорсинг, що застосовується в багатьох галузях та сферах, зокрема : маркетинг, виробничо-господарська, логістика, бухгалтерський облік, юридичне забезпечення, виробництво комплектуючих, управління персоналом, ІТ-технології тощо [2].

В нинішніх умовах війни підприємства України змушені зменшувати витрати та ефективно використовувати наявні ресурси, щоб задовольнити вимоги споживачів та не втратити свою конкурентоспроможність. Тому для досягнення таких цілей розглядається можливість (необхідність) передачі певних функцій на аутсорсинг іншим підприємствам.

Наразі економіка України є все більш несталою, це призводить до зменшення доходів підприємств. Підприємства функціонують в умовах економічної нестабільності, що спричинена різними факторами, що призвело до зменшення попиту на товари та послуги.

Фактори, що стримують поширення та сприяють розвитку аутсорсингових послуг в Україні, наведені в табл 1.

Окрім зазначених, факторами-перешкодами для продуктивного застосування аутсорсингу вважають недооцінення рівня витрат на аутсорсинг та переоцінення рівня витрат на виконання певних функцій (бізнес-процесів) власними силами.

На ринку товарів і послуг в Україні існує жорстка конкуренція, що стосується ринку аутсорсингових послуг, тут триває боротьба, як за висококваліфікований персонал, так і за клієнтів їхніх послуг. Аутсорсинг послуг в Україні виступає одним з основних засобів залучення інвестицій в державу та дає можливість збільшити прибутковість.

Таблиця 1 – Фактори стримання поширення та розвитку аутсорсингових послуг в Україні (сформовано авторами на основі джерел [3] та [4])

<i>Фактори, що стримують поширення аутсорсингових послуг</i>
• Повномасштабна війна, складна економічна та політична ситуація й, відповідно, загальне зниження ділової активності • Пандемія COVID-19 • Низька платоспроможність підприємства • Відсутність законодавства та регулювання аутсорсингу • Складність отримання об'єктивної інформації про корисність аутсорсингових послуг, особливості їх застосування, про аутсорсингові компанії та їх можливості • Недостатньо розвинений ринок аутсорсингових послуг, відповідно підприємства можуть мати проблеми з пошуком талановитих і кваліфікованих працівників • Проблеми з інфраструктурою підприємства
<i>Фактори, що сприяють розвитку аутсорсингових послуг</i>
• Скорочення накладних витрат шляхом ліквідації нерентабельних підрозділів • Скорочення виробничих витрат шляхом передачі виготовлення заготовок • Необхідність в тимчасовому використанні спеціального обладнання, складських приміщень та транспортних засобів • Розміщення замовлень на виробництво продукції або надання послуг при пікових навантаженнях під час нестачі власних потужностей • Підстраховування на випадок поломки власного обладнання

Література:

1. Гончаренко О.В., Зима Ю.О. Сучасний стан розвитку аутсорсингової діяльності в національній економіці. Ефективна економіка. 2021. № 5. URL:

http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/10.pdf

2. Семенова Т.Ю. Основні сфери застосування аутсорсингу. *Проблеми розвитку економіки підприємства: погляд молоді*: матер. XVI Міжнар. наук. конф. здобувачів вищої освіти (м. Харків, 10 березня 2023 року). Харків : ХНАДУ. 2023. С. 294-295.

3. Ачкасова Оксана. Аутсорсинг персоналу в сучасних умовах функціонування підприємств. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-22>

4. Що таке промисловий аутсорсинг і чим він корисний для бізнесу? [Електронний ресурс]. URL : <https://www.ogcs.com.ua/uk/shho-take-promislovij-autorsoring-i-chim-vin-korisnij-dlya-biznesu/>

5. Саінчук А. О. Аналіз ринку аутсорсингових підприємств в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2(56). С. 135-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2019_2_20.

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Даниленко К.О., Сметана Д.О.

Науковий керівник: Бочарова Н.А., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У контексті глобалізації, зміни клімату, стрімкого технологічного прогресу та зростаючих соціальних вимог, автотранспортні підприємства (АТП) зіштовхуються з необхідністю адаптації до нових умов діяльності для забезпечення своєї конкурентоспроможності та стійкості. Швидкий розвиток технологій, зокрема в області цифровізації, автоматизації та впровадження інтелектуальних транспортних систем, відкриває перед АТП нові можливості для оптимізації їх роботи. Це стосується не тільки підвищення ефективності логістичних процесів, але й забезпечення вищої безпеки перевезень, зниження витрат на обслуговування та підвищення якості послуг. Умови сучасної економіки вимагають від АТП не тільки ефективного управління ресурсами, але й здатності швидко адаптуватися до змінних умов ринку, цінової політики та попиту. Економічна оптимізація через раціональне використання транспортних засобів, мінімізація витрат та оптимізація маршрутів є ключовими для підтримання рентабельності та конкурентоспроможності. Зростаюча увага до екологічних питань з боку урядів, бізнесу та споживачів ставить перед АТП завдання зменшення впливу на довкілля. Це включає впровадження "зелених" технологій, екологічно чистих видів палива, поліпшення енергоефективності та зниження рівня викидів. Соціальна відповідальність бізнесу набуває все більшого значення. Для АТП це означає не тільки дотримання трудового законодавства та забезпечення належних умов праці, але й участь у соціальному розвитку громад, де вони функціонують, та внесок у підвищення рівня безпеки дорожнього руху. Враховуючи вищезазначене, дослідження, присвячене комплексному підходу до підвищення

ефективності роботи АТП, є вкрай актуальними та необхідними для розуміння та реалізації потенціалу сучасних автотранспортних підприємств в умовах швидкоплинних змін.

Аналіз сучасних технологічних рішень показав, що впровадження цифровізації, автоматизації процесів, GPS-моніторингу та телематичних систем може значно підвищити ефективність роботи АТП. Це дозволяє не тільки оптимізувати логістичні ланцюжки та скоротити витрати на паливо і обслуговування, але й підвищити безпеку транспортних засобів та вантажів. Ефективне управління ресурсами, зокрема через оптимізацію маршрутів і графіків руху, може значно знизити витрати АТП. Використання сучасних економічних моделей та аналітичних інструментів допомагає підприємствам адаптуватися до мінливих умов ринку, підвищувати рентабельність та ефективність використання транспортних засобів. Розробка та впровадження заходів щодо зниження впливу на довкілля, таких як використання екологічно чистих видів палива, підвищення енергоефективності транспортних засобів та мінімізація викидів шкідливих речовин, є ключовим для забезпечення стійкого розвитку АТП та відповідності сучасним екологічним стандартам. Забезпечення належних умов праці, дотримання правил безпеки дорожнього руху, активна участь у соціальному житті громад, де функціонують АТП, сприяють підвищенню соціальної відповідальності та позитивного іміджу підприємств. Комплексний підхід до підвищення ефективності роботи автотранспортних підприємств, що включає технологічні інновації, економічну оптимізацію, екологічну відповідальність та соціальну стійкість, є ключовим для досягнення конкурентоспроможності та стійкого розвитку в умовах сучасного ринку. Врахування широкого спектру факторів дозволяє АТП не тільки ефективно реагувати на поточні виклики, але й адаптуватися до майбутніх змін, забезпечуючи високий рівень задоволеності клієнтів та позитивний вплив на суспільство і довкілля. Подальше дослідження та розвиток у цих напрямках відіграватимуть важливу роль у формуванні ефективних стратегій управління та операційної діяльності автотранспортних підприємств. У контексті глобалізації економіки, інтеграція автотранспортних підприємств у міжнародні логістичні ланцюжки стає невід'ємною частиною стратегії підвищення ефективності. Це вимагає не тільки впровадження стандартів якості та ефективності, прийнятих на міжнародному рівні, але й здатності швидко адаптуватися до змін у міжнародних економічних умовах та вимогах. Співпраця з міжнародними партнерами, участь у міжнародних логістичних програмах та проектах може значно розширити можливості АТП, відкриваючи нові ринки та можливості для зростання.

Цифрова трансформація відкриває нові перспективи для автотранспортних підприємств, дозволяючи не тільки оптимізувати існуючі процеси, але й розробляти нові бізнес-моделі. Використання великих даних (Big Data), штучного інтелекту (AI) та машинного навчання може радикально змінити підходи до управління логістикою, обслуговування клієнтів та прийняття управлінських рішень. Це вимагає від АТП не тільки інвестицій у новітні технології та розробку внутрішніх компетенцій, але й готовності до

культурних змін у самій організації, щоб повною мірою реалізувати потенціал цифровізації.

Література:

1. Kravchuk N., Mykolaichuk I., Zaika Y., Melnyk T., Bocharova N. The Impact of Digital Transformation on Business Models and Strategies of Enterprises: Analysis of Trends and Challenges. *Pacific business review international*. 2023. V. 16. Is. 5. P. 120-135.

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Дарчич О.С.

*Науковий керівник: Островська Г.Й., к.е.н., доцент
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*

Мотивація праці є одним з питань, якому світова наукова спільнота приділяє значну увагу. Вітчизняна теорія та практика мотивації праці на сьогодні є малоефективною, оскільки обмежується оплатою праці на основі посадових окладів і фіксованих тарифних ставок. Отже, формування системи мотивації працівників підприємств має ґрунтуватися на досвіді, накопиченому світовою практикою [1]. У цьому контексті розглянемо та узагальнимо в табл. 1 низку закордонних моделей мотивації, спільною рисою яких є їхня ефективність.

Таблиця 1 - Особливості закордонних систем мотивації праці

Країна	Ключові чинники	Відмінні особливості	Результати
Японія	Вік Професійна майстерність Результативність праці Стаж	Довічний найм; виплата одноразової допомоги в разі виходу на пенсію; трудова мораль; колективізм у роботі; корпоративна філософія	Система дає змогу зблизити персонал підприємства Запроваджено професійне навчання За результати своєї роботи працівники отримують бонуси
США	Висока кваліфікація Заохочення до підприємницької активності Якісна робота	Участь у прибутку; поєднання елементів відрядної та погодинної системи; технологічна надбавка; премія за тривалу експлуатацію	Система дає змогу підтримувати довіру персоналу до керівництва Участь у прийнятті рішень підприємства

Країна	Ключові чинники	Відмінні особливості	Результати
		обладнання та безаварійну роботу; дотримання технологічної дисципліни; системи подвійних ставок	
Франція	Якість роботи Кваліфікація Число раціоналізаторських пропозицій Рівень мобілізації	Бальне оцінювання праці робітників в контексті професійної майстерності, продуктивності праці, якості роботи, етики виробництва та дотримання правил техніки безпеки; індивідуалізація оплати праці; ініціативність; додаткові винагороди	Головним спонуканням мотивації працівників є участь у прибутку підприємства, бо власне від нього залежить винагорода.
Німеччина	Якість	Соціальні гарантії; стимулювання праці	Система дає змогу розкрити індивідуальні зацікавлення кожного працівника Поєднання матеріальної та соціальної мотивації допомагає узгодити інтереси працівників та отримати грошові стипендії тими, які цього заслуговують.
Швеція	Солідарна заробітна плата	Узгоджена соціальна політика; диференціація системи податків та пільг	Структура заробітної плати є більш рівною, що призводить до більшої кількості порівнянних робочих місць і не впливає на структурні економічні зміни. Ця система дає змогу збільшити рівень рентабельності підприємства

У періоди економічної стагнації можна скористатися досвідом передових країн світу щодо запровадження схем оплати праці. Для узгодження інтересів роботодавців і працівників останніми роками все частіше використовується така інноваційна форма оплати праці, як скасування тарифів та гнучкі схеми. Залежно від внеску працівника в кінцевий результат діяльності підприємства нетарифні схеми оплати праці класифікуємо за такими формами: експертні системи оцінки результатів праці; системи оплати праці з використанням коефіцієнта вартості праці; системи плаваючих окладів; пайові системи оплати праці; система «Pay-for-Performance» на основі комісійних винагород; ставка трудової винагороди; грошові виплати за виконання встановлених цілей (Management by Objectives); універсальна ринкова система оплати праці [2]. Також у закордонній практиці поширені такі системи оплати праці, які враховують трудові компетенції працівників, зокрема системи SBP (skilled pay systems). Також існують різні моделі винагороди за працю на основі трудових навичок, орієнтовані на індивідуальні та колективні професії та форми праці.

Отже, на основі досліджених моделей мотивації праці лише дві – розроблені в США та Франції – найбільш швидко адаптуються до економічної ситуації в Україні. Більше того, навіть ці моделі та їх складові ми ідентифікуємо як середньо адаптивні. Водночас зазначимо, що окремі елементи інших моделей, наведених у табл. 1, можуть бути впроваджені для забезпечення мотивації окремих видів економічної діяльності або окремих категорій людських ресурсів.

Література:

1. Островська Г. Й. Мотивування персоналу щодо підвищення рівня інтелектуалізації праці в умовах новітньої управлінської парадигми. *Review of transport economics and management*. 2022. №7 (23). С. 156–167. Doi: <https://doi.org/10.15802/rtem2022/268780>
2. Островська Г. Й., Гузар У. Є. Управління креативністю персоналу в закладах індустрії гостинності. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2023. Вип. 9(42). С. 83–90. Doi: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9\(42\)](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9(42)).

СУТНІСТЬ ТЕРМІНУ «СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

*Дегтярьов М.С., здобувач вищої освіти-бакалавр 4 року навчання,
Сафронів В.Ю., здобувач вищої освіти-бакалавр 4 року навчання,
Науковий керівник: Водолажська Т.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Для кожного окремого підприємства чи господарства усіх форм власності запорукою успіху є дієва стратегія управління персоналом. Значення персоналу для сталого функціонування будь-якої організації досить значне, адже без співробітників (персоналу) не може існувати та працювати й організація. Тому

саме ця стратегія визначається як «головний ключ до успіху». Стратегія роботи підприємства в сфері менеджменту персоналу вказує, до якої мети прямує організація в дальній перспективі. Щоб стратегія була ефективно розроблена, потрібно чітко розуміти її дефініцію та компонентну структуру.

Зараз час в актуальній літературі зі стратегічного менеджменту та менеджменту персоналу [1-8] не має чіткості та єдності поглядів науковців та фахівців-практиків щодо використовуваних термінів та змісту понять, що характеризують стратегічні напрямки менеджменту або роботи з персоналом. Фіксується застосування відмінних термінів: «стратегія управління персоналом», «кадрова стратегія», «стратегія менеджменту персоналу». Найбільш вірним із них, на думку авторів, є поняття «стратегія управління персоналом»

У зарубіжній та українській науковій літературі [1-8] фіксується розходження думок вчених. Стратегією управління персоналом називають довготермінові підходи до управління зайнятістю [1]; сукупність організаційних дій [2]; набір основних принципів, правил і цілей роботи з персоналом [3]; деталізовану кадрову політику - «система теоретичних поглядів, ідей, принципів, які визначають основні напрями роботи з персоналом, її форми і методи» [4] тощо (таблиця 1).

Таблиця 1 – Дефініції категорії «стратегія управління персоналом»

Автори	Визначення
Балабанова Л.В., Сардак О.В. [1, с.143]	«Загальна концепція того, як досягаються головні цілі підприємства, вирішуються проблеми, що стоять перед ним, і розподіляються необхідні для цього обмежені ресурси. Являє собою систему управлінських і організаційних рішень, спрямованих на реалізацію місії, цілей і завдань підприємства або пов'язаних з її розвитком»
Козирева О.В., Ковальова В.І., Глебова Н.В. [2, с.91]	«Довгостроковий, якісно визначений напрям докладання зусиль із формування трудового потенціалу підприємства, що відповідає загальній стратегії організації і розроблений на її основі»; «Сукупність організаційних дій, здійснюваних по відношенню до персоналу особами, що приймають управлінські рішення на підприємстві, і орієнтовані на довгострокові цільові установки»
Пушкар З.М., Пушкар. Б.Т. [5, с.72]	«Полягає в оптимальному поєднанні ефективності і справедливості всіх взаємозв'язаних сторін діяльності підприємства, в об'єднанні в єдину ефективну організацію окремих людей і різних соціальних груп, складових персоналу, у формуванні мотивації кожного робити все для успіху підприємства»
Данюк В.М., Петюх В.М., Цимбалюк С.О. [6, с.26]	«Пріоритетний напрям формування конкурентоспроможного, високопрофесійного, відповідального, згуртованого трудового колективу, що сприяє досягненню довгострокових цілей і реалізації загальної стратегії організації»
Кулінська А.В. [7, с.50]	«Це система методів і засобів управління персоналом, застосовувана протягом певного часу з метою реалізації кадрової політики»
Михайлова Л.І. [8, с.327]	«Специфічний набір основних принципів, правил і цілей роботи з персоналом, конкретизований з урахуванням типів організаційної стратегії, організаційного і кадрового потенціалу, а також типу кадрової політики»

Усі наведені вище визначення СУП є вірними, але не досить повними, оскільки окреслюють окрему спрямованість (на досягнення цілей підприємства [1, с.143]; трудового потенціалу [2, с.270]; створення конкурентоспроможного колективу [6, с.26] тощо).

Література:

1. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом: підр. Київ : ЦУЛ, 2020. 468 с.
2. Козирєва О.В., Ковальова В.І., Глебова Н.В. Управління персоналом : навч. посіб. Харків : Видавництво Іванченка, 2021. 126 с.
3. Управління персоналом : підруч. / О. М. Шубалий, Н. Т. Рудь, А. І. Гордійчук, І. В. Шубала, М. І. Дзямулич, О. В. Потьомкіна, О. В. Середа; за заг. ред. О. М. Шубалого. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. 404 с.
4. Управління персоналом: навч. посіб. / Т.І. Балановська, О.П. Гоголюя, Н.І. Драгнєва, К.П. Драмарецька, А.В. Троян. 2-ге вид. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2018. 417 с.
5. Пушкар З.М., Пушкар. Б.Т. Кадровий менеджмент: навч. посіб. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2017. 210 с.
6. Данюк В.М., Петюх В.М., Цимбалюк С.О. Менеджмент персоналу : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 398 с.
7. Кулінська А.В. Підходи до розробки та реалізації стратегії управління персоналом на державній службі. *Economic journal Odessa polytechnic university*. 2021. № 1(15). С. 46-52. URL : <https://economics.net.ua/ejopu/2021/No1/46.pdf>
8. Михайлова Л.І. Управління персоналом: навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 353 с.

СУЧАСНІ НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ НА РИНКУ E-COMMERCE

Довгопол О.Ю.

*Науковий керівник: Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

В епоху цифрових технологій та онлайн-торгівлі управління конкурентоспроможністю стає ключовою складовою успішної діяльності підприємств на ринку e-commerce. Зростання конкуренції та швидкі зміни у споживчих уподобаннях вимагають від компаній не лише створення якісних продуктів, але й впровадження ефективних стратегій управління, щоб залишатися на шляху до успіху.

Перш за все, для досягнення успіху на цьому ринку необхідно ретельно аналізувати конкурентне середовище. Це означає вивчення основних гравців на ринку, їх стратегій, цінових пропозицій, якості продуктів та обслуговування клієнтів. На основі цього аналізу компанія може сформулювати свою власну унікальну пропозицію і розробити стратегію, що дозволить відрізнятись від

конкурентів. Другим важливим аспектом є інновації. Ринок e-commerce постійно змінюється, тому підприємствам необхідно бути на крок попереду, впроваджуючи нові технології, функції та послуги для своїх клієнтів. Це може включати в себе впровадження штучного інтелекту для персоналізації пропозицій, розвиток мобільних додатків зручних для покупців, а також використання аналітики даних для уточнення стратегій маркетингу та продажів. Третім аспектом є орієнтація на клієнта. Успішні компанії в e-commerce активно взаємодіють із своїми клієнтами, вивчають їхні потреби та побажання, надають якісну підтримку та забезпечують зручні умови покупок. Клієнтське середовище є динамічним, тому необхідно постійно адаптуватися до змін і вдосконалювати сервіс для задоволення потреб клієнтів. Далі важливо враховувати аспекти ціноутворення та лояльності клієнтів. На ринку e-commerce конкуренція часто відбувається на основі цін, тому компаніям слід уважно аналізувати цінову політику конкурентів і знаходити оптимальні стратегії ціноутворення, щоб залучати покупців. Крім того, програми лояльності та регулярні акції можуть стимулювати повторні покупки та підвищувати відомість бренду серед клієнтів. Не останнім, але дуже важливим аспектом є маркетинг та просування. Ефективні стратегії маркетингу допомагають залучати нових клієнтів, підвищувати усвідомленість бренду та стимулювати продажі. Це може включати в себе контент-маркетинг, рекламні кампанії у соціальних мережах, пошукову оптимізацію та інші інструменти для залучення аудиторії.

У підсумку, управління конкурентоспроможністю на ринку e-commerce вимагає комплексного підходу та постійного вдосконалення. Компаніям слід аналізувати конкурентне середовище, впроваджувати інновації, орієнтуватися на клієнтів, розробляти ефективні стратегії ціноутворення та маркетингу, щоб забезпечити стабільний розвиток і зберегти лідерські позиції на ринку.

МЕХАНІЗМИ HR-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ФАКТОР МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ

Дронова Д.С.

Науковий керівник: Андрющенко О.Б., канд.держ.упр., доцент

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Стрімке зростання великої кількості проблем в економічній, політичній та соціальній сфері потребує максимальної результативності та ефективності від діяльності кожного суб'єкту господарювання. Відповідно, задля підтримки й подальшого розвитку вітчизняних підприємств та в цілому економіки нашої країни, вкрай важливим є забезпечення будь-якого суб'єкта господарювання найціннішим ресурсом, а саме - персоналом. При цьому, неможливо переоцінити значення наявності якісної системи HR-менеджменту з точки зору отримання максимального ефекту від використання всіх знань, вмінь та навичок наявних працівників. Наразі управління людськими ресурсами

зосереджується на раціональному підборі персоналу, його професійному та особистісному розвитку, як ефективної робочої сили на підприємстві.

Окрім високого рівня професійних навичок і компетентності, сьогодення викликає максимальної гнучкості та стійкості не тільки від керівництва, а й від кожного працівника, бо злагоджена, якісна й безперервна робота - це рушійна сила до розвитку кожного підприємства і підтримки його конкурентоспроможності. Зараз більше уваги приділяється досягненню цілей підприємств в нестабільних умовах зовнішнього середовища, тому залучення працівників до досягнення цих цілей стало надважливим процесом. Щоб досягти високого рівня результативності роботи кожен працівник повинен бути зацікавлений у своїй роботі, бути вмотивованим до підвищення продуктивності праці.

Основною передумовою ефективного використання механізмів HR-менеджменту є створення продуктивного мотиваційного простору для всіх працівників. Мотивація є тісно взаємопов'язаною з плануванням, організацією, контролем і прийняттям рішень. Керівництво сучасних підприємств повинно приділяти належну увагу HR-менеджменту з точки зору підвищення мотивації співробітників як ключового інструменту успішного розвитку бізнесу [1,2].

Мотивація – це більше ніж просто спосіб заохотити співробітника працювати більше. Це спосіб надання працівнику розуміння того, для чого він повинен виконувати свої обов'язки якісно та з якою віддачею, як саме націлюватися на найкращі результати і робити це з задоволенням. Тобто зараз управлінцям потрібно націлюватися на створення системи HR-менеджменту з використанням сучасних механізмів управління персоналом, задля розвитку внутрішньої мотивації працівників, яка спонукає їх досягати поставлених цілей. Іншими словами, важливо, щоб працівник мав власне бажання підвищити свою продуктивність і поліпшити якість своєї роботи. Мотиви праці визначаються не тільки ефективністю організації оплати праці, а й змістом і корисністю праці, організацією трудового процесу, робочого часу та часу відпочинку, наявною можливістю самовираження і самореалізації, які є важливими елементами трудової свідомості. Слід визнати роль статусної мотивації під час використання механізмів HR-менеджменту. Деяким працівникам подобається виконувати складнішу та відповідальнішу роботу, працювати у сфері діяльності, яка вважається престижною та соціально значущою.

У цьому контексті компанія несе відповідальність за розробку індивідуальних підходів до кожного працівника та визначення найбільш ефективного виду діяльності для компанії, тобто створення мобільності для працівників, визначення їхніх сильних і слабких сторін, можливостей та потенціалу [3].

Аналіз кар'єри та просування працівників є ще одним важливим аспектом використання механізмів HR-менеджменту. Для того, щоб працівники були задоволені своєю роботою, їх необхідно навчати в інших сферах діяльності організації, оскільки деякі з їхніх навичок можуть бути не повністю розвинені.

Можна зробити висновок, що мотивація працівників складається з ключових елементів комунікаційного процесу, які долають бар'єри між

суспільними та особистими потребами працівників. Потрібно навчати персонал працювати в команді, надавати можливість виконувати цікаву, змістовну та корисну роботу, в комфортному середовищі, з гідною оплатою та можливістю кар'єрного зростання.

Якісне використання механізмів HR-менеджменту запобігає плинності кадрів і залучає проактивних та ідеалістично налаштованих людей, що безпосередньо сприяють досягненню цілей компанії та її безперервному розвитку [1-3].

Таким чином, важливим значенням використання механізмів HR-менеджменту сьогодні є заглибленість у нові підходи до мотивації працівників в умовах постійних змін, стрімкого розвитку бізнесу, продовження процесу діджиталізації та впровадження інновацій.

Література:

1. Голей Ю. Сучасні засади HR-менеджменту (HRM) та мотивування персоналу. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. №. 4 (4). С. 196-206.
2. Почтовюк А., Пряхіна К., Цимбал О. HR-менеджмент у системі антикризового управління підприємств. *Таврійський науковий вісник*. 2020. Серія: Економіка. Вип 3. С. 95-103.
3. Мельничук Д. П., Леган І. М., Зачосова Н. В. Мотиваційні чинники ефективності HR-менеджменту у діяльності служб надання соціальної допомоги та соціальних послуг. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. №1(99). С. 32–41.

ОЦІНКА ВПЛИВУ РИЗИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЛЮДСЬКИМ ФАКТОРОМ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Дудченко С.А.

*Науковий керівник: Гуржій Н.М., д.е.н., професор
Запорізький національний університет*

Особливості розвитку національної економіки в умовах воєнного стану та соціально-економічної нестабільності провокують зміни в зовнішньому і внутрішньому середовищі промислових підприємств. Такі зміни в функціонуванні підприємства зумовлені виникненням загроз та появою ризиків, що провокують негативні фінансові наслідки та кризові явища в їх діяльності [1]. Констатуючи, що ризики-це невід'ємна складова фінансово-господарської діяльності промислового виробництва необхідно об'єктивне усвідомлення та надання пріоритетності в роботі керівного менеджменту підприємства впровадженню сучасних технологій з стратегічного управління ризиками. Одним з нагальніших питань сучасного ризик-менеджменту є проблеми, пов'язані з людськими помилками «людським фактором» [1].

Людський фактор може мати великий вплив на різні аспекти життя, включаючи бізнес, соціальну сферу, політику, культуру та інше. Це означає, що

людські дії, рішення, поведінка та взаємодія можуть впливати на розвиток подій та процесів навколо нас та може визначати успіх чи невдачу підприємства, в залежності від того, наскільки добре працівники співпрацюють, приймають рішення та вирішують проблеми. Для оцінки ризиків від людського фактору на підприємстві важливо враховувати та аналізувати процеси, які прямим чином пов'язані з поведінкою працівників, їх відповідальність та внутрішні мотивації. Крім цього, важливо визначити можливі фактори ризику, такі як недостатня кваліфікація, конфлікти на робочому місці, внутрішньо-компанійна корупція тощо. Навіть якщо ризики пов'язані з людським фактором є невеликими, варто мати план дій для їх управління та мінімізації. Ретельний аналіз і своєчасні заходи допоможуть запобігти серйозним проблемам у майбутньому.

Існує декілька критеріїв оцінки ризиків впливу людського фактору, серед яких:

- частота (як часто виникає людський фактор і потенційно може завдати шкоди?);
- серйозність (потенційний вплив або шкода, спричинена людським фактором?);
- виявленість (наскільки легко можна ідентифікувати та виправити?);
- відновлення: (наскільки швидко та ефективно система може відновитися після впливу людського фактору?);
- передбачуваність (наскільки передбачуваним є людський фактор та його потенційні наслідки);
- керуваність(якою мірою людський фактор можна контролювати або пом'якшити?);
- складність (наскільки складною є взаємодія з системою?);

З точки зору індивідуальних рис та характеристик стану людини оцінка впливу визначається по :

- продуктивності праці (вимірювання ефективності працівника);
- задоволеності працівника(оцінка того, наскільки задоволений працівник своєю роботою, умовами праці та стосунками на робочому місці);
- відвідуваності (визначення того, наскільки часто працівник відвідує робоче місце та дотримується графіку роботи);
- адаптації та навчання (перевірка здатності працівника швидко адаптуватися до нових умов роботи та вчитися новим навичкам);
- лідерству та співпраці (оцінка вміння працівника керувати командою, співпрацювати з колегами та вирішувати конфлікти);
- ефективність комунікації (вимірювання якості спілкування працівника з колегами та керівництвом).

Ці критерії допомагають компаніям оцінити вплив людського фактору на діяльність підприємства та приймати рішення щодо подальшого розвитку персоналу. Щоб пом'якшити ці ризики, промислові підприємства можуть запроваджувати такі стратегії, як комплексні навчальні програми, регулярні перевірки безпеки, чіткі канали зв'язку, просування культури безпеки та суворе дотримання протоколів безпеки. Регулярні оцінки та моніторинг людського

фактора можуть допомогти виявити потенційні ризики та запобігти інцидентам до того, як вони відбудуться[2]. .

Методи оцінки ризиків від людського фактору можливо розділити на такі сегменти аналізу :

- система аналізу та класифікації людських факторів «HFACS»;
- аналіз завдань (перевірка завдань, які виконують люди, щоб визначити потенційні ризики людської помилки);
- когнітивний аналіз завдань (оцінка того, як люди думають і вирішують проблеми під час виконання завдання);
- аналіз надійності людини (оцінка ймовірності людської помилки в складних системах;
- системи звітування про помилки (заохочення відкритого звітування про помилки для визначення тенденцій і потенційних ризиків);
- аналіз ризиків роботи (визначення потенційних ризиків,);
- тестування зручності використання (оцінка , наскільки система зручна для користувача);
- оцінка навантаження (вимірювання розумових і фізичних вимог до людей).

Оцінка ризиків діяльності підприємства має велике значення для виявлення потенційних загроз і вразливостей, які можуть вплинути на його діяльність. Щоб належним чином оцінити ці ризики, підприємствам необхідно проводити ідентифікацію, аналіз та визначення їх пріоритетності, розробляти плани управління ризиками, а також регулярно контролювати та переглядати стратегії управління ризиками для адаптації до мінливих обставин. Загалом проактивний підхід до управління ризиками може допомогти підприємствам передбачати виклики та приймати обґрунтовані рішення для захисту своїх інтересів і досягнення цілей [3].

Література:

1. Кондратенко Н. О., Писаревський І. М., Боровик М. В. Теоретико-методичні аспекти управління фінансовими ризиками промислових підприємств. *Електронний журнал «Економіка та суспільство»*. 2022. №40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1498>
- 2 Кочетков В. М., Сирочук Н. А. Сутність і особливості ризик-менеджменту на підприємстві. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 10 (124). С. 150–156.
3. Шегда А.В., Головатенко М.В. Ризики в підприємництві :оцінювання та управління : навч.посіб./. К.: Знання, 2008.271с.

УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Задніпровський В.А.

*Науковий керівник: Ачкасова Л. М., к. е. н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

У зв'язку з активним розвитком транспортно-логістичного комплексу, питання управління логістичними витратами стає ще більш актуальним. Цей процес має потужний вплив на підвищення ефективності діяльності перевізників, виробничих підприємств, які мають власний транспорт, логістичних компаній тощо.

Управління логістичними витратами важливо, оскільки це дозволяє компаніям ефективно знижувати витрати і підтримувати високий рівень ефективності. Це також допомагає виробникам підтримувати конкурентоспроможність на ринку, раціоналізувати процеси поставок, оптимізувати інвентар та мінімізувати затримки в постачаннях. Управління логістичними витратами допомагає підтримувати максимальну ефективність у всіх аспектах ланцюга поставок.

Для розуміння того, на які саме витрати в логістиці має впливати підприємство розглянемо складові логістичних витрат, які є найбільш стандартними і найчастіше зазначаються дослідниками цього питання.

Складові логістичних витрат можуть включати в себе такі елементи, як транспортні витрати, складські витрати, витрати на управління запасами, операційні витрати, а також витрати на обслуговування клієнтів. До нестандартних складових можна віднести витрати на повернення товарів або витрати на брак.

Транспортні витрати включають у себе витрати на паливе, технічне обслуговування автомобіля, страхування, плату за паркінг, дорожні збори і штрафи, а також витрати на обслуговування громадського транспорту.

Складські витрати включають в себе витрати на зберігання товарів, оплату праці кладовщиків, оренду складських приміщень, витрати на упаковку та маркування товарів, а також витрати на транспортування товарів до та зі складу.

Витрати на управління запасами включають в себе витрати на закупівлю товарів, витрати на їх зберігання, витрати на транспортування товарів, витрати на управління запасами (наприклад, оплата співробітників, які відповідають за контроль за запасами) та витрати на страхування запасів.

Операційні витрати включають у себе всі видатки, які пов'язані з щоденною діяльністю підприємства. Це можуть бути витрати на зарплату співробітників, оренду приміщень, комунальні платежі, покупка сировини та інші матеріали, оплата послуг, витрати на маркетинг та рекламу, транспортні витрати і так далі. Операційні витрати є важливим показником фінансової стійкості та ефективності підприємства.

Витрати на обслуговування клієнтів можуть включати в себе витрати на центри підтримки клієнтів (колл-центри), розробку та підтримку програмного

забезпечення для клієнтів, надання консультацій та підтримки клієнтів, а також витрати на маркетинг та рекламу для залучення нових клієнтів і утримання існуючих.

Після визначення складових логістичних витрат, наступним питанням є визначення шляхів або способів управління ними.

Є кілька способів ефективного управління витратами на логістику. Одним із способів є оптимізація транспортних маршрутів, щоб мінімізувати споживання палива та витрати на доставку. Також можна оптимізувати свій ланцюжок поставок, тісно співпрацюючи з постачальниками, щоб узгодити кращі ціни та умови. Крім того, інвестиції в такі технології, як прогнозна аналітика та автоматизація, можуть допомогти підвищити ефективність і скоротити витрати в довгостроковій перспективі. Також важливо постійно контролювати й аналізувати свої логістичні операції, щоб визначити сфери, де можна заощадити.

Крім того, можна виділити кілька методів управління логістичними витратами:

1. Бюджетування: це процес розподілу фінансових ресурсів для певних цілей і контролю над витратами.

2. Аналіз витрат: цей метод включає в себе вивчення і оцінку всіх видів витрат, щоб зрозуміти, де можна зекономити або витратити гроші більш ефективно.

3. Електронні системи управління витратами: ці інструменти дозволяють вам відстежувати та контролювати свої витрати в реальному часі, а також аналізувати свою фінансову ситуацію.

4. Переговори з постачальниками: у деяких випадках можливість узгодження цін або умов постачання може допомогти знизити витрати.

5. Постійне вдосконалення: постійний аналіз та оптимізація процесів витрат дозволяють суттєво зекономити кошти в майбутньому.

Таким чином, управління логістичними витратами є процесом комплексним і потребує попереднього аналізу для визначення резервів економії. Існування різних способів такого управління допомагає обирати саме той, який дозволяє в конкретній ситуації досягти найкращого результату.

Література:

1. Основи економіки транспорту: підручник / Щелкунов В. І., Кулаєв Ю. Ф., Зайончик Л. Г., Загорулько В. М. та ін. К.: Кондор, 2020. 392 с.

2. Сокур І. М., Сокур Л.М., Герасимчук В.В. Транспортна логістика : навч.посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 222 с.

3. Родіонова О. Ю. Логістичні системи в ресурсному забезпеченні потенціалу підприємств [Електронний ресурс] *Управління проектами та Розвиток виробництва: Зб.наук.пр.* Луганськ: вид-во СЛУ ім. В.Даля, 2018. № 1 (41). С. 83–88. URL: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/41/12royzpp.pdf>

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Коваль І.Б., аспірант

Науковий керівник: Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Антикризове управління в системі управління економічною безпекою підприємства є важливим елементом стратегічного планування та управління ризиками. Воно орієнтоване на запобігання виникненню кризових ситуацій або ефективну реакцію на них у разі їх виникнення.

Ефективне антикризове управління повинне ґрунтуватися на дотриманні принципів, які наведені на рис. 1.

Рисунок 1 - Основні принципи антикризового управління

Таким чином слід відзначити, що антикризове управління в системі управління економічною безпекою підприємства першочергово спрямоване на забезпечення стійкості, виживання та успішного розвитку підприємства в умовах невизначеності та ризику, які є перманентними супутниками підприємницької діяльності в сучасних умовах.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Ковальова М.В., Резніченко А.О.

Науковий керівник: Близнюк А.О., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Виробничий потенціал характеризує виробничі можливості підприємства як основної виробничо-господарської ланки економіки. Вихідним пунктом для визначення економічної сутності та змісту виробничого потенціалу слугує слово "potenzial", що означає "сила". Тому аналогом виробничого потенціалу підприємства є його продуктивна сила. Потенціал або продуктивна сила являє собою невід'ємну характеристику будь-якої цілісної матеріальної системи, в тому числі, такої як підприємство.

Матеріальну основу виробничого потенціалу підприємства складають фактори виробництва: робоча сила, засоби праці та предмети праці. Сила виробництва як системи визначається обсягом, якістю і структурою матеріальних і трудових ресурсів виробництва. Безпосередньо сам виробничий потенціал утворюється в результаті взаємодії факторів виробництва. Отже, виробничий потенціал підприємства можна визначити як здатність взаємопов'язаних і взаємодіючих факторів виробництва забезпечувати створення необхідного обсягу якісної продукції.

Ринкове реформування економіки, перехід вітчизняних підприємств на роботу в умовах ринку тісно пов'язаний з необхідністю інтенсифікації відтворювального процесу, матеріальна основа якого створюється на етапі виробництва. Інтенсифікація виробництва містить у собі, з одного боку, інтенсифікацію використання наявного виробничого потенціалу, а з іншого - інтенсифікацію його вдосконалення та розвитку. Загалом розвиток виробничого потенціалу економіки відбувається на двох рівнях - на рівні держави та окремих суб'єктів господарювання - підприємств. Усі перетворення в економіці вихідним пунктом мають підприємство як первинну господарюючу ланку. Раціональне перетворення виробничого потенціалу підприємства є матеріальною основою, вихідним пунктом перетворення виробничого потенціалу держави в цілому.

Розширення прав підприємств і посилення їхньої господарської самостійності в ринковій економіці загострюють завдання аналізу можливостей підприємства та оцінки їхньої потенційної сили, що концентрується, знаходить своє вираження в понятті виробничий потенціал. Нові умови роботи підприємств посилюють необхідність системного дослідження категорії

виробничого потенціалу підприємства, що дає змогу одночасно оцінити величину і якість накопичених ресурсів на підприємстві, ступінь і напруженість їх використання.

Вихідною передумовою наукового управління виробничим потенціалом є пізнання сутності цієї категорії, виявлення об'єктивних причин і закономірностей її розвитку.

В економічній літературі є різні визначення категорії виробничого потенціалу. Причому часто зміст категорії виробничого потенціалу підміняється іншими, близькими до нього поняттями, такими як виробнича потужність підприємства, техніко-економічний та організаційно-економічний рівні, економічний потенціал. Для визначення сутності поняття "виробничий потенціал" необхідно уточнити різницю у змісті та сфері застосування зазначених вище категорій.

Зміст поняття "виробнича потужність" полягає у визначенні спроможності основних виробничих фондів, тобто засобів праці, виробляти в певні проміжки часу максимально можливий, відповідний запланованим завданням за якістю та асортиментом обсяг продукції. Отже, виробнича потужність репрезентує виробничі можливості тільки засобів праці, які являють собою лише один з елементів виробничого потенціалу.

Категорії техніко-економічний та організаційно-економічний рівні виробництва більшою мірою, ніж виробничий потенціал, відображають якісний бік досягнутого стану виробничого потенціалу підприємства. Однак сфери застосування категорій "техніко-економічний та організаційно-економічний рівні виробництва" порівняно з виробничим потенціалом підприємства обмежені тим, що вони не дають змоги системно виразити виробничі та економічні резерви підприємства ні за змістом, ні за розміром.

Найчастіше поняття виробничий потенціал підміняється іншим, дуже близьким поняттям - економічний потенціал. У принципі, як економічний потенціал, так і виробничий, відрізняються від усіх вище наведених понять місткістю і глибиною виражаємої сутності можливостей підприємства, всебічністю, системністю, цілісністю охоплення внутрішнього змісту об'єкта, який вони представляють, тобто підприємства. Однак удавана близькість цих категорій не є підставою для того, щоб розглядати їх як тотожні. Оскільки в діяльності підприємств розрізняють два аспекти - виробничий і господарський - остільки й два аналізовані поняття характеризуються певною самостійністю. При цьому слід сказати, що характеристика одного з них за відсутності повного опису іншого буде недостатньо глибокою. Аналіз економічного потенціалу підприємства більшою мірою пов'язаний з розглядом економічних відтворювальних зв'язків підприємства з господарськими відносинами. Виробничий потенціал загалом виражає виробничі сили підприємства, хоча його і не можна пов'язувати тільки з процесом виробництва на підприємстві. Результати використання виробничого потенціалу залежать як від умов виробництва, так і від господарської діяльності підприємств.

Таким чином, безпосередньою метою оцінки виробничого потенціалу є виявлення можливості ефективного використання трудових, матеріальних і

фінансових ресурсів, а також визначення впливу заходів щодо технічного й організаційного розвитку на кінцеві результати виробництва: обсяг і якість, собівартість і прибутковість продукції, рівень рентабельності господарської діяльності.

УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ДОХОДАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Колесник В.М.

*Науковий керівник: Ачкасова Л.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Управління логістичними доходами дуже важливо для бізнесу з багатьох причин. Перш за все, це дозволяє компаніям оптимізувати процеси поставок, складського управління та транспортування, що веде до зменшення витрат і підвищення ефективності. Крім того, управління логістичними доходами допомагає знижувати ризики виробничих затримок, а також підвищує рівень обслуговування клієнтів. Таким чином, це сприяє збільшенню прибутку компанії та позиціонує її конкурентоспроможність на ринку.

Логістичні доходи включають у себе такі складові, як оптимізація постачання, зниження витрат на логістику, підвищення продуктивності складської роботи, зменшення транспортних витрат та підвищення швидкості доставки товарів.

Оптимізація постачання включає в себе ряд стратегій та практик, спрямованих на покращення ефективності постачання товарів і послуг. Це включає в себе управління запасами, пошук нових постачальників, оптимізацію логістичних процесів, впровадження технологій для автоматизації та вдосконалення комунікації з постачальниками. Основна мета оптимізації постачання - забезпечити безперебійне та економічно вигідне постачання необхідних товарів і послуг для бізнесу.

Зниження витрат на логістику може включати у себе оптимізацію маршрутів доставки, використання ефективних систем управління запасами, впровадження технологій інтернету речей для відстеження вантажу та зменшення затрат на складське управління, а також удосконалення управління ланцюжком постачання. Також важливо враховувати ефективність транспортування товарів, відповідність законодавчим вимогам та місцевим правилам, а також мінімізацію затрат на придбання та обслуговування обладнання.

Підвищення продуктивності складської роботи може бути досягнуто шляхом автоматизації процесів, використання сучасних технологій управління запасами, оптимізації процедур прийому-видачі товарів, навчання персоналу для підвищення ефективності роботи. Також важливо виявляти та усувати можливі проблемні моменти у роботі складу для покращення продуктивності.

Зменшення транспортних витрат може бути досягнуте за допомогою різних стратегій, таких як оптимізація маршрутів доставки, використання

технологій для відслідковування і моніторингу ефективності транспортних засобів, впровадження економних автомобілів і використання альтернативних джерел палива. Також важливо враховувати фактори, які впливають на витрати, такі як тарифи на паливо, планування маршрутів і використання ефективних технік водіння.

Підвищення швидкості доставки товарів може бути досягнуто за допомогою оптимізації логістики, використання новітніх технологій в сфері транспорту та складського господарства, а також покращенням комунікації між постачальниками та отримувачами. Наприклад, використання автоматизованих систем управління складом та транспортом, впровадження систем відстеження вантажу, а також ефективне планування маршрутів можуть значно збільшити швидкість доставки товарів.

Існує кілька методів управління логістичними доходами, включаючи:

1. Метод динамічного ціноутворення: цей метод полягає у тому, щоб динамічно змінювати ціни в залежності від попиту та інших факторів. Наприклад, ціни можуть змінюватися в залежності від часу доби або дня тижня.

2. Метод сезонного ціноутворення: при цьому методі ціни змінюються в залежності від сезонної активності або попиту. Наприклад, у відпустковий сезон ціни на готелі можуть бути вищими, ніж у поза сезон.

3. Метод стратегічного ціноутворення: цей метод включає в себе ретельне вивчення ринку та конкуренції, щоб встановити оптимальні ціни для продуктів або послуг вашої компанії.

Крім того, існує кілька підходів до управління логістичними доходами, одним з яких є стратегічне управління логістичними доходами, яке передбачає розробку довгострокової стратегії для максимізації цих доходів компанії. Довгострокова стратегія для максимізації логістичних доходів полягає у збільшенні ефективності та оптимізації у всіх аспектах логістичного ланцюга. Це може включати в себе пошук нових постачальників з більш вигідними умовами, вдосконалення процесів зберігання та транспортування товарів, розробку більш точних прогнозів попиту та управління запасами. Також, важливо розглядати стратегічне партнерство з іншими компаніями та використання сучасних технологій для автоматизації та оптимізації процесів.

Інший підхід - тактичне управління логістичними доходами, яке зосереджується на конкретних діях для підвищення прибутку короткостроково. Сутність тактичного управління логістичними доходами полягає в тому, щоб ефективно планувати, координувати та контролювати всі види доходів, пов'язаних з логістичними процесами підприємства. Це включає в себе оптимізацію витрат на логістику, оптимізацію транспортних витрат та забезпечення низьких операційних витрат у всьому логістичному ланцюжку. Також існує оптимізація доходів через ціноутворення, маркетингові стратегії та управління продажами.

Література:

1. Основи економіки транспорту: підручник / Щелкунов В. І., Кулаєв Ю.Ф., Зайончик Л.Г., Загорулько В.М. та ін. К.: Кондор, 2020. 392 с.

2. Сокур І.М., Сокур Л.М., Герасимчук В.В. Транспортна логістика : навч.посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 222 с.

3. Родіонова О.Ю. Логістичні системи в ресурсному забезпеченні потенціалу підприємств [Електронний ресурс] *Управління проектами та Розвиток виробництва: Зб.наук.пр.* Луганськ: вид-во СЛУ ім. В.Даля, 2018. № 1 (41). С. 83–88. URL: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/41/12royzpp.pdf>

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО МОНІТОРИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Кондрашова Є.Ю.

*Науковий керівник: Величко Я.І., асистент кафедри менеджменту
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Енергетичний моніторинг в контексті автомобільного транспорту набуває особливого значення у сучасному світі, де питання ефективності використання ресурсів і мінімізація впливу на довкілля стоять дуже гостро. Впровадження систем енергетичного моніторингу на підприємствах автомобільного транспорту не лише дозволяє значно знизити витрати на паливо та експлуатацію, але й сприяє підвищенню екологічної безпеки та соціальної відповідальності бізнесу. Такі системи забезпечують збір, аналіз та візуалізацію даних про споживання енергії, дозволяючи компаніям оптимізувати маршрути перевезень, поліпшити стиль водіння та зменшити час простою транспортних засобів [1].

Потреба у впровадженні таких систем обумовлена рядом факторів. По-перше, це глобальні тенденції до збереження ресурсів та зниження викидів вуглецю, що вимагають від підприємств автомобільного транспорту впровадження заходів щодо енергозбереження. По-друге, зростаюча конкуренція на ринку логістичних та транспортних послуг змушує компанії шукати шляхи оптимізації своєї діяльності, що неможливо без детального аналізу використання енергетичних ресурсів. Крім того, існує суспільний тиск у напрямку екологічної відповідальності, що вимагає від компаній підтвердження їхніх зусиль у сфері збереження довкілля.

Впровадження систем енергетичного моніторингу дозволяє компаніям не лише відповісти на ці виклики, але й забезпечити суттєву економію коштів за рахунок зниження витрат на паливо, підвищення продуктивності роботи транспортних засобів і зменшення кількості необхідних ремонтів за рахунок контролю за станом техніки. Таким чином, системи енергетичного моніторингу стають необхідним інструментом для забезпечення конкурентоспроможності, ефективності та екологічної відповідальності підприємств автомобільного транспорту. У цьому контексті, ключові аспекти енергетичного моніторингу об'єднують технологічні, організаційні та управлінські елементи, що дозволяють підприємствам автомобільного транспорту оптимізувати свою діяльність.

Розглянемо більш детально кожний з цих аспектів.

На сучасних підприємствах автомобільного транспорту впроваджуються різноманітні технологічні рішення для моніторингу енергоспоживання та ефективності використання палива (технологічні аспекти). До таких рішень належать:

- системи GPS-відстеження, які дозволяють моніторити місцезнаходження транспортних засобів у реальному часі та аналізувати маршрути їх руху;
- датчики палива, що вимірюють рівень споживання палива, допомагаючи ідентифікувати неефективність у використанні та потенційні витрати;
- системи телеметрії, які збирають дані про роботу двигуна, швидкість, використання гальм та інші параметри, що впливають на енергоефективність.

Ефективне управління енергоспоживанням вимагає не тільки технологічних інструментів, але й організаційних заходів (організаційні аспекти):

- політика енергетичної ефективності, яка визначає цілі підприємства в області зниження енергоспоживання та впливу на довкілля;
- навчання персоналу з питань енергоефективності та екологічної відповідальності;
- енергетичний аудит для ідентифікації областей нераціонального використання ресурсів та розробки заходів щодо їх оптимізації [2].

Управління даними, отриманими від систем моніторингу, та прийняття на їх основі рішень є ключовим для підвищення енергоефективності (управлінські аспекти):

- аналіз даних про енергоспоживання дозволяє виявити тенденції, визначити найбільш ефективні практики та виявити області для покращення;
- планування маршрутів з урахуванням аналізу ефективності використання палива може значно знизити витрати на транспортування;
- мотиваційні програми для водіїв, що базуються на показниках ефективності використання палива, сприяють залученню персоналу до досягнення цілей підприємства в області енергоефективності.

Отже, ключові аспекти енергетичного моніторингу на підприємствах автомобільного транспорту об'єднують в собі комплексний підхід, що включає технологічні інновації, організаційні заходи та ефективне управління. Реалізація такого підходу дозволяє підприємствам не тільки знизити витрати та вплив на довкілля, але й забезпечити сталий розвиток у відповідності до сучасних екологічних та економічних вимог.

Література:

1. Ключев С.О., Ревун М.А., Цимбал О. В. Аналіз системи моніторингу та диспетчерського регулювання наземного транспорту. *Вісник машинобудування та транспорту*, 2023. 17(1), С. 64–70.
2. Практичний посібник з енергетичного аудиту промислових підприємств. під заг. ред. Н. Усенко та А. Чернявського. Київ: Проект

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Кондращенко П.С., Глухов Д.В.

Науковий керівник: Бочарова Н.А., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Глобалізація ринків створює нові виклики та можливості для підприємств, вимагаючи ефективного використання ресурсів та адаптації стратегій для забезпечення конкурентоспроможності на міжнародному рівні. Технологічний прогрес змінює підходи до ведення бізнесу, впровадження інновацій та оптимізації процесів, що вимагає від підприємств постійного моніторингу ефективності використання новітніх технологій. Зростання конкуренції у багатьох секторах економіки змушує підприємства шукати шляхи підвищення ефективності своєї діяльності для виживання та розвитку на ринку. Зміна споживацьких вподобань вимагає від підприємств швидкої адаптації продуктів та послуг, що неможливо без глибокого аналізу та оцінювання внутрішніх процесів на предмет їх ефективності. Підвищення вимог до екологічності та сталого розвитку змушує підприємства переосмислювати свої підходи до ведення бізнесу, знаходити баланс між економічною ефективністю та екологічною безпекою. Необхідність оптимізації витрат в умовах економічної невизначеності та фінансових коливань робить оцінювання ефективності діяльності критично важливим для підтримки фінансової стабільності підприємства. Тому дослідження ефективності діяльності підприємства є актуальним та необхідним для розробки ефективних стратегій управління, що забезпечують стійкий розвиток та конкурентоспроможність підприємства в сучасних умовах.

Підвищення ефективності діяльності підприємства є багатоаспектним завданням, що вимагає комплексного підходу та врахування різноманітних факторів сучасного бізнес-середовища. Основні напрямки включають:

1. Цифровізація та автоматизація процесів. Впровадження сучасних ІТ-рішень та автоматизація рутинних процесів дозволяють значно підвищити продуктивність, знизити витрати на операційну діяльність та забезпечити швидкий доступ до актуальної інформації для прийняття рішень.

2. Оптимізація ланцюгів постачання. Ефективне управління ланцюгами постачання, включаючи логістику та запаси, дозволяє зменшити витрати та покращити сервіс для клієнтів.

3. Фокус на клієнтоорієнтованості. Розробка та впровадження стратегій, орієнтованих на задоволення потреб та переваг споживачів, може значно підвищити лояльність клієнтів та забезпечити конкурентні переваги на ринку.

4. Інновації та розвиток нових продуктів. Інвестиції в дослідження та розробку нових продуктів, послуг та технологій є ключовими для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності та росту підприємства.

5. Екологічна стійкість та соціальна відповідальність. Впровадження

принципів сталого розвитку та екологічної ефективності не тільки знижує вплив на довкілля, але й покращує імідж компанії та її привабливість для споживачів та інвесторів.

6. Розвиток та навчання персоналу. Інвестиції в розвиток навичок та компетенцій співробітників сприяють підвищенню ефективності праці, інноваційності та адаптивності організації до змін на ринку.

7. Флексибільність та адаптивність. Розробка гнучких бізнес-моделей та адаптивних стратегій управління дозволяє швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, зменшуючи ризики та використовуючи нові можливості.

8. Ефективне управління фінансами. Строгий контроль за фінансовими потоками, оптимізація витрат та розумне інвестування сприяють підтримці фінансової стабільності та забезпеченню ресурсів для розвитку.

Ці напрямки не є вичерпними та можуть варіюватися залежно від специфіки галузі, розміру підприємства та його стратегічних цілей, але вони складають основу для будь-якої компанії, яка прагне підвищити ефективність своєї діяльності в сучасних умовах.

Таким чином, оцінювання ефективності діяльності підприємства є ключовим для забезпечення його сталого розвитку, адаптації до змінних умов ринку та підтримки конкурентоспроможності. Ефективність підприємства має оцінюватися з урахуванням різноманітних аспектів, включаючи фінансові показники, продуктивність праці, якість продукції та послуг, задоволеність клієнтів, інноваційність та екологічну стійкість. Успіх підприємства в сучасному динамічному бізнес-середовищі вимагає постійної адаптації до змін, інновацій у продуктах, послугах та бізнес-процесах. Цифровізація та автоматизація процесів відіграють вирішальну роль у підвищенні ефективності діяльності підприємства, оптимізації витрат та покращенні якості обслуговування клієнтів. Розвиток та мотивація персоналу є одним з ключових факторів ефективності підприємства, оскільки висококваліфіковані та мотивовані співробітники здатні значно підвищити продуктивність та інноваційний потенціал компанії. Екологічна стійкість та соціальна відповідальність стають все більш важливими аспектами діяльності підприємства, впливаючи на його репутацію, відносини з громадськістю та довгострокову вартість бренду. Регулярний моніторинг та оцінка ефективності дозволяють своєчасно виявляти проблеми, аналізувати тенденції та коригувати стратегії управління для забезпечення оптимального використання ресурсів та досягнення стратегічних цілей

Література:

1. Рахвал-Мюллер А., Федотова І., Бочарова Н., Г. Азаренков ESPEG Model and Corporate Management System for Ensuring Sustainable Development of Enterprises. Управління розвитком. Т. 21. № 3. 2023. С. 8-20.

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

*Котелевець Є.К., здобувач вищої освіти-магістр 5року навчання,
Хворостян Я.С., здобувач вищої освіти-бакалавр 4 року навчання
Науковий керівник: Водолажська Т.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Зараз трудовий потенціал усіх без виключення підприємств, господарств, організацій через війну та інші негативні навколишні обставини опинився у несприятливому складному стані.

Для відтворення, формування, посилення та забезпечення подальшого розвитку трудового потенціалу підприємства проводять аналіз тенденцій, що відбуваються менеджменті персоналу, зокрема проводять оцінювання трудового потенціалу. Від її підсумків залежить «результативність та ефективність кадрових рішень, а отже – і діяльності суб'єкта господарювання в цілому» [1, с. 67].

Нині у наукових колах та відповідних літературних джерелах [1-5] фахівці-практики та вчені використовують різні методи та підходи до такого оцінювання. Зокрема, основні з них, як зазначають А.В. Череп та І.М. Дашко, - це витратний (майновий), порівняльний (ринковий), результативний (дохідний) [2].

У сукупності публікацій науковців [1,3,4] виділено також інші підходи до оцінки трудового потенціалу підприємства, зокрема : ресурсний підхід, факторний підхід, інтегральний підхід, суб'єктивний підхід, системний.

Наприклад, витратний підхід дозволяє «оцінити розмір трудового потенціалу сумою минулих витрат на підготовку, поточне утримання і майбутній розвиток персоналу» [2], при цьому основними показниками оцінки є продуктивність праці виробничого персоналу, коефіцієнт змінності робочої сили, коефіцієнт творчої активності працівника, коефіцієнт змінності робочого місця.

Результативний підхід ґрунтується на «постулаті щодо корисності праці персоналу підприємства» [2] та оснований на розрахунку продуктивності праці працівників, що характеризує результативність праці, оцінює результат праці, отриманий на одиницю витрат, пов'язаних із використанням трудових ресурсів.

Ресурсний підхід «є одним із найпростіших, передбачає застосування простого методичного інструментарію; може застосовуватися для оцінки трудового потенціалу на будь-якому з рівнів його прояву» [1]; ґрунтується на оцінці основних показників рядів динаміки: темпів росту та темпів приросту.

Суб'єктивний підхід «передбачає оцінку людини людиною на основі професійного досвіду оцінювача та за допомогою попередньо розроблених тестів, питань, моделей, імітаційних ситуацій» [3] та в якості підґрунтя використовує методи : бібліографічний метод, метод анкетування, описовий метод, метод визначеного розподілу, метод оцінки за вирішальною ситуацією (у тому числі метод критичного інциденту), метод ділових ігор, метод інтерв'ю,

метод «360 градусів», тестування тощо.

Всі зазначені підходи наразі є актуальними та застосовуються як окремо, так і паралельно один з одним. Тому вибір оптимального підходу до оцінки трудового потенціалу залежить, насамперед, від її цілей, наявності відповідної вихідної інформації та кваліфікованих експертів, що проводять оцінювання, та ряду інших факторів.

З погляду авторів, найбільш оптимальним все ж є системний підхід до оцінювання потенціалу підприємства, який у комплексі передбачає врахування широкого спектру ключових показників роботи персоналу. Водночас, цей підхід дозволяє охопити всі напрями підвищення ефективності використання трудового потенціалу, зокрема :

- 1) ефективність роботи відділу/служби управління персоналом (поліпшення укомплектованості штату та приведення у відповідність до організаційних потреб;
- 2) побудова дієвої системи ротації кадрів, включаючи питання підвищення кваліфікації співробітників та нормування їх праці;
- 3) поліпшення рівня продуктивності та ефективності праці;
- 4) дієва система матеріального стимулювання;
- 5) соціальний розвиток трудового потенціалу;
- 6) покращення якості трудових ресурсів;
- 7) підвищення показників організаційної та управлінської діяльності;
- 8) забезпечення необхідної бази вихідної інформації [1].

Література:

1. Мазур Н. Методика оцінки ефективності використання трудового потенціалу підприємства. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2017. № 1. С. 67-72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmduce_2017_1_14
2. Череп А. В., Дашко І. М. Методичні підходи до оцінки ефективності використання трудового потенціалу підприємств. *Агросвіт*. 2012. № 15. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/15_2012/12.pdf
3. Волощук Г.О., Новойтенко І.В. Методичні підходи до оцінки ефективності використання трудового потенціалу підприємства. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2012. № 46. С. 83-88. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2012_46_16
4. Трудовий потенціал : поняття, структура і показники оцінки [Електронний ресурс]. URL : https://pidru4niki.com/12810419/ekonomika/trudoviy_potentsial_ponyattya_struktura_pokazniki_otsinki
5. Корбут К.Є. Трудовий потенціал підприємства: поняття, складові та методи оцінювання. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2017. № 2 (80). С. 102–108. URL : [https://doi.org/10.26642/jen-2017-2\(80\)-102-108](https://doi.org/10.26642/jen-2017-2(80)-102-108)

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СТВОРЕННЯ ТА ПРОСУВАННЯ НОВИХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ НА РИНКАХ ІЗ РЕСУРСНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ

Магуріна П.І., Картавцева Т.С.

Науковий керівник: Кудрявцева О.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Одним із пріоритетних напрямів розвитку української економіки є підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств та їхній вихід на лідируючі позиції на регіональних і глобальних ринках нових продуктів, технологій і послуг. Успішне розв'язання цього завдання залежить багато в чому не тільки від розширення масштабів інноваційної діяльності українських компаній, а й від напряму використання інновацій.

Створення та просування нових товарів і послуг на ринках з ресурсними обмеженнями пропонує формулювання економічної логіки функціонування таких ринків або виявляє чинники, що визначають виникнення конкурентних переваг. Інноваційне рішення, що сформулювалося на ринку, який лідирує, може бути кращим і на інших ринках через те, що попит на ринку, який лідирує, відображає характеристики попиту і на інших національних ринках. Оскільки на ринку, що лідирує, попит активніший, це призводить до того, що виробники більшою мірою і швидше втілюють вимоги попиту у своїх інноваційних продуктах [1]. З огляду на це інноваційні продукти на ринках-лідерах набувають вищої якості, різноманітності та функціональності, ніж продукти на ринках, що відстають. Причому приріст якості та поліпшення функціональних характеристик відбувається швидше, ніж на ринках, що відстають. Споживачі ринків, що відстають, починають обирати більш якісне інноваційне рішення, сформоване на ринку, що лідирує, тим самим витісняючи інноваційні рішення, присутні на ринках, що відстають.

Другим економічним механізмом функціонування ринку з ресурсними обмеженнями є те, що виробники на цих ринках виходять на більші обсяги виробленої продукції, що, своєю чергою, дає змогу використовувати економію від масштабу і пропонувати інноваційне рішення за нижчою ціною. Компанії на ринках із ресурсними обмеженнями набувають організаційних здібностей виробляти інноваційну продукцію у великих масштабах, тим самим знижуючи собівартість одиниці продукції. У міру виходу на інші національні ринки, економія від масштабу збільшується, в той час як конкуренти змушені нести додаткові витрати, пов'язані з необхідністю освоєння іншого інноваційного рішення і скороченням ринків збуту.

Третій аспект зводиться до того, що ринки з ресурсними обмеженнями характеризуються більш різноманітним попитом. Це означає, що компанії можуть використовувати на свою користь економію від різноманітності виробленої продукції. Різноманітність потреб і вимогливість покупців призводить також до того, що компанії, які працюють на цьому ринку, змушені (або прагнуть) виробити якомога більше різних інноваційних рішень. Це

призводить до того, що ймовірність появи інноваційного рішення, здатного задовольнити попит також і на інших ринках, підвищується.

Четвертий момент полягає в тому, що компанії швидше набувають необхідних організаційних здібностей, компетенцій і знань, що робить їх більш досвідченими. Це, своєю чергою, дає змогу пропонувати якісніші або дешевші (але вже не через економію від масштабу або різноманітність) рішення, продукцію та послуги.

П'ята обставина полягає в тому, що ринки з ресурсними обмеженнями швидше за інші ринки доходять до стану зрілості та стагнації попиту, що призводить до загострення конкуренції між компаніями, що, своєю чергою, стимулює або зниження ціни, або підвищення якості. Це робить інноваційні продукти та послуги більш привабливими на інших ринках.

Шоста обставина зводиться до того, що рання стагнація попиту змушує компанії на цьому ринку замислитися про необхідність виходу на інші національні ринки та завчасно до цього підготуватися.

Сьомий момент пов'язаний з так званим ефектом демонстрації, який, є важливим механізмом поширення нових товарів і послуг. Він полягає в тому, що потенційні покупці бачать успішне використання інноваційного продукту на ринку, що лідирує, і починають використовувати саме цей новий продукт. Ефект демонстрації з погляду поведінки споживачів інноваційного продукту дає їм змогу знизити невизначеність і ризики, пов'язані з використанням будь-якого нового продукту, рішення або послуги [2].

Нарешті, поєднання шостої та сьомої зі згаданих вище обставин призводить до того, що швидке проникнення інноваційного продукту на ринок із ресурсними обмеженнями стає причиною того, що держава та інші інститути більшою мірою стають зацікавлені в тому, щоб просувати інтереси своїх інноваційних компаній на зарубіжних ринках (через державні контракти та інше).

Ринки з ресурсними обмеженнями сформулювали певні риси, які притаманні більшою мірою ринкам, що претендують на те, щоб стати лідируючими. Знання цих характеристик дає змогу або намагатися передбачити, який ринок може з більшою вірогідністю стати для того чи іншого інноваційного рішення провідним, або створювати умови, які сприятимуть виникненню нових товарів і послуг на ринках з ресурсними обмеженнями в країні.

Узагальнюючи та деталізуючи вищесказане, пропонується класифікація чинників, що визначають потенційні переваги ринків з ресурсними обмеженнями, представлена 6 групами переваг:

1. Потенціал попиту:
 - високий ВВП;
 - велика частка населення в умовах ресурсних обмежень;
 - велика кількість потенційних покупців;
 - великий обсяг попиту.
2. Потенціал цін і собівартості:
 - низька вартість;

- висока ефективність використання ресурсів.
 - 3. Потенціал структури ринку:
 - відсутність доступних за ціною аналогів;
 - недостатня кількість компаній, орієнтованих на малозабезпечене населення.
 - 4. Експортні можливості:
 - чутливість до змін на світових ринках;
 - схожість соціальних, політичних, економічних та інфраструктурних умов з іншими країнами.
 - 5. Можливості трансферу інновацій:
 - ефект демонстрації;
 - регулювання прав на інтелектуальну власність.
 - 6. Можливості державного регулювання:
 - вплив державних органів на ефективність досліджень, на стимулювання інноваційної активності та просування продукції на інші ринки.
- На основі виявленої класифікації важливо пояснити наступне:
- для виникнення ринку з ресурсними обмеженнями в тій чи іншій країні не обов'язкова дія одразу всіх чинників.
 - для різних країн різні поєднання чинників призводять до виникнення ринку з ресурсними обмеженнями.
 - присутність навіть великої кількості виявлених у моделі характеристик не гарантує виникнення ринку з ресурсними обмеженнями.
 - фактори мають тенденцію посилювати один одного. Так, переваги попиту посилюють переваги в цінах і собівартості. Переваги структури ринку також посилюють переваги в цінах і собівартості. Експортні переваги та переваги трансферу інновацій тісно переплетені, тому деякі науковці пропонують об'єднати ці два фактори в один [3].
 - для з'ясування відповіді на запитання, які чинники здебільшого є найбільш значущими, загальнотеоретичних пошуків недостатньо, для цього потрібні емпіричні дослідження.

Література:

- 1.Белявцева В.В. Методологія управління інноваційним розвитком регіону : монографія. Харків : «Друкарня Мадрид». 2017. 215 с.
2. Гуткевич С. О., Смик Р. Ю., Занозовська О. Г. Пріоритети інвестиційної діяльності в сучасних умовах : монографія. Харків : Діса плюс, 2019. 172 с.
- 3.Вовченко О. В. Інновації у промисловості: вплив на економічну безпеку України : монографія. Київ : КРОК, 2021. 134 с.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНУ ТА ЕКОНОМІЧНУ ІНКЛЮЗІЮ В УКРАЇНІ

Макаров Д.О., Терьохіна Д.С.

*Науковий керівник: Величко Я.І., асистент кафедри менеджменту
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Соціальна та економічна інклюзія в сучасних умовах України набуває особливої ваги в контексті стрімких соціальних, економічних та політичних змін.

В межах теорії поколінь, різні покоління мають різні очікування та потреби від своїх роботодавців, що, у свою чергу, вимагає від організацій розробки та впровадження мотиваційних стратегій, заснованих на розумінні цих особливостей [1]. Наприклад, представники покоління Baby Boomers цінують стабільність та лояльність, Generation X - баланс між роботою та особистим життям, Millennials - можливості для розвитку та навчання, а Generation Z - гнучкість та соціальну відповідальність роботодавців.

Забезпечення соціальної та економічної інклюзії в контексті мотивації персоналу вимагає від компаній створення умов, при яких кожен працівник, незалежно від покоління, відчуває, що його цінують, його потреби враховуються, і він може реалізувати свій потенціал. Це означає розробку індивідуалізованих програм навчання та розвитку, створення гнучких умов праці, підтримку здоров'я та добробуту працівників, а також включення працівників у процеси прийняття рішень.

Актуальність такого підходу в Україні посилюється соціально-економічними викликами, з якими країна стикається на сьогоднішній день, включаючи потребу в інтеграції внутрішньо переміщених осіб, адаптації до мінливих умов ринку праці, забезпеченні рівності та боротьбі з дискримінацією. Врахування особливостей працівників різних поколінь у розробці стратегій соціальної та економічної інклюзії може допомогти компаніям не лише підвищити мотиваційний потенціал персоналу, але й сприяти створенню більш справедливого та інклюзивного суспільства.

Теорія гармонізації поколінь через соціальну та економічну інклюзію в Україні базується на інтеграції двох ключових концепцій – управління різноманіттям поколінь на робочому місці та забезпечення соціальної й економічної інклюзії. Вона передбачає, що ефективна інтеграція та мотивація працівників різних поколінь можлива через створення умов, які сприяють їхньому соціальному та економічному включенню в суспільство та на ринку праці.

Основні елементи цієї теорії включають:

1. Визнання та розуміння особливостей, цінностей та мотиваційних факторів різних поколінь, які працюють разом. Це включає адаптацію управлінських практик та комунікації до потреб та очікувань кожного покоління.

2. Забезпечення рівного доступу до можливостей професійного та особистого розвитку для всіх співробітників, незалежно від їхнього віку, статі, соціального статусу чи етнічної приналежності (соціальна інклюзія). Це стосується також створення інклюзивної корпоративної культури, яка підтримує різноманіття та включення [2].

3. Підтримка економічного розвитку співробітників через справедливую оплату праці, можливості кар'єрного зростання та доступ до програм професійного розвитку (економічна інклюзія). Важливим є також залучення співробітників до прийняття рішень, що впливають на їх економічне благополуччя [3].

4. Розробка та впровадження гнучких умов праці та адаптивних управлінських стратегій, які враховують індивідуальні потреби та очікування співробітників різних поколінь.

5. Зміцнення внутрішньої комунікації між поколіннями для підвищення взаєморозуміння, взаємоповаги та колаборації. Це передбачає також використання різноманітних каналів комунікації та методів обміну знаннями.

У контексті України, де суспільство та економіка переживають значні зміни та виклики, гармонізація поколінь через соціальну та економічну інклюзію може стати ключовим фактором стабілізації та розвитку організацій. Це включає інвестиції в розвиток навичок та компетенцій співробітників, створення умов для їхнього благополуччя та задоволення на робочому місці, а також визнання та цінування внеску кожного покоління в успіх компанії.

Отже, інклюзивні практики можуть сприяти соціальній згуртованості, економічному відновленню та розвитку, забезпечуючи при цьому стабільність та процвітання на національному рівні. Використання принципів соціальної та економічної інклюзії у стратегіях підвищення мотиваційного потенціалу персоналу дозволяє створити більш гармонійні та продуктивні робочі колективи, в яких кожен працівник відчуває свою цінність та можливість розвитку, незалежно від свого покоління чи соціального стану. Це сприяє не тільки підвищенню ефективності роботи організацій, але й розвитку суспільства в цілому, формуючи основу для стійкого соціально-економічного прогресу.

Література:

1. Боришкевич І.І., Якубів В.М. Вплив теорії поколінь на формування мотивації працівників. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-12> (дата звернення: 20.02.2024).

2. Карп'як М.О. Соціальна інклюзія в Україні: ознаки та форми прояву в сучасному суспільстві. *Регіональна економіка* 2020, №2. С. 144-152.

3. Філіпська Н.О. Економічна інклюзія як складова інклюзивного суспільства. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ (м. Харків, 19 листопада 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 241-243.

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Марченко Д.О.

Науковий керівник: Токар І.І., асистент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У сучасних умовах, діяльність підприємства є складним процесом, оскільки воно функціонує в умовах постійних змін та конкурентного середовища. Головною метою є виробництво продукції або надання послуг з на засадах рентабельності і прибутковості. Проте успішність цього процесу залежить від здатності підприємства конкурувати з іншими учасниками ринку. Це досягається завдяки розвитку конкурентних переваг, які виступають основою для розробки стратегії підприємства та їх подальшої реалізації.

На сучасному етапі економічного розвитку важливо змінити стратегічне бачення ведення бізнесу, впровадивши українським підприємствам концепцію сталого розвитку. Ця передова модель, яка успішно застосовується провідними світовими компаніями, ґрунтується на балансі економічних, соціальних та екологічних засад. Вона є основою перетворення підприємства на конкурентоспроможний комплекс динамічного господарювання, який забезпечує досягнення стратегічних цілей, зокрема, економічної безпеки та конкурентоспроможності на ринку [1].

Проте, українським компаніям у реалізації цієї моделі перешкоджають повільні темпи інноваційного розвитку в усіх галузях господарської діяльності та недостатнє інвестиційне забезпечення. Це призводить до послаблення їхніх конкурентних позицій. Тому наразі найважливіше завдання полягає в пошуку джерел для пришвидшення інноваційного розвитку.

Конкурентоспроможність торговельного підприємства можна трактувати як унікальні властивості, що формують його переваги у конкурентній боротьбі з іншими учасниками ринку. Ці властивості охоплюють як ресурси, так і споживачів. Але важливо розглядати властивості конкурентоспроможності лише для тих об'єктів, які мають чітко визначену мету та прагнуть досягти її у своїй діяльності (наприклад, підприємства або галузі), або для систем, спрямованих на досягнення конкретних цілей.

Для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності торговельних підприємств необхідно активізувати впровадження та використання стратегічного маркетингу. Такий підхід є основою створення та реалізації конкурентних переваг, що дозволяє підприємству зберігати своє місце на ринку та ефективно конкурувати з іншими учасниками.

Література:

1. Діденко Є. О., Когут Г. М. Стратегічний аспект управління конкурентоспроможністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.76>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Мунтян Б.В, Цюпка А.В.

*Науковий керівник: Плиса В.Й., к.е.н., професор
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Соціально-економічні й політичні реалії воєнного часу в Україні, тенденції їхнього розвитку, антагонізми та суперечності, що притаманні такому періоду зумовили появу низки проблем, які генерують виникнення кризових явищ, крайнього загострення суперечностей в соціально-економічних системах, однією із яких виступає підприємство.

Вагомий вплив на формування і реалізацію стратегій антикризового управління бізнес-процесами має стан циклічного розвитку підприємства (експлерентний, патієнтний, віолентний, комутантний, леталентний). Небезпека прояву кризового явища існує завжди, навіть коли його немає. З огляду на це потрібно вивчати ознаки настання кризових ситуацій, передбачати їх виникнення, запобігати їх настанню, а за умов, що криза вже розгортається й оцінювати можливості її розв'язання.

Антикризові засади в управлінні бізнес-процесами підприємства є сукупністю способів і методів, спрямованих на запобігання виникненню або мінімізацію негативних наслідків кризових явищ і процесів в діяльності господарюючого суб'єкта, що виникають унаслідок непередбачуваних подій та не дають змоги досягти стратегічних цілей, знижують рівень конкурентоспроможності її стратегічного потенціалу й конкурентної позиції на ринку [1].

До ключових принципів підготовки функціонування підприємства в кризових умовах вважаємо за доцільне віднести такі: 1) постійна готовність до змін (постійне реагування на зовнішні та внутрішні прояви криз дає змогу зміцнювати конкурентну позицію підприємства та підвищувати його потенціал); 2) превентивність дій (забезпечують ранню діагностику передкризового стану підприємства та своєчасно застосовують антикризовий інструментарій (у тому числі й інструментарій антисипативного управління) для нейтралізації кризи) [2]; 3) швидке реагування на кризові явища в діяльності підприємства (чим швидше будуть активовані антикризові механізми за кожним виявленим кризовим явищем, тим вищою є ймовірність відновлення порушеної рівноваги діяльності та ефективності бізнес-процесів підприємства); 4) диференціація індикаторів кризових явищ за рівнем їх небезпеки для підприємства; 5) адекватність реагування підприємства на міру реальної загрози його рівноваги (стійкості) та ефективності бізнес-процесів; 6) максимально можлива реалізація потенціалу внутрішніх інструментів виходу підприємства з кризи; 7) використання максимально можливого асортименту способів і методів, спрямованих на запобігання виникненню або мінімізацію негативних наслідків кризових явищ і процесів в діяльності господарюючого

суб'єкта.

Дотримання усіх зазначених вище принципів підготовки функціонування підприємства в кризових умовах дасть можливість оперативно сформулювати та ефективно реалізувати стратегію антикризового управління бізнес-процесами підприємства.

Формування стратегії (як сукупності дій, які проводять на користь розвитку об'єкта (підприємства) в перспективах недалекого та далекого горизонту з урахуванням впливу факторів зовнішнього й внутрішнього середовища діяльності) антикризового управління бізнес-процесами підприємства зазвичай проводять на підставі результатів всебічного аналізу діяльності господарюючого суб'єкта.

Стратегія антикризового управління бізнес-процесами – це цілісна система поведінки підприємства, спрямована на забезпечення сталого розвитку і досягнення ключових попередньо визначених (запланованих) позицій на певному цільовому ринку в осяжному довгостроковому часовому горизонті. Основним завданням цієї стратегії є визначення рамок і орієнтирів адаптивності діяльності підприємства до середовища функціонування зумовленого впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть стимулювати розгортання кризового процесу. Вона передбачає розробку окремих стратегій-підвидів, що визначають перспективи розвитку в певній сфері діяльності підприємства. Такий підхід дає змогу мінімізувати негативний вплив кризових проявів шляхом застосування інструментарію антикризового управління. Тобто стратегія антикризового управління бізнес-процесами є способом узагальнення й алгоритмічного вирішення сукупності проблем генерованих ідентифікованими джерелами кризових процесів на підприємстві для забезпечення її економічної стійкості та сталого розвитку.

Розробляючи стратегії антикризового управління бізнес-процесами підприємства потрібно обов'язково, на нашу думку, брати до уваги: чинники, які визначають стратегію; рівень узгодженості стратегії з реальними зовнішніми умовами функціонування на ринку; взаємозалежність стратегії і стадії життєвого циклу підприємства; можливість реалізації стратегії, її сумісність з можливостями суб'єкта господарювання як учасника ринку; максимальну межу допустимого рівня впливу чинників зовнішнього середовища функціонування підприємства.

Література:

1. Плиса В.Й. Механізм формування і реалізації стратегії антикризового управління ресурсним потенціалом страховика в соціально-економічних реаліях воєнного часу. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва* : Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 24 листопада 2023 року). Харків : ХНАДУ, 2023. С. 123-125.

2. Плиса В., Плиса З. Цільові орієнтири, технологія та інформаційне забезпечення антисипативного управління мікрологістичною системою. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2022. Випуск 63. С. 157–168. DOI:<http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.63.0.6313>

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РИНКІВ З РЕСУРСНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ НОВИХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Недобор А.С.

*Науковий керівник: Кудрявцева О.В., к.е.н., доц.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Розвиток і просування інновацій не є рівномірним ні в географічному, ні в часовому та ні в галузевих аспектах. Одні нові товари та послуги виграють в одних країнах, інші – в інших. Одні технологічні втілення інноваційної ідеї домагаються глобального успіху, інші, спочатку посівши хороші позиції на національних ринках, бувають змушені ними поступитися, втрачаючи при цьому більшу частину заробленого прибутку. Нові товари і послуги під час свого впровадження не тільки конкурують з уже усталеними технологіями, моделями і процесами, а й один з одним. У рамках такої інноваційно-конкурентної боротьби, на успіх в управлінні інноваціями з боку компаній серйозно впливають особливості національної інноваційної системи та характеристики економіки країни загалом.

Для ефективного і результативного управління інноваційними процесами органи державного управління та менеджмент компаній повинні брати до уваги закономірності розвитку і поширення інновацій.

Управління інноваційними проектами та програмами має бути узгодженим і пов'язаним із тенденціями в розвитку та поширенні інновацій як на глобальному, так і на локальному рівні. Відсутність узгодженості може призводити до субоптимальних результатів. Наприклад, можуть бути витрачені кошти на впровадження інновацій, які приречені на поразку в конкурентній боротьбі, тому що у країн і компаній-конкурентів існують завідомо серйозніші стратегічні позиції. Інший приклад, що часто трапляється, коли інновація, що виникла в одній країні, активно розвивається і приносить економічні вигоди в інших країнах.

В останні 5-7 років у теорії управління інноваціями було сформульовано й набула розвитку теорія ринків-лідерів, у якій робляться спроби пояснити логіку розвитку й поширення інновацій і виявити чинники для того, щоб визначити напрямки, в яких можлива успішна інноваційна діяльність. вона являє собою перехід від макрорівня загальної зміни укладів до мезорівня розвитку інноваційних ринків, до рівня поширення і зміни окремих інноваційних рішень.

Дослідження динаміки поширення інновацій на різних ринках, показали, що ринки, які лідирують, характеризуються найвищим темпом проникнення нових товарів і послуг, а ринки, які відстають, - порівняно пізнішими і повільнішими темпами. Під проникненням нових товарів і послуг на ринок розуміють відсоткове відношення покупців ринку, які придбали інноваційних товар (послугу), до загальної кількості покупців.

Інноваційне рішення являє собою конкретну специфікацію, конфігурацію,

конструктивно-інженерні та дизайнерські рішення, які реалізують ту чи іншу інноваційну ідею. Одну й ту саму інноваційну ідею або технологію може бути реалізовано у великій кількості інноваційних рішень [1].

Звідси динаміка поширення інновацій на різних національних ринках, що призводять до появи ринків, які лідирують і відстають, зводиться не просто до того, що якась інновація з різним темпом проникає на різні ринки, а до того, що в різних країнах виникають різні інноваційні рішення, які конкурують одне з одним. У результаті конкуренції та через певні чинники (які досліджуються в рамках теорії ринків-лідерів) глобального поширення набувають інноваційні рішення, які набули первісного поширення саме на ринках-лідерах.

Лідируючим ринком можна називати країну, в якій раніше за інші країни набуває значного поширення й освоюється в господарському житті певне інноваційне рішення, що надалі стає домінуючим і в інших країнах.

Вивчення теорій про лідируючі ринки підкреслює, що деякі країни набувають економічних переваг за рахунок раннього освоєння інновацій і що нові товари та послуги, які довели успіх в одних країнах, мають тенденцію до проникнення в інші країни.

Створення та просування нових товарів і послуг на ринках з ресурсними обмеженнями можна розглядати як складову частину теорії дифузії інновацій [2], яка вважає, що ринки з ресурсними обмеженнями перебувають по відношенню до всіх інших ринків у переважному становищі. З економічної точки зору, географічні ринки, де домінуюча інноваційна технологічна альтернатива швидше за все освоюється, виявляються привабливішими за ринки, де інноваційна технологічна альтернатива вперше виводиться на ринок.

Таким чином, компанії, що працюють на ринках-лідерах, набувають конкурентних переваг, які дають їм змогу з меншими зусиллями проникати на ринки інших країн і стрімко збільшувати прибуток. Водночас виробники (навіть якщо саме вони винайшли той чи інший пристрій), представлені на ринках, що відстають, змушені, по-перше, втрачати як міжнародні, так і власні ринки, по-друге, переходити на нові технологічні рішення, що супроводжується трансформаційними витратами, та по-третє, стикатися з проблемою недоотримання інвестованих у власні технологічні втілення інноваційної ідеї коштів. Присутність на ринку, що лідирує, для компаній дає змогу також оптимізувати витрати на дослідження і розроблення, тому що такого роду витрати буде багато в чому вкладено саме в ті інноваційні рішення, які на найближчу перспективу будуть на домінуючу роль. Ці ринки в цьому відношенні стають, лабораторією прогнозування науково-технічного прогресу. Компанії, що працюють на лідируючому ринку, виробляють організаційні здібності та компетенції, які поставлять їх у переважне становище перед іншими конкурентами. Оскільки лідируючі ринки освоюють інноваційне рішення не тільки раніше, а й швидше за інші ринки, то підвищується ефективність організаційного навчання. На освоєння нових навичок, умінь і рішень витрачається менше часу і матеріальних ресурсів.

Суттєві конкурентні переваги дають не тільки компаніям, а й самим країнам, де такі ринки складаються. По-перше, у зв'язку з конкурентними

перевагами компаній, присутніх на лідируючих ринках, у країні виникає великий експортний потенціал. По-друге, позитивний образ країни, що складається в результаті експорту інноваційних продуктів і послуг, індукується і на інші товари та послуги, вироблені в країні. По-третє, швидке освоєння інноваційних рішень часто призводить до становлення науково-технічних кластерів, які в подальшому можуть стати джерелами інших інноваційних рішень.

Таким чином, країнам ставати власниками лідируючих ринків також дуже вигідно. Вони стають центрами тяжіння успішної інноваційної активності та починають визначати умови міжнародного співробітництва, пов'язаного з розвитком того чи іншого інноваційного рішення. Цим і визначається великий інтерес до створення та просування нових товарів і послуг не тільки з боку комерційних організацій, а й з боку різних політичних структур та органів державної влади. Єврокомісія поклала теорію ринків-лідерів в основу своєї політики у сфері управління інноваціями [3].

Загалом можна дійти висновку, що ринки-лідери розглядаються як локомотиви глобального інноваційного розвитку, що визначають як технічні, так і економічні переваги різних інноваційних рішень, а також компаній і країн, які просувають ці інноваційні рішення.

Література:

1. Інвестиційна пріоритетність галузей економіки : монографія / С.О. Гуткевич та ін. Харків : Діса Плюс, 2021. 208 с.
2. Palepu, K., Bharat, A. & Rachna, T. Tata Nano. The People's Car : Boston. MA: Harvard Business School, 2013. 420 p.
3. Вовченко О. В. Інновації у промисловості: вплив на економічну безпеку України : монографія. Київ : КРОК, 2021. 134 с.

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

Носик Є.І.

*Науковий керівник: Ачкасова Л.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

В Україні зростає інтерес до якості менеджменту. Причому поширена думка, що український менеджмент дуже далекий від сучасних вимог. Всі аналітики сходяться в думці, що процвітання компанії залежить від топ-менеджерів - наскільки добре вони працюють, настільки буде успішною компанія.

Для управління ефективністю менеджменту важливим є розуміння сутності цього поняття, яке, на наш погляд, є складним і включає багато аспектів.

Погорелова Т.О. [1] в своїй роботі зазначила, що ефективність менеджменту це результативність управлінської діяльності, що визначається як

відношення отриманих результатів від реалізації певних управлінських важелів на підприємстві до витрат, які супроводжують їх одержання.

Авторка зазначає, що як і будь-який інший вид діяльності, управління вимагає своєї конкретної оцінки, визначення його ефективності. Поняття "ефективність управління" не одержало поки чіткого визначення і тлумачення ні в науковій літературі, ні в практиці управління.

В своїй роботі Євась Т.В. та Коломієць А.М. [2] зазначають, що ефективною можна вважати таку систему менеджменту, яка може оперативно реагувати на постійні зміни в соціально-економічному розвитку суспільства та забезпечувати зростання рівня добробуту. Для практичного використання поняття «ефективність» необхідно розглядати в різних аспектах, що допомагає усвідомити складність проблеми і вказує на різноманітність критеріїв ефективності, а також на певну філософію, яка сприяє вибору такого критерію.

Шкільняк М.М., Овсянюк-Бердадіна О.Ф. та інші [3] в своїй роботі розглядає «ефективність менеджменту підприємства» як досить складне і різноманітне поняття, значення якого у тому, що процес управління, починаючи з постановки мети і закінчуючи останнім результатом діяльності, повинен вироблятися з найменшими витратами чи з максимальною результативністю. Ефективність управління це категорія теорії управління, яка пов'язана з усіма іншими категоріями. Виходячи з цього взаємозв'язку ефективності, всі аспекти управління у менеджменті взаємопов'язані.

В своїй роботі автори Скібицький Є.Г. та Петков В.П. [4] зазначили, що ефективність менеджменту – це складна категорія, що відображає особливості економічних, організаційних, соціальних та інших явищ, які характеризують діяльність будь-якої організації.

Також вони виділяють складові ефективності менеджменту, а саме:

- сукупність усіх наявних та використовуваних системою управління ресурсів (управлінський потенціал);
- витрати на управління, обсяг яких визначається змістом, організацією, технологіями та характером робіт з реалізації функцій управління;
- особливості (характер) управління працею;
- ефективність дій людини (колективу працівників) у процесі діяльності організації;
- реалізація (здатність до реалізації) інтересів усіх зацікавлених у діяльності організації осіб;
- досягнення (можливість досягнення) визначених організацією цілей тощо.

Кунаєв А.Ю. [5] у своїй роботі дає ідентичне з попередніми авторами поняття . Змістовне поняття дефініції «ефективність управління» практично повторює складові ефективності менеджменту, представлені Скібицьким Є.Г. та Петковим В.П.

Отже, проаналізувавши визначення, які дають науковці, можна сказати, що ефективність менеджменту підприємства – це складне і різнопланове поняття, яке включає в себе багато взаємопов'язаних елементів, таких як управлінський потенціал, витрати на управління, характер управління

досягнення визначених організацією цілей тощо.

Ефективність менеджменту відображає особливості економічних, організаційних, соціальних та інших явищ, які характеризують діяльність будь-якої організації. Іншими словами, ефективність менеджменту - це результативність управлінської діяльності, що визначається як відношення отриманих результатів від реалізації певних управлінських важелів на підприємстві до витрат, які супроводжують їх одержання.

Література:

1. Погорелова Т. О. Оцінка ефективності менеджменту підприємства. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Економічні науки: зб. наук. пр.* 2020. № 1 (3). – С. 79-83. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/54940>
2. Євась Т.В., Коломієць А.М. Методичні підходи до оцінки ефективності системи менеджменту підприємства. *Подільський науковий вісник.* 2019. Випуск №2(10). С. 39-45. URL: https://pnv.in.ua/images/Magazine/2_2019.pdf.
3. Шкільняк М. М, Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л., Демків І. О. Менеджмент: підручник. Тернопіль: ЗУНУ, 2022 р. 258 с.
4. Петков В.П. Менеджмент у державному управлінні: особлива частина: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2023 р. 216 с.
5. Кунаєв А. Ю. Основні підходи до оцінювання ефективності менеджменту промислового підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки.* - 2015. Вип. 14(2). С. 100-104. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_14\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_14(2)_29)

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЛОГІСТИКА»

*Семенова Т.Ю., здобувачка вищої освіти-магістр 5року навчання
Науковий керівник: Водолажська Т.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Логістика у сучасному світі є однією з найефективніших форм інтеграції виробництва, транспортування, розподілу та збуту товарів із широким використанням сучасних технічних засобів.

На сьогоднішній день єдиного визначення термін «логістика» не має. Це пояснюється тим, що логістична діяльність включає в себе багато напрямів і концентрація уваги на одному із них суттєво змінює сутність самого визначення. Досі у науковій спільноті ведуться дискусії щодо змістовного наповнення поняття «логістика», це пов'язано з глибоким її проникненням в усі сфери діяльності підприємств (табл. 1).

Рада з менеджменту фізичного розподілу (США) визначає логістику як «широкий діапазон діяльності, пов'язаний з ефективним рухом матеріальних ресурсів від закінчення виробничої лінії до споживача, який включає рух сировини від джерел постачання до початку виробничої лінії, транспортування,

складування, обробку матеріалів, упакування, контроль запасів, вибір місця знаходження виробництва і складу, замовлення на виробництво продукції, прогнозування попиту, маркетинг і обслуговування споживачів» [1].

Таблиця 1 – Визначення поняття «логістика»

Визначення	Літературне джерело
«Наука про планування, організацію, управління, контроль і регулювання переміщення матеріальних та інформаційних потоків у просторі і в часі від їхнього первинного джерела до кінцевого споживача»	Амітан В.Н. [2], Мельникова К.В [6]
«Наука про планування, контроль і управління транспортуванням, складуванням та іншими матеріальними і нематеріальними операціями, здійснюваними у процесі доведення сировини і матеріалів до виробничого підприємства, внутрішньозаводської переробки сировини, матеріалів і напівфабрикатів, доведення готової продукції до споживача з врахуванням інтересів та вимог останнього, а також передачі й обробки відповідної інформації»	Банько В.Г. [3]
«Новий науковий напрям, учення про планування, управління і спостереження (відстеження) під час переміщення матеріальних та інформаційних потоків у виробничих і енергетичних системах»	Герелиця Р.О. [4]
«Це планування і управління потоком матеріалів, складових частин і необхідним інформаційним потоком з метою прискорення загального потоку та готових виробів у межах установи та через її маркетингові канали, забезпечуючи максимізацію поточного та майбутнього прибутку та найвищу ефективність реалізації замовлення»	Білоцерківський О.Б., Брінь П.В., Замула О.О., Ширяєва Н.В.[5]
«Мистецтво та наука забезпечення, виробництва та розподілення матеріалів і продукції у необхідному місці та потрібної кількості». У військовій справі (де цей термін більш уживаний) може також включати переміщення військ	Coyle John J., Bardi Edward J., Langley Jr. C. John [7]

Сформовано автором на основі джерел [2 – 7]

Отже можна дійти висновку, що в загальному розумінні логістика – це процес планування та ефективного транспортування, зберігання товарів від виробника до споживача. Також можна сформулювати мету логістики в цілому – це економічно ефективно та своєчасне виконання потреб клієнтів.

Література:

1. Марченко В.М., Шутюк В.В. Логістика : підруч. Київ: Арттек, 2018. 312 с.

2. Амітан В.Н. Логістизація процесів в організаційно–економічних системах / В.Н. Амітан, Р.Р. Ларіна, В.Л. Пілюшенко. Донецьк: ТОВ «Юго–Восток, Лтд», 2013. 73 с.

3. Банько В.Г. Логістика: навч. посіб. (2-е вид., перероб.). Київ : КНТ, 2007. 332 с.

4. Герелиця Р.О. Особливості транспортної логістики підприємств АПК / Р.О. Герелиця // Формування стратегії розвитку регіонального АПК: матеріали 4-ої міжфакультетської наук.–практ. конф. молодих вчених, 30 травня 2008 р. Житомир, 2008. С. 187–189.

5. Логістика: навч. посіб. для студ. екон. спец. / О.Б. Білоцерківський, П.В. Брінь, О.О. Замула, Н.В. Ширяєва; НТУ «Харк. політехн. ін-т». Харків : НТУ «ХП», 2010. 152 с.

6, Логістика: навч. посіб. [Текст]/ [Мельникова К.В. та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Ястремської О. М.; Харків. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 271 с.

7. Coyle John J., Bardi Edward J., Langley Jr. C. John. The Management of Business Logistics. St. Paul: WestPublishing Company, 1985

КЛЮЧОВІ СКЛАДОВІ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ

Согомонян А.К.

*Науковий керівник: Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Сьогодні, у світі, де вплив традиційних інструментів реклами поступово втрачає свою силу, маркетинг стає все більш інтерактивним та візуально орієнтованим. Зростаючий вплив застосунків ставить під сумнів ефективність звичайних рекламних підходів. Сучасні медіа акцентують увагу на участі споживача та вірусному поширенні інформації. Це призводить до необхідності зміни маркетингових стратегій та використання новітніх інструментів. Природний відбір в цифровому середовищі змушує маркетингологів адаптуватися, оскільки споживачі віддають перевагу тим компаніям, які швидше впроваджують інновації та вдало освоюють цифрові канали зв'язку.

Цифровий маркетинг становить невід'ємну складову сучасного інформаційного суспільства. Це універсальний підхід до просування товарів і послуг, який використовує цифрові канали для привертання та утримання клієнтів. Цифровий маркетинг насправді є ширшим поняттям, ніж просто інтернет-маркетинг, оскільки він охоплює більш широкий спектр інструментів та платформ. Він об'єднує в собі як онлайн, так і офлайн стратегії, створюючи комплексний підхід до залучення та утримання клієнтів.

Згідно [1], у сучасному діджитал маркетингу можна виділити три ключові складові, що формують його основу:

– контент, який виступає серцем будь-якої успішної стратегії. Від блогів та статей до інфографіки та електронних книг – контент забезпечує цінну

інформацію для аудиторії та стимулює її дії. Правильно оформлений контент включає копію, що продає, та SEO-оптимізацію для підвищення видимості;

– дизайн, що забезпечує потужний візуальний аспект та відіграє ключову роль у привертанні уваги та створенні естетичного враження. Фотографії, інфографіка, відео – все це складові успішного маркетингового підходу, які допомагають підкреслити унікальність бренду та передати його повідомлення;

– аналітика як інструмент адекватного аналізу та вимірювання результатів оцінки ефективності маркетингових стратегій. Відслідковування ключових показників, визначення конверсійних каналів та розрахунок клієнтського LTV дозволяють зрозуміти, як досягти бажаних результатів.

Успішна маркетингова стратегія ґрунтується на збалансованому використанні цих трьох компонентів, які разом допомагають побудувати сильний та впізнаваний бренд у цифровому просторі.

Література:

1. Марчук О. О. Цифровий маркетинг як інноваційний інструмент управління. *Економіка і суспільство*. 2018. №17. С. 296-299. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-43>

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ

Сумченко А.С.

Науковий керівник: Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Мотивація персоналу - це внутрішня сила, яка стимулює та направляє поведінку людей на робочому місці, що спрямована на досягнення цілей організації. Вона включає у себе сукупність факторів, які збуджують, підтримують і направляють дії працівників, спрямовані на досягнення певних результатів.

Мотивація персоналу є ключовим аспектом управління людськими ресурсами та успішної діяльності організації. Вона допомагає залучити, утримати та максимально використовувати потенціал працівників для досягнення цілей бізнесу.

Мотивація та стимулювання персоналу на підприємстві є завданням завжди актуальним і критично важливим для досягнення успіху та ефективної роботи. До причин, що обґрунтовують постійну актуальність даної управлінської проблеми, можна віднести наступні:

- вплив на підвищення продуктивності, бо вмотивований персонал зазвичай більш продуктивний, а стимулювання працівників може сприяти збільшенню швидкості та якості виконання завдань;

- зниження плинності кадрів, бо ефективна програма мотивації може допомогти зберегти талановитих працівників і зменшити плинність кадрів, а ц, в свою чергу, економить час і ресурси, які витрачаються на найм та навчання

нового персоналу, а також його адаптацію на робочому місці;

- покращення задоволення праці, бо задоволені працівники виявляють більшу зацікавленість та відданість своїй роботі, що може позитивно впливати на атмосферу на робочому місці та підвищувати загальний рівень продуктивності праці;

- залучення та збереження талановитих працівників через створення привабливої програми мотивації можна залучати та зберігати талановитих працівників, що особливо важливо в умовах конкурентного ринку праці;

- адаптація до змін - в умовах швидких змін у бізнесі та технологіях, мотивований персонал може бути більш гнучким та відкритим для інновацій, що сприяє успішній адаптації до нових викликів та можливостей;

- підвищення конкурентоспроможності, бо ефективна мотивація персоналу може позитивно вплинути на підприємство в цілому, допомагаючи збільшити конкурентоспроможність, заробіток та ринкову позицію.

Отже, мотивація та стимулювання персоналу на підприємстві залишаються актуальними, оскільки вони є ключовими факторами успіху, розвитку та стабільності бізнесу.

Аналізуючи особливості мотивації персоналу на підприємствах торгівлі слід відзначити, що вона має свої особливості, оскільки цей сектор відрізняється своєю специфікою, конкурентним середовищем та особливостями роботи з клієнтами.

Основні аспекти мотивації персоналу на підприємствах торгівлі наступні:

- фінансова мотивація - особливо ефективними можуть бути премії за досягнення певних продажів або виконання цілей;

- розвиток кар'єри - програми навчання, тренінги та можливості просування в кар'єрі можуть стимулювати працівників до більшої продуктивності та відданості;

- визнання та похвала - відзнаки за успіхи, слова вдячності та пошана за вклад у спільну справу можуть стати потужними мотиваторами;

- робоче середовище - створення комфортного та сприятливого робочого середовища, де працівники відчують себе цінними та підтриманими, може позитивно впливати на їхню мотивацію та продуктивність;

- гнучкі графіки роботи або можливості роботи дистанційно може бути важливим фактором мотивації для працівників, особливо для тих, хто має сімейні або особисті зобов'язання;

- залучення до процесу прийняття рішень та надання працівникам можливості впливати на робочі процеси може підвищити їх відповідальність та мотивацію.

Таким чином, узагальнюючи, слід відзначити, що ефективна мотивація персоналу на підприємствах торгівлі вимагає комплексного підходу, що враховує специфіку галузі та індивідуальні потреби працівників.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ МАТРИЧНОГО МЕТОДУ

Тимченко В.В.

*Науковий керівник: Ачкасова Л. М., к. е. н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Кожне автотранспортне підприємство основним видом діяльності має процес перевезень. Для досягнення максимальних прибутків забезпечується, в першу чергу, підвищенням ефективності перевезень. В літературі оцінка ефективності перевезень відбувається за допомогою різних підходів. Більшість підходів не дає комплексної оцінки, хоча ефективність є комплексним поняттям. Тому пропонується використання матричного методу оцінки.

Матрична модель поля ефективності процесу перевезень допомагає не тільки адекватно відобразити стан даного явища з усіх його сторін, а й підійти до виявлення невикористовуваних внутрішніх резервів для підвищення ефективності. У той же час сама матрична модель, відбиває структуру взаємних зв'язків між результатами господарювання в їх найбільш загальній формі, виступає як універсальний інструмент вивчення, вимірювання, порівняння та оцінки цих особливостей на різних процесах перевезень, незалежно від їх технологічної або іншої специфіки.

Оцінка процесу перевезення передбачає визначення його технології. Завдання технології - очистити процес перевезення вантажів від непотрібних операцій, зробити його цілеспрямованим.

Прийmemo, що перевезення - сукупність операції від моменту підготовки вантажу до моменту його отримання, пов'язаних з переміщенням вантажу в просторі без зміни його геометричних форм, розмірів і фізико-хімічний властивостей.

Основним моментом в матричному моделюванні є визначення показників, за допомогою яких буде утворюватися матриця ефективності. Багато авторів [1, 2] сходяться на думці, що оцінити ефективність процесу перевезень можна за допомогою певного ряду показників. Найпоширенішими показниками для оцінки ефективності процесу перевезень є наступні: своєчасність доставки вантажів, тривалість доставки вантажів, втрати вантажів в процесі їх транспортування, продуктивність транспортних засобів, продуктивність вантажно-розвантажувальних машин, трудомісткість амортизаційних операцій, втрата палива, собівартість перевезень, рентабельність та інші.

З усіх показників, які оцінюють ефективність перевезень, в рамках матричного методу, необхідно обирати лише ті, які відповідають певним критеріям вибору показників.

Критеріями вибору показників є: показники мають зіставлятися; показники мають змінюватися зі зміною стану як підприємства в цілому, так і його структурних одиниць; показники мають бути доступними і достовірними, фіксуватися в плановій та звітній документації; показники мають

відображати як результати діяльності, так і витрати і ресурси, необхідні для їх отримання.

Всі показники, які впливають на ефективність процесу перевезення вантажів, в тому числі коефіцієнти, є результатом відношення абсолютних показників. Розглянемо ці показники: середній час на заїзд у проміжні пункти; загальний час витрачений на перевезення вантажу, год; кількість проміжних пунктів; загальна відстань перевезень 1 тони; загальна кількість тонно-кілометрів за 1 їзду, ткм; кількість тон за 1 їзду, т.; кількість рухомого складу; загальний об'єм вантажу, т; кількість тон за 1 їзду; коефіцієнт використання пробігу; пробіг з вантажем, км; загальний пробіг, км; коефіцієнт статистичного використання вантажопідйомності; кількість фактично перевезеного вантажу на 1 їзду, т; номінальна вантажність рухомого складу, т; експлуатаційна швидкість; добовий пробіг, км; час в наряді, год.

Вибрані показники мають бути упорядкованими за відомою методикою [3] і в певному порядку використовуватись при складанні матриці.

Матриця ефективності за своєю структурою квадратна, а всі її елементи, розташовані симетрично по головній діагоналі.

Прямі показники ефективності розміщені під головною діагоналлю матриці, а зворотні, відображають техніко-економічну сторону виробництва, технологію - над головною діагоналлю.

Інформацію для оцінки показників процесу перевезень можна отримати тільки на основі їх порівняння. Порівняння за періоди, які аналізуються дозволяють установити фактори, що вплинули на результати виробництва. Порівняння показників в часі дозволить виявити вплив зміни умов перевезення. Порівняння показників на підприємстві дозволить отримати деяку інформацію відносно конкурентної ситуації.

За правилами матричного методу необхідно розрахувати матрицю росту. Матриця росту необхідна для усунення від'ємних коефіцієнтів та зменшення впливу великих чисел на розмір коефіцієнтів. Матриця росту розраховується як відношення відповідних елементів вихідної матриці одного періоду на вихідну матрицю наступного періоду.

Таким чином, ми отримали матричну модель оцінки ефективності процесу перевезень, яка містить обґрунтовано обрані показники, які були упорядковані певним чином.

Література:

1. Основи економіки транспорту: підручник / Щелкунов В. І., Кулаєв Ю. Ф., Зайончик Л. Г., Загорулько В. М. та ін. К.: Кондор, 2020. 392 с.
2. Северин О. О. Вантажні роботи на автомобільному транспорті: організація і технологія : підручник. Харків: ХНАДУ, 2017. 384 с.
3. Ачкасова Л.М. Оцінка ефективності процесу перевезення вантажів. *Економіка транспортного комплексу: зб.наук.праць*. 2014. Вип.24. – С.117-124

PR В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Удод К.С., Терьохіна Д.С.

*Науковий керівник: Величко Я.І., асистент кафедри менеджменту
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Сучасний стан в Україні ставить перед підприємствами-замовниками PR-послуг унікальні виклики. Потреба у кризовому комунікаційному менеджменті, підтримці іміджу в умовах нестабільності, інформуванні клієнтів про зміни у роботі підприємства, а також необхідність у веденні соціально відповідального бізнесу вимагає від PR-агентств глибокого розуміння ситуації та гнучких комунікаційних стратегій.

Підприємства-замовники мають зосередитися на таких стратегіях та підходах у PR: кризове комунікаційне управління, цифровий PR і соціальні медіа та соціальна відповідальність. Розглянемо більш детально кожен з них.

Кризове комунікаційне управління є критично важливим компонентом стратегічного планування для будь-якого підприємства, особливо в контексті сучасних викликів, які ставить перед бізнесом воєнний стан в Україні. Ця сфера вимагає глибокого розуміння потенційних ризиків і готовності до швидкої та ефективної реакції на непередбачувані події. Основною метою кризового комунікаційного управління є мінімізація негативного впливу на репутацію та діяльність компанії, а також підтримка довіри та лояльності клієнтів і партнерів.

Кризові ситуації можуть включати натуральні катастрофи, економічні коливання, політичну нестабільність, воєнні дії, технологічні аварії, скандали пов'язані з безпекою продуктів чи послуг тощо. Розробка планів на випадок таких ситуацій вимагає від компаній: проведення аналізу ризиків - ідентифікація потенційних загроз для бізнесу, оцінка їх імовірності та потенційного впливу; формування команди кризового реагування - визначення відповідальних осіб, які будуть займатися керуванням кризових ситуацій; розробку процедур та протоколів дій: Визначення чітких кроків реагування на кризу, забезпечення наявності необхідних ресурсів; проведення тренінгів та навчання персоналу - підготовка команди кризового реагування та співробітників компанії до дій у випадку різних кризових сценаріїв; розробку комунікаційних стратегій - планування заздалегідь ключових повідомлень, каналів зв'язку та стратегій взаємодії з медіа, клієнтами, партнерами та громадськістю.

У кризових умовах забезпечення оперативної та точної комунікації є ключовим для збереження довіри та управління репутаційними ризиками. Це включає: негайне поширення інформації про кризу та зусилля компанії щодо її вирішення серед усіх зацікавлених сторін; подання чіткої, правдивої та перевіреної інформації, уникнення приховування фактів або зайвої емоційності; однакості повідомлень від компанії, усі комунікації мають бути консистентними та відповідати загальній стратегії вирішення кризи; використання різних каналів зв'язку для досягнення максимальної аудиторії

(соціальних медіа, офіційних сайтів, прес-релізів тощо).

У часи кризи, зокрема пов'язаної з воєнними діями в Україні, компанії мають бути готові до швидкого та ефективного реагування. Розробка міцної стратегії кризового комунікаційного управління та вміння оперативно комунікувати можуть значно зменшити негативний вплив кризи на репутацію та довіру до бренду.

Цифровий PR і соціальні медіа стали невід'ємною частиною стратегічного планування для бізнесів, що прагнуть налагодити ефективну комунікацію зі своєю аудиторією. Публікація контенту, що викликає зацікавленість, використання інтерактивних елементів, таких як опитування, конкурси чи Q&A сесії, може значно підвищити взаємодію з аудиторією та сприяти формуванню спільноти лояльних фолловерів. В умовах сучасного інформаційного простору, де новинний цикл обертається з небувалою швидкістю, використання онлайн-платформ дозволяє компаніям не лише миттєво інформувати своїх клієнтів про актуальні події, але й формувати позитивний імідж та підтримувати відкритий діалог з аудиторією.

Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) стає все більш вагомим частиною корпоративної стратегії, що відображає розуміння компаніями своєї ролі в суспільстві та зобов'язань перед ним. Це включає в себе ініціативи, спрямовані на покращення якості життя співробітників, їхніх родин, місцевих громад та суспільства в цілому.

Одним із ключових напрямків СВБ є підтримка громади через реалізацію різноманітних соціальних проєктів. Ці проєкти можуть включати: благодійність та донорство (фінансова підтримка благодійних фондів, освітніх та медичних установ тощо); волонтерство (організація волонтерських програм для співробітників, що дозволяє їм брати участь у соціально значущих ініціативах); розвиток освіти (інвестиції в освітні програми, стипендії, розвиток наукових досліджень та підтримка молодих вчених); екологічні ініціативи (проєкти, спрямовані на охорону навколишнього середовища, збереження біорізноманіття, раціональне використання природних ресурсів).

Інвестиції в соціальну відповідальність приносять вагомим вигоди не лише для суспільства, але й для самого бізнесу: підвищення репутації (компанії, що активно займаються СВБ, користуються вищою довірою з боку клієнтів та партнерів); лояльність клієнтів (споживачі схильні підтримувати бренди, що демонструють соціальну відповідальність та внесок у розвиток громади); залучення та утримання талантів (компанії, відомі своєю соціальною активністю, приваблюють для потенційних співробітників та мають вищий рівень задоволеності та відданості персоналу).

Отже, в умовах воєнного стану та соціально-економічної нестабільності в Україні, ефективність PR-послуг і здатність адаптуватися до швидко змінюваних умов є вирішальними для успішної комунікації підприємства зі своєю аудиторією. Вибір правильного PR-партнера, здатного розробити та реалізувати ефективну стратегію, допоможе компаніям не просто вижити в кризу, а й зміцнити свої позиції на ринку.

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

*Хворостян Я.С., здобувач вищої освіти-бакалавр 4 року навчання
Котелевець Є.К., здобувач вищої освіти-магістр 5року навчання,
Науковий керівник: Водолажська Т.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Вже достатньо тривалий період часу – понад два роки – Україна перебуває в вкрай обтяжливих обставинах війни, що зумовили значне зменшення трудових ресурсів як з кількісного, так і з якісного боку. За цих умов значних змін набули всі без виключення українські підприємства та організації, що втратили в більшому чи меншому обсязі частку кадрового потенціалу через переміщення співробітників чи їх вивільнення (скорочення). Так стан потребує пошуку оптимальних дієвих рішень для його відтворення та сталого розвитку. Для вирішення цього завдання, насамперед, потрібно ретельно розглянути становище за кожним його складником, що актуалізує завдання із визначення компонентної структури трудового потенціалу підприємства.

Ретельний огляд літературних джерел відповідної тематики [1-9] в результаті аналізу, узагальнення та синтезу висвітлених у них здобутків фахівців дозволили встановити : науковці не мають єдності поглядів та виокремлюють достатньо відмінну чисельність складників (компонентів) трудового потенціалу підприємств, що налічує від 10 до 3 одиниць.

Наприклад, у статті А.М. Ткаченко та А.В. Бакута проілюстровано 10-компонентну структуру трудового потенціалу підприємства, що містить складові : соціальну, демографічну, інтелектуальну, економічну, освітню, культурну, біологічну, мотиваційну, сакральну та здоров'я [1, с. 99].

К.Є. Корбут до складу трудового потенціалу підприємства включає 8 компонентів, як-от : особисті якості; моральні якості; рівень професійної підготовки; психофізіологічні особливості особи; трудова мобільність; рівень інтелекту; психологічні якості; здібності [2, с. 103].

Також компонентну структуру, до складу якої включено 8 елементів, окреслено у праці В.В. Бугас та О.М. Наumenко, як-от : інтелектуальна, соціально-біологічна, історико-культурна, демографічна, мотиваційна, економічна, професійна, організаційна компоненти [3].

Чотири складники виокремлюють у складі трудового потенціалу підприємства Л.В. Шостак та В.А. Петріні, зокрема : кадрова; професійна; кваліфікаційна; організаційна складова [4, с. 451].

Найменша кількість компонентів включена до складу трудового потенціалу підприємства у працях [5, 6]. Так, науковці А.Л.Сабадирьова, О.М. Бабій, Т.В. Куклінова, Д.Є. Салавеліс, а також Ю.М.Уткіна та І.В.Соломников вирізняють три складники – психофізіологічну, кваліфікаційну та особистісну його компоненти.

У статті І.Т.Райковської також виділено три складових елементи

трудового потенціалу підприємства : потенціал знань; потенціал здоров'я; потенціал культури [7, с. 92].

Найбільш впливовими серед загальної їх сукупності вважають «фактори професійно-кваліфікаційної, психофізіологічної та особистісної складових компонентної структури трудового потенціалу підприємства» [6, с. 226].

Тому у подальших розробках роботи саме зазначена компонента структури потенціалу підприємства буде застосовуватися в якості підґрунтя для здійснення оцінювання рівня трудового потенціалу.

Література:

1. Ткаченко А.М., Бакута А.В. Управління трудовим потенціалом підприємства та підвищення ефективності його використання. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1. С. 99-102. URL : [http://www.venu-journal.org/download/2017/1\(32\)/pdf/20-Tkachenko.pdf](http://www.venu-journal.org/download/2017/1(32)/pdf/20-Tkachenko.pdf)
2. Корбут К.Є. Трудовий потенціал підприємства: поняття, складові та методи оцінювання. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2017. № 2 (80). С. 102–108. URL : [https://doi.org/10.26642/jen-2017-2\(80\)-102-108](https://doi.org/10.26642/jen-2017-2(80)-102-108)
3. Бугас В.В., Науменко О.М. Трудовий потенціал підприємства : сутність та структура. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=1&y=2018>
4. Шостак Л.В., Петріні В.А. Трудовий потенціал як рушійна сила ефективного розвитку підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 450–454. URL : <http://global-national.in.ua/issue-21-2018/29-vipusk-21-lyutij-2018-r/3800-shostak-l-v-petrini-v-a-trudovij-potentsial-yak-rushijna-sila-efektivnogo-rozvitku-pidpriemstva>
5. Потенціал і розвиток підприємства : навч. посіб. / Сабадирьова А.Л., Бабій О.М., Куклінова Т.В., Салавеліс Д.Є. Одеса : ОНЕУ, 2013. 343 с.
6. Уткіна Ю.М., Соломников І.В. Трудовий потенціал підприємства : сутність, структура, підходи до її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 2013 № 41. С. 223-227.
7. Райковська І.Т. Визначення змісту компонентів трудового потенціалу для підвищення ефективності управління підприємством. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2019. № 3. С. 87-95. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2019_3_10 .
8. Дядюра К.В., Іванова Н.С. Кадровий потенціал підприємства. *Бізнес, інновації, менеджмент : проблеми та перспективи* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. 22 квіт. 2021 р. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, вид-во «Політехніка», 2021. 288 с. С. 66-67. URL : <http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/view/13896>
9. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства : формування та оцінка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 352 с.

KORPORATİV MƏDƏNİYYƏT ANLAYIŞININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

Bağırzadə Türkcay Bağır qızı

Elmi rəhbər: Həsənova Nəzakət Rafiq qızı, iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

İstənilən bir təşkilat üçün korporativ mədəniyyətin formalaşdırılması olduqca zəruri faktor sayılır. Ümumilikdə, korporativ mədəniyyətin mövcudluğu, daha doğrusunu desək, olduqca yaxşı inkişaf etmiş bir korporativ mədəniyyətin olması həmin təşkilatın idarə edilməsində onun fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəldir, məqsədlərinin reallaşdırılmasının intensivliyinə töhfə verir və həmçinin ictimai qavrayışını daha da yaxşılaşdırır.

Korporativ mədəniyyət konsepsiyası məhz XX əsrin təxminən 20-ci illərində ortaya çıxaraq əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə bir termin kimi istifadə olunmağa başlamışdır. Daha çox iri firmaların və həmçinin korporasiyaların daxilində əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi, habelə bu münasibətlərin iqtisadi, ticarət və sənaye əlaqələrinin infrastrukturunda yerinin dərk olunması özlüyündə korporativ mədəniyyətə olduqca ciddi nəzəri və paralel olaraq təcrübi yanaşmanı zəruri etmişdir.

Korporativ mədəniyyət hər hansısa bir müəssisənin kimliyini müəyyənləşdirən müvafiq dəyərlər, rəylər toplusu, habelə firma üzvlərinin davranış standartları, müxtəlif simvollar, ortaya çıxan münasibətlər və həmçinin biznes subyektinin reallaşdırılması yollarının məcmusu olaraq təyin edilir. Korporativ mədəniyyət müəssisə ilə əlaqəli sayılan spesifik və eyni zamanda orijinal həm daxili və həm də xarici eyniləşdirici xüsusiyyətlərin məcmusu sayılır.

Korporativ mədəniyyətin təşkilatın fəaliyyətindəki müvafiq rolu və həmçinin əhəmiyyəti məhz bir sıra Qərb və həmçinin rus alimlərinin elmi nəşrlərində öz əksini tapmışdır. Müvafiq istiqamətdə elmi tədqiqatlar həyata keçirmiş əsas populyar xarici alimlər sırasında biz Deal və Kennedini qeyd edə bilərik. Deal və Kennedinin ortaya çıxardıqları müvafiq nəzəriyyələrinə əsasən, təşkilatlarda korporativ mədəniyyətin məhz altı səviyyəsi mövcuddur ki, onlar da aşağıdakılardır [1]:

- təşkilatın tarixi – bu, məhz təşkilatın necə, hansı formada və kim tərəfindən, həmçinin hansı məqsədlərlə və hansı prinsiplər üzərində formalaşdırıldığı ilə əlaqəli hekayəni əks etdirir. Bu, özlüyündə keçmişin ənənələrini əks etdirir və bu ənənələr də məhz firmanın əməkdaşlarını birləşdirir;

- dəyər və inanclar – firma və onun həmkarları müəyyən bir məqsədə cəmləşdikdə və həmçinin hər iki tərəfin ən yüksək məqsəd və dəyərləri kəsişdikdə firmanın fəaliyyətinin səmərəliliyi də yüksək olur;

- iş sxemi və mərasimlər – bu, təşkilatın işçilərinin gündəlik iş rejimini, həmçinin burada təşkil olunan müxtəlif ümumi tədbirlər, habelə korporativ bayramları əks etdirir;

- hekayələr – bu, təşkilatın bazis dəyərlərini təsvir edən və həmçinin çətin iş şərtləri altında baş verən təqdirəlayiq işçi hərəkətlərinin təsvirini ehtiva edən korporativ hekayələri əks etdirir. Bu formada hekayələr məhz işçilərə onlardan gələcəkdəki gözləntilərini onlara çatdırmağa və firmanın əsas prinsip və dəyərlərini qavramağa imkan formalaşdırır;

- liderlər – şirkətin dəyərlərini şəxsi dəyərlərlə kombinasiya edən şirkətin menecerləri və ya rəhbər işçisidir;

- mədəni şəbəkə – təşkilatın fəaliyyəti üçün vacib olan məlumatları tapmaqdan ötrü istifadə edilməkdə olan işçilər arasındakı qeyri-rəsmi münasibətlər sistemidir.

Qərb alimləri sırasında Şeyn adlı müəllif məhz korporativ mədəniyyəti özbaşına formalaşan və yaxud da özbaşına inkişaf edən əsas fəaliyyətlər toplusu olaraq müəyyənləşdirmişdir. Hucinski və Buchanan adlı müəlliflər iddia edirdilər ki, “korporativ mədəniyyət” və həmçinin “təşkilati mədəniyyət” anlayışları heç də həmişə eyni mənada deyillər, belə ki, korporativ mədəniyyət məhz daha çox formalaşmış və təşkil edilmiş təşkilat mədəniyyəti sayılır. Qeyd edək ki, sözügedən alimlər tədqiqatlarını hazırda mübahisəli olan korporativ mədəniyyət və təşkilat mədəniyyəti arasındakı fərqlər və oxşarlıqlar üzərində cəmləşdirmişdilər. Bu müəlliflər hesab edirlər ki, korporativ mədəniyyət təşkilat mədəniyyətindən nisbətən daha geniş və həmçinin daha dərin bir konsepsiyadır.

Bundan başqa, korporativ informasiya sisteminin formalaşdırılması da özlüyündə hər bir komanda üzvünün bacarıqlarının və onların ixtisaslaşmasının artırılmasını, habelə unikal texnologiyaların, məhsulların işlənilib hazırlanmasını və elmi tədqiqat və inkişaf yolu ilə şirkətin əqli mülkiyyətinin formalaşdırılmasını əhatə edir. Bu proseslər həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi informasiya kanallarının yaradılmasına kömək edir. Bunlara idarəetmə sistemlərinin tətbiqi və işçilər arasında açıq ünsiyyətin təmin edilməsi, həmçinin daxili kommunikasiyalar sisteminin tərkib hissəsi kimi işçilər üçün etik davranış kodeksinin hazırlanması daxildir.

Beləliklə, korporativ mədəniyyət, şirkətdə müəyyən davranış standartlarını yaratmaqla işçilər arasında birlik və harmoniyaya kömək edən unikal sosial fenomeni təmsil edən təşkilat daxilində sosial sabitliyin əsasını təşkil edir. Effektiv korporativ mədəniyyətin inkişafına töhfə verən əsas aspektlərə müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılması, adekvat maddi mükafatlarla birlikdə işçilərin motivasiyasının mənəvi aspektlərinin təkmilləşdirilməsi, şəxsi imkanlara əsaslanan ciddi iyerarxiyadan fərqli olaraq işçilərin əlaqələrinin inkişafına diqqətin yönəldilməsi daxildir. Korporativ mədəniyyətin məqsədi uzunmüddətli tərəqqi saxlamaq və şirkətdə idarəetmə fəaliyyətinin effektivliyini artırmaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Deal, T.E., & Kennedy, A.A. (1983). Corporate cultures: The rites and rituals of corporate life. Business Horizons, 26(2), 82-85.

TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNİN İNNOVATİV İNKİŞAFININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN İQTİSADİ MEXANİZMİ

Oruculu Əli Kamal oğlu

Elmi rəhbər: R.Hüseynova, i.f.d.

İnnovativ fəaliyyət sahibkarlıq subyektlərinin innovasiyada nəzərdə tutulmuş yeni və ya təkmilləşdirilmiş həllərin yaranmasına yönəlmiş fəaliyyət növüdür. İqtisadi inkişaf mərhələsində innovasiya prosesi milli iqtisadiyyatın rəqabət

qabiliyyətinin artırılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təcrübə göstərir ki, innovasiya yönümlü iqtisadiyyatlarda innovasiya prosesi daha səmərəli və yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olur. Odur ki, belə bir inkişaf təmayülünə istiqamətlənmə innovasiyaların əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirməklə yanaşı, onun mahiyyətinin, hazırlanma mərhələlərinin, idarə edilməsi qanunauyğunluqlarının da daha düzgün dərk olunmasını və tədqiqini tələb edir. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hər bir təsərrüfat subyektinin uğurlu olması düzgün biznes strategiyası qurulması və onun həyata keçirilməsi xeyli dərəcədə innovasiyanın tətbiqi səviyyəsi ilə müəyyən edilir. İnnovasiyalı inkişaf hazırda təkcə dövlət sektorunda deyil, həm də ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri üçün birbaşa diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. [2] İqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə, resursların məhdudluğu və əhalinin tələbatının məhdudiyyətsiz genişlənməsi arasında ziddiyyət daha da artır. Ona görə də biznes sistemində innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, yüksəldilməsi imkanlarının aşkara çıxarılması və əsaslandırılması yollarının müəyyən olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatı və rəqabət şəraitində təsərrüfat subyektləri gəlir və mənfəət artımına nail olmaq üçün öz yeniliklərini həyata keçirməli olurlar. İnnovasiyaların yaradılmasının əsas prinsipləri bazar ehtiyaclarının təhlili, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, yeni məhsul yaratmaq üçün intellektual fəaliyyətlə müəyyən edilir. Təsərrüfat subyektlərinin innovativ inkişafının idarə edilməsinin iqtisadi mexanizmi bu prinsiplər əsasında öyrənilir: sistem prinsipləri, mürəkkəblik, innovativ inkişaf yoluna istiqamətlənmə, innovasiya prosesinin subyektlərinin maraqlarının tarazlığı, istehlak və məhsulun təkrar istehsalı arasında tarazlığın qorunması, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunması.

Təsərrüfat subyektlərinin innovativ inkişafının idarə edilməsi üçün müsbət dəyişikliklər, tənzimləmə mühitinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması, sənaye sahələrinin modernləşdirilməsi və ən son texnologiyalar əsasında müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi vacibdir.

İnnovativ inkişafın effektivliyi təsərrüfat subyektlərinin idarəetmə qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Müəssisənin bütün iş proseslərinə təsir etmək, onun sistem daxili imkanları ətraf mühit ilə əlaqələndirmək, rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etmək və bazar mövqelərini gücləndirmək məqsədi daşıyır. İqtisadi idarəetmə mexanizminin innovativ inkişafı təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsində səmərəliliyin qərarların qəbul edilməsinin və ümumi performansın artırılması üçün qabaqcıl texnologiyanın məlumat analitikasının və adaptiv strategiyaların daxil edilməsini nəzərdə tutur. İnnovasiyaları qəbul etmək daha çevik, həssas və rəqabətə davamlı idarəetmə sistemlərinə gətirib çıxara bilər. İnnovativ inkişafın idarə edilməsinin iqtisadi mexanizmi iqtisadi qurumlar daxilində innovasiyaları təşviq etmək üçün strateji planlaşdırma, maliyyə vəsaitlərinin ayrılması və tənzimləyici mühiti əhatə edir. Təsərrüfat subyektlərinin innovativ inkişafı üçün əsas amillərə əlverişli tənzimləmə mühiti, tədqiqat və inkişafa sərmayə, ixtisaslı işçi qüvvəsinə çıxış, akademik institutlarla əməkdaşlıq, texnoloji infrastruktur və sahibkarlığı təşviq edən dəstəkləyici mədəniyyət daxildir.

İnnovasiya biznes fəaliyyəti ilə məşğul müəssisələrin inkişafının əsas şərtlərindən biri sayılır. İnnovasiya prosesinin səmərəliliyi xeyli dərəcədə bu sahədə

çalışanların, o cümlədən firmaların, elmi-tədqiqat müəssisələrinin, onların yerli, milli və beynəlxalq səviyyədə əlaqələrindən asılıdır. Digər tərəfdən, innovasiya sisteminin səmərəliliyinə təsir edən amillər sırasına fərdləri və müəssisələri öyrənməyə stimullaşdıran şərtlər, maliyyə sisteminin etibarlılığı, bu sahədə dövlət tənzimlənmələrinin səmərəliliyini aid etmək olar. İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı üçün əlverişli mühitin formalaşmasının əsas istiqamətlərinə bunlar aiddir: təsərrüfat subyektlərinin texniki-texnoloji təzələnməsinin yenilənməsi, sahibkarlıq sektorunda innovasiya aktivliyinin inkişafı və stimullaşdırılması, innovasiyaların tətbiqi və yüksək texnologiyalar sferasında məşğul olan şirkətlərin inkişafı üçün effektiv qərarların hazırlanması.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydaları", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. A. Musayeva "İnnovasiya siyasəti : Avropa birliyi təcrübəsi və Azərbaycan şəraitinə adaptasiya imkanları " Azərbaycanın vergi xəbərləri, JY2 5, 2010.
3. Qasımov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyaların yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı: "Elm", 2009, 416 s.

TƏŞKİLATI DƏYİŞİKLİKLƏRİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

*Tanrıverdiyev Rəcəb Həsən oğlu
Elmi rəhbər: Əliyeva Təranə Əsman qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Hər bir təşkilatın iqtisadi və texnoloji baxımdan nailiyyətlər qazanması üçün mütəmadi dəyişikliklərin aparılması zəruri hesab edilir. Dəyişikliklər - təşkilatların hamısına aid məsələlərdir. Təşkilatın içərisində baş verən dəyişikliklər ümumilikdə onun xaricində yaranan dəyişikliklərə cavab reaksiyası sayılır. Dəyişikliklər təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olur. Modernləşmə barəsində qərarlar yuxarı rəhbərlik tərəfindən verilir. Orta səviyyə rəhbərləri hansı mühüm dəyişikliklərin olması, yenidən təşkilətmənin səmərəliliyi, məsrəflərə dair alternativ variantları və s. təqdim edirlər. Aşağı şöbə rəhbərləri yeni texnologiyaların tətbiqini ehtiva edən modernləşdirmə, dəqiq tapşırıqların səviyyəsi və s. haqqında rəhbərliyə məlumat verirlər. Təşkilatın məqsədinə nail olmağa kömək göstərdikləri üçün onların dəyişikliklərə olan potensial baxışları nəzərə alınır. Yeni prosedurların və yeni tələbələrin icra edilməsini isə işçilər həyata keçirirlər. Deməli, təşkilatın idarə edilməsinin bütün səviyyələrin dəyişikliklərə bir reaksiyası verməlidirlər.

Analoji cəhətdən bütün təşkilat üzrə konkret və dəqiq formalaşdırılmış məqsədlərdə şöbə rəhbərlərinə yalnız öz şöbələri üçün yox, bütün təşkilatın mənafeyinə xidmət göstərəcək qərarların qəbul olunmasına şərait yaradcaqdır. Təşkilati cəhətdən yüksək prinsip ilə dəyərlərin əmələ gəlməsi kompleks məqsədlərin

tərkibini müəyyənləşdirir. Təşkilatda bütöv heyətin fəaliyyəti üzrə lap çox uyğunluğa nail olmaq məqsədilə münafişənin ehtimalını aşağı salmaq üçün ümumtəşkilati məqsədlər qoyur.

Rəhbərlik tərəfindən nəzərdə tutulan dəyişikliklər müasir, innovativ texnologiyaların tətbiqinə, təşkilati strukturun və iş üsulunun kökündən dəyişdirilməsinə imkan verir. Təşkilati dəyişikliklər dedikdə təşkilat daxilində, idarəetmə strukturunda, təşkilatın məqsədində, texnologiyada, insan faktorunun dəyişdirilməsini nəzərdə tutan qərarlar başa düşülür. Belə qərarların qəbulu zamanı rəhbərlikdən planlı, proqramlı, təşəbbüskar olmaq tələb olunur. Daha doğrusu, ya özü fəal olmalı və ya situasiyanın tələbatına reaksiya verməlidir. Nəzarət sisteminin müəyyən elədiyi yanlışları düzəltmək üçün tətbiq edilən dəyişikliklərə tipik reaktiv fəaliyyət deyilir. Faktiki problemin olmadığı vaxtlarda bu cür mövcud ətraf mühitə reaksiya bildirmə proaktiv fəaliyyət hesab edilir.

Dəyişiklikləri təhlil edən zaman rəhbər bilməlidir ki, dəyişikliklərin hamısı qarşılıqlı olaraq əlaqədəlidirlər. Bir dəyişikliyin təsiri o birilərində də özünü göstərir. Təzə avadanlığın tətbiqi, misal üçün kompyuterlərin tətbiqi, kommunikasiya və təşkilatın səlahiyyət strukturunda dəyişikliyə, şəxsin resurslarının, tapşırıqların icra edilmə səviyyəsinin dəyişdirilməsinə gətirib çıxarır. Ona görə ki, bəzi tapşırıqlar ilkin dərəcəli, gerçək olur və öz həllini tez bir vaxtda tələb edir. Yeniliklərin tətbiq edilməsi proqramı yalnız bir dəyişikliyə istiqamətlənibsə onlar effektiv olurlar, lakin bir neçə dəyişikliyə istiqamətlənən proqramlar daha səmərəli hesab olunurlar.

Təşkilatın dağılmaması üçün rəhbərlik dövrü şəkildə məqsədlərini təzədən dəyərləndirməli və onları təşkilatın ətraf mühiti ilə təşkilatın daxili mühitinə müvafiq olaraq aşkar etməlidirlər. Müvəffəqiyyət qazanan təşkilatlara da məqsədlərin dəyişdirilməsi vacibdir, baxmayaraq ki, gündəlik məqsədlərə hazırda nail olunmuşdur. Əsasən məqsədlərin dəyişdirilməsinin zəruriliyi təşkilatın məxsus olduğu şöbələrində effektivlik haqqında məlumat verən nəzarət sisteminin yardımı ilə müəyyən olunur. Məqsədlərin radikal olaraq dəyişdirilməsi başqa dəyişikliklərdə də özünü göstərir.

Struktur dəyişiklikləri təşkilat üzrə prosesin bir hissəsini təşkil etməklə səlahiyyət və məsuliyyətin qruplaşdırılması, koordinasiya və inteqrasiya edilmiş mexanizmlər, şöbələrə ayrılma, idarəetmə ierarxiyası, mərkəzləşdirmənin komitə ilə mərhələsinin dəyişdirilməsi sisteminə məxsusdur. Struktur dəyişikliyi təşkilati dəyişiyin ən çox yayılmış və tanınan formalarından biri sayılır. Əgər məqsədlər və strategiyalar üzrə dəyişikliklər varsa, onlar gerçək məcburiyyətdirlər. İri bir təşkilat fəaliyyəti olan yeni bir yönünü açırsa o, həmin fəaliyyətə görə əsasən məsuliyyət sahəsi qurur və həmin istiqamətin rəhbərliyini təşkilatın digər bütün rəhbərliyi tərəfindən inteqrasiyasını təmin etmiş olur.

Bir-biri ilə sıx əlaqəli olan dəyişikliklər texnologiya ilə tapşırıqlardır. Onlar proses dəyişikliyi ilə tapşırıqların icra edilməsi qrafikinə yeni avadanlıqların yaxud metodların tətbiq üsuluna, normativlərin və ya iş xarakterinin dəyişdirilməsinə daxil edilir. Struktur dəyişikliklərdəki kimi texnoloji dəyişikliklərdə də əsasən sosial stereotiplərin məhv edilməsi və planlara təzədən baxılması tələb edilir. Texnologiyanın dəyişdirilməsi strukturun modifikasiyası ilə işçi qüvvəsi tələb etməkdədir. Hazırda əksər təşkilatlarda dəyişikliklər əvvəlki illərə nəzərən daha da

sürətlə gedir və təcrübəli olan rəhbərlər dəyişikliklərə zamanında və effektiv reaksiya verməyi önəmli hesab edirdilər.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov İ.M., Sadıqov R.F. “Menecment. Bakı, 2013.
2. Həsənov H.S. “Korporativ idarəetmənin təməl daşları”. Bakı, 2012.
3. İmanov Ə.Ş. “Biznes və menecment”. Bakı, 2011.

КӘСІПКЕРЛІК ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

*Казиева Л.С., 3 курс,
«Экономика» білім беру бағдарламасы
Ғылыми жетекші: Калгулова Р.Ж.,
экономика ғылымдарының кандидаты, профессор
Л.Б. Гончаров атындағы ҚАЗАЖИ, Алматы қ.*

Отандық және шетелдік дереккөздерді талдау тәуекелдерді басқаруды дамытудың бастапқы кезеңі оның алгоритмін құру болып табылатынын көрсетеді. Бұл сұрақ отандық және шетелдік ақпарат көздерінде көрсетілген.

К.Редхед пен С.Хьюз «Қаржылық тәуекелдерді басқару» атты жұмыстарында тәуекелдерді басқарудың келесі алгоритмін ұсынды.

«Кәсіпкерлік тәуекелді басқару процесін алты келесі кезеңге бөлуге болады:

1. Мақсатты анықтау;
2. Тәуекелді түсіндіру;
3. Қауіп-қатерді бағалау;
4. Тәуекелдерді басқару әдісін таңдау;
5. Басқаруды жүзеге асыру;
6. Нәтижелерді қорытындылау.

В.Б. Егоров кәсіпкерлік тәуекелдерді басқарудың келесі алгоритмін ұсынады [1, 10 б.]:

1. «Тәуекелдерді анықтау (олардың сипаты мен ерекше спецификалық белгілерін сипаттау).
2. Тәуекелді бағалау (шығындар ықтималдығының ғана емес, сонымен бірге ықтимал зиянның мөлшерінің де сандық көрінісі).
3. Тәуекелдерді жеңу шараларын әзірлеу және таңдау.
4. Тәуекелдерді еңсеру бойынша шараларды іске асырудың салдарын талдау және бақылау».

М.А. Рогов тәуекелдерді басқару бірнеше негізгі кезеңдерден тұратынын атап өтеді [2, б.44]:

1. Тәуекелдің негізгі түрлерін анықтау және жіктеу.
2. Тәуекелдің барабар және оңай түсіндірілетін сандық өлшемін есептеу.
3. Анықталған тәуекелдерді азайту немесе арттыру жөнінде шешім қабылдау.
4. Ағымдағы позициялардың тәуекелдеріне мониторинг жүргізу

рәсімдерін әзірлеу және енгізу.

Авторлар ұсынған тәуекелдерді басқару алгоритмін талдай отырып, олардың арасындағы ұқсастықтарды атап өтуге болады. Тәуекелдерді басқарудың негізгі кезеңдері (соның ішінде бизнес), біздің ойымызша, мыналар болып табылады: тәуекелді анықтау (сәйкестендіру), тәуекелді бағалау және тәуекелдің әсерін төмендету бойынша шараларды жүзеге асыру.

Кәсіпкерлік тәуекелдерді басқарудағы негізгі міндеттердің бірі тәуекелді талдау болып табылады. Кәсіпкерлік тәуекелдерді талдау кәсіпкерлік тәуекелді басқарудың сол немесе басқа әдісін таңдауға ықпал етеді.

Кәсіпкерлік тәуекелді талдау мәселелері кейбір отандық және шетелдік әдеби көздерде көрініс тапқан. Әрине, тәуекелдерді дер кезінде тану кәсіпорынның тиімді жұмыс істеуінің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Менеджер кәсіпорынның шаруашылық қызметінің нәтижелеріне тәуекелдердің әсер ету дәрежесін сандық түрде дұрыс бағалауы керек.

Тәуекелдерді басқару тәжірибесінде шаруашылық тәуекелдерді сандық анықтауды бағалаудың бірнеше түрлері бар, бұл менеджерді таңдауға мәжбүр етеді: кәсіпкерлік тәуекелдерді басқаруда бағалаудың қай түрі тиімдірек.

Кәсіпкерлік тәуекелді сандық талдаудың ең көп тараған әдістері:

- статистикалық;
- шығындардың орындылығын талдау;
- сараптамалық бағалау әдісі;
- аналогтарды қолдану.

Статистикалық әдістің мәні мынада: берілген немесе соған ұқсас өндірісте орын алған шығындар мен пайданың статистикасы зерттеліп, белгілі бір экономикалық табысты алудың шамасы мен жиілігі белгіленеді және болашаққа ең ықтимал болжам жасалады.

Болжау вариация, дисперсия және стандартты ауытқу әдісін қолдану арқылы жасалады.

Белгілі болғандай, вариация – бір жағдайдан (вариант) екіншісіне өту кезіндегі сипаттаманың сандық бағасының өзгеруі (флюктуация). Мысалы, экономикалық рентабельділіктің өзгеруін экономикалық пайдалылықтың (ER_i) нақты мәндерінің өнімін сәйкес ықтималдықтармен (P_i) қосу арқылы анықтауға болады:

$$\bar{EP} = \sum_{i=1}^n EP_i \times P_i \quad (1)$$

Вариация дисперсия арқылы бағаланады, яғни сипаттаманың нақты мәнінің оның орташа мәнінен таралу (дисперсиялық, ауытқу) өлшемі. Математиканың орташа өлшенген дисперсиясы мына формула бойынша есептеледі:

$$D = \sum_{i=1}^n (EP_i - \bar{EP})^2 \times P_i, \quad (2)$$

$$\text{және стандартты ауытқулар } \sqrt{D} \text{ ретінде анықталады.} \quad (3)$$

Нәтиже неғұрлым жоғары болса, соғұрлым қарастырылатын жоба немесе шешім, тіпті кәсіпорынның бүкіл талданған қызметі тәуекелді болады.

Тәуекел дәрежесін есептеудің статистикалық әдісі деректердің айтарлықтай көлемін талап етеді, ол әрқашан қол жетімді бола бермейді, бұл оны қолдануды қиындатады.

Шығынның орындылығын талдау ықтимал тәуекел аймақтарын анықтауға бағытталған. Шығындардың асып кетуі төрт негізгі фактордың бірімен немесе олардың жиынтығынан туындауы мүмкін:

- бастапқы құнның төмен бағалануы;
- дизайн шекараларын өзгерту;
- өнімділіктегі айырмашылықтар;
- бастапқы құнның өсуі [3, с.16-17].

Сараптамалық бағалау әдісі маман сарапшылардың сауалнамасына негізделген. Одан кейін берілген аналитикалық тапсырмаға сәйкес сауалнамалар статистикалық өңдеуден өтеді. Емтиханға қатысуға жоғары сапалы пікір алу үшін жоғары кәсіби деңгейі және тиісті салада үлкен практикалық тәжірибесі бар, даму тенденцияларын барабар түсіну қабілеті бар және қойылған мәселеге қызығушылық танытатын мамандар шақырылады. Сұрақ қою – сандық тұрғыдан тәуекелдердің әсерін анықтаудың жеткілікті дәл әдісі. Бұл әдістің артықшылығы да зерттеудің салыстырмалы қарапайымдылығында.

Аналогтарды қолдану әдісі - құбылыстардың, объектілердің, жүйелердің ұқсастығын табу және пайдалану және оларды (кейде санадан тыс) басқа көп немесе аз ұқсас объектілермен салыстыру.

Бұл әдіс белгілі бір субъективтілікпен сипатталады, өйткені интуиция мен тәжірибе үлкен мәнге ие [4, б.76].

Кәсіпкерлік тәуекелдерді басқару алгоритмінің негізгі кезеңі оларды еңсеру шараларын әзірлеу және тандау болып табылады.

Кейбір ресейлік және шетелдік басылымдарда іскерлік тәуекелдерді басқару әдістерін қарастыруға көп көңіл бөлінді [5, 6, 7,8, т.б.].

Әдебиеттер:

1. Егоров В.Б. Инновацияға бағытталған кәсіпорындардың тәуекелдерін талдау және жеңу әдістері: Автореферат. дис. жұмысқа өтінім үшін Ph.D. эконом. Ғылым. 2020 ж.

2. Рогов М.А. Тәуекелдерді басқару. Қаржы және статистика, 2019 – 364 б.б.

3. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Қаржы: оқулық. «Петр» баспасы, 2016 – 366 б.

Секція 7

Фізичного виховання та спорт як перспективні напрямки підприємницької діяльності

РУХОВА АКТИВНІСТЬ У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Бабенко А.В.

Науковий керівник: ст. викладач Безніс П.С.

Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Добре відомо, що правильно організована рухова активність - найважливіший чинник формування здорового способу життя та зміцнення здоров'я людини незалежно від її віку. Це тим більше справедливо по відношенню до підростаючого покоління, для яких процеси росту і розвитку є тим морфофункціональним фоном, на якому вплив адекватної рухової активності особливо значимий. Крім того, спортивна підлітків служить ключовим інструментом організації їх дозвілля, що багато в чому визначає їх резистентність до наркогенного зараження та іншими соціально значущими несприятливими впливами навколишнього середовища .

Якщо людина обмежена у цій природної потреби, її природні задатки поступово втрачають своє значення. Бездіяльність губить, і душу, і тіло! Обмеження рухової активності призводить до функціональних і морфологічних змін в організмі і зниження тривалості життя.

Тісний зв'язок стану здоров'я та фізичної працездатності з образом життя, обсягом і характером повсякденної рухової активності доведена численними дослідженнями вчених (М.М. Амосов, Г.Л. Апонасенко, В.К. Бальсевич, Л.П. Матвеев та ін.), які свідчать про те, що оптимальна рухова активність у поєднанні із раціональним харчуванням і способом життя є найбільш ефективною в подоланні серцево - судинних захворювань, попередженні їх, а також збільшенні тривалості життя.

Здоров'я людини визначається безліччю чинників, проте вирішальне значення серед них належить руховій активності, яка залежить від людини і може бути перетворена нашою волею та наполегливістю. Цей фактор - основний засіб, що використовується у фізичному вихованні та спорті.

Недостатнє рухове навантаження є одним із наріжних каменів у попередженні серцево - судинних та інших захворювань, що включають ішемічну хворобу серця, інсульт, підвищення артеріального тиску, інсулінозалежний діабет, остеопороз. Низька рухова активність або сидячий спосіб життя є доведеним чинником ризику їх виникнення та розвитку.

Для організму рухова активність - це фізіологічна потреба. Кожний прояв рухової активності індукує утворення метаболітів, які необхідні для нормального функціонування організму. Для компенсації недостатньої рухливості використовуються оздоровчі фізичні вправи.

Провідна роль відводиться проектуванню різних форм фізкультурно - оздоровчих систем на основі науково обґрунтованих і адекватних співвідношень зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку людини.

Найбільш часто профілактично - оздоровчий ефект пов'язують із застосуванням вправ помірної (аеробної спрямованості) інтенсивності (К.Купера). У зв'язку з цим отримали широке розповсюдження рекомендації до використання з оздоровчою метою циклічні вправи (біг, їзда на велосипеді, плавання, ходьба та ін). Циклічні вправи втягують в роботу найбільш великі м'язові групи, що вимагають значної кількості кисню і тому розвивають переважно серцево - судинну і дихальну системи .

Вибір тих чи інших занять з оздоровчою спрямованістю співвідноситься з реальною обстановкою, можливостями, запитами і є справою смаку та інтересу.

Оздоровчий ефект фізичних вправ спостерігається лише тільки в тих випадках, коли вони раціонально збалансовані за обсягом, потужністю і можливостям займаючихся. Заняття фізичними вправами активізують і удосконалюють обмін речовин, покращують діяльність центральної нервової системи, забезпечують адаптацію серцево - судинної, дихальної та інших систем до умов м'язової діяльності .

Фізичні навантаження потрібні людині протягом усього життя. Без них людина швидше старіє, набуває букет хвороб. Регулярне застосування фізичних вправа і гартуючих факторів підвищують життєвий тонус організму, його природний імунітет, покращують функції вегетативних систем, працездатність і попереджує передчасне старіння.

Рухова активність людини, повинна бути систематичною, але помірної дії, без великих перевантажень і напруг.

Література:

1. Бідучак А.С. Ставлення медичних працівників до здорового способу життя. *Буковин. мед. вісник*. 2014. Т. 18, № 1. С. 178–181.
2. Кошманюк М.В. Особливості формування здорового способу життя студентів в умовах вищого навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород: УНУ, 2013. Вип. 30. С. 69 – 73.

ПОНЯТТЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Бондаренко К.В.

Науковий керівник: ст. викладач Безніс О.Є.

Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Здоров'я це найважливіший фактор працездатності і розвитку організму людини, особливо підлітка.

Поняття здоров'я трактується в наш час більш розширено, ніж відсутність захворювань. Це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя. На жаль, в даний час в Україні у просвітницькій і практичній

роботі спостерігаються негативні тенденції стану фізичного, психічного, духовного і морального здоров'я. В зв'язку з цим виникає необхідність удосконалювати цю діяльність як у системі освіти, так і в сім'ї. Значиму роль при цьому матиме сформованість глибоких, міцних знань про здоровий спосіб життя і здоров'я взагалі у студентів, їх батьків, викладачів. В ряду основних гуманістичних категорій в педагогіці, як ключовий термін, сьогодні виділяється - здоровий спосіб життя.

Спосіб життя — це біологічно соціальна категорія, інтегруюче уявлення про певний тип життєдіяльності людини і характеризується його трудовою діяльністю, побутом, формою задоволення матеріальних та духовних потреб, правилами індивідуальної та громадської поведінки. Іншими словами, спосіб життя - це „лице" індивіда, що відображає у той же час рівень суспільного прогресу.

Спосіб життя безпосередньо впливає на здоров'я людини, і в той же час умови життя. Від стану здоров'я людини залежить його успіх у навчанні, професійній та творчій діяльності. Той, хто має серйозні відхилення у стані здоров'я, а також веде неправильний спосіб життя, не може у повній мірі реалізувати свої потенційні фізичні та інтелектуальні можливості. На жаль, із усього переліку потреб, задоволення яких лежить в основі людської поведінки, здоров'я знаходиться далеко не на першому місці, хоча за своєю суттю саме воно повинно стати головною потребою. Особливо це стосується підлітків, які поки що не замислюються над проблемою здоров'я (немає потреби в його збереженні та зміцненні) і лише пізніше, втративши його, розпочинають відчувати велику потребу у ньому. Звідси зрозуміло, наскільки важливо, розпочинаючи із самого раннього дитинства, виховувати у дітей свідоме відношення до особистого здоров'я, розуміння того, що здоров'я - найбільша цінність.

Загальновідомо, що стан здоров'я залежить від:

- спадковості на 20 %;
- умов навколишнього середовища на 20 %;
- рівня розвитку галузі охорони здоров'я на 10 %;
- способу життя людини на 50 %.

На початку третього тисячоліття, коли у складній екологічній ситуації людина відчуває значне зниження життєвих сил організму, коли більше половини випадків смерті трапляється від серцево-судинних захворювань необхідно докорінно переглянути споживацький підхід до свого здоров'я і переорієнтуватися на ведення здорового способу життя.

Здоровий спосіб життя - це система поведінки людей, яка направлена на постійне фізичне вдосконалення, культуру харчування і взаємних стосунків, повноцінного сімейного життя, високу творчу активність, високоморальне відношення до навколишнього середовища, людей і самих себе. Для досягнення здорового способу життя необхідно дотримувати певних правил.

По-перше - виявити бажання бути здоровим, по-друге - відмовитись від шкідливих звичок (алкоголю, паління, наркотиків і т.і.); по - третє дотримуватись правил особистої гігієни; в четвертих - навчитися правильно та

ефективно поєднувати працю та відпочинок; в п'ятих - навчитися раціонально харчуватись, не зловживати харчуванням; в шостих - з повагою та любов'ю відноситись до засобів фізичної культури - фізичні вправи, дозоване та раціональне фізичне навантаження; в сьомих - навчитися проводити самоконтроль за впливом фізичних навантажень на свій організм, використовуючи при цьому прості та доступні методи:

- ЧСС (частота серцевих скорочень за 1 хв.);
- ЧД (кількість дихальних актів за 1 хв.);
- АТ (артеріальний тиск);
- ЖЄЛ (життєва ємність легенів);
- проба Генчі (затримка дихання на видиху);
- особиста вага тіла.

І саме головне навчитись керувати своїми почуттями, емоціями, настроєм, навчитися жити у злагоді з оточуючим світом.

Проблема здорового способу життя серед студентської молоді має соціально-політичну значимість. Дослідження вчених в нашій країні і за кордоном свідчать про те, що на сьогоднішній день в умовах демократії молоді люди цілком можуть вибрати той спосіб життя, якому вони віддадуть більше переваги. Головне, щоб він був обраний правильно і не суперечив правилам і нормам моральності, максимально сприяв фізичному та духовному розвитку і самовдосконаленню, допомагав би кожній людині стати повноцінним громадянином своєї країни.

Література:

1. Литвиненко О.М. Формування здорового способу життя в студентської молоді. *Педагогіка. Наукові праці*. 2013. Вип. 146, Том 158. С. 42-46.
2. Свінцицька Н.Л. Формування професійної свідомості у майбутніх лікарів на кафедрі анатомії людини ВДНЗ України «Українська медична стоматологічна академія». *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. Полтава, 2011. Т. 11. Вип. 4 (36), част.2. С. 178-179.
3. Шекера О.Г. Охорона здоров'я – найважливіша складова державної політики України. *Сімейна медицина*. 2014. № 2. С. 10–14.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Глумакова К.І.

Науковий керівник: ст. викладач Безніс О.Є.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Фізична культура і спорт – це галузь перед якою стоїть ряд завдань, основними з яких є постійне підвищення рівня здоров'я, фізичного та духовного розвитку населення, сприяння економічному і соціальному прогресу суспільства, а також сприяння розвитку міжнародного авторитету України у

світовому співтоваристві.

Незважаючи на сталий розвиток ринкової системи господарювання, фінансова політика держави у галузі фізичної культури і спорту не сприяє її динамічному розвитку. Поступово зменшується кількість населення країни яке активно займається фізичною культурою та спортом, руйнуються або перепрофілюються спортивні споруди, не здійснюється їх поточний та капітальний ремонт, надмірно зменшилася кількість працюючих тренерів та спортивних інструкторів. Особливо вражаючими ці факти спостерігаються в сільській місцевості, що підтверджує контраст умов функціонування закладів фізичної культури і спорту.

Відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт», держава регулює відносини у сфері фізичної культури і спорту шляхом формування державної політики у цій сфері, створення відповідних державних органів, фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного, нормативно-правового та іншого забезпечення розвитку фізичної культури і спорту, а також визнання широкого самодіяльного статусу фізкультурно-спортивного руху в Україні і комплексної взаємодії державних органів з громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості. Держава визнає і всебічно підтримує олімпійський рух в Україні, діяльність Всеукраїнських фізкультурно-спортивних товариств, національних спортивних федерацій, інших громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості.

Державне управління сферою фізичної культури і спорту забезпечує розв'язання таких питань, як визначення стратегічних напрямів розвитку фізичної культури і спорту в країні, підготовка та виконання відповідних державних програм та заходів, створення сприятливих умов для функціонування фізкультурно-спортивних організацій усіх форм власності, які мають пройти інвентаризацію та бути занесені до відповідного державного реєстру. В свою чергу, необхідно посилити процеси з демократизації та децентралізації державного управління – з чітким визначенням меж повноважень та відповідальності суб'єктів відповідного сектора сфери фізичної культури і спорту.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування основну увагу приділяють реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту з урахуванням територіальних, соціальних та інших особливостей, зміцненню матеріально-технічної бази розвитку фізичної культури і спорту, впровадженню передових технологій, забезпеченню функціонування суб'єктів державного сектора цієї сфери та створенню сприятливих умов для відповідних суб'єктів громадського і приватного секторів, які безпосередньо і проводять фізкультурно-спортивну діяльність.

Функціонування громадського сектору сфери фізичної культури і спорту є проявом реальних потреб громадян у фізкультурно-спортивній діяльності та їх самодіяльної ініціативи. Діяльність фізкультурно-спортивних товариств, спортивних федерацій та інших громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування забезпечує формування та реалізацію відповідних мотивацій та інтересів громадян, захист їх прав у сфері фізичної культури і

спорту. Органи виконавчої влади на договірних засадах взаємодіють із суб'єктами громадського сектору сфери фізичної культури і спорту.

Література:

1. Крутогорська Н.Ю. Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури до виховної роботи в школі з формування здорового способу життя. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. Слов'янськ, 2010. Вип. І. С. 40-51.
2. Шкребтій Ю.М. Напрями реформування системи фізичної культури і спорту в Україні. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту* : Зб. наук. праць. К.: Науковий світ, 2004. № 4. С.5-11.

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ

Гоголенко Ю.Ю.

Науковий керівник: ст. викладач Безніс О.Є.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Настільний теніс - це цікава та різноманітна гра яка доступна кожному віці. До цих пір залишається загадкою де виникла гра. Одні вважають гра виникла Англії, другі вважають, що гра виникла в Японії та Китаю. Однак вчені цього не підтверджують.

Ніхто не може сказати коли виник настільний теніс. Більшість спеціалістів вважають, що гра виникла в Англії як різновидність Королівського Тенісу. В 16 віці в Англії виникла цікава гра, в яку грали ракетками натягнутими струнами, яка вважається прототипом великого тенісу.

В 1874 році англієць Вальтер Клонтон розробив перші правила гри. Гра називалася Лаун-теніс (гра на повітрі), незабаром гру перенесли в будівлю, де грали на полу, потім на двох столах які знаходяться на відстані один від одного, незабаром столи здвинули і натянули сіткою.

Простий інвентар та невеликі розміри майданчика дозволяють грати де завгодно. Настільний теніс отримує велике розповсюдження. Тоді не було і визначених правил. Довгий час гра використовувалася не як вид спорту, а як засіб проведення вільного часу і активного відпочинку. В кінці 80-их XIX століття гра стала популярною із за конкуренції винахідників спортивного інвентарю. Основними винахідниками була американська фабрика братів Паркер, штат Массачусетс. Фабрика виготовляла та експортувала в Англію, все для гри в приміщенні. М'ячі виготовляли резинові або пробки, яку зашивали в тканину. Ракетки були різними розмірами та різного матеріалу.

В 1891 році англієць Чарльз Бейхсгер отримав патент на гру і назвав її "пін-понг" (пін - удар, понг - звук).

Звичайний інвентар та невеликі розміри площадки, зробили гру надзвичайно популярною в відомих приміщеннях. В Пін-понг грали відомі люди в вечірньому одязі: жінки в довгих платтях, чоловіки в смокінгах. По правилам одна партія проходила до 30 очків. З цього можна зробити висновок,

що настільний теніс виник в Англії і поступово прийшов в Європу, Азію і Африку.

Великий поштовх у розвитку настільного тенісу отримало 1894 року, завдяки англійському інженеру Джеймса Гібса. Він розробив целолюїдний м'ячик, це призвело до зменшення ракетки в три рази. Замість ракетками зі струнами появились фанерні ракетки з короткою ручкою. На поверхню ракетки наклеювали різні матеріали (пергамент, шкіру, велюр), для кращого відбивання м'яча.

Поступово Пін-понг перейшов від розваги до спортивної гри. Стали проводити офіційні змагання. Перші змагання відбулися в грудні 1900 році, в англійській столиці, приміщенні Роял Екверіум.

В 1901 році в Індії відбулися перші офіційні змагання, в яких брали участь 300 спортсменів, що свідчить популярності настільного тенісу.

В 1902 році Е.К. Гуд наклеїв на свою ракетку резину, що призводить до зміни техніки гри. Допоміг цьому звичайний приклад. Після лондонських змагань, у містера Гуд розболілась голова, він зайшов до аптеки за ліками і звернув увагу на резинову прокладку. В нього виникла ідея, він купив в аптекаря резину і взявся за реконструкцію ракетки: він оклеїв поверхню ракетки резиною. Наступного дня на змаганнях Гуд виграв всіх суперників. Так поступово розвивався інвентар та техніка гри.

1904 по 1921 рік популярність настільного тенісу в Європі та Америці зменшується за монополію братів Паркер і Джона Джаквеса на інвентар та правила гри. В часи Першої Світової війни (1914-1918) цікавість до настільного тенісу зменшилась. В 1921 році настільний теніс повертається в Європу під сучасною назвою. В 1926 році була створена Міжнародна Федерація Настільного Тенісу (ЛІТ).

В 1930 році спортсмени почали використовувати губчасту резину як накладку на ракетку. Гра поступово стала різноманітною, але більшість гравців грали захисним стилем. В 1934 році на чемпіонаті світу в Парижі, була припинена зустріч між Хагелауером (Франція) і Халденбергом (Румунія), яка тривала 8 годин. В результаті в 1936 році ЛІТ створила нові правила, тривалість однієї партії 1 година. Але нові правила не перестроїли гравців, в наступному році припинили фінальну зустріч між жінками Прітци (Австралія) і Арон (США), за пасивне ведення гри, що призвело зменшення партії до 20 хв.

В лютому 1950 році в Вільнюсе відбулися перші змагання між сильнішими тенісистами світу (64 чоловіків, 32 жінок).

В 1954 році радянські спортсмени вступили в Міжнародну Федерація настільного тенісу і стали брати участь на чемпіонатах Європи та світу, за рахунок розвитку настільного тенісу в країні. Покращували та збільшували арсенал технічних прийомів та інвентарю. Росіяни створили накладку із двох слоїв: губки та резини, яке отримало назву - сандвіч. Також підвищилися вимоги до техніко-тактичної та фізичної підготовки.

З 1952 року розпочалася нова епоха настільного тенісу. На чемпіонаті світу в Бомбее, виступили японські спортсмени, які увезли додому чотири кубка із семи. Японці винайшли новий вид покриття ракетки та тримання

ракетки. Головний прийом - накат з права, який був відпрацьований до великої точності.

В 1954 році в Лондоні, відмітилися японці які два командних кубка • жіночу та чоловічу. В індивідуальному заліку кращим був Огімура.

З 1954 по 1957 рік достойним противником для японців, були тільки представники жіночої команди Румунії, в особистих змаганнях за чемпіона світу, отримували 30 раз. 12 раз - Японія, 6 - Румунія, 3 - Угорщина, 3 - Чехословаччина, 2 - Югославія, 2 - Англія, 2 - США.

Стиль європейських спортсменів став мінятися, більшість гравців грають в захисному стилі, але гра ставала більш енергійною та цікавою. Виникає більшість атакуючих прийомів.

В 1961 році в на чемпіонаті світу в Мюнхені, спортсмени Країни Сходячого Сонця застосовують новий удар - топ-спін.

В 1988 році настільний теніс становиться Олімпійським видом спорту (Сеул, Південна Корея).

Література:

1. Бірук І.Д. Настільний теніс: Навчально-методичний посібник. Рівне: НУВГП, 2014. 164.
2. Афанас'єв В. В. Методичні вказівки про проведення навчальних занять з настільного тенісу в ВНЗ. В. В. Афанас'єв. 2012. 33 с.

СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО СПОРТУ

Головінова А.А.

Науковий керівник: ст. викладач Алієв Р.А.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У наш час технічна підготовка спортсменів виступає стрижневим системоутворювальним елементом у багатогранній структурі процесу спортивного тренування. Одним із головних питань, що визначає стратегію всього процесу технічної підготовки, є вдосконалення спортивної техніки.

На сучасному етапі розвитку країни в умовах якісного перетворення всіх сторін життя суспільства зростають вимоги до фізичної підготовленості наших співгромадян, необхідної для успішної їхньої трудової діяльності.

Перетворення професійного спорту у різновидність підприємницької діяльності є об'єктивною закономірністю його розвитку наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Особливості внутрішнього механізму підприємництва у професійному спорті обумовлюються насамперед змістом його «продукту» – послуги професійного спорту. Мета, яку реалізують структури професійного спорту під час її виробництва, визначає, у якій формі здійснюється підприємницька діяльність: спортивно-комерційній чи комерційно-спортивній.

Головною тенденцією сучасного етапу розвитку професійного спорту є переважання комерційно-спортивної форми підприємницької діяльності.

Професійний спорт взагалі – це вища ланка до якої прагне кожен аматор в

своєму виді спорту, а необхідність дослідити взаємозв'язок та різницю між цими ланками є досить важливою та необхідною.

На сьогодні накопичений великий теоретичний матеріал та експериментальний досвід, що дає змогу ефективно управляти процесом удосконалення технічної майстерності спортсменів.

Головна спрямованість цього процесу – навчити спортсмена ідеальної спортивної техніки, що допоможе повною мірою реалізовувати його руховий потенціал і домагатися високих результатів у спорті. Розв'язання проблем, пов'язаних із розробкою програм удосконалення технічної майстерності, можливе лише в результаті всебічного, комплексного вивчення спортивної техніки крізь призму прикладного використання сучасних комп'ютерних засобів і методів дослідження.

Характерне для сучасної спортивної науки широке впровадження сучасних комп'ютерних технологій здійснюється за багатьма напрямками, серед яких можна виділити два: перший – використання інструментальних систем для вимірювання та обробки інформації про характеристики рухів і другий – створення моделей, що відображають суттєві елементи рухів спортсмена.

Проблема взаємовідносин олімпійського руху, професійного і аматорського спорту, масового фізичного виховання і спорту для дітей, підлітків й молоді рік у рік здобуває дедалі більшу гостроту. Зрозуміло, на характер дискусій з цієї проблеми впливають найрізноманітніші чинники. Тут і політичні й економічні інтереси, корпоративна і також фахова зацікавленість учасників обговорення цієї проблеми. Тут й емоційні докази людей, відданих вихованям з дитинства шляхетним ідеалам олімпізму, і різкі випадки "державників", осудливих владні структури за байдужість для спортивної престижу країни, за слабку матеріальну фінансову підтримку фізичної культури, забуття спортивних інтересів дітей й молоді. Тут багато правди, проте не всієї.

Напевно, можна припустити цілком і справедливим те, багато уваги у її обговоренні приділяється передусім етичний бік проблеми.

Так, академік І. В. Бестужев-Лада вважає, що квазілюбительський, а фактично професійний спорт, характерний всього олімпійського і родинних йому рухів, включає до своєї орбіти людей, формально мають якусь професію, десять працюючих поруч або учнів (псевдостудент, псевдослужащий тощо.). Насправді, вважає він, і фактичний формальний професійний спорт є "видовищним" з тими самими законами купівлі-продажу спортсменів на потіху натовпі.

Підготовка еліти спорту віддавна без будь-яких таємниць переведено професійну основу, і любителям "у цю середу" потрапити неможливо. І тому навіть найбільш талановитим потрібно десять-п'ятнадцять років найсерйознішої професійної підготовки майже з повним самовіддачею. На олімпійський п'єдестал здебільшого піднімаються кращі у сенсі люди планети. Так само, як наукового Олімпу досягають лише нобелівські та інші лауреати, але в міжнародних конкурсах балету й музичного виконавства не нагороджуються любителі танцю і музики.

Неоднозначно, очевидно, і "видовище на потіху натовпі". Ну, по-перше, жоден інший "видовище" не збирає таку натовп, як мільярди телеглядачів олімпійських ігор. А "по-друге", в цій натовпу все-таки, не "потіха", а природний інтерес до демонстрації найвищої досконалості людської природи, до напруженої пристрастей, з вогню якого виходить переможець - той самий, як ми, людина, але зумівши у цьому бути кращою всіх. Це світло, але є договір тіні. Грішать атлети і допінгом, і проявами грубості, який завжди безкорисливий судді, багато темних особистостей близько спорту... Але чи безгрішні у тих сенсах інших сфер культури та життя загалом?

Очевидно, все-таки спорт, і особливо спорт найвищих досягнень, - це тільки одне з областей простору людської культури, у ній відбуваються самі драми, перемагають і програють самі злостиво й добро, самі сильні й слабкі, щасливі і невдачливі, що у інших її областях. Але усе це, так би мовити, деталі, а, по великим рахунком І.В. Бестужев-Лада таки правий. Справді, місце спорту культури людства абсолютно відповідає істинним можливостям цього феномена культури у фізичному, моральному і духовному розвитку величезних мас людей.

Література:

1. Булатова М.М. Енциклопедія олімпійського спорту в запитаннях і відповідях. К.: Олімпійська література, 2009. 400 с.
2. Линець М. М. Економічна ефективність систем змагань в командних ігрових видах професіонального спорту. Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних і рухливих ігор : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. Львів, 1999. С. 18–19.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Демченко В.О.

Науковий керівник: ст. викладач Безніс П.С.

Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Кадрове забезпечення галузі. Кількість штатних працівників в Україні збільшилась у порівнянні з 1992 роком на 9%. Чисельність працівників сфери мала як свої негативні тенденції з 1992 до 1998 років, так і позитивну динаміку у 1998-2011 роках. Разом з тим, звертає на себе увагу стале зростання чисельності тренерів, значне скорочення інструкторів-методистів до 1998 року подальше їх поступове збільшення. Однак, на сьогодні цей показник майже на 40% нижчий ніж був 12 років тому. Крім того, до підготовки фахівців спорту залучено ВНЗ, які не можуть готувати кваліфіковані кадри, випускають «напівфабрикат» - виникла ситуація коли випускників занадто, а спеціалістів на хватає.

Значні проблеми розвитку галузі фізичної культури та зумовлені ними негативні наслідки вимагають відповідного відображення у суспільній

свідомості, науково – методичного обґрунтування мети, завдань та організацій їх вирішення.

За період 1998 – 2022 року у вітчизняній сфері фізичної культури і спорту мають місце певні позитивні тенденції:

- збережена ефективна система проведення спортивних заходів, з-поміж яких особливе місце посідають комплексні та багатоступеневі змагання;
- реалізуються окремі оригінальні авторські методики фізичного виховання в навчально-виховній сфері.
- розпочато формування мережі центрів фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» від центрального до базового рівня;
- уведення державні тести оцінки фізичної підготовленості населення;
- реорганізується спортивний рух у сільській місцевості;
- зростає кількість громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування (добровільного товариства, федерації, асоціації, клуби);
- створюються приватні фітнес-центри, інші суб'єкти активного відпочинку, спортивні клуби різних форм власності;
- запроваджене ліцензування фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності;
- гідно репрезентують державу на світових спортивних аренах українські спортсмени з плавання, фехтування, велоспорту, стрибків у воду, художньої та спортивної гімнастики, важкої та легкої атлетики, з деяких не олімпійських видів спорту та у змаганнях серед інвалідів;
- налагоджена система відзначення досягнень видатних спортсменів і стимулювання творчої праці тренерів з олімпійських видів спорту;
- зміцнюється унікальна система підготовки резерву через мережу спортивних шкіл різних типів та спеціалізованих навчальних почали діяти центри олімпійської підготовки в регіонах держави;
- закладені нормативні та організаційні підвалини для забезпечення боротьби проти застосування допінгу в спорті та проявів хуліганства під час спортивних заходів, особливо футбольних матчів.

Перспектива розвитку фізичної культури і спорту в Україні базується на використанні досягнень наукового прогресу, узагальненні передових візріців вітчизняної практики та переосмисленні досягнень зарубіжного досвіду. Стратегія подальших дій у сфері фізичної культури і спорту для забезпечення їх випереджального характеру повинна реалізовуватись з урахуванням основних світових тенденцій:

1. Спортивний рух набуває все більшої автономності із збереженням діалектичної взаємодії з різними складовими суспільної діяльності. Функціонування його інфраструктури залужить від рівня розвитку та координованості державного, громадського та приватного секторів. У світі існують різні національні моделі організації сфери фізичної культури і сорту – залежно від ролі держави в суспільстві.

2. Стрімкий розвиток спорту для всіх, залучення до нього всіх соціальних та вікових верств населення будь-яких обмежень, поява нових організаційних форм та видів оздоровчої рухової активності, захоплення підлітків і молоді екстремальним спортом, зростання ролі самостійних і спільних занять у родині.

3. Глобалізація сфери фізичної культури і спорту, зростання конкуренції, суперництва націй та держав, підвищення впливу телекомпаній на фінансування, організацію та проведення спортивних змагань, широка професіоналізація і комерціалізація спорту вищих досягнень, який набуває все більших рис індустрії розваг. Централізація олімпійської підготовки, використання в ній науково-інформаційних технологій, реалізація антидопінгової політики та впровадження морально-етичних цінностей.

Література:

1. Єжова О. Здоровий спосіб життя. Навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2017. 127 с.

2. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія. за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків : Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.

РОЗВИТОК СПОРТИВНИХ КЛУБІВ В УКРАЇНІ

Дубовік М.І.

Науковий керівник: Курилко М.Ф., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

В умовах ринкової економіки управлінська технологія є визначальною ланкою в створенні і ефективному розвитку спортивного клубу.

Організація діяльності будь-якого спортивного клубу починається з планування його діяльності, постановки завдань і мети. Визначення мети допоможе виділити основні напрями діяльності спортивного клубу. Спираючись на мету, визначаються завдання по здійсненню діяльності спортивного клубу. Будь-яке планування включає вирішення технічних, тактичних і фінансових питань. Функція планування в спортивному клубі вирішується за допомогою розробки бізнес-планів що змінюють один інший.

Кожному бізнес-плану визначаються конкретні мета і завдання, які вирішуються в певний відрізок часу. Бізнес-план - це документ, в якому формулюються цілі організації, дається їх обґрунтування, визначаються шляхи досягнення, необхідні для реалізації засобу і кінцеві фінансові показники роботи. Мета розробки бізнес-плану полягає в плануванні господарської і іншої діяльності фізкультурно-спортивної організації, в даному випадку спортивного клубу, на найближчий і віддалений періоди, відповідно до потреб ринку і можливостей організації своєї діяльності. У ньому описується початкова стадія діяльності спортивного клубу з виходом на кінець планованого періоду на 100% використання його ресурсів.

Організації нового спортивного клубу передусє ретельний аналіз за його проектованому місце розташуванню на наявність і здійснення фізкультурно-оздоровчої діяльності для населення іншими спортивними клубами. На підставі отриманих даних робляться висновки про ефективність діяльності запланованого спортивного клубу, його перспективи розвитку і напрямки діяльності для населення іншими спортивними клубами. Але у діяльності спортивного клубу можна виділити проблеми, які часто зустрічаються:

1. Проблеми, що породжуються структурною неповнотою організації (недостатня кількість груп, тренерів, обслуговуючого персоналу і служб).

2. Проблеми, що породжуються неправильним розподілом функцій, функціональних обов'язків, видів робіт, невідповідність прав та обов'язків.

3. Проблеми, пов'язані з низькою якістю учбово-тренувального процесу, зниження ефективності діяльності спортивної організації за ключовими показниками.

5. Проблеми, що пов'язані з недоліками підбору, розставленням та підвищенням кваліфікації кадрів.

6. Проблеми фінансового, матеріально-технічного і іншого забезпечення, що спричиняє за собою неправильний розподіл або використання наявних ресурсів.

7. Проблеми масовості і спортивної майстерності; протиріччя між напрямками на масовість та спортивну майстерність, і складність дії закону переходу від кількості в якість в системі спорту.

8. Проблема низької відповідальності керівників організацій.

Спортивний клуб є громадською організацією і не приносить прибутку, всі зароблені ним засоби йдуть на покриття витрат, на виплату заробітної плати. Сучасні економічні і соціальні передумови, що склалися в Україні, сформуvalи суспільне замовлення на розвиток системи спортивних клубів.

В результаті проведеного дослідження встановлено:

1. Найбільш перспективною формою організації фізкультурно-оздоровчої роботи з населенням є клубна система, яка орієнтована на багатопрофільну роботу, а найбільш поширеним типом спортивного клубу - не комерційна громадська організація.

2. Нерозвиненість спортивної бази і неефективне її використання істотно гальмує розвиток широкої мережі фізкультурно-оздоровчих послуг.

3. Розвиток галузі фізичної культури і спорту гальмує недосконала нормативно-правова база. Політика держави має бути направлена на прийняття законодавчих актів і широкої пропаганди фізичної культури і спорту серед населення сприяючих розвитку індустрії фізкультурно-оздоровчих послуг.

4. В результаті пошукового дослідження були зроблені висновки про необхідний розвиток спортивного клубного руху в Україні, про що свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід, а також високий попит населення на фізкультурно-оздоровчі послуги, що надаються спортивними клубами (68 % від загальної кількості опитаних респондентів бажають займатися фізичними вправами і спортом на базі спортивного клубу).

5. В основі управлінської діяльності спортивного клубу лежить

технологія планування організації і розвитку, при якій спостерігається використання спортивних споруд за прямим їх призначенням у поєднанні з ефективною роботою самого спортивного клубу.

6. Для ефективного розвитку спортивного клубного руху в Україні потрібна державна підтримка у формі фінансово-кредитної, податкової, інвестиційної і пільгової політики.

Література:

1. Мічуда Ю.П. Сфера фізичної культури і спорту в умовах ринку: закономірності функціонування та розвитку. К.: Олімпійська література, 2007. 216 с.

2. Малка Г.В. Організація професійних клубів в умовах України. Слобожанський науково-спортивний вісник. Харків, 1998. №1. С. 64-66.

СВІТОВА ФІЗИЧНА СПОРТИВНА КУЛЬТУРА

Зайцева А.С.

Науковий керівник: ст. викладач Алієв Р.А.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

За даними дослідників вікової динаміки фізичної підготовленості дітей і підлітків, які оперували результатами вимірів її параметрів, проведених у різних країнах із середини уже минулого століття, основні характеристики фізичного потенціалу дитячої праці і дорослого за цей понад столітньою період не зазнав змін.

Зовсім інша ситуація, зокрема у розвитку рухових здібностей людей, котрі регулярно займаються фізичними вправами. Динаміка досягнень в таких видах спорту, як гімнастика, легка атлетика, плавання, спортивні ігри, зимові види спорту, як простежується у віковій історії олімпійського руху Нового часу, а й відчувається кожному за покоління людей. Рекорди, здавалися межею людських можливостей ще нашим бабусям і дідусям, що й багаторазово перекриті.

Мало хто стане зараз заперечувати, що підвищення ефективності фізичного виховання підростаючого покоління - найважливіше завдання сучасного суспільства. Розв'язати цю завдання намагалися і намагається багато вчених, педагоги, вчителі, керівники найрізноманітніших рангів у багатьох країн світу й, звісно, нашій країні. Проте досі не вдалося здійснити в широких масштабах ніде, а окремі досягнення вчителів-ентузіастів залишалися надбанням небагатьох їх вихованців через неможливість масового відтворення непересічної та самобутньої педагогічної практики геніального вихователя. Не принесли бажаної Революції фізичному вихованні і великомасштабні проекти реформування США, Англії, Німеччині та інших країнах.

Можна припустити, що причиною вищевказаних невдач інновацій і реформ у сфері фізичного виховання стала загальна для сучасної педагогіки невирішення питання щодо поєднання масовості освіти у переважну більшість

навчальних закладів різних типів, що базується на шкільному класі як основній формі організації процесу, і необхідності індивідуалізації процесу навчання, більш наполегливо що заявляє собою суто технологічний сенс, а й у світлі сучасної загальносвітової етичної і з правової парадигми пріоритету особистості, інтересів та своєрідного розвитку. Тому будь-які системи тоталітарного, жорстко спрограммованого фізичного виховання, як і в інших сферах виховання підростаючого покоління, можуть дати лише тимчасовий, найчастіше лише видимий ефект хорошою організацією, але будь-коли витримують перевірки часом через їх повного невідповідності його духу.

Не знаходять позитивних продовжень і технократичні у своїй основі проекти підвищення ефективності фізичного виховання рахунок збільшення кількості годин. І ця щоденна "година здоров'я" і як "самостійні" заняття у позакласний час, і фізично-масова робота з місця проживання. Мало шансів в більшості школярів, у тих нечисленних, хто відчуває потребу у фізичній активності, проявити себе й одержати можливість проводити дозвілля у дитячій спортивній школі, оскільки ті установи переважно зацікавлені у пошуку спортивних талантів, причому тільки у тому вигляді спорту, який культивується у її відділеннях.

У цьому виявляються настійно необхідними пошук і освоєння експериментальна апробація такі форми фізичного виховання у шкільництві, яка б подолати сформовану глухому куті з урахуванням використання позитивного досвіду і впровадження величезного технологічного потенціалу спорту найвищих досягнень.

Досвід розвитку дитячо-юнацького спорту переконливо свідчить про рівні стабільності відносини дітей і підлітків до систематичних занять фізичними вправами. Величезну позитивну роль вихованні особистості грають корпоративні традиції команди, клубу, будь-який різновиду спортивного колективу.

Найбільша частина школярів має бажання збільшити години заняття фізкультурою в школі, але це бажання дітей і підлітків стримується думками управлінців спорту, не виправданими нічим, крім брехливих державних інтересів і розширення політичних чи ідеологічних амбіцій, відділенням загальноосвітньої школи від школи спортивної. Історична несправедливість такого ставлення до дітей, початковий їх поділ на "таланти" і "бездарності", явна фізкультурно-спортивна дискримінація основної маси дитячого населення повинна, нарешті, поступитись місцем принципу рівних стартових можливостей у фізичному вдосконаленні і активному оздоровленні кожного юного громадянина України.

Проаналізуємо докладніше характер взаємодії цих двох субкультур, що у розвитку фізичного потенціалу людини, зрозуміло, насамперед та інших сторін людської особистості, супутніх цього процесу.

Друга половина нинішнього століття ознаменувалася суттєвими трансформаціями у світовій фізичній і спортивній культурі. Ці перетворення розвивалися у різних які збігаються і незбіжних напрямках, і темпах. Загальною

й у культури фізичним і для спорту найвищих досягнень на початку визначеного історичного періоду була тенденція екстенсивного розвитку.

Висунута ще в 1965 року ідея фізкультурно-спортивної орієнтації, котра передбачала відбір виду спорту, або за інші форми фізичної активності для дитини на противагу відбору дітей, довгий час не знаходила адекватних організаційних форм для реалізації, а етична неприйнятність системи відбору спортивних талантів залишалася і залишається однією з найбільш неприємних негативних характеристик елітної спортивної практики.

Водночас у останнє десятиліття дедалі помітнішою стає тенденція зміни векторів взаємодії фізичного виховання, спорту всіх і спорту найвищих досягнень. Конверсія високих технологій спортивної підготовки у сфері фізичного виховання і спорту всім у сенсі виявляється однією з головних механізмів, які забезпечують початок на зворотний рух фізичним і спортивної культур, які розходилися у різні боки.

Література:

1. Дутчак М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». Київ, 2009. 41 с.
2. . Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. К., 1997. 63 с.
3. Турчина Н. І. Педагогічні особливості моделей фізичного виховання студентів ВНЗ на різних курсах навчання : дис... канд. наук : 24.00.02. Київ : 2008. 228 с.

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПОРТИВНОЇ ГАЛУЗІ

Коваленко А.В.

Науковий керівник: Курилко М.Ф., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Одним із важливих критеріїв оцінки розвитку вітчизняної фізичної культури і спорту є участь у європейських та світових чемпіонатах та Олімпійських іграх. Зокрема в 2009 році на розвиток галузі передбачено трохи більше ніж 597 мільйонів гривень, що на 30% менше, ніж торік. А зробити за ці кошти треба було багато, і передусім — подбати про підготовку спортсменів до Зимових олімпійських ігор, які через рік мали відбутися у Ванкувері (Канада). На це тоді з бюджету було виділено 21 мільйон гривень. Того року брак коштів відчують майже усі спортивні федерації — для них із бюджету передбачено лише 150 мільйонів гривень, тоді як на нове обладнання, інвентар, харчування та проживання спортсменів потрібно удвічі більше. Також того року відбулося зменшення кількості спортивних заходів: із понад 2000 заходів у 2008 році до 1500 у 2009 році. Першими це відчули на собі легкоатлети: замість чемпіонату України для них провели регіональні змагання: щоб звести спортсменів з усієї

держави в одне місце, забракло коштів. Також 2009 році зменшилося число тренерів та спортсменів, які повинні були брати участь у навчально-тренувальних зборах. Через подорожання цін було складно організувати виїзд українців на міжнародні змагання: ціни на авіа перельоти, проживання, харчування та медичні засоби зросли не тільки в Україні, а й за кордоном. В результаті, підсумки Олімпіади для України були не втішними. Україна вдруге в історії покинула зимову Олімпіаду взагалі без нагород.

Невдача на зимових Олімпійських іграх 2010 у Ванкувері через брак державного фінансування, що в свою чергу вплинуло на рівень підготовки вітчизняних спортсменів, і небажання керівництва держави виправити становище спонукає переглянути фінансову політику держави в галузі розвитку фізичної культури і спорту. Великим проривом для вітчизняного спорту стало те що в квітні 2007 UEFA надало право провести фінал чемпіонату Європи з футболу Євро 2012 частково на території України та Польщі. Це повинно було стати значним поштовхом для 4-разового збільшення фінансування як спорту в цілому так і на саму підготовку до фіналу чемпіонату Європи з футболу.

Так, найбільше цих коштів було витрачено на будівництво та реконструкцію транспортної системи - 42%, далі будівництво та ремонти готелів і гуртожитків - 26,9%. На третьому місці - реконструкція і оновлення міського транспорту у містах проведення Євро 2012. Також планувалась реконструкція і будівництво 16 аеропортів, 18 автомагістралей, 7 регіональних автошляхів, 26 пунктів пропуску через державний кордон, було передбачено реконструкція 268 готелів і 64 гуртожитків для розміщення гостей і уболівальників команд. На підготовку та будівництво спортивних споруд лишилося лише 31,1%.

Проте головним все ж таки залишається розвиток фізичної культури та масового спорту, що на сьогодні відчуває гостре недофінансування. Для покращення ситуації в цій сфері потрібно зробити ряд змін та реформ. Організаційною основою розвитку фізичної культури і спорту в Україні повинна стати розгалужена мережа спортивних клубів та центрів різних форм власності та спрямованості – оздоровчих, за спортивними інтересами, з окремих видів спорту тощо. Держава повинна вживати заходів щодо створення належних умов для функціонування таких клубів та центрів у навчальних закладах, на підприємствах, в установах та організаціях, за місцем проживання та масового відпочинку населення.

Пріоритетом матеріально-технічного забезпечення спорту повинно бути формування розгалуженої мережі сучасних спортивних споруд з урахуванням запитів різних соціальних, професійних груп населення, їх інтересів та рівня спортивної підготовленості. Держава має створити привабливі економічні умови для залучення приватних інвестицій у розвиток матеріально-технічної бази сфери фізичної культури і спорту.

Розвиток приватного сектору сфери фізичної культури і спорту спрямовується на підвищення якості та розширення обсягу фізкультурно-спортивних послуг.

Саме тому у нинішніх соціально-економічних умовах належить істотно

змінити підходи до рівня фінансування галузі фізичної культури і спорту. З цією метою віднайти нові джерела державного фінансування та їх наповнення, змінити підходи фінансування галузі з місцевого бюджету, активізувати залучення позабюджетних коштів. Для цього потрібно, розробити та прийняти правові акти для залучення фінансових та матеріальних ресурсів у сферу фізичної культури і спорту, домогтися створення достатнього багаторівневого та багатоканального фінансування закладів фізичної культури і спорту що дасть можливість істотно покращити ефективність їх роботи та зміцнення їх фінансового стану. Аналіз чинних нормативно-правових актів, з проблем фінансової політики держави в галузі фізичної культури і спорту, вказує на те що багато складових потребують оновлення відповідно реалій сьогодення, ринкових умов. Слід виробити стратегію фінансового забезпечення цієї галузі. Посилити роль фінансового контролю у ефективності використання виділених фінансових ресурсів.

Література:

1. Гончаренко А.І. Спортивне спонсорство як альтернативне джерело фінансового забезпечення дитячо-юнацьких спортивних шкіл. *Сталий розвиток економіки*. 2012. №3. С.314-317.
2. Гузарь В.М. Процес управління фізичною культурою і спортом. Педагогіка, психологія, та мед.-біол. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. Х. 2001. №17. С.9-18.
3. Імас Є.В. Протиріччя економіки фізичної культури і спорту в перехідних суспільних системах. *Економіка та держава*. 2008. №2. С.40.

УКРАЇНСЬКА ДИНАМІКА СПОРТИВНИХ ДОСЯГНЕНЬ В ЛИЖНИХ ГОНКАХ

Коньова К.А.

Науковий керівник: ст. викладач Кірсанов М.В.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Лижні гонки – найбільш масовий зимовий вид спорту в Україні. Першості України з лижних гонок почали розігруватися з 1927 р. 1928 року в Москві і на Всесоюзній зимовій спартакіаді, де водночас розігрувалися медалі чемпіонату країни, Костянтин Павелл (м.Харків) у швидкісному переході на лижах виграв 1-е місце, серед лижників України він став першим чемпіоном СРСР. Лижники України брали участь у всіх зимових спартакіадах народів СРСР, у міжнародних змаганнях різного рангу. Приміром, у 1959 р. на Всесвітній зимовій універсіаді (Польща) Іван Суровцев виборов три золоті медалі, Руфіна Лушникова – дві золоті медалі. На наступній Універсіаді у Шамоні (Франція) золоті і срібні медалі здобули Григорій Козін та Іван Суровцев.

У 1982 р. Олександр Батюк першим серед українських лижників здобув золоту медаль чемпіона світу в естафеті. На зимовій Олімпіаді 1984 року в Сараєво Батюк був учасником збірної команди СРСР, яка здобула срібні медалі

в естафеті 4х10 км. У 1991-1992 рр. неодноразова чемпіонка України Ірина Тараненко-Тереля п'ять разів виходила переможницею всесоюзних змагань. У 1983-1984 рр. триразовим чемпіоном світу серед юніорів став Олександр Ушкаленко.

З 1993 р. лижники України виступають на міжнародних змаганнях під національним прапором. На Всесвітній зимовій універсіаді-93 в Закопане українські лижниці в естафеті 3х5 км вибороли золті медалі. 1995 року на Всесвітній зимовій універсіаді в Іспанії українські лижники здобули бронзові медалі у гонці на 10 км (Ганна Сліпенко), 30 км (Микола Попович) та в естафетах.

У 1997 р. на XVIII Всесвітній зимовій універсіаді (Корея) спортсмени України здобули дві бронзові медалі (Микола Попович – 30 км і жінки в естафеті).

В 1998 р. лижники-гонщики України взяли участь у XVIII зимових Олімпійських іграх в Нагано. Ірина Тараненко-Тереля на 15 км і в гонці переслідування посіла четверте місце, а в естафеті 4х5 км показала абсолютно найкращий час серед всіх учасниць змагань. Команда лижниць України на цих Іграх в естафетній гонці на 15 км була 11-ю і на 30 км – 14-ю.

У 1998-2001 рр. спортсмени України стартували на чемпіонатах світу і в розіграшах Кубків світу. У 1999 р. на чемпіонаті світу в Рамзау (Австрія) в гонці переслідування Ірина Тараненко-Тереля завоювала бронзову нагороду, була п'ятою на 30 км. На Універсіаді-99 три золоті медалі виборола Валентина Шевченко: на 5, 10 і 30 км, а жінки в естафеті – бронзові. У 2009 році Валентина Шевченко знову вийшла на п'єдестал пошани, на цей раз - на чемпіонаті світу у чеському Ліберці, де посіла 3 місце.

В сезоні 1999-2000 рр. в розіграші неофіційного Кубка націй серед жіночих команд з лижних гонок спортсменки України посіли загальне 6-е місце, а у 2000-2001 рр. – десяте. На XX Всесвітній зимовій універсіаді 2001 р. в м. Закопане (Польща) команда України у складі Олександра Заровного, Володимира Ольшанського, Володимира Іванова та Романа Лейбюка в естафетній гонці 4х10 км завоювала срібні нагороди, серед жінок Олена Родіна на трасі 5 км посіла 4-е місце.

За весь період свого розвитку, змагання з лижних гонок зазнали чимало змін. У середині 1980-х років, у зв'язку з виникненням нової техніки бігу - "Коньковий хід", або "вільний стиль", спосіб подолання кожної дистанції був регламентований правилами і програмою змагань.

Великого значення набуває Чемпіонат України з лижних гонок та біатлону серед паралімпійців.

Унікальною особливістю цього Чемпіонату стало не тільки дебютне місце проведення змагань, але й рекордна кількість учасників, яку делегувала рекордна кількість регіонів України - 11 областей: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернігівська та м. Київ. І це особливо значимо, адже зимовим видам спорту досить не просто розвиватись у нашій «не дуже зимовій» державі.

Цей Чемпіонат України пишається своїми учасниками, адже серед них - відома всьому світові спортсменка - Герой України Олена Юрковська - багаторазова чемпіонка та призерка трьох зимових Паралімпіад, найкраща спортсменка світу 2006 року; 13 учасників Паралімпійських ігор, у тому числі - 6 чемпіонів та призерів зимових Паралімпіад; 4 Заслужених майстрів спорту України, 7 майстрів спорту України міжнародного класу, 4 майстри спорту України. До речі, у змаганнях виступив повний склад національної паралімпійської збірної команди України з зимових видів спорту, яка захищає честь нашої держави на усіх зимових міжнародних спортивних форумах (Чемпіонатах Європи, світу, етапах Кубка світу, зимових Паралімпійських іграх). Головний суддя змагань - суддя міжнародної категорії Нестеренко Андрій Юрієвич.

Справжнім відкриттям Чемпіонату України став новачок національної паралімпійської збірної команди Яровий Максим, котрий не тільки не поступився «маститим» спортсменам національної збірної команди, але й увійшов до п'ятірки найсильніших змагань. Втім, саме він очолив рейтингову таблицю серед чоловіків.

Лижні гонки стали проводитися в скандинавських країнах у другій половині XVIII століття. Наприкінці XIX-початку XX століття в різних країнах лижний спорт отримав масовий розвиток. Стали створюватися лижні клуби: у Норвегії - у 1874 році, у Фінляндії - в 1886 році, в Німеччині - в 1891 році, в Австрії та Швеції - в 1892 році, в Росії - в 1895 році, у США - в 1900 році.

Згодом лижні гонки прийшли і до нас, в Україну, відтоді наші спортсмени виборювали призові місця, та не поступаються й до сьогодні.

На сьогоднішня значних перемог Україні принесли, параолімпійці.

Україна пишається відомаю всьому світові спортсменкою - Героєм України Оленою Юрковською це - багаторазова чемпіонка та призерка трьох зимових Параолімпіад, найкраща спортсменка світу 2006 року.

Література:

1. Ратов А.М. Засоби спеціальної підготовки лижників – гонщиків. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 2000. 30 с.
2. Шепеленко Г.П. Лижний спорт: Навчальний посібник для студентів факультетів фізичного виховання. Харків, 1995. 166 с.

ПОНЯТТЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Логвінов С.О.

Науковий керівник: ст. викладач Шевченко В.І.

Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Розвиток людства все більше набирає динамічного характеру. Зміна ідей, знань, технологій відбувається швидше, ніж зміна людського покоління. А це означає невідповідність сучасної людини ні в професійному, ні у фізичному стані вимогам життя. Успішна людина ХХІ століття - це людина, яка не тільки

безперервно навчається, але і фізично вдосконалюється і самовдосконалюється. Це повинно стати сутнісною рисою способу життя.

Постійне зростання актуальності проблеми духовного і фізичного розвитку молодого покоління української нації справедливо відзначається багатьма сучасними українськими дослідниками. Викликано це глобальною демографічною та екологічною кризами, до яких нещодавно додалася ще й економічна, різким зниженням працездатності, постійним зростанням захворюваності та підвищенням рівня наркотизації та алкоголізації населення. Особливо виражене погіршення фізичного, психічного, розумового розвитку і працездатності відзначається у дітей та молоді та ін. Саме тому особливої актуальності набуває активне залучення молодого покоління до такого загальновідомого та ефективного засобу збереження і вдосконалення фізичного здоров'я як здоровий спосіб життя (ЗСЖ).

Аналіз публікацій, науково-методичної літератури, матеріалів Оттавської хартії (Оттава, 1986) і Всесвітньої організації охорони здоров'я, а також результати останніх досліджень у вивченні феномену здоров'я людини таких фахівців, як Д. Д. Венедиктов, А. М. Чернух, Л. Пиріг, Л. П. Сушенко дали підґрунтя для побудови теоретико - методологічного підходу до обґрунтування індикаторів здорового способу життя.

Обґрунтовуючи теоретичні і методологічні аспекти проблеми здоров'я за сучасним уявленням, здоров'я розглядають не як суто медичну, а як комплексну проблему, складний феномен глобального значення.

Світова наука розробила цілісний погляд на здоров'я як феномен, що нині розглядається як інтегративна характеристика якості духовного, психічного та фізичного розвитку індивіда, яка забезпечує його повноцінну участь у різноманітних сферах соціального життя й діяльності як суб'єкта праці, пізнання, спілкування й творчості. Виділяють такі компоненти здоров'я як фізичне, психічне, розумове і духовне здоров'я .

З поняттям “здоров'я”, яке визначається ВООЗ не тільки як відсутність хвороб, а й як стан соціального, культурного й духовного благополуччя людини, закономірно співвідносять поняття ЗСЖ. Поняття “здоровий спосіб життя” розуміється як життєдіяльність особистості, яка ґрунтується на культурних нормах, цінностях, формах та способах діяльності, що зміцнюють здоров'я і сприяють гармонійному фізичному, духовному і соціальному розвитку.

Слід зазначити, що проблему формування ЗСЖ без засобів фізичного виховання не розглядає жоден автор. Відзначається, що постійне тренування функцій за допомогою фізичних вправ дозволяє нарощувати резервні можливості організму і створює умови для зміцнення фізичного здоров'я. Навпаки, гіподинамія і гіпокінезія викликають зниження цих резервів.

У формуванні ЗСЖ молоді людини фізичне виховання має займати провідну роль. Разом з тим, дослідники вказують, що до цього часу залишається не визначеним місце занять фізичними вправами в системі цінностей ЗСЖ. Здебільшого процес формування в молоді ЗСЖ не поєднано з практичними заняттями фізичними вправами. Не сприяє формуванню

цінностей ЗСЖ і зміст занять з фізичної культури в навчальних закладах. Як правило не дотримується диференціація навчання, ігноруються стан здоров'я учнів та студентів, не враховується стать, їх індивідуальні й вікові особливості. До найвагоміших чинників, що стримують розвиток фізкультурного руху молоді в країні відносять: слабку матеріально-технічну базу, низьку ефективність її використання; слабку підготовку фізкультурних кадрів; нестачу науково-методичного забезпечення, відсутність якісно нових програм фізичного виховання населення, які враховували б як умови життєдіяльності людей, так і досягнення науково-технічного прогресу.

Найціннішими для здоров'я вважаються заняття фізичними вправами з обтяженнями, спортивні ігри та змагання. Вони сприяють розвитку основних фізичних якостей і постави; формуванню вміння і навичок проводити самостійні оздоровчі заняття; виховують морально-вольові якості; розвивають самостійність та ініціативність; сприяють організації здорового і змістовного дозвілля; стимулюють до оздоровчих занять; пропагують ЗСЖ і його цінності.

Саме тому важливим при вихованні у молоді цінностей ЗСЖ є проведення самостійних оздоровчих занять за місцем проживання. Їх метою є самостійне впровадження молоддю людиною в свій режим дня різних форм ЗСЖ, що сприяє формуванню їхньої ціннісної системи та зміцнює здоров'я. Введення в практику самостійних тренувань із загальної фізичної підготовки, ранкової гігієнічної гімнастики, прогулянок у режимі дня та дотримання вимог ЗСЖ з усіх його компонентів допомагає подальшому розвитку фізичних якостей, покращенню їх постави, зміцненню здоров'я, емоційному розвантаженню та формуванню ціннісної системи ЗСЖ.

Література:

1. Горащук В.П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01.Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Х., 2004. 40 с.
2. Закопайло С.А. Формування здорового способу життя і його цінностей у старшокласників: Метод. рек. Переяслав-Хмельн.: "Буклет", 2001. 58 с.
3. Кокун О.М. Здоровий спосіб життя та навчальна успішність студентів *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. № 6. С. 74 - 75.

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ЗІ СТУДЕНТКАМИ ТЕХНІЧНИХ ВУЗІВ

Носова Л.В.

Науковий керівник: Курилко М.Ф., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Фізичне виховання у ВНЗ є основною ланкою організації фізкультурно-оздоровчої та спортивно - масової роботи серед студентів. У зв'язку з цим величезне значення набуває правильна організація занять на кафедрах фізичного виховання. Підрастаюче покоління особливо потребує ефективних

засобів оздоровлення. У молоді є величезна потреба в русі, у фізичних навантаженнях, в самоствердженні, спілкуванні і проведенні вільного часу в колі однолітків та друзів, потреба в рухових іграх, розвагах, відпочинку та емоційній розрядці.

У зв'язку з вищесказаним стає очевидною потреба внесення змін у процес фізичного виховання - вдосконалення навчального процесу засобами певного виду рухової активності (В.І. Платонов, 1990; Л.І. Лубишнєва, 1993).

На сьогоднішній день популярністю користуються різні види гімнастики танцювальної спрямованості, що є одним з ефективних засобів залучення студентської молоді в систематичні заняття фізичними вправами. Слід зазначити, що ставлення студенток до різних танцювальних напрямків характеризується позитивною мотивацією, помітно зростає інтерес до занять, задоволеність ними. Цю особливість навчального процесу підкреслюють багато авторів.

Але, незважаючи на ряд досліджень в області різних видів гімнастики танцювальної спрямованості, на думку Т.С. Лисицької і Л.В.Сідневої (2002), на сучасному етапі потрібно пошук нових методик, подальший розвиток і розширення науково - дослідних програм. Таким чином, при роботі зі студентками актуальними є дослідження, орієнтовані на вивчення привабливих, нових, нетрадиційних для технічних вузів, але досить популярних, доступних і ефективних видів рухової активності, що застосовуються в практиці фізичного виховання .

При аналізі та узагальненні даних науково-методичної літератури виявлено, що для створення освітнього середовища в галузі фізичного виховання необхідно здійснювати фізичне виховання у вузі з урахуванням рівня фізичного розвитку, фізичної та функціональної підготовленості студентів. Вибір засобів фізичного виховання повинен здійснюватися з урахуванням інтересів і потреб студенток, їх ціннісних орієнтацій. Також встановлено, що різні види гімнастики танцювальної спрямованості є найбільш привабливими і цікавими засобом фізичного виховання у студенток .

Аналіз показників відвідуваності занять студентками з 1 по 2-й курси показав, що за період навчання в університеті від курсу до курсу інтерес до занять з фізичного виховання знижується. Так, наприкінці навчального року на 1 -му курсі відвідуваність становила 89%, на 2- му курсі - 71%. Даний факт свідчить про нерозуміння студентами ролі фізичної культури в їх життєдіяльності. У той же час встановлено підвищений інтерес до занять гімнастичними видами танцювальної спрямованості серед молоді. Провідними мотивами до занять є: навчитися красиво рухатися, отримати видимий результат від занять, бажання змінити параметри своєї фігури.

Виявлені показники фізичного розвитку, фізичної підготовленості студенток першого курсу в цілому відповідають віковим нормам. Однак встановлено зниження рівня швидкодію - силових здібностей (11,2 % , загальної витривалості (70%), розвитку м'язів верхнього плечового поясу (57%), м'язів черева (40 %), також було виявлено, що 63 % обстежуваних мають низький рівень працездатності .

У зв'язку з потребою підвищення рівня здоров'я у студентської молоді, формування у них усвідомлених потреб у заняттях фізичними вправами і підвищення рівня здоров'я рекомендується враховувати і формувати позитивну та стійку мотивацію до систематичних занять руховою активністю.

Література:

1. Чернієнко О.А., Григус І.М., Комплексне застосування засобів фізичного виховання для розвитку рухових здібностей у студенток 16-17 років. *Спортивна наука України: електронне наукове фахове видання*. Львів: ЛДУФК, 2011 № 4. С. 11-21.

2. Носко М.О. Теоретичні та методичні основи формування рухової функції у молоді під час занять фізичною культурою та спортом: дис.. д-ра пед. наук: 13.00.09. Носко Микола Олексійович К., 2003. 450 с.

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СПОРТИВНИХ КЛУБІВ

Петрик С.С.

Науковий керівник: ст. викладач Плотніков Є.К.

Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Сучасні економічні і соціальні передумови, що склалися в Україні, сформували суспільне замовлення на розвиток системи спортивних клубів.

Надмірна участь держави у сфері спорту в якості єдиного суб'єкта управління сферою фізичного виховання та спорту обумовлена необхідністю слідування законодавчо закріпленим правилам організації та управління на принципах соціалістичної економіки планування та непрозорого розподілення ресурсів.

Завадою розвитку сфери фізичного виховання та спорту є низький рівень участі інституції громадського суспільства. Інституції громадського суспільства є фактично не задіяні або мають слабкий рівень співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування за рахунок витіснення їх державою як суб'єктом управління спортом.

Спортивний клуб у нашому розумінні – це бізнес-одиниця. Чим вона відрізняється від ДЮСШ? У ДЮСШ є один замовник – начальник управління освіти або спорту. Вони отримали кошти на рік, їх завдання – тарифікувати тренерів та звітувати. Це не бізнес-відношення, це «напівсоціалістичні» відношення, навіть не соціалістичні.

У нашому розумінні спортклуб - це бізнес-одиниця, яка надає послуги із справедливої ціни. Він може робити індивідуальні програми без шкільних грошей, він може запрошувати спортсменів на підготовку до своїх фахівців, якщо вони у нього хороші, може готувати спортсменів для підготовки збірних команд. Тобто він продає спортивні послуги із справедливої ціни.

Також є проблемою те, що відсутні чіткі методичні рекомендації або програми з організації та розвитку спортивних клубів.

Для організації дослідження було використано теоретичний аналіз та

дослідження літературних джерел. В процесі роботи вивчалась література, яка безпосередньо зв'язана з діяльністю спортивних клубів. Окрім цього аналізу піддалася література, яка піднімає питання теорії і методики фізичної культури, а також питання економіки і управління. Узагальнення літературних джерел дозволило уточнити основні поняття і категорії в області спортивних клубів, виявити існуючі проблеми управління і розвитку діяльності спортивних клубів в умовах ринкової економіки, визначити цілі і завдання даного дослідження, проаналізувати отримані результати. Також аналіз літературних джерел надав можливість використовувати результати вже наявних наукових розробок і досліджень з даної проблеми, в основному всі дослідження спираються на аналіз діяльності спортивних клубів в зарубіжних країнах в умовах ринку з рекомендаціями для здійснення подібної діяльності в Україні. Також для організації дослідження були проаналізовані нормативні акти і правові документи, основу яких склали: Закон України «Про фізичну культуру та спорт», Укази Президента в області фізичної культури та спорту, постанови та накази Міністерства молоді та спорту України, Концепція реформування сфери фізичного виховання та спорту, Конституція України.

Проте до теперішнього часу питання становлення системи спортивних клубів у науковому плані не розглядалися і дана проблема залишається доки практично мало вивченою. Вся отримана в ході дослідження інформація піддалася економічному аналізу: оцінка ефективності діяльності клубу і перспективи розвитку.

Вдосконалення діяльності спортивних клубів на основі управлінської технології в умовах ринкової економіки; вивчення на основі літературних джерел вітчизняного і зарубіжного досвіду управління діяльністю спортивних клубів; визначення умов ефективного розвитку спортивних клубів в умовах ринкової економіки.

Для вирішення поставлених цілей та завдань в роботі застосовувалися наступні методи збору, обробки і аналізу емпіричних даних, а також специфічні методи науки управління: узагальнення літературних джерел; організаційне обстеження (аналіз офіційних документів і статистичних звітів); опитування (анкетування, бесіда); спостереження; вибірковий метод; типологізація та ін.

Література:

1. Мочерний С.В. та ін. Основи підприємницької діяльності: Посібник. К.: Академія, 2001. С. 10, 64-67, 140-142, 212-214.
2. Мічуда Ю.П. Професійний спорт як різновид підприємницької діяльності. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2005. №1. С.30-35.

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ РІЗНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

Петрова А.С.

Науковий керівник: ст. викладач Зайцев С.С.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Під здоровим способом життя розуміють такий спосіб життєдіяльності, який спрямований на збереження й покращення здоров'я людей. До його складників відносять, насамперед, активну рухову діяльність, збалансоване харчування, достатній сон, оптимальний режим дня, відсутність шкідливих звичок та позитивні емоції.

На сьогодні для сприяння покращенню здоров'я населення виділяють такі напрями діяльності:

- формування політики, сприятливої для здоров'я;
- створення сприятливого для здоров'я зовнішнього середовища;
- активізація громадськості в напрямі покращення здоров'я як особистості зокрема, так і нації загалом; розвиток навичок людей діяти на користь власного здоров'я.

Крім вищесказаного, важливим напрямом покращення здоров'я є організація викладачем фізичного виховання зовнішніх впливів на активізацію в молоді мотивації до здорового способу життя. Для цього слід формувати у вихованців світогляд, у якому здоров'я є найвищою цінністю особистості, нації та людства, давати їм уявлення й знання про здоровий спосіб життя, формувати навички, які дадуть їм змогу зробити вибір на користь здорового способу життя, ділитися власним життєвим досвідом.

Як свідчить вітчизняна практика, більшість рекомендацій стосовно здорового способу життя подаються молодому поколінню в навчально-категоричній формі, яка не викликає в нього відповідних позитивних емоційних реакцій, більше того – часто викликає супротив.

Тому, на нашу думку, все більшого значення на заняттях фізичного виховання набуває мотивування до здорового способу життя, яке зможе зацікавити вихованців, оскільки враховуватиме їхні інтереси, рівень фізичного розвитку та стать. У зв'язку з цим пропонуємо в рамках занять фізичного виховання й поза ними використовувати такі способи мотивування молоді до здорового способу життя: проведення днів здоров'я, створення широкої мережі спортивних секцій, проведення спартакіад, використання спортивних естафет та ігор на заняттях, проведення спортивних заходів сезонного характеру (катання на ковзанах і лижах, туристичні походи, плавання, верхова їзда тощо), використання тематичних спортивних ігор, проведення занять з аеробіки та фітнесу для дівчат.

У масовому розвитку спорту велику роль відіграє емоційний фактор спортивних змагань. Гостра спортивна боротьба, яка відбувається під час змагань, бажання спортсменів швидше пробігти, вище й далі стрибнути, підняти якомога більшу вагу і т. п. розвивають у молоді любов до спорту, відповідають її прагненням до здорового, сильного, красивого, а це обумовлює

необхідність систематично тренуватись, зміцнювати своє здоров'я, загартовуватись, набувати «бойового» досвіду спортивної боротьби.

Спортивні змагання не тільки сприяють вихованню у студентів таких важливих рис характеру, як наполегливість, воля до перемоги, сміливість, колективізм, дружба, але й мають вирішальне значення в організаційному зміцненні та поживленні всієї діяльності колективів фізкультури і, насамперед, сприяють залученню нових верств населення до систематичних занять спортом. Участь у спортивних змаганнях стимулює спортсменів удосконалювати свою майстерність, краще оволодівати спортивною технікою, безперервно підвищувати рівень всебічного фізичного розвитку, а це, в свою чергу, створює необхідні умови для досягнення високих спортивних результатів.

Проведення спортивних змагань планують так само, як і тренування. Від строків проведення змагань залежить планування учбово-тренувальної і виховної роботи, напрям роботи спортивних секцій, ось чому календарний план спортивних заходів має бути ретельно продуманий і складений на рік.

При складанні річного календарного плану спортивних змагань з того чи іншого виду спорту необхідно врахувати строки їх проведення в районі, місті, в спортивному товаристві.

Головне в плануванні спортивних змагань з будь-якого виду спорту — домогтись того, щоб вони не мали епізодичного характеру, а провадились протягом року, багаторазово, по турах.

Ми вже говорили про те, що спортивні змагання органічно пов'язані з учбово-тренувальним процесом по підготовці спортсменів і що цей процес повинен тривати цілий рік, бо тільки за цих умов можна досягти успіхів у зростанні спортивно-технічних показників. Звідси випливає необхідність і змагання провадити протягом року.

Треба усвідомити й те, що без змагань, без спортивної боротьби, яка відбувається під час поєдинків з суперниками, не можуть зростати досягнення. Хоч усі спортивні змагання повинні готуватись і провадитись так, щоб стати засобами пропаганди спорту, до річного календарного плану необхідно включити спеціальні заходи агітаційного характеру — проведення різних спортивних свят, показових виступів кращих спортсменів, а також масових змагань, так званих відкритих стартів для всіх бажаючих помірятись силою, швидкістю, спритністю. Це, насамперед, конкурси на кращого борця, бігуна, стрибуну, стрільця, плавця, конкурси силачів тощо.

Дуже важливо, щоб до проведення змагань на першість колективу фізкультури або інших змагань з того чи іншого виду спорту за участю команд усіх фізкультурних організацій, були організовані змагання на першість університету, факультету, групи і т. д. їх цінність полягає в тому, що відчуття відповідальності перед товаришами спонукає кожного учасника сумлінно готуватися, виявляти максимум зусиль і наполегливості у процесі підготовки до змагань і участі в них. А також, вони сприятимуть залученню нових студентів до систематичних тренувань, забезпечуватимуть певні умови відбору найсильніших спортсменів для комплектування університетської команди.

Календарні плани спортивних заходів з окремих видів спорту входять до

загального річного плану колективу фізкультури. Цілком очевидно, що проведення великої кількості змагань протягом року вимагає великої роботи до створенню й утриманню в належному порядку учбово-спортивної бази, інвентаря, обладнання тощо.

Спортивні змагання будь-якого масштабу не можуть бути проведені без Положення, яке визначає умови і порядок їх проведення. Дуже важливо, складаючи Положення про змагання, забезпечити однакові умови для всіх учасників і команд тим, щоб визначення особистої та командної першості стимулювало особисту зацікавленість кожного учасника в досягненні хороших результатів.

Література:

1. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. К. Вища шк., 2005. 239 с.
2. Лисяк В. М. Оцінка впливу фізичної культури та спорту на формування особистих якостей студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. науковий журнал* Харків : ХОВНОКУ, ХДАДМ, 2010. № 8. 132 с.
3. Воронцова Т. В. Навчання здоровому способу життя на основі життєвих навичок. К. : Просвіта, 2007. 246 с.

РОЗВИТОК КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ НА ПРИКЛАДІ ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИЦІ

Слатіна А.Д.

Науковий керівник: ст. викладач Кірсанов М.В.

Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Правильне виконання гімнастичних вправ залежить не тільки від наявності рухових навичок у гімнасток, але й від того, наскільки розвинені їхні специфічні відчуття й сприйняття. У художній гімнастиці спортсменкам необхідні самоконтроль і усвідомлене довільне керування рухами тіла в координаційно складних сполученнях.

Розвиток рухливих якостей у спортсменок з художньої гімнастики починається у дуже ранньому віці, але у дітей дошкільного віку координаційні здібності на дуже низькому рівні.

К 5-7 рокам відбувається інтенсивний розвиток здібностей до просторових орієнтувань, диференціюванню м'язових відчуттів, що дозволяє вивчати технічно складні рухи без предмету та з предметом. У сучасній художній гімнастиці освоєння вправ із предметами ґрунтується на багатому запасі рухових навичок, складної координації різноманітних рухів у сполученні з точною роботою рук. Вправи досить високої складності спортсменки демонструють вже у віці 9-11 років, що відповідає етапу попередньої базової підготовки.

Також однією з важливих проблем у художній гімнастиці є освоєння

рухів в обидві сторони, з лівої та правої ноги, робота з предметами правою та лівою рукою.

Гімнастику можна охарактеризувати як вид спорту, в якому складно-координаційні дії виконуються у відносно постійних умовах з оцінкою майстерності спортсменки за критеріями труднощів програми, її композиції і якості виконання. Кількість складних елементів і з'єднань встановлюються правилами змагань для кожного спортивного розряду.

У структурі координаційних здібностей спортсмена, в першу чергу, необхідно виділити сприйняття та аналіз своїх рухів, наявність образів, динамічних, часових і просторових характеристик рухів свого тіла і різних його частин в їх складній взаємодії, розуміння поставленого рухового завдання, формування плану і конкретного способу виконання руху.

Рівень координаційних здібностей багато в чому залежить і від моторної (рухової) пам'яті – властивості центральної нервової системи запам'ятовувати рухи і відтворювати їх у випадку необхідності. Моторна пам'ять спортсменів високого класу, особливо тих, які спеціалізуються у художній гімнастиці містить багато навиків різної складності. Це забезпечує прояв високого рівня координаційних здібностей, характерних для тренувальної та змагальної діяльності. Важливим чинником, який визначає рівень координаційних здібностей, є ефективна внутрішньом'язова та міжм'язова координація.

Отже, під координаційними здібностями розуміють: здатність доцільно будувати цілісні рухові акти, перетворювати вироблені форми дій або переключатися від одних до інших відповідно до вимог ситуації, що змінюється.

Узагальнюючи численні визначення координаційних здібностей, В.Н. Платонов запропонував під такими здібностями розуміти вміння людини швидко, точно, доцільно, ощадливо вирішувати рухові завдання, особливо складні, які виникають раптово. Однак їх можна диференціювати на окремі види по особливостям прояву, критеріям оцінки і чинникам, які їх обумовлюють.

Координаційні здібності в теорії й методиці фізичного виховання та спортивного тренування розглядаються як одна із специфічних фізичних якостей.

Специфіка координаційних здібностей у гімнастиці полягає не тільки в демонстрації на оцінку складних дій без предмета або із предметами, але й у прояві емоційночуттєвої сторони вправи в цілому. Тут істотну роль відіграють як психологічна, так і інші види підготовленості спортсменок.

Відмінною рисою гімнастики є виконання різноманітних, різнохарактерних і координаційно складних гімнастичних вправ, що вимагають дотримання певної форми руху й чистоту виконання. Виконання гімнастичних вправ, складних за координацією й з обмеженням композиційного часу, створює особливі труднощі; їх складніше контролювати; вони вимагають від гімнасток особливої мобілізації, зосередженості й швидкого переключення уваги.

Високий рівень точності вирішення рухового завдання також

забезпечується м'язовою й внутрім'язовою координацією. Відомо, що економічність рухів пов'язана із зменшенням кількості залучених у роботу рухових одиниць за рахунок їхнього суворого дозування. Наприклад, при кидку скакалки результат багато в чому залежить від точності положення руки гімнастки в момент фінального зусилля.

Якість рухової діяльності гімнастки при роботі як без предмета, так і з предметами значною мірою визначається рівнем розвитку точності, як однієї із провідних рухових характеристик у художній гімнастиці.

Література:

1. Дерюгіна А.М. Півтори хвилини до Олімпу. К.: Здоров'я, 1984. 128с.
2. Художня гімнастика. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. К., 1999. 113с
3. Бирюк Е.В. Художня гімнастика. К., Радянська школа, 1981. 110с.

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Стогул.К.М.

Науковий керівник: Семенов А.І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Зміни в спорті тісно пов'язані з переходом країни до ринкової економіки. Зміна соціального статусу, цілей, завдань і функцій менеджменту спорту має бути спрямована на пошук оптимальної структури, здатної вирішити одну з головних соціальних проблем – оздоровлення населення [3]. В умовах посилення негативних тенденцій у соціально-економічній сфері це набуває особливої актуальності, подолати яку можна шляхом розвитку культурно-дозвілєвої практики, серед якої особливе місце займає спортивна діяльність. Фізичному вдосконаленню особистості, популяризації здорового способу життя, подоланню окремих видів соціальної нерівності сприяє спортивне дозвілля [4].

У сфері фізичної культури та спорту якісні зміни проявляються насамперед у її ролі в економічному відтворенні. Фізична культура стає важливим якісним чинником інтенсифікації суспільного відтворення та розвитку здорового способу життя: продовжує творче довголіття, сприяє раціональному використанню неробочого часу, сприяє вихованню здорових потреб людини, є важливою складовою всебічного розвитку особистості [1].

Зростання матеріальних і фінансових витрат, залучення додаткових трудових ресурсів, підвищення значення фізичної культури та спорту у суспільному відтворенні роблять актуальним питання про визначення ефективності цієї сфери послуг в умовах розвиненої ринкової економіки.

Для визначення ефективності фізичної культури недостатньо спиратися лише на економічні чи лише на соціальні фактори розвитку суспільства.

Наявність органічного зв'язку фізичної культури і спорту з економікою не означає, що діяльність цієї сфери повністю поглинається виробництвом, а лише підкреслює єдність і взаємозв'язок економічних і соціальних факторів суспільного відтворення. Таким чином, відшкодування витрат на оплату праці є важливим моментом у розвитку економіки й водночас складним соціально-біологічним процесом. Всебічний розвиток особистості визначає морально-етичні та культурні аспекти та водночас є якісною складовою відтворення робочої сили.

Як відомо, господарську діяльність, необхідну для занять спортом, можна поділити на два класи: діяльність з надання послуг «спортивного сектора» (професійний спорт, спорт у формі чемпіонату, оздоровчий спорт, адаптивний спорт, а також надання об'єктів або обладнання та нагляд за спортивною діяльністю) та діяльності, породженої спортивною практикою (навчання у сфері спорту, будівництво спортивних споруд, виробництво та розповсюдження спортивних товарів тощо) [2].

Що стосується економічної ефективності спортивної діяльності, то вона очевидна для підприємств матеріального виробництва та інших організацій, діяльність яких можна віднести до другого класу, оскільки вони завжди отримують комерційні прибутки від своєї діяльності. Але продукт, вироблений безпосередньо «спортивним сектором», не завжди має відчутну форму і матеріальне втілення. Фізична культура і спорт виробляють, наприклад, такі нематеріальні продукти, як здоров'я, довголіття, розваги, цікаве дозвілля [3].

Економічна ефективність спортивної діяльності в національному масштабі виражається у створенні спортивної інфраструктури, фінансуванні дитячо-юнацького спорту, стимулюванні розвитку спортивного бізнесу. Населення має альтернативний спосіб проведення дозвілля, який зменшує споживання алкоголю та тютюнопаління, а значить, позитивно впливає на здоров'я населення – це медико-соціальний ресурс, а потенціал суспільства сприяє до забезпечення національної безпеки [1].

Фізична культура і спорт у сучасному суспільстві є найважливішим чинником збереження та зміцнення здоров'я населення, підвищення його культурних цінностей, підвищення якості активного відпочинку, альтернативи шкідливим звичкам і смакам. Поряд з цим, підготовка сучасних фахівців фізичної культури і спорту безперечно вплине на економічну сферу держави, якість ринку праці, зовнішню економіку та інші показники економічної системи.

Таким чином, господарська діяльність спортивної індустрії – це особливий вид господарської діяльності з виробництва матеріальних і нематеріальних благ для задоволення потреб громадян в оздоровленні та відпочинку, а також з надання послуг, спрямованих на формування особистості, найталановитіших громадян високої спортивної майстерності з метою досягнення найвищих спортивних результатів [4].

Література:

1. Імас Є., Мічуда Ю. Економічні проблеми розвитку сфери фізичної культури і спорту в перехідних суспільних системах. *Економіка і держава*. 2006. №2, С. 40-43.
2. Мічуда Ю.П. Сфера фізичної культури і спорту в умовах ринку : закономірності функціонування та розвитку Київ: Олімпійська л-ра, 2007.215 с.
3. Мічуда Ю.П. Професійний спорт як різновидність підприємницької діяльності. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2005. № 1. С. 30–35.
4. Мічуда Ю. Проблеми розвитку підприємництва у сфері спорту для всіх. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2007. № 1, С. 82–86.

İDMAN SAHƏSİNDƏ SAHİBKARLIQ VƏ RƏQABƏT QABILIYYƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASI

*Verdiyeva Ülvıyyə Məhəmmədəli qızı
Mingəçevir Dövlət Universitetinin*

Müasir iqtisadiyyat bədən tərbiyəsi sahəsində sahibkarlığın inkişafına kömək edir.

Təqdim olunan məqalədə məqsəd idman təşkilatlarının fəaliyyətinin biznes mühitinin obyektiv qanunlarına tabe olduğunu və idman təşkilatlarının rəqabət qabiliyyətini əsaslandırmaqdır.

İqtisadi potensialdan istifadə həm xarici, həm də yerli tədqiqatçıların problemlərinə dair mövcud fundamental konsepsiya və yanaşmalar təşkil edir. Tədqiqatın nəticəsi xarici və daxili mühitin inkişafı imkanlarından istifadə etməklə sahibkarlıq və idman təşkilatlarının rəqabət qabiliyyətinin əsas determinantlarının formalaşması olmuşdur [1].

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının strateji istiqaməti sahibkarlıq təşəbbüslərinin və innovativ komponentin inkişafı vasitəsilə bütün səviyyələrdə təsərrüfat subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması ilə əlaqələndirilir. İdman təşkilatlarının inkişafında oxşar qurulmuş tendensiya meydana çıxır, Çünki idman hazırda həm iqtisadi, həm də sosial fenomendir.

Ənənəvi mənada idman “bədən tərbiyəsinin tərkib hissəsi, bədən tərbiyəsinin vasitəsi və metodudur. Rəqabət fəaliyyətindən istifadə və ona hazırlıq əsasında insanın potensial imkanları müqayisə edilir və qiymətləndirilir” [3]. "İdman haqqında" qanuna əsasən, idman yarışlar və insanı onlara hazırlamaq üçün xüsusi təcrübələr şəklində inkişaf etmiş idman növlərinin məcmusu kimi sosial-mədəni fəaliyyət sahəsidir [4]. İdman sırf fiziki kateqoriyadan sosial-iqtisadi kateqoriyaya keçdi və iqtisadi müstəvidə inkişafı xarakterizə edən hadisə kimi qəbul edildi.

İdman kateqoriyasını şərh etmək üçün iki yanaşma var - dar və geniş. Dar mənada idman müasir idmandır, onun ən yüksək ifadəsi Olimpiya hərəkətidir.

Geniş mənada idman məşq və fəaliyyətdir [5].

Məşhur tədqiqatçı A.Quttmanın əsərlərində müasir idmanın inkişafı iqtisadi sistemlərin marksist konsepsiyası nöqteyi-nəzərindən nəzərdən keçirilir [2].

Marksist materialist tarix konsepsiyasına görə, idman həmişə istehsal üsullarının təşkili ilə bağlıdır. Daş dövründə fiziki məşq əvvəlcə məhsuldar proseslərdən biri idi, icmanın yaşaması onun üzvlərinin fiziki çevikliyindən asılı idi. Orta əsr idmanı feodal zadəganlarının maraqlarına (cəngavər turnirləri, ovçuluq, balıqçılıq) xidmət edirdi. Ağır kənd təsərrüfatı işlərini yerinə yetirmək üçün fiziki hazırlıq (yarış, güləş, döyüş, yumruq döyüşləri) məhsuldarlığı dəstəkləmək vasitəsi idi.

Bədən tərbiyəsi və idmanın ən əsas məqsədi olan sağlamlığın qorunması da ətraf mühitin mühafizəsi ilə sıx bağlıdır. İdman sahəsində qazanılan nailiyyətlər həm də dövlətin ümumi inkişaf səviyyəsini, iqtisadi potensialını müəyyənləşdirən vacib meyarlardan biri kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda idman ölkəsi kimi tanınması bu sahədəki uğurların əsasını təşkil edir.

İdman ictimaiyyəti əmindir ki, Prezident İlham Əliyevin ölkəmizin inkişafına xidmət edən siyasi xətti idmanımızın daha da inkişafına böyük töhfələr verəcək.

İdman həm vasitə, həm məqsəddir. Dövlət bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına qayğı göstərir, o da öz növbəsində dövlətçiliyə, milli maraqlara, əhalinin, gələcək nəslin sağlamlığına xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Rəhimov A. Ölkəmizdə bədən tərbiyəsi və idmanın kütləviləşməsi, geniş yayılması xüsusilə diqqət mərkəzindədir. «Olimpiya dünyası» qəz., 2009, 11-13 avqust.

2. Bayramov O. Azərbaycan idmançıları Olimpiya hərəkətində // «Respublika» qəz., 2012, 6 mart.

3. Əliyev F., Əsgərova N. Müstəqil Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın tarixi. Bakı: 2007, 187 s.

4. Müstəqilliyimiz əbədidir. Üçüncü kitab, s. 228.

5. Bədən tərbiyəsi və idman vasitəsilə cəmiyyətimizin inkişafını daha sürətli, daha yüksək və daha güclü edək. URL: <https://azertag.az/xeber/beden-terbiyesi-ve-idman-vasitesile-cemiyetimizin-inkisafini-daha-sureтли-daha-yuksek-ve-daha-guclu-edek-41488>

ДЛЯ НОТАТОК

МАТЕРІАЛИ
XVII Міжнародної наукової конференції
здобувачів вищої освіти
«ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ
ПІДПРИЄМСТВА: ПОГЛЯД МОЛОДІ»

15 березня 2024 р.

Відповідальний за випуск

В.Ю. Нестеренко

Підписано до друку _____ Формат _____ Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Віддруковано на
ризографі Ум.друк. арк. __ Обл.-вид. арк.

ВИДАВНИЦТВО
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Видавництво ХНАДУ, 61002, Харків-МСП, вул. Ярослава
Мудрого, 25.
Тел. /факс: (057)700-38-64; 707-37-03, e-mail: rio@khadi.kharkov.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції, серія ДК № 897 від
17.04 2002 р.